

2022.

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog
kantona za period 2022 – 2027. godina

NACRT

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
Tuzlanski kanton

NAČERT

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina pripremljena je od strane Ekononskog fakulteta Tuzla uz podršku Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, u potpunosti se oslanjajući na propise i odredbe regultornog okvira za planiranje i upravljanje razvojem u Federaciji BiH.

SADRŽAJ

1	Uvod.....	4
1.1	Svrha i značaj strateškog dokumenta	4
1.2	Regulatorni okvir.....	5
1.3	Proces izrade i konsultacija.....	5
1.4	Usklađenost sa ostalim strateškim dokumentima.....	6
2	Strateška platforma	7
2.1	Pregled glavnih trendova na turističkom tržištu.....	7
2.2	Geografski položaj, prirodne karakteristike i kulturna baština.....	10
2.2.1	Opća, prirodno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona	11
2.2.2	Biljni i životinjski svijet	13
2.2.3	Opća društveno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona relevantna za razvoj turizma 13	
2.3	Demografske karakteristike Tuzlanskog kantona	15
2.4	Rezime stanja.....	17
2.4.1	Rezime stanja razvojnih izazova i perspektiva u kretanjima ekonomskih pokazatelja turizma Tuzlanskog kantona	17
2.4.2	Rezime stanja Turističke resursno-atraksijske osnove i turističkog proizvoda.....	19
2.4.3	Rezime stanja područja razvoj Turističke infrastrukture	23
2.4.4	Rezime stanja područja Menadžment i marketing destinacije.....	26
2.4.5	Rezime stanja područja Razvoj ljudskih resursa	28
2.5	Stanje prostorno planske dokumentacije.....	31
2.6	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona	32
2.7	Analiza budžeta i projekcije financiranja realizacije strategije razvoja turizma	33
3	SWOT i strateško fokusiranje.....	36
3.1	Analiza unutarnjeg i vanjskog okruženja – SWOT matrica.....	36
3.2	Strateško fokusiranje	39
3.2.1	Strateški fokus 1. Sistemski pristup kreiranju turističkih proizvoda Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije	40
3.2.2	Strateški fokus 2. Unaprijediti postojeće i izgraditi nove objekte turističke infrastrukture	40
3.2.3	Strateški fokus 3. Menadžment i marketing destinacije.....	41
3.2.4	Strateški fokus 4. Sistemski pristup razvoju ljudskih potencijala za potrebe turističkog sektora Tuzlanskog kantona	41
4	Vizija razvoja turizma Tuzlanskog kantona	42
5	Strateški ciljevi sa indikatorima	42
5.1	Strateški cilj 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu	43

5.2	Strateški cilj 2. Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona	45
6	Prioriteti i mjere sa indikatorima	48
6.1	Konceptualni okvir razvoja turizma Tuzlanskog kantona: strateški ciljevi, mjere i prioriteti 48	
6.2	Prioriteti strateškog cilja 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu	49
6.2.1	Prioritet 1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma	50
6.2.2	Prioritet 1.2. Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona	52
6.3	Prioriteti za Strateški cilj 2 Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona	53
6.3.1	Prioritet 2.1. Unapređenje i razvoj tematskih oblika turizma.....	54
6.3.2	Prioritet 2.2. Razvoj destinacijskom menadžmenta i marketinga	55
6.3.3	Prioritet 2.3. Unapređenje kompetentnosti kadrova u turizmu.....	58
7	Strateški projekti.....	60
7.1	Strateški projekt 1: U Tuzli na moru, u Tuzlanskom kantonu na odmoru	60
7.2	Strateški projekt 2: Zima u Tuzlanskom kantonu.....	61
7.3	Strateški projekt 3: Stazama Bosanskih vladara/Srednjovjekovne i etno ceste TK.....	61
8	Indikativni finansijski okvir.....	62
9	Okvir za provođenje, praćenje, izvještavanje i evaluaciju strategije razvoja.....	64
10	Prilozi.....	66
10.1	Usklađenost Strategija razvoja turizma TK sa ostalim strateškim dokumentima.....	66
10.2	Sažeti pregled strategije razvoja turizma TK.....	66
10.3	Detaljan pregled mjera strategije razvoja turizma TK	66
10.4	Situaciona analiza turizma TK	66

1 Uvod

1.1 Svrha i značaj strateškog dokumenta

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina (u daljem tekstu: Strategija razvoja turizma) predstavlja sektorsku strategiju fokusiranu na oblast turizma na području Tuzlanskog kantona kojom se definišu javne politike koje će omogućiti što kvalitetniji razvoj turizma na području Kantona te ostvariti doprinos njegovom cjelokupnom razvoju. Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona uvažava prioritete prostornog razvoja Kantona i razvojne pravce definirane u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina, strateškim dokumentima Federacije i dokumentima relevantnim za proces integracije Bosne i Hercegovine u Europsku uniju, posebno u dijelu turizma. Strategija razvoja turizma uvažava i prioritete i pravce razvoja utvrđene u sektorskim strategijama za oblast turizma izrađenim na nivou lokalnih zajednica Tuzlanskog kantona.

Proces izrade Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. započeo je donošenjem Odluke o izradi Strategije razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina (Službene novine Tuzlanskog kantona broj 16/21) koju je donijela Vlada Tuzlanskog kantona.

Operativni proces izrade Strategije razvoja turizma koordinira i vodi Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli, dok se kroz radna tijela i druge koordinacione i participatorne mehanizme osigurava učešće nadležnih institucija Tuzlanskog kantona, viših nivoa vlasti i jedinica lokalne samouprave, poslovne zajednice, nevladinog sektora, te ostalih socio-ekonomskih aktera i zainteresiranih strana. U ovom procesu značajnu ulogu je imalo Radno tijelo koje je imenovala Vlada Tuzlanskog kantona na prijedlog resornog Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja, čija je svrha vertikalna i horizontalna koordinacija procesa izrade Strategije razvoja turizma Kantona, kako bi se osiguralo harmonizirano učešće svih institucionalnih i socio-ekonomskih aktera. Radno tijelo čine predstavnici resornih ministarstava, uprava i upravnih organizacija Tuzlanskog kantona, općina/gradova Tuzlanskog kantona, turističkih zajednica i nevladinog sektora a čini ga ukupno 31 član. U svrhu procesa izrade Strategije razvoja turizma formiran je Izvršni tim za izradu Strategije razvoja turizma kojeg čini 17 članova, predstavnika Ekonomskog fakulteta u Tuzli, a čiji članovi su djelovali u okviru koordinacionog i operativnih timova. Jedno od uspostavljenih radnih tijela jeste i Koordinacioni tim kojeg je činilo 5 članova, predstavnika Ekonomskog fakulteta u Tuzli koji je definirao metodologiju, osiguravao kvalitet procesa i proizvoda u svim fazama izrade Strategije razvoja turizma, te razmatrao i usaglašavao ključne dijelova dokumenta. U okviru Izvršnog tima za izradu Strategije razvoja turizma formirana su 4 glavna operativna tima prema oblastima za koje je bilo potrebno razmotriti ključne sektorske izazove i potencijale, identificirati sektorske razvojne ciljeve i kreirati prijedloge sektorskih prioriteta i mjera i to: Razvoj turističkog proizvoda (23 člana), Razvoj turističke infrastrukture (23 člana), Menadžment i marketing destinacije (22 člana) i Ljudski resursi (18 članova). Popis članova radnih tijela za izradu Startegije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. dat je u Aneksu dokumenta.

Značaj izrade ovog sektorskog dokumenta ogleda se u planskom usmjeravanju razvoja turizma Tuzlanskog kantona kako bi se u skladu sa dostupnim resursima ostvarili maksimalni efekti u poticanju razvoja ove razvojne oblasti Tuzlanskog kantona.

Ostvarenje razvojne vizije turizma na području Tuzlanskog kantona realizovaće se kroz 2 strateška cilja, razrađena u 5 prioriteta i 10 mjera. Pripremljen je indikativni budžet za realizaciju Strategije, kao i indikatori za mjerenje stepena njenog ostvarenja.

1.2 Regulatorni okvir

Izrada Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina u potpunosti se sprovodi u skladu sa Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH (Službene novine Federacije BiH broj 32/17). Članom 19. stav (1) navedenog Zakona utvrđeno je da se sektorskim strategijama kantona utvrđuju ciljevi i prioriteta sektora, način njihovog ostvarivanja, finansijski i institucionalni okvir za implementaciju, monitoring, evaluaciju i izvještavanje. Zakon propisuje i da se Sektorske strategije kantona izrađuju na osnovu strategije razvoja kantona, prioriteta sektorskih strategija u Federaciji i strateških dokumenata na nivou Bosne i Hercegovine, te dokumenata relevantnih za proces integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju.

Izrada Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona u potpunosti je usklađena i sa podzakonskim aktima koji pobliže određuju i preciziraju odredbe navedenog Zakona, a to su prije svega, Uredba o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH, Uredba o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH te Uredba o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji Bosne i Hercegovine.¹

1.3 Proces izrade i konsultacija

Proces izrade Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. započeo je u decembru 2021. godine donošenjem Odluke o izradi Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina (Službene novine Tuzlanskog kantona broj 16/21).² Odlukom je propisano da je nositelj procesa izrade Strategije Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona uz podršku tijela za razvojno planiranje i upravljanje razvojem – Odjeljenjem za razvoj Ministarstva privrede Tuzlanskog kantona, a učesnici u procesu izrade Strategije razvoja turizma Kantona su institucije Kantona, jedinice lokalne samouprave i socio-ekonomski akteri. S tim u vezi je Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantonadana 21.05.2022. godine sa Ekonomskim fakultetom Univerziteta u Tuzli zaključio Ugovor o poslovnoj saradnji na izradi Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona 2022 - 2027. godine, broj 05/1-11-12065/22 i broj 06/3-39-58/22. Sklapanju Ugovora je prethodilo sklapanje Sporazuma o saradnji broj 05/1–18-9563/22 i broj 06/3-39-37/22 od 21.04.2022. godine koji je omogućio međusobnu razmjenu znanja i uspostavu stručne, obrazovne i naučne saradnje između Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona i Ekonomsko fakulteta Univerziteta u Tuzli.

Horizontalna i vertikalna koordinacija izrade Strategije razvoja turizma Kantona osigurana je kroz Radno tijelo za izradu Strategije razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona za period 2022. – 2027. godina.

Sam postupak izrade ovog strateškog dokumenta proveden je u skladu sa Uredbom o izradi strateških dokumenta Federacije Bosne i Hercegovine. Tokom procesa izrade Strategije, formirana radna i savjetodavna tijela su održali niz sastanaka tokom kojih je usmjeravana dinamika i proces izrade Strategije. Do finalizacije trenutne faze izrade dokumenta – izrade nacrtu strateške platforme, pored redovnih sastanaka operativnih timova održana su i 2 sastanka koordinacionog tima i izvršnog tima za izradu Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godine te xx sastanaka Izvršnog tijela za izradu Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godine tokom koji su predstavljeni nalazi analize stanja turizma i SWOT analize, vizije razvoja

¹Sve uredbe objavljene su u Službenim novinama Federacije BiH broj 74/19.

²Odluka Vlade broj: 02/xxxx/21 od 30.12.2021. godine

turizma, strateških fokusa i ciljeva odnosno nacrt strateške platforme Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina.

Nakon završetka javnih konsultacija o nacrtu strateške platforme, pripremljen je nacrt Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona koja ulazi u proces javnih konsultacija, a koji će uključiti širi krug zainteresovanih aktera, planiran za realizaciju tokom mjeseca januara 2023. godine.

1.4 Usklađenost sa ostalim strateškim dokumentima

Zakon o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH definiše vertikalnu koordinaciju i usklađivanje kao koordinaciju odgovornosti i procesa između nadležnih institucija na različitim nivoima vlasti u Federaciji, kao i usklađivanje strateških dokumenata na različitim nivoima vlasti u Federaciji prema zajedničkim razvojnim ciljevima, dok se horizontalna koordinacija i usklađivanje odnosi na koordinaciju odgovornosti i procesa institucija, kao i usklađivanje strateških dokumenata, odnosno usklađivanje strategije razvoja i sektorskih strategija na istom nivou upravljanja u Federaciji, kantonima i jedinicama lokalne samouprave prema zajedničkim razvojnim ciljevima. U skladu sa navedenim, strateški ciljevi i prioriteti razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina usklađeni su sa ključnim strateškim i sektorskim dokumentima u FBiH i BiH, ali i strateškim dokumentima nižih nivoa vlasti u Tuzlanskom kantonu.

Sektorska strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona, prije svega, proizilazi iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina u okviru kojeg se jedan od prioriteta Strateškog cilja 1. „Dinamičan i održiv ekonomski razvoj u povoljnom poslovnom okruženju“ odnosi na turizam i definisan je kao Prioritet 1.3. Razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu.

Prilikom pripreme Strategije, vodilo se računa da razvojna opredjeljenja, strateški ciljevi i prioriteti iz oblasti razvoja turizma TK budu na odgovarajući način prilagođeni i sljedećim strateško-planskim dokumentima:

- Strategija razvoja FBiH 2021 – 2027.
- Nacrt Strategije razvoja turizma Federacije BiH za period 2022-2027. godina
- Nacrt Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja FBiH za period 2021-2027. godina
- Strateške smjernice za harmonizaciju podrške razvoju malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u BiH za period 2021 – 2027. (radna verzija),
- Transportna Strategija Federacije Bosne i Hercegovine 2016 – 2030.,

Detaljna analiza ocjene usklađenosti, predstavljena je u Aneksu 2 dokumenta.

Bosna i Hercegovina opredjeljenja je ka ispunjenju uslova za postojanje dijelom Evropske Unije, te se u skladu sa tim provode neophodne aktivnosti na usklađivanju zakonodavstva i drugih obaveza koje propisuje Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske Unije i Bosne i Hercegovine.

Oblast turizma nije normirana regulativama i direktivama Evropske Unije te u skladu sa tim ne postoji ni zahtjevi sa harmonizacijom sa pravnom stečevinom EU (EU Acquis) ali je svakako potrebno napomenuti da će implementacija Strategije doprinijeti ispunjenju obaveza Bosne i Hercegovine koje je Evropska Komisija iskazala mišljenjem u maju 2019. godine a kao odgovor na Upitnik kojeg je BiH dostavila uz aplikaciju za članstvo u EU. U ukupnim reformama čije se provođenje traži, Strategija

razvoja turizma Tuzlanskog kantona direktno doprinosi unapređenju poslovnog okruženja, ruralnog razvoja, kulture i cjelokupnog okruženja u kojem se sprovode potrebne EU reforme.

Razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona u velikoj mjeri može biti financiran iz fondova EU posebno kroz učešće u projektima prekogranične saradnje, ali veće iskorištenje mogućnosti koje proizilaze iz EU integracija zavisi svakako od brzine pristupa zemlje EU te ispunjenja zahtjeva za članstvo.

Prilikom izrade Startegije u obzir je uzet i Etički kodeks o turizmu koji je definisala Svjetska turistička organizacija (UNWTO).

Poštovanje principa vertikalne koordinacije propisane Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH, podrazumijeva i usklađenost Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona sa međunarodno prihvaćenim globalnim ciljevima održivog razvoja. U BiH su utvrđena tri pravca održivog razvoja (dobra uprava i upravljanje javnim sektorom, pametan rast i društvo jednakih mogućnosti) i dvije horizontalne teme (ulaganje u ljudski kapital i princip "niko ne smije biti isključen"). Navedeni pravci održivog razvoja, kao i horizontalne teme, su na odgovarajući način uzeti u obzir i reflektovani prilikom procesa izrade Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. te Strategija, pored navedena tri pravca razvoja doprinosi sljedećim ciljevima održivog razvoja – (1) – nema siromaštva (2) nula gladnih, (8) dostojanstven rad i ekonomski rast i (9) industrija, inovacije, infrastruktura, (11) održivi gradovi i zajednice i (14) očuvanje vodenog svijeta

2 Strateška platforma

2.1 Pregled glavnih trendova na turističkom tržištu

Praćenjem turističkih trendova moguće je identificirati nove želje, očekivanja i potrebe turista, ali i prepoznati nove tržišne prilike i isplativa područja za nova ulaganja. Savremeni turistički trendovi danas su pokretači globalnog turističkog razvoja, a njihova implementacija u ponudi receptivnog turističkog subjekta može osigurati značajne i brze povrate na ulaganja.

Stručnjaci Svjetske turističke organizacije izdvojili su sljedećih 6 važnih trendova u svjetskom turizmu:

- sve veći broj iskusnijih i zrelijih putnika,
- sve veći broj putnika treće životne dobi,
- povećavana konkurentnost između turističkih destinacija,
- sve veća važnost koja se pridaje kvaliteti usluga,
- povećana briga za sigurnost i stabilnost putnika tijekom putovanja i njihova boravka u turističkim destinacijama,
- uvođenje novih tehnologija.

Idealno provođenje slobodnog vremena u budućnosti mora biti ispunjeno sadržajima koji obogaćuju život, u kojem dominiraju procesi, događaji i odnosi (veze), a „gosti budućnosti“ su oni koji:

- imaju iskustva što se tiče putovanja,
- ne kupuju putovanje, nego stil života,
- svjesni su kvalitete,

- preferiraju socio-kulturno i ekološko jedinstvo, a time i različitost
- imaju razvijen osjećaj za okoliš.

Treba istaknuti da pod pojmom „odmor“ čovjek 21. stoljeća ne podrazumijeva isključivo odmaranje, već kvalitetno provođenje vremena u novom okruženju. Trend odlazaka na više kraćih putovanja tokom godine sve je prisutniji. Opći je trend povećanja organiziranih, posebno dužih putovanja, a poseban porast bilježe „all inclusive“ aranžmani.

U kontekstu tržišta i konkurentske utakmice vrijedi istaknuti:

- opći trend standardizacije i sve masovniji branding ponude pojačavat će u godinama koje slijede potražnju za uslugama koje su prepoznatljive, koje turist lako i brzo prepoznaje,
- ujedinjena Europa će biti najveća turistička emitivna i receptivna snaga svijeta sa jedinstvenom valutom koja dodatno olakšava putovanje unutar kontinenta,
- vertikalne i horizontalne integracije, čime će u velikoj mjeri biti kontrolirane cijene i kvaliteta turističke (ali i ostale) ponude. Manji sistemi ponude pomijerat će se u posebne tržišne niše i specijalizirati za manje segmente turističke ponude,
- brzi razvoj tehnologije smještaja i prehrane, stalni rast standarda, odnosno kvaliteta smještaja (očekuje se stalan rast prosječne površine po gostu),
- zdrava hrana i pojava masovnog korištenja novih oblika hrane i pića zasnovanih na ekološki održivim oblicima hrane,
- brzo okrupnjavanje avioprijevoznika, ponovni povratak masovnog prihvata željeznice kao prijevoza putnika unutar kontinentalnog prijevoza, individualni prijevoz (vlastiti automobil), manje će se koristiti na udaljenosti dužoj od 500 km.

Oblici i okolnosti buduće turističke potražnje mogu se sažeti u slijedećim općim trendovima:

- Eko sadržaji i eko potražnja. Turistička potražnja obilježena je općim potrebama za sadržajima koji garantiraju eko imidž - bilo da garantiraju da nude eko sadržaje ili da garantiraju da se korištenjem nekog sadržaja ne zagađuje okolina u kojoj će boraviti potencijalni turist.
- Boravci u prirodi (planine, more, selo...). Turistički sadržaji povezani sa čistom, izvornom prirodom sve su traženiji.
- Avanturistički sadržaji postaju sve traženiji. Raste potražnja za turističkim sadržajima koji omogućavaju doživljaj i uzbuđenje. Pri tome, oprema i sistemi za sigurnost turista postaju sve složeniji.
- Zdravstveni sadržaji - SPA, Wellness programi. Opći trend porasta broja ljudi treće životne dobi i onih koji brigu o zdravlju stavljaju na prvo mjesto naglašava porast potražnje za zdravstvenim sadržajima.
- Kongresni sadržaji - incentive ponuda, bit će sve traženiji, posebno razni vezani programi koji u sebi integriraju više oblika sadržaja i oblika doživljaja.

- Posjeti gradovima i velikim manifestacijama koje se organiziraju na posebnim prometnim čvorištima i velikim gradovima: (a) događaji: sportski, vjerski, kulturni, politički, sajamski itd.; (b) premijere: kazališne, filmske, glazbene, itd...
- Smještajni objekti: hoteli, kampovi, apartmani, moraju biti segmentirani, nema više općih objekata - hotela, smještajni objekti moraju biti namijenjeni određenoj ponudi i segmentu turista (djeca, sportaši, poslovni, itd.).

U kontekstu ovih dominantnih trendova u svijetu, neophodno je posmatrati i turističkih potencijale i turističku ponudu Tuzlanskog kantona. U osnovi, moguće je ukazati na slijedeće:

- **Opći trend putovanja**

Ogleda se u stalnosti broja putnika za destinacije na Mediteranu i njima bližim turističkim destinacijama, a u tu skupinu spada i Tuzlanski kanton. Ovaj trend ima stalnost porasta, tj. dugoročno ima kontinuitet rasta. Posjeti velikim gradovima prednjače po stalnosti rasta trenda. Posjeti ovom dijelu europskog kontinenta postaju standard i model života europskih građana, kojeg se ne žele odreći, kako statistički podaci to potvrđuju, niti u kriznim vremenima. Uvažavajući navedeno, evidentno je da će turistička potražnja za Tuzlanskim kantomom kao turističkom destinacijom rasti, što nameće potrebu za razvojem kvalitetne turističke ponude.

- **Ukupni turistički imidž Tuzlanskog kantona**

Turističko tržište Tuzlanskog kantona predstavljaju „novi turisti“, odnosno turisti koji biraju tematske ili posebne oblike turizma. Turisti koji obilježavaju „novu turističku potražnju“ su turisti svjesni mogućnosti izbora, što zahtjeva sve kompleksniju uslugu koja podrazumijeva DOŽIVLJAJ, prožet posebnim obilježjima kantona, grada ili mjesta, tj. lokaliteta koji turist posjećuje s naglašenom potrebom kvaliteta svega što će turist konzumirati. Evidentna je neujednačena razvijenost turističke ponude na Tuzlanskom kantonu. Naime, ova je ponuda u nekim gradovima, općinama i mjestima relativno dobro razvijena, dok drugi gradovi, mjesta i lokalitetu na tom polju značajno zaostaju.

- **Motivi putovanja mijenjat će svoje oblike i raspored interesa za putovanje**

Do sada su najizraženiji motivi putovanja i dolazaka u Tuzlanski kanton sljedeći: odmor, vjerski motivi, poslovni motivi, zabava, upoznavanje historijske baštine, prirodne ljepote, odmor u prirodi i rekreacija u prirodi (lov, ribolov itd.), učenje – kongresi - nauka. Po svojoj suštini, navedeni će motivi dominirati i u budućnosti, što nameće potrebu za obogaćivanjem i poboljšanjem kvaliteta ponude.

- **Trajanje putovanja**

Prosjek trajanja svih putovanja u Europi je 9,7 dana (noći). U budućće će se dužina boravka turista u svijetu smanjivati, što je povezano sa rastućim trendom većeg broja putovanja, odnosno višekratnih putovanja - godišnjih odmora. Navedeni trend može dugoročno pozitivno uticati na atraktivnost Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije, premda se trenutno trebaju uložiti značajni napori da se produže boravci turista u ovom Kantonu.

- **Oblici organiziranog putovanja**

Više od 76% europskih turističkih putovanja je unaprijed organizirano, tj. organizirano je putem raznih oblika posrednika, od toga broja 33% kupuje organizirane i oblikovane turističke paket aranžmane, dok ostali koriste druge oblike posredničkih usluga. Kao što je već istaknuto, bilježi se opći trend povećanja organiziranih dužih putovanja i „all inclusive aranžmana“. U Tuzlanskom kantonu je situacija drugačija. Potrebno je početi slijediti europski trend porasta organiziranih oblika turističkih putovanja, te razvijanja potpunije i kvalitetnije turističke ponude.

Navedeni trendovi upućuju na potrebu za modelom razvoja turizma Tuzlanskog kantona, koji je utemeljen na integralnom menadžmentu kvaliteta, što Kanton može pretvoriti u prepoznatljivu turističku destinaciju koja će biti konkurentna, naročito uz uvažavanje sljedećeg:

- **Tržište prirode** postaje značajno, ali uz uvjete i dokaze da se priroda i čovjekova okolina štite, što se manifestira kroz brigu za okoliš i afirmaciju zdrave autohtone hrane. To je primarna turistička tržišna prednost Kantona. Planine, rijeke, jezera, bogata flora i fauna omogućavaju jedinstven doživljaj turistima. Šetnje, planinarenje, mirovanje u prirodi, ribolov, foto programi, promatranje ptica i životinja endemskih vrsta, postaju sve značajniji element turističke potražnje, a u skladu s tim Kanton može razvijati svoju turističku ponudu.
- **Tržište kulture i historije** postaje atraktivno. Turisti posjećuju mjesta od povijesnog značenja i žele upoznati specifičnosti nacionalne kulture. Kulturni se sadržaji, više ili manje, posjećuju u okviru gotovo svakoga turističkog putovanja. Kulturne sadržaje za turiste treba osmisлити na način da oni budu interesantni, te da nude turistima jedinstvenu „priču“ i doživljaj.
- **Tržište sporta** postaje posebno istaknut oblik turističke potražnje i motiva putovanja. Evidentan je rastući trend potrebe za rekreacijom. Na primjer, pojačan interes za biciklizam, padobranstvo, natjecanja moto sporta, rezultirat će izraženijom potražnjom za većim, kvalitetnijim i udobnijim objektima za sport i rekreaciju.
- **Tržište vjerskog turizma** danas je također aktuelno. I na ovoj osnovi Tuzlanski kanton, a naročito određene mikrodestinacije, mogu doprinijeti njegovoj turističkoj atraktivnosti.
- **Tržište „dobrog života“** postaje važan element turističke potražnje, pri čemu se naglasak stavlja na kvalitet potražnje i sigurnost svih vidova i oblika turističke potrošnje. To se posebno odnosi na potražnju za hotelima boljeg kvaliteta (brend, „all inclusive“ i boutique hoteli), programima najvišeg kvaliteta, koji uključuju zdrav život i zdravu hranu, wellness, originalnost u izvornim objektima, duhovnost, mir, spokoj, (potražnja za malim mjestima, gradovima posebnoga graditeljskog naslijeđa, agro-turistička potražnja, upoznavanje sa karakteristikama života na selu, učešće u aktivnostima kao što su berba šljiva, berba gljiva, upoznavanje sa starim zanatima i vještinama, itd), prezentaciju autohtone kulture, prezentaciju orijentalnih jela, kuhinje i načina života koji je nestao ili je nedoživljen u europskim okvirima.
- **Tržište zabave** postaje nezaobilazni dio turističke potražnje, posebno u velikim mjestima Kantona. Programi za zabavu na otvorenom, festivali, programi na povjesnim lokacijama i tvrđavama postaju dio potražnje koja je nezaobilazna u kreiranju jedinstvenog turističkog doživljaja, a sve navedeno predstavlja značajan turistički potencijal Kantona.

2.2 Geografski položaj, prirodne karakteristike i kulturna baština

Tuzlanski kanton je jedna od deset administrativno - političkih jedinica u okviru Federacije Bosne i Hercegovine, koju čini trinaest općina sa područja regije Sjeveroistočne Bosne.

Na osnovu matematičko-geografskog i regionalnog položaja može se zaključiti da Tuzlanski kanton u užem smislu pripada regiji Sjeveroistočnoj Bosni, a u širem pogledu se nalazi na području Jugoistočne Evrope, Balkanskog poluostrva, južnog dijela Panonske nizije i Podunavlja i sjevernog dijela Dinarskog planinskog sistema. Turističko - geografski položaj Tuzle i Tuzlanskog kantona odlikuje se izrazitom povoljnošću zbog blizine velikog broja disperzivnih centara. Na udaljenosti manjoj od 100 km nalaze se važni centri u okruženju: Brčko, Bijeljina, Zvornik, Doboj, Zenica, Sarajevo i Loznica. Na udaljenosti do 200 km nalaze se veliki disperzivi a najvažniji za Tuzlanski kanton su Banja Luka, Osijek, Novi Sad i Beograd. Na udaljenosti do 400 km nalaze se važni regionalni centri i turističke destinacije susjednih i zemalja regiona kao što su Dubrovnik, Zagreb, Podgorica, Skoplje, Tirana, Ljubljana, Budimpešta i drugi.

2.2.1 Opća, prirodno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona

Prirodni turistički resursi su objekti i pojave u prostoru nastali radom endogenih i egzogenih sila Zemlje. Ovi resursi imaju naglašena rekreativna svojstva, a porastom urbanog u ukupnom svjetskom stanovništvu raste atraktivnost resursa sa očuvanom prirodom, rekreativnim i kuriozitetnim svojstvima. Prirodni turistički resursi se mogu podijeliti na geološke, reljefne, klimatske, hidrografske, biogeografske i pejzažne.

- **Geologija**

Geoturizam je oblik prirodnog turizma usmjeren na geologiju i prirodni krajolik. Promovira turistički posjet geolokalitetima i zaštitu georaznolikosti, kao i razumijevanje geonauka kroz edukaciju. Složenost geološke građe i petrografskog sastava terena Tuzlanskog kantona rezultat je duge geološke prošlosti u kojoj su se desile različite promjene, koje su uslovile nastanak brojnih i različitih vrsta stijena: magmatskih, sedimentnih i metamorfnih te mnogih orudnjenja. Na prostoru Tuzlanskog kantona zastupljene su stijene iz ere paleozoika, mezozoika i kenozoika.

Tokom donjeg miocena i helveta stvarana je sona formacija u Tuzlanskom basenu koja se nalazi u okviru Dokanjske sinklinale i slivu rijeka Jale i Soline. Jezerske naslage donjeg miocena utvrđene su u terenima sjeverne Majevice, preko kojih je nataložena zona glavnog ugljenog sloja na prostoru Tuzlanskog basena. Sa ekonomskog aspekta ovdje su skoncentrisane najvažnije rezerve uglja i soli Sjeveroistočne Bosne što je regiju učinilo jednom od privredno najrazvijenijih u Bosni i Hercegovini.

Kako su geološki motivi sveprisutni, geoturistička ponuda nekog prostora ograničena je samo inovativnošću lokalnih stanovnika i turističkih stručnjaka.

- **Reljef**

Reljef Tuzlanskog kantona nastajao je i razvijao se u različitim vremenskim periodima i pod različitim uslovima što ga čini poligenetskim i polifaznim. Zastupljene su hipsometrijske kategorije nizijskog, brdsko-brežuljkastog (koji je najrasprostranjeniji), niskoplaninskog i srednjeplaninskog reljefa. To se potpuno uklapa u geomorfološku regionalizaciju prema kojoj cijeli prostor Kantona, osim Konjuha, ulazi u makrogeomorfološku regiju Nizije, niske planine i pobrđa, zavale i kotline sjeverne Bosne. Planina Konjuh pripada makroregiji Bosanskog sredogorja. Područje Kantona odlikuju niske i srednje visoke planine, pobrđa i zavale. Planine su

predstavljene sa pretežno zaobljenim hrbatima (Majeвица 916 m.n.v., Ratiš 595 m.n.v.) i masivima (Konjuh 1327 m.n.v., Javornik 1021 m.n.v. i Trebovac 692 m.n.v.).

Turistička vrijednost planina proizilazi iz njihovog rekreativnog značaja, odnosno mogućnosti bavljenja različitim sportovima, posebno skijanjem, planinarenjem, sportskim penjanjem, te estetskog i kuriozitetnog doživljavanja, čistog zraka, ali i pećina, vodopada, biljnog i životinjskog svijeta.

- **Klima**

Brojni dokazi potvrđuju, a to je i stav UNWTO, da su vrijeme i klima dominantni prirodni resursi koji utiču na izbor turističke destinacije te imaju značajan uticaj na turističku djelatnost. Povoljna klima je jedan od najvažnijih faktora turističke privlačnosti nekog mjesta, regije ili veće prostorne jedinice. Klimatske odlike Tuzlanskog kantona uslovljene su prvenstveno geografskim položajem, a zatim cirkulacijom zračnih masa, reljefom, hidrografskim odlikama terena, biljnim svijetom itd. Tuzlanski kanton nalazi se u zoni rasprostiranja umjereno - kontinentalne klime. Osnovna karakteristika ovog klimata su dva jasno izražena godišnja doba (ljetno i zima) i dva prijelazna perioda (proljeće i jesen).

Na dominantan uticaj kontinentalne klime na prostoru Tuzlanskog kantona, pored drugih elemenata, ukazuje umjerena srednja godišnja temperatura zraka, koja je u posmatranom periodu (1961 - 1990) iznosila 10,1°C. Na prostoru Tuzlanskog kantona najznačajniji je zapadni vjetar, zatim južni i sjeverni vjetar te lokalni vjetrovi, dok se padavine, uglavnom izlučuju u obliku kiše i to u proljeće, ljeto i jesen, dok su snježne padavine karakteristične za zimske mjesecima. Dakle, na ovom prostoru je izražen kontinentalni pluviometrijski režim padavina. Kišne padavine dominantne su u nizijskim sjevernim predjelima kantona u proljetnim i jesenskim mjesecima i uglavnom imaju karakter pljuskova.

- **Vode**

Najveći značaj vode za turistička kretanja odnosi se na mogućnosti razvoja različitih sportsko-rekreativnih aktivnosti, kao što su plivanje, veslanje, jedrenje, ribolov i sl., kao i naglašenu saobraćajnu funkciju vodenih površina. Opće hidrogeografsko obilježje prostora Tuzlanskog kantona je gusto razvijena mreža manjih riječnih tokova sa malom količinom vode i neujednačenim proticajem. Izvorišta najvećeg broja rijeka su u podnožju planina Majevice, Trebave, Konjuha, Ozrena i Javora. Prostor Tuzlanskog kantona je preko rijeka Spreča-Bosna-Sava povezan sa Dunavom i Crnim morem, odnosno u potpunosti pripada crnomorskom slivu. Najznačajniji tokovi Tuzlanskog kantona su rijeke Spreča, Gribaja, Jala, Lukavačka rijeka, Sokoluša, Gračanička rijeka, Krivača, Oskova, Gostelja, Sapna, Janja i Tinja.

- **Jezera**

Jezera na prostoru Tuzlanskog kantona predstavljaju uglavnom vještačke akumulacije izgrađene u svrhu snabdijevanja industrije tehnološkom vodom, ali i za vodosnabdijevanje stanovništva ove regije. Najznačajnije jezerske akumulacije na prostoru Tuzlanskog kantona su: Modračko jezero, Snježnica, Hazna, Vidara, Bistarac, Paučko jezero, u novije vrijeme i Panonska jezera, ali i brojna nastala površinskom eksploatacijom uglja.

- **Tlo**

Tlo ili zemljište je osnovno i jedno od najvažnijih prirodnih izvora čovjekove egzistencije. O tlu ovisi 90% sveukupne proizvodnje hrane, stočne hrane, vlakana i energenata. Osim toga, s obzirom da čuva tragove naše prošlosti, važan je element naše kulturne baštine. Zdravo i plodno

tlo, kao osnovni resurs za proizvodnju zdrave hrane posebno je značajno u agroturizmu, ekoturizmu i ruralnom turizmu. Na području Tuzlanskog kantona formiran je mozaik različitih tipova i vrsta zemljišta, što je uslovljeno prvenstveno litologijom terena, a sekundarno klimom i drugim pedogenetskim faktorima. Od automorfni zemljišta najrasprostranjenija su: distrični kambisol, kalkokambisol i kalkomelanosol, smonica, litosol, regosol i rendzine, a među hidromorfim se izdvajaju: pseudoglej, fluvisol, humofluvisol i euglej. *Antropomorfna zemljišta* su zemljišta kod kojih se ljudska intervencija smatra za glavni pedogenetski faktor. Ovakva zemljišta su prilično česta na području Tuzlanskog kantona, a zastupljena su uglavnom hortisolom (vrtno tlo), regosolom (rigolovano tlo) i deposolom.

2.2.2 Biljni i životinjski svijet

- **Biljni svijet**

Biosfera ima naglašena rekreativna, estetska, zdravstvena, kuriozitetna, reliktna, endemska i znamenita svojstva turističke privlačnosti. Estetski atributi turističke atraktivnosti vegetacije odnose se na oblik i boju različitih biljnih vrsta. Kuriozitetni atributi turističke atraktivnosti biljnog svijeta vezani su za endemične i reliktno biljne vrste. Posebnu turističku vrijednost imaju listopadne, mješovite i četinarske šume umjerenih geografskih širina. Ove su šume pejzažno atraktivne i stanište brojnih vrsta divljači, što je osnova razvoja npr. izletničkog i lovnog turizma.

Tuzlanski kanton predstavlja kompleksno biogeografsko područje, zahvaljujući prvenstveno geografskom položaju, fizičkogeografskim i historijskim faktorima. Ukoliko prostor Tuzlanskog kantona posmatramo i analiziramo sa aspekta izdvojenih klimatogenih ekosistema, onda se ova regija može podijeliti na šest velikih zasebnih ekosistema: Ekosistem poplavnih šuma (*Populetalia albae*), Ekosistem mezohigrofilnih šuma sa lužnjakom (*Quercion roboris*), Ekosistem mezofilnih šuma kitnjaka i običnog graba (*Carpinion betuli illyricum*), Ekosistem bukovo - jelovih šuma (*Abieto - Fagetion moesiaceae*), Ekosistem montanih bukovih šuma (*Fagetion moesiace montanum*), Ekosistem tamnih četinarskih šuma (*Abieti - Piceion illyricum*).

- **Životinjski svijet**

Bitan resurs s turističkog aspekta je i fauna. Tuzlanski kanton se nalazi na granici između Planinske i Panonske faunističke oblasti, tako da životinjski svijet ovog područja predstavlja svojevrsnu mješavinu i jednih i drugih vrsta. Na relativno malom prostoru se može naći veliki broj vrsta insekata i raznih drugih beskralješnjaka te ptica, sisara, gmizavaca, slatkovodnih riba i amfibija. Od tzv. lovne divljači stanište ovdje imaju: srna (*Capreolus capreolus*), divlja svinja (*Sus scrofa*), jazavac (*Meles meles*), vuk (*Canis lupus*), mrki medvjed (*Ursus arctos*), zec (*Lepus europaeus*), tetrijeb (*Tetrao urogallus*), fazan (*Phasianus colchicus*), prepelica (*Coturnix coturnix*) i mnoge druge. U rijekama i vještačkim jezerima obitavaju mnoge vrste riba karakterističnih za donje i srednje tokove srednjoevropskih rijeka, poput mreene, soma, smuđa, šarana, klijena, štuke i drugih, dok se u rječicama na Konjuhu može naći riječni rak (*Astacus astacus*) i potočna pastrmka (*Salmo trutta morpha fario*).

2.2.3 Opća društveno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona relevantna za razvoj turizma

Karakteristike savremenog društveno - geografskog razvoja Tuzlanskog kantona odraz su višestoljetnog kontinuiteta postojanja i življenja na ovom prostoru. Društveno-geografske

karakteristike Tuzlanskog kantona obuhvataju opće osobenosti stanovništva, privrednih i neprivrednih djelatnosti te naselja pri čemu svaki od navedenih elemenata predstavlja potencijal za razvoj različitih oblika kulturno-historijskog turizma.

Prostor Tuzlanskog kantona bio je naseljen još od najstarijih vremena sa kontinuitetom življenja na ovim prostorima, o čemu svjedoče brojni arheološki lokaliteti iz perioda prahistorije, antike, srednjeg vijeka, osmanskog i austrougarskog perioda, pa sve do danas.

- **Antropogeni turistički resursi**

U antropogene turističke resurse su inkorporirani svi elementi koje je bosanskohercegovačko društvo izgradilo svojim radom, čineći njegovo kulturno-historijsko naslijeđe. S tim u vezi, antropogeni turistički resursi Tuzlanskog kantona mogu se svrstati u nekoliko skupina, i to: kulturno-historijski, etnografski, umjetnički, ambijentalni i manifestacijski. Svi oni su međusobno uslovljeni, te predstavljaju kompleksne, u nekim slučajevima samostalne, a u nekim komplementarne turističke resurse, koji značajno obogaćuju turističku ponudu Kantona.

Antropogeni turistički resursi imaju veliki značaj za razvoj turizma Tuzlanskog kantona. Oni u najvećoj mjeri predstavljaju kulturno - historijsko naslijeđe ovog prostora, a kao najznačajniji mogu se izdvojiti arheološki lokaliteti, stećci, srednjovjekovni gradovi, sakralni objekti, te etnografska spomen obilježja.

- **Arheološki lokaliteti od izrazitog turističkog značaja za Tuzlanski kanton**

Arheološki lokaliteti od izrazitog turističkog značaja za Tuzlanski kanton su brojni, kako iz prahistorijskog tako i oni iz antičkog i srednjovjekovnog perioda. Najznačajniji arheološki lokaliteti iz prahistorijskog, antičkog i srednjovjekovnog perioda su: *Tuzla* (Gradovrh - Solina, Gradovrh - Bare, Gradovrh - Srebra, Gradovrh - franjevački samostan, Tuzla, Gornja Tuzla 1, Gornja Tuzla 2, Gornja Tuzla - Grad, Gornja Tuzla - Drakčanska meraja, Simin Han, Par Selo - Krešića Gradina, Rapače - Gradinac, Križani - Gradac); *Banovići* (Tulovića gradina); *Gračanica* (Korića Han, Barice, Bilanovo Brdo, Dolovi, Gornja Lohinja, Monj, Vranovići, Vuknić); *Gradačac* (Mišinoavača, Zabara - Orlovo polje, Cigla na Ražljevima, Gradina - Tolisa, Kalajdžije - Tramošnica, Kućišta - Donja Tramošnica); *Kalesija* (Jajići, Gornje Petrovice, Gradina, Kosovača, Mešanovići); *Kladanj* (Brateljevići, Dobra Voda, Brgule, Gojsalići, Tuholj, Pauč, Kladanj) i brojni drugi. Izuzetnu kulturno - historijsku i turističku vrijednost na prostoru Tuzlanskog kantona imaju nekropole stećaka, srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika pripadnika bosanske crkve, koji zbog svojih oblika, ornamentike i natpisa čine veoma zanimljiv turistički sadržaj ovog prostora. Forme stećaka su različite (najčešće su u obliku stubova, sljemenjaka i ploča), a veliki broj njih krasi jako bogata ornamentika predstavljena ukrašenim bordurama, stubovima, polumjesecima, krstovima, udubljenjima, obručima, spiralama, rozetama, mačevima, lozom i grozdom, jabukom, muškim figurama, figurama sa oružjem i drugim ornamentima. Kao takvi, stećci predstavljaju snažan izraz kulturnih i ekonomskih prilika iz vremena u kom su nastali. Po brojnosti lokaliteta sa stećcima u Tuzlanskom kantonu prednjače područja općina Kladanj i Kalesija. Na prostoru općine Kladanj evidentirano (mapirano) je 57 nekropola, sa 598 stećaka u 25 naselja. Nekropola stećaka na lokalitetu Kuman, nekropola Olovci Kladanj uvrštena je na UNESCO listu svjetske kulturne baštine 2016. godine, sa 18 stećaka (sanduci, sljemenjaci) od kojih su tri ukrašena i jedan sa natpisom. Na prostoru Kalesije evidentirano je 20, Živinicama 8, Lukavcu 2 i Banovićima sa jednim lokalitetom sa stećcima. Na prostoru općine Tuzla nalazi se 15 lokaliteta sa evidentiranim nekropolama stećaka (Husino, Zanaga, Dokanj / Katoličko groblje, Petrovice Donje, Mramorje, Gradovrh, Okučnica, Dokanj, Stare Kuće, Dragunja Gornja, Obodnica Donja, Obodnica Gornja, Kukovina, Potraš, Ristića Brdo) i 3 lokaliteta sa usamljenim stećcima, Rasovac,

Mramor, Požarnica. Poseban kulturno - historijski i turistički značaj prostora Tuzlanskog kantona imaju *srednjovjekovni gradovi i utvrde* koji se odlikuju relativno dobrom očuvanošću, ali i turističkom prezentacijom i valorizacijom. S obzirom da su ovi gradovi u prošlosti imali višestruku namjenu (odbrambenu, političku, vojnu i dr.) prisutni su i različiti nazivi za njih ("gradina", "tvrđava", "kastel"), a najčešće je u upotrebi "stari grad". Od najvećeg turističkog značaja su stari gradovi u Srebreniku, Gračanici i Teočaku.

Srednjovjekovni grad Srebrenik podignut je na kamenitom uzvišenju, na visini od oko 500 m jugoistočno od naselja Srebrenik i sastavljen je od nekoliko zasebnih objekata, ulazni, istočni, sjeverni i glavni toranj. Prvi spomen ovog starog grada veže se za prvu polovinu XIV, odnosno 1333. godine kada je u njegovom podgrađu stanovao bosanski ban Stjepan II Kotromanić.

Srednjovjekovni stari grad "Soko" nalazi se na udaljenosti oko 5 kilometara sjeverno od naselja Gračanica. Radi se o gradini relativno malih dimenzija smještenoj na stijeni iznad rječice Sokoluše. Sastavni dio grada čine dva polulučno zasvedena tornja, a na sjeverozapadnom dijelu je dozidan pregradak koji služi kao zaštita glavnom ulazu. Ovaj grad se prvi puta pominje u prvoj polovini XV vijeka kao posjed kneza Radivoja, sina kralja Ostoje. Pod osmansku upravu je potpao 1512. godine, popravljen je 1777., a potpuno napušten 1840. godine.

Stari grad Teočak prvi puta se spominje početkom 1432. godine kao posjed mađarskog kralja koji ga poklanja despotu Đurđu Brankoviću. Uspostavom srebreničke banovine 1464. godine i Teočak se nalazi u ovoj vojnoj organizaciji kao rezidencijalni grad kralja Nikole Iločkog (1472 - 1477). Turci su ga, zbog izrazitog strateškog položaja, osvojili tek početkom 1474. godine.

Sakralni objekti čine dio graditeljskog nasljeđa Tuzlanskog kantona, a nalaze se na brojnim lokalitetima i u velikoj mjeri su sačuvani od propadanja. Najveći broj sakralnih objekata datira iz osmanskog perioda. Najstarije sakralne građevine potiču iz prve polovine XVI vijeka, a čine ih džamije, manastiri, samostani, medrese, turbeta, mektebi i drugi objekti.

2.3 Demografske karakteristike Tuzlanskog kantona

Tuzlanski kanton, administrativno pripada Federaciji Bosne i Hercegovine, i smješten je u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine sa sjedištem Vlade i Skupštine u Gradu Tuzla. Tuzlanski kanton na sjeverozapadu, sjeveroistoku i istoku graniči sa Republikom Srpskom, na sjeveru sa Brčko distriktom, te na jugu i zapadu sa Zeničko-dobojskim kantonom. Tuzlanski kanton zauzima površinu od 2.649 km², odnosno 10,17% teritorije FBiH ili 5,18% teritorije BiH.

Područje Tuzlanskog kantona uključuje 13 lokalnih jedinica samouprave i to: Banovići, Čelić, Dobojski Iсток, Gračanica, Gradačac, Kalesija, Kladanj, Lukavac, Sapna, Srebrenik, Teočak, Tuzla i Živinice. Bosne i Hercegovine. Lokalne zajednice Tuzlanskog kantona nisu podjednako naseljene te tako grad Tuzla ima najgušću naseljenost sa 373 stanovnika po km², a potom slijedi općina Teočak sa 246 stanovnika po km² te općina Dobojski Iсток sa 241 stanovnikom po km². S druge strane, najslabije naseljene lokalne jedinice samouprave su općina Kladanj sa 35 stanovnika po km² i općina Čelić sa 71 stanovnikom po km².

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku na području Tuzlanskog kantona bilježi se kontinuirano smanjenje broj stanovnika u periodu 2016-2021. godina. U šest promatranih godina Tuzlanski kanton je izgubio 8.629 stanovnika, a posebno brine činjenica da se radi o kontinuiranom trendu jer se broj stanovnika smanjuje iz godine u godinu. Još negativniji trend uočava se ukoliko se podaci iz 2021. godine usporede sa podacima Popisa stanovništva, pri čemu je od 2013. do 2021. godine broj stanovnika na području Tuzlanskog kantona manji za čak 43.304 stanovnika. Starosna

struktura stanovništva je također negativna jer raste broj starijih osoba, a smanjuje se broj mladih, pa je tako broj starijih osoba u 2021. godini veći za 26.658 u odnosu na 2016. godinu. Najmanje učešće starijih osoba u 2021. godini imaju Sapna, Kalesija, Banovići i Živinice, a najveći broj starijih osoba imaju Tuzla, Lukavac i Čelić. Starosna strukturu procijenjenog broja stanovnika Tuzlanskog kantona za period 2016-2021. godina i starosna struktura stanovništva po općinama i gradovima za 2021. godinu u velikoj mjeri ukazuje na buduće razvojne pravce ekonomskog i društvenog razvoja, a naročito razvoja turizma u narednom periodu (Tabela 1).

Tabela 1 Procjena ukupnog broja stanovnika Tuzlanskog kantona po starosnoj strukturi u periodu 2013.-2021.

Tuzlanski kanton/Općina	procijenjeni broj stanovnika				% učešća		
	Ukupno	0-14	15-64	65 i više	0-14	15-64	65 i više
TK 30.6.2021.	434.424	61.158	300.921	72.345	14,1%	69,3%	16,7%
Muškarci	212.131	31.380	149.636	31.115	14,8%	70,5%	14,7%
Žene	222.293	29.778	151.285	41.230	13,4%	68,1%	18,5%
Banovići	22.291	3.358	15.971	2.962	15,1%	71,6%	13,3%
Čelić	9.772	1.188	6.824	1.760	12,2%	69,8%	18,0%
Doboj-Istok	9.764	1.493	6.841	1.430	15,3%	70,1%	14,6%
Grad Gračanica	44.745	6.838	30.398	7.509	15,3%	67,9%	16,8%
Grad Gradačac	38.552	5.730	26.455	6.367	14,9%	68,6%	16,5%
Grad Tuzla	108.533	14.212	72.229	22.092	13,1%	66,6%	20,4%
Kalesija	32.448	4.647	23.605	4.196	14,3%	72,7%	12,9%
Kladanj	11.415	1.455	8.216	1.744	12,7%	72,0%	15,3%
Lukavac	42.518	5.337	29.249	7.932	12,6%	68,8%	18,7%
Sapna	10.410	1.333	7.765	1.312	12,8%	74,6%	12,6%
Grad Srebrenik	39.231	5.890	27.096	6.245	15,0%	69,1%	15,9%
Teočak	6.993	819	5.079	1.095	11,7%	72,6%	15,7%
Grad Živinice	57.752	8.858	41.193	7.701	15,3%	71,3%	13,3%
TK 30.6.2020.	437.607	62.348	304.059	71.200	14,2%	69,5%	16,3%
TK 30.6.2019.	438.811	63.461	307.156	68.194	14,5%	70,0%	15,5%
TK 30.6.2018.	440.351	64.438	310.308	65.605	14,6%	70,5%	14,9%
TK 30.6.2017.	441.902	65.496	313.844	62.562	14,8%	71,0%	14,2%
TK 30.6.2016.	443.053	80.193	316.993	45.867	18,1%	71,6%	10,3%
TK 2013.	477.728	81.214	334.409	62.105	17,0%	70,0%	13,0%

Izvor podataka: Federalni zavod za statistiku

Negativan prirodni priraštaj u Tuzlanskom kantonu koji se u 2021. godini uvećao za skoro 5 puta u odnosu na 2019. godinu, povećan sa 520 na 2.415 stanovnika, kao i izraženi trend ukazuju na slabljenje razvojnog potencijala Kantona. Pad stope nataliteta i rast stope prirodnog priraštaja stanovništva potvrđuju naprijed navedeni argument. Nema sumnje da zaustavljanje negativnog trenda prirodnog priraštaja stanovništva i povećanje stope nataliteta treba biti vodeći prioritet ekonomskih politika Tuzlanskog kantona, a da dobro osmišljena i programirana politika razvoja turizma može dati veliki doprinos u promjeni iskazanih negativnih trendova. (Tabela 2)

Tabela 2 Prirodno kretanje stanovništva Tuzlanskog kantona u periodu 2018-2021. godina

Tuzlanski kanton	Živo-rođeni		Mrtvo-rođeni	Prirodni priraštaj	Stopa nataliteta	Stopa prirodnog priraštaja
	Ukupno	po spolu				

	rođeni	ukupno	muški	ženski				
2018	3.740	3.723	1.895	1.828	17	-520	8,5	-1,2
2019	3.649	3.636	1.887	1.749	13	-703	8,3	-1,6
2020	3.437	3.425	1.775	1.650	12	-1.834	7,8	-4,2
2021	3.368	3.354	1.714	1.640	14	-2.415	7,7	-5,6

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

2.4 Rezime stanja

2.4.1 Rezime stanja razvojnih izazova i perspektiva u kretanjima ekonomskih pokazatelja turizma Tuzlanskog kantona

U promatranom periodu između 2018. i 2021. godine, **dinamika dolaska turista** u Tuzlanski kanton pratila je dinamiku dolaska turista u F BiH, pa je i TK imao najviše dolazaka u 2019. godini kada je boravilo 48.883³ turista od čega njih 21.235. stranih turista. U godini pandemije ukupan broj dolazaka se smanjio za 57,3% a broj dolazaka stranih turista za čak 70,3%. Ipak, u 2021. godini došlo je do oporavka i povećanog broja dolazaka tako da je registrovan dolazak 37.196 turista, od čega stranih turista 14.760 čime se poboljšala struktura u korist stranih turista ali je ukupan broj turista pa i stranih turista značajno niži u odnosu na godinu prije pandemije. Međutim, Tuzlanski kanton se prema pokazateljima broja dolazaka turista nalazi na šestom mjestu od ukupno 10 kantona u FBiH, sa tek 5,7% učešća u ukupnom broju dolaska turista odnosno sa 37.196 od ukupno 655.687 turista, što je pokazatelj nestrategičkog upravljanja ovom oblasti i propuštanja razvojnih prilika.

Pored dolazaka turista, važan pokazatelj u analizi razvoja turizma je i **broj noćenja**. Kako broj noćenja prati dinamiku broja dolazaka turista, tako je i broj noćenja bio najveći tokom 2019. godine u Tuzlanskom kantonu kada je zabilježeno 91.923 noćenja od čega njih 44.244 stranih turista. U godini pandemije ukupan broj dolazaka se smanjio za 56% te i broj noćenja stranih turista za 53%. Ipak, u 2021. godini došlo je do oporavka i povećanog broja noćenja tako da je registrovano 70.651 noćenje, od čega stranih turista 31.851 čime se pogoršala struktura u korist stranih turista.

Broj stranih noćenja u Tuzlanskom kantonu čini tek 7% u ukupnoj broju stranih noćenja u F BiH iste godine, što predstavlja razvojni potencijal Tuzlanskog kantona u narednim godinama. U narednom periodu je potrebno usmjeriti aktivnosti na povratak pokazatelja na pred-pandemijsku godinu a potom raditi na valorizaciji i brendiranju Tuzlanskog kantona kao podjednako poželjne destinacije u odnosu na Kanton Sarajevo i Hercegovačko-neretvanski kanton koji su vodeći po posjetama turista u F BiH. Posebno je značajna činjenica da na prostoru Tuzlanskog kantona je operativan Međunarodni aerodrom Tuzla sa bazom za niskobudžetnu kompaniju Wizz Air, te da strateško upravljanje u ovom kontekstu može u velikoj mjeri potpomoći sveukupni razvoj turizma.

Analizom broja dolazaka i noćenja stranih gostiju u Tuzlanski kanton dolazi se do zaključka da najveći broj turista dolazi iz zemalja regiona (Hrvatska, Srbija, Slovenija) te zemalja u kojima je brojna bosanskohercegovačka dijaspora (Njemačka, Austrija, Švedska) te Turska koja se smatra bliskom

³ Broj dolaska turista kao i broj noćenja te ostali relevantni statistički pokazatelji preuzeti iz zvaničnih statističkih godišnjaka u značajnoj mjeri odstupaju od stvarnih pokazatelja, te kao takvi daju nepotpunu i/ili krivu sliku kretanja najvažnijih indikatora uspješnosti turizma na Tuzlanskom kantonu. O navedenoj tvrdnji postoji opća suglasnost učesnika u procesu izrade Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona. Većina razloga odstupanja navedena je u narednim stranicama ovog dokumenta.

zemljom zbog sličnosti u kulturi, pa bi bilo višestruko korisno povećati zračnu povezanost sa pomenutim zemljama, barem u periodu sezone, kako bi se turistima dodatno olakšao dolazak u Tuzlanski kanton.

Prema vrstama smještaja, na Tuzlanskom kantonu dominiraju hotel i sličan smještaj sa 98% u ukupnom boravku. Međutim, nepotpuni podaci radi postojanja „sivog“ tržišta ometaju jasnu sliku o broju noćenja u Tuzlanskom kantonu koji **ima veliki izazov sa privatnim (neregistovanim) smještajem** i to najviše u području oko Panonskih jezera u Gradu Tuzla te području oko Međunarodnog aerodroma Tuzla u Gradu Živinice. Radi se o objektima koji nisu ni registrovani kao subjekti za izdavanje smještaja te su samim time podaci o boravku gostiju nedostupni za praćenje Turističkoj zajednici Tuzlanskog kantona kao i Federalnom zavodu za statistiku što, pored ometanja praćenja pokazatelja, stavlja u nezavidan položaj registrovane subjekte koji su podložni raznim troškovima i samim time nekonkurentni su smještaju koji se nudi van zakonskih okvira.

Promatrajući **poslovanje subjekata u industriji hotelijerstva i ugostiteljstva**, bitno je istaći da je u 2021. godini registrovan rad 94 subjekta u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo) te da je ukupno zaposleno 591 osoba. Poređenja radi, u 2019. godini je zabilježen rad 75 subjekata sa ukupno zaposlenih 690 osoba. Dakle, u promatranom periodu je došlo do povećanja broja registrovanih subjekata ali istovremeno i smanjenja zaposlenih osoba.

Ostvareni prihod od prodaje u djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva na Tuzlanskom kantonu tokom 2021. godine je 26,1 milion KM što je za 30% manje u odnosu na 2019. godinu kada je ostvareni promet bio 37,2 miliona KM. Međutim, ono što je veoma indikativno je da subjekti sa područja Tuzlanskog kantona učestvuju sa 7,4% u ukupnom ostvarenom prihodu, te samo sa 0,7% u ukupnoj ostvarenoj dobiti u Federaciji BiH u djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva. Važno je pomenuti da **subjekti iz domena hotelijerstva na Tuzlanskom kantonu uglavnom posluju negativno**, odnosno ne ostvaruju poslovnu dobit, a tome sigurno pripomaže neuređeno tržište, što je već prepoznato kao razvojni problem.

Tabela 3 Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje ekonomskih kretanja u oblasti turizma Tuzlanskog kantona

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
Niska stopa dolaska turista i broja noćenja turista, posebno stranih u TK u odnosu na FBiH	<p>Realizirati aktivnosti jačanja i razvoja turističke infrastrukture na području Tuzlanskog kantona uz snažniju promociju zasnovanu na komparativnim prednostima u oblasti turizma u svrhu privlačenja dolazaka turista ali i njihovih dužeg zadržavanja na području TK.</p> <p>Sprovoditi aktivnosti na valorizaciji i brendiranju Tuzlanskog kantona kao podjednako poželjne destinacije u odnosu na Kanton Sarajevo i Hercegovačko-neretvanski kanton uz strateško upravljanje letovima odnosno privlačenje novih avio kompanija i povećanje broja letova.</p> <p>Povećati zračnu povezanost sa zemljama iz okruženja, Turskom i zemljama u kojima većinom boravi bh. dijaspora.</p>
Visok stepen „sive ekonomije“ u oblasti turizma na području Tuzlanskog kantona koji uzrokuje smanjenje prihoda od turizma ali i neadekvatno praćenje stanja u	<p>Identifikovati subjekte koje se bave turističkom djelatnošću kao neregistrovani subjekti te ih uz inspekcijski nadzor staviti u rad unutar zakonskih okvira.</p> <p>Poticati i promovisati načine formalnog ulaska u aktivnosti izdavanja</p>

oblasti turizma	smještaja domaćinstava koje imaju „višak“ stambenog prostora za iznajmljivanje u turističke svrhe.
Poslovni subjekti iz domena hotelijerstva uglavnom posluju negativno	Kreirati i implementirati programe podrške jačanju konkurentnosti subjekata u oblasti turizma na području Tuzlanskog kantona kroz programe podrške jačanju infrastrukture ali i upravljačkih kapaciteta ovih poslovnih subjekata uz instrumente promocije kroz različite kanale kako interne, od strane privrednih subjekata, tako i od strane institucija nadležnih za razvoj turizma na području TK-

2.4.2 Rezime stanja turističke resursno-atraksijske osnove i turističkog proizvoda

Analiza općih prirodnogeografskih elemenata Tuzlanskog kantona kroz pregled najvažnijih obilježja geološke građe, reljefa, klimatskih odlika, površinskih i podzemnih voda, tipova zemljišta, te biljnog i životinjskog svijeta ukazuje na prirodne potencijale za razvoj različitih oblika turizma (geoturizma, planinskog turizma, rekreacijskog turizma, sportskih i rekreativnih aktivnosti na vodi, u vodi i pod vodom, banjskog turizma, eko i agro turizma, istraživačkog i naučnog turizma i brojnih drugih oblika). Sa druge strane, analiza najvažnijih društvenogeografskih elemenata (stanovništvo, naselja, privredne odlike i saobraćaj) koja ukazuje na historiju, tradiciju, kulturu, običaje, način života, komunikaciju među ljudima i područjima i druge elemente baza su za razvoj brojnih oblika kulturno-historijskog turizma (gradski, vjerski, manifestacijski, arheološki i dr.) na području Tuzlanskog kantona.

Dominantni oblici turizma kantona su: seoski turizam, agroturizam, gradski turizam, gastronomski turizam, planinski, eko turizam i geoturizam, (posjeta impresivnim geolokalitetima), banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam, sportsko-rekreativni turizam, poslovni turizam, manifestacijski turizam te kulturni i kulturno-historijski turizam.

Turistički potencijali Tuzlanskog kantona vezani su za ruralna područja i ruralni turizam. Sve lokalne zajednice Tuzlanskog kantona imaju, barem potencijal, razvoja turizma i turističkih proizvoda vezanih za seoska područja i područja očuvane prirodne sredine. Međutim, ne postoji dovoljan nivo segmentacije tržišta za ruralni turizam.

Shodno prirodnim i kulturnim karakteristikama Kantona prepoznati su turistički potencijali i mogućnost razvoja i brojnih drugih turističkih oblika koji bi, komplementarno, činili turistički proizvod općine ili Kantona kao destinacije. Kompleksni i komplementarni motivi i oblici turizma Tuzlanskog kantona vrednovani kao motivi srednje atraktivnosti su: planinski i zimski (skijališni) turizam, lovni i ribolovni turizam, izletnički turizam, avanturistički i outdoor turizam, genealoški turizam, zatim vjerski, urbani, kongresni, industrijski, obrazovni, ekskurzijski, shopping i tranzitni turizam, te boravišni shodno smještajnim kapacitetima Kantona, odnosno općina i gradova. Perspektivu razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona čine i neki oblici koji do sada nisu prepoznati u strateškim dokumentima niti u ponudama ili aranžmanima, a imaju potencijal razvoja pojedinih lokalnih zajednica kantona. Najveće pretpostavke imaju sportovi na vodi, odnosno vid nautičkog turizma na vještačkim hidroakumulacijama Kantona, ali su visoki potencijali razvoja geoturizma te uslovljeno savremenim demografskim promjenama, kao veoma vrijedno turističko tržište, specifičnih afiniteta, pojavljuje se turizam namijenjen osobama zrele životne dobi. Stoga, turistički proizvod Tuzlanskog kantona treba kreirati na način da više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu ili pojedinačno upotpunju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije.

Svi gradovi i općine Tuzlanskog kantona odlikuju se brojem prirodno turističkim resursima, ali i arheološkim lokalitetima od izrazitog turističkog značaja za Tuzlanski kanton od kojih su najznačajniji arheološki lokaliteti iz prahistorijskog, antičkog i srednjovjekovnog perioda kao što su: *Tuzla* (Gradovrh - Solina, Gradovrh - Bare, Gradovrh - Srebra, Gradovrh - franjevački samostan, Tuzla, Gornja Tuzla 1, Gornja Tuzla 2, Gornja Tuzla - Grad, Gornja Tuzla - Drakčanska meraja, Simin Han, Par Selo - Krešića Gradina, Rapače - Gradinac, Križani - Gradac); *Banovići* (Tulovića gradina); *Gračanica* (Korića Han, Barice, Bilanovo Brdo, Dolovi, Gornja Lohinja, Monj, Vranovići, Vuknić); *Gradačac* (Mišinovača, Zabara - Orlovo polje, Cigla na Ražljevima, Gradina - Tolisa, Kalajdžije - Tramošnica, Kućišta - Donja Tramošnica); *Kalesija* (Jajići, Gornje Petrovice, Gradina, Kosovača); *Kladanj* (Brateljevići, Brgule, Gojsalići, Kladanj) i brojni drugi. Izuzetnu kulturno - historijsku i turističku vrijednost na prostoru Tuzlanskog kantona imaju nekropole stećaka, srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika pripadnika bosanske crkve, koji zbog svojih oblika, ornamentike i natpisa čine veoma zanimljiv turistički sadržaj ovog prostora. Od ostalih turističkih potencijala na području TK ističu se jezera (8 jezera na području TK), terme i banje, sportsko-rekreativni centri, izletišta, prirodni pejzaži, muzeji, turistički vozići, ento avlije, restorani, manifestacije i festivali, skijalište, zaštićeni pejzaži, lovišta, institucije i ustanove iz oblasti kulture i dr. Nedostatak a ujedno i razvojna potreba u ovom dijelu odnosi se na snažniju promociju turističkih potencijala resursa i proizvoda Tuzlanskog kantona.

Današnje turističko tržište je vrlo segmentirano, diferencirano i specifično. Ono samom pojavnošću određuje turističku ponudu, odnosno obilježja i brojnost te raznovrsnost turističkih proizvoda. Od zadovoljstva turista, njihovu stečenom iskustvu i turističkom doživljaju ovisit će ponašanje ostalih turista. Uloga turista u ovome području očituje kroz njihove motive, želje, potrebe i interese, način percepcije turističke destinacije, odluku o odabiru iste, razmatranjima turističke vrijednosti, stvaranju vlastite percepcije i odluke. Na području Tuzlanskog kantona u identifikaciji karakteristika savremenih turista, pa i turističkog tržišta Tuzlanskog kantona, pažnju treba posvetiti "novim turistima" koje karakteriše spontano ponašanje, promjene u načinu izbora putovanja, iskustvo u putovanjima, izražena potreba za avanturom i zabavom, fokusiranost na kvalitet ukupnog iskustva, želja za upravljanjem slobodnim vremenom i preuzimanjem rizika i dr.

Kratke posjete gradovima ili turističkim lokalitetima i mjestima pa i u Tuzlanskom kantonu pokazuju tendenciju rasta u proteklih nekoliko godina. To je rezultat svjetskog trenda da turistička putovanja u toku godine budu češća i kraća. S tim u vezi, Kanton razvoj turističkih proizvoda može bazirati na novim formama turizma, odnosno tematskim ili specifičnim vidovima turizma. To su odmori gdje se putovanje i dolasci realizuju svim vidovima saobraćaja, putujući avionom, autobusom, privatnim automobilom, u cilju razgledanja prirodnih i kulturnih atrakcija.

Ukoliko se posmatra prikaz turističkih motiva i oblika proizvoda Tuzlanskog kantona na Slici 1, možemo zaključiti da na području 6 lokalnih zajednica imamo sve tri vrste motiva odnosno samostalne turističke motive (motiv koji samostalno djeluje na turističku posjetu odnosno razvojeni oblik turizma), kompleksne-komplementarne motive i oblike turizma odnosno više atraktivnih motiva koji djeluju ili upotpunjuju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije, te potencijalne turističke motive i oblike turizma. Najzastupljeniji turistički motivi i oblici turizma u svim lokalnim zajednicama Tuzlanskog kantona su seoski turizam, gastronomski turizam, eko turizam i geoturizam (posjeta impresivnim geolokalitetima), lovni i ribolovni turizam, izletnički turizam, avanturistički i outdoor turizam te genaološki turizam (turisti posjećuju zemlje iz kojih potiču).

Turistički motivi i oblici Tuzlanskog kantona	Gradačac	Doboj-Istok	Gračanica	Srebrenik	Čelić	Lukavac	Tuzla	Kalesija	Sapna	Teočak	Živinice	Banovići	Kladanj
Seoski turizam													
Agroturizam													
Gastronomski turizam													
Eko turizam i geoturizam (posjeta impresivnim geolokalitetima)													
Planinski i zimski (skijaški) turizam													
Banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam													
Lovni (lovačka etika) i ribolovni turizam													
Izletnički turizam													
Avanturistički i outdoor turizam													
Vjerski i religijski turizam													
Genealoški (turisti posjećuju zemlje iz kojih potiču)													
Sportsko-rekreativni turizam													
Urbani turizam													
Poslovni turizam													
Kongresni turizam													
Manifestacijski turizam													
Kulturni i kulturno-historijski turizam (muzeji, galerije, tvrđave i dr.)													
Industrijski turizam (posjeta industrijskih postrojenja npr. pivara, solana)													
Obrazovni turizam													
Ekskurzijski turizam													
Shopping turizam													
Tranzitni turizam													
Boravišni turizam													
Samostalni turistički motivi velike atraktivnosti (motiv samostalno djeluje na turističku posjetu) - razvijeni (dominantni) oblici turizma													
Kompleksni - komplementarni motivi i oblici turizma srednje atraktivnosti - više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu ili upotpunjuju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije.													
Potencijalni turistički motivi i oblici turizma													

Slika 1. Analiza i sistematizacija turističkih motiva i oblika proizvoda Tuzlanskog kantona

Najmanje zastupljen oblik turizma na nivou svih gradova i općina Tuzlanskog kantona je poslovni turizam, kongresni turizam, te shopping turizam implicirajući potrebu dublje analize i daljeg usmjeravanja aktivnosti ka iskorštenju potencijala ovog oblika turizma.

Ukoliko se posmatra matrica turističkog proizvoda na Slici 2. moguće je zaključiti da Tuzlanski kanton ima visoku konkurentnost za seoski turizam, agroturizam, gradski, gastronomski turizam, planinski, eko turizam i geoturizam (posjeta impresivnim geolokalitetima), banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam sportsko-rekreativni turizam, manifestacijski turizam te kulturni i kulturno-historijski turizam.

ATRAKTIVNOST	niska	<ul style="list-style-type: none"> • X • X 	<ul style="list-style-type: none"> • X • X 	<ul style="list-style-type: none"> • X • X 	
	srednja	<ul style="list-style-type: none"> • Turizam osoba zrele dobi • Industrijski turizam 	<ul style="list-style-type: none"> • Zimski turizam • Lovni (lovačka etika) i ribolovni turizam • Izletnički turizam • Avanturistički i outdoor turizam • Genealoški • Vjerski i religijski turizam • Kongresni turizam • Obrazovni turizam • Ekskurzijski turizam • Tranzitni turizam • Boravišni turizam 		
	visoka	<ul style="list-style-type: none"> • Poslovni turizam 	<ul style="list-style-type: none"> • Shopping turizam 	<ul style="list-style-type: none"> • Seoski turizam • Agroturizam • Gradski turizam • Gastronomski turizam • Planinski, eko turizam i geoturizam (posjeta impresivnim geolokalitetima) • Banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam • Sportsko-rekreativni turizam • Manifestacijski turizam • Kulturni i kulturno-historijski turizam 	

Slika 2. Matrica turističkog proizvoda Tuzlanskog kantona

Visoku atraktivnost ali nisku konkurentnost ispoljava vezano za poslovni turizam, kongresni i shopping turizam. Ostale vrste turizma spadaju u srednji nivo atraktivnosti kao konkurentnosti.

Tabela 4 Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje razvoja Turističkog proizvoda

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
Izuzetni potencijali za razvoj različitih oblika turizma zasnovanih na prirodno-geografskim i društveno-geografskim elementima koji nisu dovoljno iskorišteni za razvoj različitih oblika turizma	Dublje analizirati prirodno geografske i društveno geografske elemente Tuzlanskog kantona, utvrditi elemente i potencijale za razvoj geoturizma, planinskog turizma (proširiti ZP Konjuh i teritorijalno i višim nivoom zaštite), rekreacijskog turizma, sportskih i rekreativnih aktivnosti na vodi, u vodi i pod vodom, banjskog turizma, eko i agro turizma, istraživačkog i kulturno-historijskog turizma (gradski, vjerski, manifestacijski, arheološki) te promicati osnivanje novih turističkih subjekata koji će iskoristiti navedene potencijale uz podršku relevantnih aktera u oblasti turizma Tuzlanskog kantona.
Nedovoljna promocija brojnih prirodno turističkih resursa, arheoloških lokaliteta, proizvoda i sadržaja na području svih 13 lokalnih zajednica TK	Kreirati programe podrške promociji brojnih prirodno turističkih resursa, arheoloških lokaliteta, proizvoda i sadržaja na području svih 13 lokalnih zajednica TK uz poticanje njihovog adekvatnog označavanja i unapređenja pristupa za turističke posjete.
Nedovoljan nivo poznavanja profila i karakteristika turista i turističkog tržišta Tuzlanskog kantona	Sprovesti temeljitu analizu profila turista i turističkog tržišta Tuzlanskog kantona. Identificirati "nove turiste" koje karakteriše spontano ponašanje, promjene u načinu izbora putovanja, iskustvo u putovanjima, izražena potreba za avanturom i zabavom, fokusiranost na kvalitet ukupnog iskustva, želja za upravljanjem slobodnim vremenom i preuzimanjem rizika uz prilagođavanje turističkog sadržaja privlačenju ovih turista.
Nedovoljan turistički sadržaj koji prati tendenciju rasta kratkih posjeta gradovima ili turističkim lokalitetima i mjestima u TK	Poticati razvoj turističkih proizvoda na novim formama turizma, odnosno tematskim ili specifičnim vidovima turizma (odmorima gdje se putovanje, dolasci, realiziraju svim vidovima saobraćaja, putujući avionom (aerodrom), autobusom, privatnim automobilom, u cilju razgledanja prirodnih i kulturnih atrakcija).
Nedovoljan nivo iskorištenostipotencijalia za razvoj turističkih oblika srednje atraktivnosti i konkurentnosti	Turistički proizvod Tuzlanskog kantona kreirati na način da više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu ili pojedinačno upotpunju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije.
Nedovoljan nivo segmentacije tržišta za ruralni turizam.	Realizirati aktivnosti na segmentiranju i izboru adekvatnih ciljanih grupa za ruralni turizam Tuzlanskog kantona čime bi se doprinijelo povećanju tržišnog udjela i prihoda, lakšem praćenju zajedničke vizije ruralnog turizma područja, određivanju jasnih prioriteti pri razvrstavanju i uključivanju resursa područja, razvoju dugoročnih odnosa razmjene s najprikladnijim segmentima turista, te stvaranju održive autentične i konkurentne prednosti područja.

2.4.3 Rezime stanja područja razvoj turističke infrastrukture

Turističkom infrastrukturom smatra se infrastruktura koja na području turističke destinacije direktno ili indirektno utiče na razvoj turizma i turističke ponude u funkciji dodane vrijednosti turističkih sadržaja, a čine je objekti za odmor i predah, informisanje, snabdijevanje, rekreaciju, edukaciju i zabavu turista. U skladu sa navedenim, turistička infrastruktura se razvrstava na javnu i privatnu turističku infrastrukturu, te javna turistička infrastruktura obuhvata primarnu i sekundarnu turističku infrastrukturu.

Analizom je utvrđeno da na Tuzlanskom kantonu *ne postoji jedinstven registar ili baza podataka koja sadrži relevantne informacije o dostupnoj turističkoj infrastrukturi* te je u svrhu identifikacije navedene infrastrukture realizovano prikupljanje primarnih podataka od strane JLS u TK. Na području Tuzlanskog kantona identificirana su ukupno 254 objekta primarne turističke infrastrukture, i to skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, turistički informativni centri, odmorišta pored puteva, objekti nautičkog turizma, tereni za golf, tenis tereni, otvoreni i zatvoreni objekti sportske rekreacije, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, velnes objekti, zabavno rekreativne staze i putevi, uređene obale rijeka i jezera, objekti za posmatranje prirodnih rjetkosti, objekti za predah i kraće zadržavanje turista, objekti za avanturističke aktivnosti i drugo. *Najveći broj objekata primarne turističke infrastrukture spada u otvorene i zatvorene objekte sportske rekreacije, zabavno rekreativne staze i puteve, objekte za predah i kraće zadržavanje turista, bazene za kupanje i objekte za avanturističke aktivnosti.* U skladu sa identificiranim stanjem na terenu, zaključeno je da je neophodno kreirati programe podrške izgradnji i unapređenju objekata primarne turističke infrastrukture, kao što su: skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, odmorišta pored puteva, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, objekti za posmatranje prirodnih rijetkosti te objekti za predah i kraće zadržavanje turista, programe bi trebalo kreirati zajedno sa gradovima i općinama Tuzlanskog kantona, poslovnim sektorom, domaćim i stranim investitorima koristeći prednosti postojanje Zakona o javno-privatnom partnerstvu na području TK.

Na području Tuzlanskog kantona identificirano je ukupno 285 objekata sekundarne turističke infrastrukture, i to galerije, izložbe, kongresni i zabavni objekti, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba i drugo. Najviše njih spada u arheološka nalazišta, speleološke objekte i povijesne spomenike, sportske objekte i ostalu sportsku infrastrukturu na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, galerije i izložbe. Zaključeno je da je za brži razvoj turizma TK potrebno je sistemski poticati objekte turističke superstrukture kao što su: galerije, izložbe, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba. Programi podrške trebaju biti kreirani i sufinansirani u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i nauke, Ministarstvom za kulturu, sport i mlade i usklađeni s prioritetima i strateškim ciljevima razvoja turizma, a u kreiranje programa trebaju također biti uključene organizacije destinacijskog menadžmenta.

Bitan aspekt za razvoj turizma predstavlja i stanje javne infrastrukture i dostupnost javnih usluga.

Područje Tuzlanskog kantona posjeduje relativno razvijenu cestovnu mrežu koju najvećim dijelom odnosno 72,15% čine lokalne ceste, potom 10,49% regionalne ceste te 17,96% magistralne ceste. Stanje cestovne infrastrukture nije zadovoljavajuće i vrlo često dolazi do velikih gužvi koje se javljaju usljed povećanog broja vozila, te je u narednom periodu potrebno osigurati značajnija sredstva u budžetu za saniranje cesta u nadležnosti Kantona, te planirati i osigurati kvalitetniju regulaciju saobraćaja kroz izgradnju kružnih tokova i alternativnih pravaca. Željeznički saobraćaj je zastupljen isključivo kada je riječ o teretnom prevozu, jer postojeće stanje željezničke infrastrukture ne ispunjava uslove za razvoj putničkog željezničkog saobraćaja. Imajući u vidu potencijal, ali i benefite željezničkog saobraćaja kako u očuvanju okoliša tako i u ekonomskoj isplativosti te rasterećenju cesta, u perspektivi bi se trebalo razmišljati o modernizaciji željezničke infrastrukture i vraćanja putničkog željezničkog saobraćaja, naročito u funkciji razvoja turizma i povećanja broja dolazaka turista. Za razliku od željezničkog saobraćaja, razvoj zračnog saobraćaja na području TK je u uzlaznoj putanji. Osnivanjem JP „Međunarodni aerodrom Tuzla” stvorile su se osnovne pretpostavke za razvoj i unapređenje zračnog saobraćaja na području TK, a dodatnim ulaganjem u razvoj zračne infrastrukture i osavremenjavanjem usluga Međunarodnog aerodroma Tuzla, putnički zračni saobraćaj doživio je značajnu ekspanziju i bilježi konstantni trend povećanja prevezenih putnika. Kao takav, Međunarodni aerodrom Tuzla ima važnu ulogu u oporavku turizma i poticanju buduće potražnje.

U oblasti vodosnabdijevanja na području Tuzlanskog kantona osnovni problem predstavlja deficit raspoloživih vodnih resursa za stanovništvo i industriju Tuzlanskog kantona te nedovoljna izgrađenost, kao i zastarjelost postojeće mreže vodosnabdijevanja, kao i nedovoljni kapaciteti i kvalitet izvorišta i podzemnih vodnih tijela. Kada je u pitanju tretman otpadnih voda iz naselja, samo gradovi Gradačac, Srebrenik i Živinice imaju funkcionalne sisteme za prečišćavanje otpadnih voda. Iako je zabilježeno povećanje obuhvata fizičkih i pravnih lica odvodnjom otpadnih voda, i dalje značajan razvojni problem u ovoj oblasti jeste nepostojanje ili neadekvatan tretman otpadnih voda iz privrede. Na području Tuzlanskog kantona se kontinuirano povećava pokrivenost javnom rasvjetom, ali je konstatovan neujednačen nivo obuhvata u okviru cjelokupne teritorije Kantona, tako da se taj procenat kreće od niskih 45% (općina Teočak i Sapna), do zadovoljavajućih 95% (gradovi Gradačac i Tuzla), što značajno utiče na smanjenje kvalitete turističke ponude Tuzlanskog kantona.

Smještajni kapaciteti u Tuzlanskom kantonu su neadekvatno raspoređeni te je izuzetno izražena siva ekonomija u području turizma kojoj je pogodovao razvoj interneta i oglašavanje putem društvenih mreža. Mali broj smještajnih kapaciteta identificiran tokom analize stanja ukazuje na potrebu sistemskog pristupa izgradnje hotela, motela, pansiona, prenoćišta, apartmana, soba i kampova. Uzme li se u obzir da je većina objekata za smještaj registrirana u Tuzli, a da postoje općine koje nemaju ni jedan hotel ili imaju samo motele nižih kategorija to ukazuje na važnost fokusa na ravnomjerniju podršku izgradnji objekata za smještaj turista po gradovima/ općinama TK. Također, utvrđen je nedostatak kongresnih centara, zdravstvenih/wellness kapaciteta i golf igrališta koji bi pojedinim destinacijama omogućili globalno konkurisanje u novim turističkim proizvodima. Evidentan je i mali broj registriranih ugostiteljskih objekata (restorani, menze, kafići, barovi i ostali ugostiteljski objekti) i njihova koncentracija u nekoliko gradova/općina uveliko utiče na kvalitet turističke ponude.

Tabela 5 Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje Turistička infrastruktura

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
<p>Ne postoji jedinstven registar turističke infrastrukture TK</p>	<p>Uspostaviti jedinstven registar ili bazu podataka koja sadrži relevantne informacije o dostupnoj turističkoj infrastrukturi uz osiguranje redovnog ažuriranja iste pri resornom Ministarstvu trgovine, turizma i saobraćaja, a na osnovu podataka dostavljenih od strane lokalnih turističkih zajednica i Turističke zajednice Kantona, odnosno planinarskog saveza u dijelu koji se odnosi na planinarske puteve i obilaznice</p>
<p>Nedovoljna ulaganja u razvoj primarne turističke infrastrukture TK</p>	<p>Kreirati programe potpore izgradnje i unaprjeđenja objekata primarne turističke infrastrukture kao što su: skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, odmorišta pored puteva, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, objekti za posmatranje prirodnih rijetkosti, objekti za predah i kraće zadržavanje turista.</p> <p>Programe bi trebalo kreirati zajedno sa gradovima i općinama Tuzlanskog kantona, poslovnim sektorom, domaćim i stranim investitorima koristeći prednosti postojanja Zakona o javno-privatnom partnerstvu na području TK.</p> <p>Osigurati koordinaciju rada na kreiranju inovativnih programa poticaja kojim bi se zadovoljio princip ravnomjernosti za sve gradove i općine u svrhu garancije njegovog uspjeha i održivosti.</p>
<p>Nedovoljna ulaganja u sekundarnu turističku infrastrukturu (superstrukturu)</p>	<p>Za brži razvoj turizma TK potrebno je sistemski poticati objekte turističke superstrukture kao što su: galerije, izložbe, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba.</p> <p>Programi podrške trebaju biti kreirani i sufinansirani u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i nauke, Ministarstvom za kulturu, sport i mlade TK i usklađeni s prioritetima i strateškim ciljevima razvoja turizma. U kreiranju programa trebaju biti uključene organizacije destinacijskog menadžmenta (Turistička zajednica TK, turističke zajednice gradova/općina te organizacije za upravljanje destinacijama čija se uspostava planira ovom strategijom). Realizacija opisanih programa podrške mijenjala bi percepciju destinacija, omogućila stvaranje međunarodno relevantnih događaja te s vremenom repositionirala destinacije u okviru postojećeg proizvoda.</p>
<p>Nedovoljno razvijena cestovna, i komunalna infrastruktura koja je u funkciji razvoja turizma</p>	<p>Osigurati značajnija sredstva u Budžetu TK ali i viših nivoa vlasti za saniranje cesta u nadležnosti Kantona, te planirati i osigurati kvalitetniju regulaciju saobraćaja kroz izgradnju kružnih tokova i alternativnih pravaca.</p> <p>Kreirati i implementirati programe modernizacije željezničke infrastrukture i vraćanja putničkog željezničkog saobraćaja, naročito u funkciji razvoja turizma i povećanja broja dolazaka turista.</p>

	Kreirati i implementirati programe razvoja javne infrastrukture i dostupnosti javnih usluga u saradnji sa JLS Kantona.
Mali broj i neadekvatna raspoređenost kapaciteta TK i neadekvatna smještajnih kapaciteta TK	Planirati i implementirati sistemski pristup izgradnji hotela, motela, pansiona, prenoćišta, apartmana, soba i kampova uz uvažavanje važnosti fokusa na ravnomjerniju podršku izgradnji objekata za smještaj turista po gradovima/općinama TK
Niska izvan smještajna ponuda objekata turističke infrastrukture	Poticati osnivanje kongresnih centara, zdravstvenih/wellness kapaciteta i golf igrališta koji bi pojedinim destinacijama omogućili globalno konkurisanje u novim turističkim proizvodima. Poticati osnivanje ugostiteljskih objekata (restorani, menze, kafići, barovi i stali ugostiteljski objekti) u svim dijelovima TK u svrhu osiguranja ravnomjerne koncentracije obih subjekata i utjecaja na kvalitet turističke ponude

2.4.4 Rezime stanja područja Menadžment i marketing destinacije

Tuzlanski kanton i jedinice lokalne samouprave na području Tuzlanskog kantona imaju razvijene strateške dokumente u kojima su integrisani ciljevi vezani za razvoj turizma, ipak, evidentan je nedostatak sektorskih razvojnih strategija turizma, obzirom da od trinaest JLS samo dvije JLS imaju strategiju razvoja turizma ali je turizam kao razvojna oblast adekvatno adresiran u okviru lokalnih razvojnih strategija u JLS koje imaju izrađenu lokalnu razvojnu strategiju. Hijerarhijskom klasifikacijom Tuzlanski kanton prepoznat je kao turistička destinacija.

Postojeće turističke zajednice JLS i turistička zajednica TK primarno se bave promovisanjem i razvojem turističkih potencijala Kantona. Međutim, u manjoj mjeri obavljaju funkcije strateškog planiranja, formulacije i implementacije politika turističke destinacije, kriznog menadžmenta, obuke i obrazovanja, digitalizacije i inovacija te monitoring. Stoga se preporučuje se da turističke zajednice JLS i TK unaprijede svoje djelovanje sa navedenim funkcijama čime bi u potpunosti preuzele ulogu organizacija za destinacijski menadžment (DMO). Navedeni pristup bi, između ostalog, doveo do širenja dobrobiti turizma, izgradnje kulture turizma u destinaciji, povećanja prinosa od turizma, kreiranja organizacijske infrastrukture za sinergijsko djelovanje aktera u turizmu te kreiranja snažnog identiteta brenda. Unaprjeđenje funkcija turističkih zajednica JLS i TK bi omogućilo povezivanje politika i akcija istih sa Agendom 2030 za održivi razvoj (SDGs). Pored toga, imamo li u vidu brojnost interesnih skupina turizma (Federacija BiH (FBiH), Tuzlanski kanton, JLS, Turistička zajednice TK, turističke zajednice JLS, turisti i stanovništvo, javni i civilni sektora, turistički subjekti, kulturne, obrazovne institucija, vjerske zajednice i mediji) kao ključnih aktera destinacijskog menadžmenta, nužno je istaći da za određene segmente istog nedostaje institucionalna infrastruktura. Prethodno navedeno potvrđuje izostanak turističkih zajednica na nivoima svih JLS TK, s obzirom da je sedam jedinica lokalne samouprave uspostavilo turističku zajednicu, i to: Kalesija, Živinice, Tuzla, Gračanica, Lukavac, Gradačac i Srebrenik. JLS koje nisu uspostavile turističku zajednicu integrativnu i razvojnu funkciju turizma vrše preko službi za lokalni ekonomski razvoj te organizacija osnovanih u svrhu promovisanja i razvoja turizma kao što je npr. Centar za zaštitu, razvoj i promociju turizma Banovići.

Na području Tuzlanskog kantona uočava se i nedostatak turističkih info centara (od ukupnog broja JLS njih 31% imaju turističke info centre) kao i funkcionalnih sistema registracije turista (od ukupnog broja JLS njih 23% imaju funkcionalan sistem registracije turista). Odsustvo registracije turista proizilazi iz loše organizacijske infrastrukture, a za rezultat ima smanjenje prihoda po osnovu boravišnih taksi što se direktno negativno odražava na rad i razvoj turističkih zajednica. Zakonom o

turističkim zajednicama TK ostavlja se mogućnost da općine/gradovi samostalno ili zajedno sa drugom općinom/gradom osnuju turističku zajednicu, a u skladu sa potrebama za istom, mogućnostima njenog finansiranja i održivosti.

Na području TK u 2021. godini kao jedan od aktera svoju djelatnost obavljalo je i 30 turističkih agencija koje se bave aktivnostima vezanim za organizovanje emitivnih turističkih aranžmana. Izostanak interesa turističkih agencija za kreiranje receptivnih turističkih aranžmana koji se odnose na turističku ponudu Tuzlanskog Kantona ogleda se u niskom nivou potencijalne zarade kao i izostanku podrške u smislu finansiranja projekata koji se odnose na kreiranje receptivnih turističkih aranžmana.

U pogledu marketinga destinacije utvrđeni su ključni izazovi koji se ogledaju u nedovoljnoj analizi zahtjeva i potreba turističkog tržišta (svega 25% JLS vrši analiziranje zahtjeva i potreba turističkog tržišta, dok 75% njih to ne čini), zatim, nepostojanju razvijenih marketinških planova na nivou JLS. Također, izazovi se ogledaju u individualnom pristupu JLS realizaciji promotivnih aktivnosti (kreiranje promotivnih materijala, promotivnih kampanja itd.) turističkih potencijala, oskudnom korištenju potencijala digitalnih kanala za prodaju i uspostavljanje komunikacije sa ciljnim tržištem i izostanku kreiranja pozitivne slike o Kantonu. Atributi koji posebno naglašavaju sadašnji imidž o Tuzlanskom Kantonu su ljubaznost lokalnog stanovništva, uslužnost i gostoljubivost zaposlenih u turizmu te kvalitet usluge koji je u skladu sa cijenom. S obzirom na nepostojanje brendova turističkih destinacija na nivou TK, značajno je ukazati na nužnost sistemskog pristupa brendiranju turističkih destinacija JLS na području TK i u ovaj proces uključiti sve interesne skupine te raditi na brendiranju TK kao turistički prepoznate destinacije. Shodno prethodno navedenom nužnim se nameće potreba oblikovanja i izbora strategije marketinga te marketing planova lokalnih DMO i regionalne DMO TK. Analizom je utvrđeno i nepostojanje fizičkog i digitalnog mapiranja turističke ponude na nivou JLS i TK kao i nedovoljno korištenje digitalnih alata za promociju turizma Tuzlanskog kantona što je potrebno unaprijediti u narednom planskom periodu. Uz navedeno neophodno je osigurati veći broj nastupa i kvalitetniji nastup JLS i TK na domaćim i međunarodnim sajmovima iz oblasti turizma.

Tabela 6 Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje Menadžment i marketing destinacije

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
Neuređen zakonski i regulatorni okvir za razvoj turizma	Izraditi novi ili revidirati postojeći zakonski okvir za razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona. Posebnu pažnju fokusirati na praćenje primjene zakonskih propisa kroz inspekcijski nadzor ili druge oblike kontrole a radi smanjenja i eliminacije „rada na crno“ i uvođenja svih sudionika turističkog lanca ponude (naročito neregistriranih smještajnih i ugostiteljskih kapaciteta koji se koriste u svhu boravka i pružanja usluga turistima, npr. „stan na dan“) u legalne tokove.
Nedovoljno djelovanje Turističke zajednice TK i turističkih zajednica JLS u segmentu DMO	Unaprijediti djelovanje Turističke zajednice TK i turističkih zajednica JLS u ulozi lokalnih organizacija za destinacijski menadžment (DMO), i regionalne DMO, koje obavljaju aktivnosti utvrđene Zakonom o turističkim zajednicama TK. Prema WTO, DMO obuhvata funkcije strateškog planiranja, formulacije i implementacije politika turističke destinacije, market intelligence, razvoja turističkog proizvoda, digitalizacije i inovacija, kriznog menadžmenta, obuke i izgradnje kapaciteta, promocija, marketinga i brendiranja, finansiranja i privlačenja investicija te monitoringa.
Izostanak turističkih zajednica pojedinih JLS	Zakon o turističkim zajednicama TK predviđa mogućnost osnivanja turističkih zajednica JLS i turističkih zajednica područja. Poticati

	općine/gradove na području TK da samostalno ili zajedno sa drugom općinom/gradom osnuju turističku zajednicu (npr. Kalesija, Teočak, Sapna), a u skladu sa potrebama za istom, mogućnostima njenog finansiranja i održivosti.
Izostanak lokalnih strategija razvoja i strategija razvoja turizma pojedinih JLS	Izraditi strategije razvoja turizma pojedinih JLS i/ili kroz lokalnu razvojnu strategiju izrađenu prema aktuelnom regulatornom okviru iz oblasti razvojnog planiranja na adekvatan način adresirati oblast razvoja turizma
Nedovoljna analiza zahtjeva i potreba turističkog tržišta TK	Kontinuirano raditi na analizi zahtjeva i potreba turističkog tržišta TK
Nepostojanje razvijenih marketinških planova turizma na nivou JLS	Poticati izradu marketinških planova turizma na nivou JLS uz koordinaciju i podršku Turističke zajednice TK radi osiguranja horizontalne i vertikalne saradnje i usaglašenosti pristupa
Nerazvijeni brendovi turističkih destinacija na nivou JLS i TK	Poticati razvoj brenda turističkih destinacija JLS i TK i u proces uključiti sve interesne skupine te raditi na brendiranju TK kao turistički prepoznate destinacije. Oblikovati i izvršiti izbor strategije marketinga te marketing planova lokalnih DMO i regionalne DMO TK
Izostanak interesa turističkih agencija za kreiranje receptivnih turističkih aranžmana koji se odnose na turističku ponudu TK te izostanak podrške u smislu finansiranja projekata koji se odnose na kreiranje receptivnih turističkih aranžmana.	Poticanje interesovanja turističkih agencija za kreiranje aranžmana receptivnog turizma kroz finansiranje programa i projekata iz ove oblasti.
Nepostojanje fizičkog i digitalnog mapiranja turističke ponude na nivou JLS i TK	Obezbjediti infrastrukturu za digitalno mapiranje turističke ponude na nivou JLS i TK
Nedovoljno korištenje digitalnih alata u promociju turizma TK	Kreirati i implementirati programe podrške i razvoja korištenja digitalnih alata u promociji turizma TK
Mali broj nastupa JLS i TK na domaćim i međunarodnim sajmovima iz oblasti turizma	Poticati veći broj nastupa i kvalitetniji nastup JLS i TK na domaćim i međunarodnim sajmovima iz oblasti turizma.

2.4.5 Rezime stanja područja Razvoj ljudskih resursa

Obrazovan kadar kompetentan za učinkovito rješavanje problema iz svog djelokruga može se smatrati jednim od ključnih faktora razvoja turizma. Kada su u pitanju ljudski resursi u turističkom sektoru TK, još nije implementiran strateški niti holistički pristup njihovom upravljanju (na primjer, jedino u srednjim školama u Tuzli, Lukavcu, Gračanici i Srebreniku obrazuju se kadrovi za potrebe turističkog sektora). Nedostatak ljudskih resursa uzrokovan nepovoljnim demografskim promjenama i intenzivnim emigracijama, kao i nedovoljna znanja, kompetencije i vještine za upravljanje razvojem turizma, ali i upravljanje turističkim preduzećima, mogu se, pored ostalog, smatrati veoma važnim barijerama razvoju turizma u TK. Trenutna primanja radnika zaposlenih u sektoru turizma nisu dovoljna da bi se mogli značajnije privući kvalificirani kadrovi sa specijalističkim znanjima i kompetencijama niti se zaposlenje u sektoru turizma može promovirati kao poželjno. Također, uprkos potrebi za kadrovima u turističkim preduzećima te izraženom deficitu kadra (posebno ekspertnog), značajan broj lica različitih zanimanja iz oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva

nalazi se na evidenciji biroa za zapošljavanje. Sve to otežava realizaciju ciljeva definiranih strateškim dokumentima na nivou TK i Federacije BiH.

Prema dostupnim podacima, u TK je prisutan deficit kompetentnih kadrova koji su potrebni razvoju turističkog sektora (ovo se odnosi na kadrove sa srednjoškolskim kompetencijama za djelatnosti ugostiteljstva i hotelijerstva, kao i visokokvalificirane kadrove potrebne na menadžerskim pozicijama u oblasti hotelijerstva, menadžmenta turističkim destinacijama te nadležne organe javne uprave). Međutim, u odnosu na druge srednje škole (posebno medicinsku), za srednjoškolske programe iz oblasti turizma i hotelijerstva interes kontinuirano opada. Kada je u pitanju visokoškolsko obrazovanje u oblasti turizma u TK, treba naglasiti da su na Univerzitetu u Tuzli 2018. godine pokrenuta dva studijska programa iz oblasti turizma, i to *Menadžment u turizmu* na Ekonomskom fakultetu i *Turizmologija* na Prirodno-matematičkom fakultetu. Oba studijska programa se sufinansiraju iz Budžeta TK, što ukazuje na činjenicu da je prepoznat značaj ovih programa za razvoj TK. Ipak, prema onome što je evidentno kada je u pitanju upis na ove studijske programe, ovaj broj kadrova neće biti ni približno dovoljan da bi se zadovoljila potreba za budućim visokoobrazovnim rukovodećim kadrovima u turizmu u TK.

Nadalje, u TK je neophodno uskladiti i srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje s potrebama turističkog sektora, kako bi se obezbijedila pretpostavka za razvoj visokokvalificiranih kadrova u ovoj oblasti. Pri tome je potrebno razlikovati razvoj kadrova za čije zaposlenje su dovoljne kompetencije srednjoškolskog obrazovanja i razvoj visokoobrazovnih kadrova, čije obrazovanje za potrebe turizma je, prije svega, interdisciplinarno. Stoga, razvoj modela obrazovanja za potrebe razvoja turizma u TK podrazumijeva, s jedne strane, razvoj ciljanih programa za formalno obrazovanje budućih, *novih* kadrova u turizmu te razvoj programa za unaprjeđenje kompetencija *postojećih* kadrova u turizmu u ovom kantonu, kao i certificiranje rukovodećih kadrova iz oblasti menadžmenta u turizmu. U tom smislu neophodno je razvijati kvalitetne nastavne programe iz turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva u srednjim školama u TK i raditi na unaprjeđenje kvaliteta studijskih programa menadžmenta u turizmu i turizmologije pri Univerzitetu u Tuzli kroz jačanje saradnje sa turističkim privrednim subjektima, kao i razvijati i sprovoditi programe obuke i certificiranja iz menadžmenta u turizmu rukovodećih kadrova u turizmu te razvijati i sprovoditi interdisciplinarne programe cjeloživotnog obrazovanja iz područja menadžmenta u turizmu.

Prema Zakonu o turističko-ugostiteljskoj djelatnosti Federaciji BiH, turistički vodiči i voditelji turističkih agencija polažu stručni ispit, koji između ostalog, obuhvata i testiranje znanja i vještina na polju interpersonalne i interkulturalne komunikacije. Međutim, praksa pokazuje da postoji potreba za realizacijom dodatnih edukativnih programa na ovom području.

Turistički sektor u TK susreće se sa kontinuiranim i mnogobrojnim problemima na polju upravljanja ljudskim resursima (ovi problemi najčešće se tiču apsentizma i visokog stepena fluktuacije zaposlenika, nedovoljne motiviranosti za kvalitetno obavljanje posla, troškova vezanih za selekcijske intervjue i uvođenje u posao i dr.). Sve navedeno rezultira nezadovoljstvom korisnika turističke usluge.

Poseban problem za turistički sektor predstavlja izražena fluktuacija kadrova u ovoj oblasti, koja je i pod sezonalnim utjecajem, ali i pod utjecajem demografskih trendova koji sve više utiču na privredu i sve sektore u Tuzlanskom kantonu. Da bi se riješio taj problem, neophodno je, prije svega da se bolje upravlja ponudom kadrova, ali i da turistička preduzeća cijene i prepoznaju kvalitetne i odane zaposlenike, te upravljanju zadovoljstvom zaposlenika kako bi podstakli predanost preduzeću i razvijili osjećaj pripadnosti, a samim time i bili produktivniji i duže se zadržali u tom preduzeću.

Međutim, nijedna od ovih mjera neće dati značajnije uspjehe ukoliko se ne povećaju primanja zaposlenih u turizmu, što treba biti dugoročni cilj vlasti i turističkih preduzeća. Različiti su načini kako se to može postići, a obuhvataju: podsticajne mjere vlasti za turistički sektor (subvencije plata, prilagođena poreska politika i slično), povećanje primanja od strane poslodavaca, programe stipendiranja učenika i studenata od strane poslodavaca u turizmu i druge mjere.

Tabela 7 Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje Ljudski resursi

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
Nedostatak ljudskih resursa za oblast turizma na području TK uzrokovan nepovoljnim demografskim promjenama i intenzivnim emigracijama	Razviti program dokvalifikacije, prekvalifikacije, on-line kurseve s ciljem osposobljavanja nezaposlenih, u oblasti turizma. Realizirati aktivnosti na podizanju svijesti o važnosti turizma i prednostima odabira karijere u turizmu.
Nedovoljno educiran kadar za nove potrebe u turizmu Tuzlanskog kantona	Raditi na modernizaciji i jačanju obrazovanja za potrebe turističkog sektora. Uskladiti i srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje s potrebama turističkog sektora, kako bi se obezbijedila pretpostavka za razvoj visokokvalificiranih kadrova u ovoj oblasti.
Jaz između ponude i potražnje za kompetentnim kadrovima u turizmu	Kroz programe stipendiranja i druge poticajne mjere poticati upis učenika i studenata za sticanje zanimanja u oblasti turizma. Implementirati aktivnosti na izradi ciljanih programa za formalno obrazovanje budućih, <i>novih</i> kadrova u turizmu te izradi programa za unaprijeđenje kompetencija <i>postojećih</i> kadrova u turizmu u ovom kantonu, kao i certificiranja rukovodećih kadrova iz oblasti menadženta u turizmu.
Nedovoljan nivo ulaganja u dodatni razvoj znanja i vještina turističkih vodiča i voditelja turističkih agencija	Osmisliti i realizirati dodatne edukativne programe za jačanje znanja i vještina turističkih vodiča i voditelja turističkih agencija.
Nedovoljan interes i nizak nivo upisa u srednje turističke škole i studijskih programa iz turizma	Kroz programe stipendiranja i druge poticajne mjere poticati upis učenika i studenata za sticanje zanimanja u oblasti turizma. Realizirati aktivnosti na podizanju svijesti o važnosti turizma i prednostima odabira karijere u turizmu. Prilagoditi upisnu politiku u srednjoškolskom obrazovanju razvojnim potrebama kantona. Promovirati studije u oblasti turizma, poboljšanje kvalitete nastave, unaprijeđenje rangiranosti UNTZ s ciljem privlačenja studenata. Promovirati studij turizma, poboljšati praksu, razvijti programe stipendiranja i zapošljavanja nakon studija, jačati saradnju sa poslodavcima.
Nedovoljan nivo kompetencija iz oblasti menadžmenta u turizmu i destinacijskog menadžmenta	Razviti i implementirati program kontinuirane edukacije i/ili certificiranja u oblasti menadžmenta u turizmu i destinacijskog menadžmenta.
Niske prosječne plate u turističkom sektoru	Razviti sektorske politike sa budžetskom podrškom s ciljem otvaranja novih radnih mjesta, subvencioniranja plata, olakšica u smislu parafiskalnih nameta itd. Kako bi se povećala prosječna plata u ovom sektoru.

Izražena fluktuacija zaposlenih u turističkom sektoru	Praćenje zadovoljstva poslom zaposlenika u turističkom sektoru, te implementacija mjera za poboljšanje uslova za rad u ovom sektoru.
--	--

2.5 Stanje prostorno planske dokumentacije

Plansko uređenje prostora jedan je od preduslova za efikasan i održiv razvoj turizma te su postojeći planski dokumenti kojima se definiše korištenje, zaštita i upravljanje prostorom od velikog značaja za dalji razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona. Plansko uređenje prostora na Tuzlanskom kantonu uređeno je Zakonom o prostornom uređenju i građenju TK („Službene novine Tuzlanskog kantona“, broj: 6/11, 4/13, 15/13, 3/15, 2/16 i 4/17). Relevantni planski dokumenti u ovom kontekstu su: prostorni plan Kantona, prostorni plan područja posebnih obilježja Kantona, prostorni plan općine/grada te urbanistički plan.

Trenutno aktuelni prostorni planski dokumenti na nivou Kantona su Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025., Prostorni planovi za područja posebnih obilježja Zaštićeni pejzaž „Konjuh“ za period 2010-2030., Prostorni plan područja posebnih obilježja dijela slivnog područja akumulacije Modrac za period 2016. do 2036., te prostorni planovi za sve općine, odnosno gradove Tuzlanskog kantona.

Prijedlog *Izmjena i dopuna Prostornog plana Tuzlanskog kantona za period 2005-2025.*, Vlada Tuzlanskog kantona je usvojila u septembru 2019. godine, a u toku je procedura donošenja ovog dokumenta od strane Skupštine Tuzlanskog kantona. Osnovne Izmjene i dopune Prostornog plana, u skladu sa Smjernicama, odnose se na ažuriranje granice Kantona, općina i naseljenih mjesta, ažuriranja stanja i planiranih površina poljoprivrednog, šumskog i građevinskog zemljišta (stanovanje i privreda), mineralnih resursa, izmjena i dopuna saobraćajne i druge infrastrukture, prirodnog i kulturno historijskog naslijeđa, te ugroženih površina (klizišta, minski sumnjive površine). Navedenim dokumentom planirano je da se od ukupno 22.648,72km² zemljišta, do kraja planskog perioda predviđa korištenje 85.852,36 ha ili 32,41% kao poljoprivredno zemljište, 131.742,0012 ha ili 49,74% kao šumsko zemljište i 47.277,66 ha ili 17,10% za sve ostale namjene pri čemu je zbir planiranog građevinskog zemljišta manji u odnosu na Prostorni plan. Prethodno ukazuje da se kroz Izmjene i dopune plana težilo ka očuvanju zemljišta koje je potrebno zaštititi, te da su površine (prevashosno građevinskog zemljišta) racionalno dimenzionirane. Od ostalih namjena površina najviše zauzima građevinsko zemljište (stanovanje, privreda, sport, rekreacija i turizam) sa ukupno 37.105, 21ha ili 14,01%,

Prostornim planom područja posebnih obilježja Zaštićeni pejzaž Konjuh 2010-2030 predviđena je polarizacija sadržaja u dvije zone-centra sa intenzivnom turističko- ugostiteljskom namjenom:

Turističko-ugostiteljska zona na lokalitetu Muška voda – T1

Turističko-ugostiteljska zona na lokalitetu Zlača – T2

Prostorni plan područja posebnih obilježja dijela slivnog područja akumulacije Modrac za period 2016. do 2036. identifikuje 5 „žarišta“ - naseljenih mjesta koja iskazuju visok potencijal kao polovi razvoja, odnosno, prostorne cjeline čiji je uticaj primjetan i očekivan na mnogo širem području od samog naseljenog mjesta.

1. Razvojno žarište Prokosovići,

2. Razvojno žarište Turija,
3. Razvojno žarište Poljice,
4. Razvojno žarište Šerići,
5. Razvojno žarište Kiseljak.

Planirana razvojna žarišta bi u najvećoj mjeri međusobno bila povezana pješačko – biciklističkom trasom po obodu akumulacije, koja bi imala veliki značaj za turizam. Kako se navodi u Planu, na toj trasi, razvojna žarišta bi bila sadržajno i tematski raspoređena, stvarajući dinamično okruženje za posjetioce, ali i stanovnike ovog dijela Sliva.⁴

Utvrđene smjernice u navedenim prostorno-planskim dokumentima odrednica su za dalje plansko usmjerenje razvoja turizma u relevantnom oblastima i područjima, jer je neophodno osigurati plansko osmišljavanje i obezbjeđenje odgovarajuće ponuda lokacija uz kontrolu izgradnje prostora kako se ne bi narušio izgled i funkcionalnost područja.

2.6 Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona

Koordinator izrade i implementacije Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina je Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona. U skladu sa Članom 12. Zakona o ministarstvima i drugim organima uprave Tuzlanskog kantona („Službene novine Tuzlanskog kantona“ broj 10/18) Ministarstvo vrši upravne i druge stručne poslove koji se odnose na: obezbjeđivanje primjene najviših standarda ljudskih prava i sloboda utvrđenih međunarodnim aktima, ustavima i zakonima u oblastima iz nadležnosti Ministarstva; provođenje propisa u oblasti trgovine i turizma u skladu sa zakonom; unutrašnju trgovinu i uspostavljanje ekonomskih odnosa sa drugim kantonima; praćenje i analiziranje trgovine na Kantonu, kao i broja registrovanih subjekata u oblasti trgovine; promet roba i usluga unutar Kantona u skladu sa federalnim zakonom; bilansiranje i praćenje snabdjevenosti Kantona; praćenje i analiziranje izvoza i uvoza roba i usluga na području Kantona; davanje inicijativa u kreiranju politike uvoza i izvoza u cilju zaštite proizvodnje unutar Kantona; kontrolu cijena proizvoda i usluga u skladu sa zakonom; praćenje i izvršavanje ekonomskih sporazuma Kantona u skladu sa zakonom; primjenu politike kantonalnog turizma, razvoj turističkih resursa; kreiranje politike i razvoj rekreativnih, rehabilitacionih i drugih centara u koordinaciji sa nadležnim ministarstvima; predlaganje propisa o visini turističke takse, ako federalnim propisom nije drugačije predviđeno; turističko-propagandnu djelatnost; ugostiteljstvo; pripremanje odluka u okviru ekonomske politike za postizanje privrednog i društvenog razvoja Kantona; cjevovodni i integralni transport; obezbjeđenost svih vidova saobraćaja u Kantonu; registraciju i usklađivanje linija, te redova vožnje za kantonalne linije; izradu saobraćajne osnove Kantona u skladu sa saobraćajnom osnovom Federacije; saradnju sa organima uprave Federacije i drugih kantona nadležnih za oblast saobraćaja i komunikacija; stvaranje uslova za nastup u inostranstvu privrednih subjekata iz oblasti saobraćaja sa područja Kantona; određivanje naknade za korišćenje kantonalnih puteva; unapređivanje bezbjednosti saobraćaja na području Kantona; kategorizaciju puteva na području Kantona u skladu sa zakonom; pripremanje projektne dokumentacije i izradu projekata za investicione i razvojne programe od interesa za opštine, Tuzlanski kanton, Federaciju Bosne i Hercegovine i državu Bosnu i Hercegovinu, kao i razvijanje partnerskih odnosa u izradi projekata od

⁴ Prostorni plan područja posebnih obilježja Zaštićeni pejzaž Konjuh 2010-2030, nacrt, str. 13, <http://www.vladatk.kim.ba/aktivnosti-ministarstva-mpuzo/507-2016/3956-prostorni-plana-podrucja-posebnih-obiljezja-dijela-slivnog-podrucja-akumulacije-modrac>, pristupljeno 21.07.2022. godine

interesa za širu regiju, te apliciranje za dodjelu sredstava EU fondova, banaka i slično; upravni nadzor nad provođenjem propisa iz nadležnosti Ministarstva; pripremanje nacрта zakona i drugih propisa iz nadležnosti Ministarstva; rješavanje o upravnim stvarima iz nadležnosti Ministarstva; vođenje propisanih službenih evidencija; vršenje i drugih poslova, u skladu sa zakonom iz nadležnosti Ministarstva.

Poslovi iz nadležnosti Ministarstva u skladu sa Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja obavljaju se unutar slijedećih organizacionih jedinica:

- Pravni i opšti poslovi izvan organizacionih jedinica (izvršiocima ovih poslova rukovodi sekretar Ministarstva)
- Odjeljenje trgovine i turizma, kojim rukovodi pomoćnik ministra za trgovinu i turizam
- Odjeljenje saobraćaja, kojim rukovodi pomoćnik ministra za saobraćaj

Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona sistematizovano je xx radnih mjesta od čega je popunjeno 17 radnih mjesta od čega 53% čine žene.

Tabela 8 Pregled kadrovske strukture Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona

Organizaciona jedinica	M	Ž	Ukupno zaposlenih
Pravni i opšti poslovi izvan organizacionih jedinica	x	x	x
Odjeljenje trgovine i turizma	x	x	x
Odjeljenje saobraćaja	x	x	x
Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja - UKUPNO	8	9	17

U sastavu Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja je upravna organizacija: Kantonalna direkcija robnih rezervi, koja vrši stručne i druge poslove od posebnog interesa za Kanton, koji se, između ostalog, odnose i na: nabavku, razmještaj, znavljanje, čuvanje i korišćenje robnih rezervi; formiranje robnih rezervi u skladu s planom robnih rezervi ugovaranjem proizvodnje pojedinih proizvoda, otkupom tržišnih viškova poljoprivrednih proizvoda, deponovanjem novca i na druge načine; korišćenje robnih rezervi u skladu sa zakonom, drugim propisima i podzakonskim aktima i dr.

Također, javna preduzeća i ustanove koje su u nadležnosti Ministarstva su: JP „Međunarodni aerodrom“ d.o.o. Tuzla i JU „Direkcija regionalnih cesta Tuzlanskog kantona“.

2.7 Analiza budžeta i projekcije financiranja realizacije strategije razvoja turizma

Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja u periodu 2018-2022 godina u Budžetu Tuzlanskog kantona zastupljeno je sa 0,18% do 1,29%, sa uočenom tendencijom rasta zastupljenosti kako u relativnim tako isto i u apsolutnim iznosima. U godini pandemije virusa COVID 19 Ministarstvo po prvi put raspolaže i raspoređuje sredstva za kapitalne transfere namijenjene neprofitnim organizacijama u iznosu od 999.043 KM. U 2021. godini po prvi put sredstva iz tekućih transfera izdvajaju se za subvencije javnim preduzećima u iznosu od 800.000 KM, nastavlja se povećanje izdvajanja za kapitalne transfere i to za pomoć privrednim subjektima u oblasti turizma i ugostiteljstva iznos od 655.243 KM (namjenska sredstva dobivena od Vlade F BiH za realizaciju programa podrške za smanjenje posljedica pandemije COVID 19 za poreze i doprinose u turističkom sektoru) i 2.100.000 KM za rekonstrukciju i sanaciju lokalnih puteva. U 2022. godini zadržavaju se svi transferi iz prethodne godine ali se njihovi iznosi uvećavaju, tako da se za subvencije javnim

preduzećima izdvaja 1.880.000 KM, rekonstrukciju i sanaciju lokalnih puteva 3.800.000 KM, transfere neprofitnim organizacijama 100.000 KM i pomoć privrednim subjektima u oblasti turizma i ugostiteljstva 500.000 KM. U promatranom periodu izdvajanja za kapitalne transfere dostigla su nivo od 0,78%, a izdvajanje za tekuće transfere 0,34% od ukupnih planiranih rashoda i izdataka Budžeta Tuzlanskog kantona, odnosno 6.315.000 KM.

Tabela 9. Sveukupni rashodi i izdaci Ministarstva za trgovinu, turizam i saobraćaj za period 2018-2021. godina

OPIS	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
	Izvršenje Budžeta TK	Izvršenje Budžeta TK	Izvršenje Budžeta TK	Plan-izmjene i dopune Budžeta TK	Plan-izmjene i dopune Budžeta TK
I Ukupno tekući izdaci	559.285	628.498	680.151	716.683	920.168
II Ukupno tekući transferi	35.000	35.000	35.000	835.000	1.915.000
Tekući transferi neprofitnim organizacijama	35.000	35.000	35.000	35.000	35.000
Subvencije javnim preduzećima	0			800.000	1.880.000
III Ukupno kapitalni transferi			999.043	2.753.524	4.400.000
Tekući transferi neprofitnim organizacijama			999.043		100.000
Rekonstrukcija i sanacija lokalnih puteva				2.100.000	3.800.000
Pomoć privrednim subjektima u oblasti turizma i u	0	0	0	653.524	500.000
V Ukupno za nabavku stalnih sredstva	10.930	20.852	5.689	65.000	6.000
Ministarstvo - sveukupno rashodi i izdaci	605.215	684.350	1.719.883	4.370.207	7.241.168
Tuzlanski kanton - ukupna sredstva rashoda i izda	342.142.398	355.404.816	376.639.856	448.028.955	561.352.742
% Ministarstva u Budžetu TK	0,18%	0,19%	0,46%	0,98%	1,29%
% Kapitalnih transfera u Budžetu TK	0,00%	0,00%	0,27%	0,61%	0,78%
% Tekućih transfera u Budžetu TK	0,01%	0,01%	0,01%	0,19%	0,34%
Ukupno kapitalni i tekući transferi	0,01%	0,01%	0,27%	0,80%	1,12%

Strategijom razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina predviđena je realizacija prioriteta 1.3 Razvoj i promocija održivog turizma Tuzlanskog kantona koji je operacionaliziran kroz 4 mjere. Za implementaciju mjera ovog prioriteta planirana su sredstva u iznosu od 36.239.000 KM što je 4,46% ukupnih sredstava planiranih za realizaciju svih mjera iz Strategije, odnosno 20.169.000 KM sredstava Budžeta TK ili 5,11% od ukupnih budžetskih sredstava. Dakle, Ministarstvo u sedmogodišnjem periodu treba kroz Budžet TK osigurati financiranje mjera u iznos od 20.169.000 KM te koordinirati nosioce ostalih potencijalnih izvora (Turističku zajednicu TK, fondove EU, JLS, ostale donatore) radi osiguranja 16.070.000 KM za sufinansiranje mjera iz strategije.

Tabela 10. Plan finansiranja prioriteta za razvoj turizma u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina

Oznaka strateškog cilja, prioriteta i mjere	Udio u (%)	Ukupno		Budžet institucije		Ostali izvori
		(u 000 KM)	(u 000 KM)	(u 000 KM)	(u 000 KM)	Naziv potenc. izvora
UKUPNO STRATEGIJA	100%	812.372.360	394.762.690	417.609.670		
1. STRATEŠKI CILJ 1. DINAMIČAN I ODRŽIV EKONOMSKI RAZVOJ U POVOLJNOM POSLOVNOM OKRUŽENJU	43,90%	356.603.870	170.583.720	186.020.150		
1.1. Konkurentan poslovni sektor na pravcu zelene tranzicije i digitalne transformacije	12,78%	103.811.800	35.011.720	68.800.150		
1.2. Razvoj održivog konkurentnog i dinamičnog sektora poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva	25,98%	211.053.000	110.803.000	100.250.000		
1.3. Razvoj i promocija održivog turizma Tuzlanskog kantona	4,46%	36.239.000	20.169.000	16.070.000		
1.3.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude sa posebnim akcentom na razvoj smještajnih kapaciteta		5.900.000	4.500.000	1.400.000		Turistička zajednica TK
1.3.2. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicije u turizmu		25.700.000	13.480.000	12.220.000		EU, JLS
1.3.3. Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije		2.639.000	1.689.000	950.000		Turistička zajednica TK, Budžeti JLS, ostali donatori
1.3.4. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK		2.000.000	500.000	1.500.000		EU, Turistička zajednica TK

U skladu sa Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine i Uredbi o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji BiH, Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja izrađuje trogodišnje i godišnje planove poslovanja koji su podloga za izradu DOB-a i Godišnjeg Budžeta. U tom kontekstu Ministarstvo ima obavezu operacionalizirati mjere iz Strategije razvoja TK koji u skladu s Uredbom postaju programi u trogodišnjim i godišnjim programima rada. Ministarstvo je izradilo indikativni finansijski okvir finansiranja mjera iz Budžeta TK do iznos predviđenim Indikativnim finansijskim okvirom u Strategiji razvoja TK.

Tabela 11. Indikativni iznos finansiranja programa/mjera razvoja turizma iz Strategije razvoja TK za period 2021-2027.

Izvori finansiranja	Okvirna procjena sredstava za finansiranje mjera po godinama (KM)						UKUPNO 2022-2027.
	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.	
BUDŽET TK (Mjere iz Strategije TK)	2.348.000	2.580.500	3.291.000	3.940.000	3.970.000	4.032.500	20.162.000
BUDŽET TK (Nove mjere u Strategiji turizma)		1.419.500	1.209.000	1.560.000	2.030.000	2.467.500	7.266.500
BUDŽET TK - UKUPNO	2.348.000	4.000.000	4.500.000	5.500.000	6.000.000	6.500.000	27.428.500
VANJSKI IZVORI (Mjere iz Strategije TK)		2.250.000	3.000.000	3.550.000	3.570.000	3.700.000	16.070.000
VANJSKI IZVORI (Nove mjere u Strategiji turizma)		250.000	500.000	950.000	1.430.000	1.800.000	4.930.000
VANJSKI IZVORI -UKUPNO	0	2.500.000	3.500.000	4.500.000	5.000.000	5.500.000	21.000.000
SVEUKUPNO Strategija razvoja turizma TK (stare +nove mejre)	2.348.000	6.500.000	8.000.000	10.000.000	11.000.000	12.000.000	48.428.500
SVEUKUPNO (Nove mjere u Strategiji turizma: Budžet TK + vanjski izvori)	0	1.669.500	1.709.000	2.510.000	3.460.000	4.267.500	13.616.000

U cilju uspješne realizacije strateških ciljeva, prioriteta i mjera iz Strategije razvoja turizma TK za period 2022-2027. godina pored iznosa planiranih u Strategiji razvoja TK za period 2021-2027. godina Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja planira izdvojiti dodatnih 13.616.000 KM, od čega iz Budžeta TK 7.266.500 KM a preostali dio su sredstva Turističke zajednice TK, turističkih zajednica JLS, sredstva iz budžeta JLS, fondova EU i ostalih donatora.

Tabela 12. Pregled procjene po glavnim izvorima finansiranja za period 2022.-2027. godine

Izvori finansiranja	Okvirna procjena po godinama (KM)						UKUPNO 2022-2027.
	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.	
BUDŽET TK (Mjere iz Strategije TK)	2.348.000	2.580.500	3.291.000	3.940.000	3.970.000	4.032.500	20.162.000
BUDŽET TK (Nove mjere u Strategiji turizma)		1.419.500	1.209.000	1.560.000	2.030.000	2.467.500	7.266.500
BUDŽET TK - UKUPNO	2.348.000	4.000.000	4.500.000	5.500.000	6.000.000	6.500.000	27.428.500
VANJSKI IZVORI (Mjere iz Strategije TK)		2.250.000	3.000.000	3.550.000	3.570.000	3.700.000	16.070.000
VANJSKI IZVORI (Nove mjere u Strategiji turizma)		250.000	500.000	950.000	1.430.000	1.800.000	4.930.000
VANJSKI IZVORI -UKUPNO	0	2.500.000	3.500.000	4.500.000	5.000.000	5.500.000	21.000.000
SVEUKUPNO Strategija razvoja turizma TK (stare +nove mejre)	2.348.000	6.500.000	8.000.000	10.000.000	11.000.000	12.000.000	48.428.500
SVEUKUPNO (Nove mjere u Strategiji turizma: Budžet TK + vanjski izvori)	0	1.669.500	1.709.000	2.510.000	3.460.000	4.267.500	13.616.000

3 SWOT i strateško fokusiranje

3.1 Analiza unutarnjeg i vanjskog okruženja – SWOT matrica

Unutarenje okruženje odnosi se na snage i slabosti koje imaju Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja i Vlada Tuzlanskog kantona na koje mogu uticati u okvirima svojih nadležnosti. Vanjsko okruženje odnosi se na prijetnje i prilike na koje Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja i Vlada Tk ne mogu uticati. SWOT matrica daje uvid koje slabosti strateškim djelovanjem u narednom periodu potrebno minimalizirati, uz istovremeno povećanje snaga, kao i koje prilike je moguće iskoristiti, uz istovremeno smanjenje prijetnji iz okruženja kada je u pitanju razvoj turizma Tuzlanskog kantona.

Tabela 13. SWOT matrica turizma Tuzlanskog kantona

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> • Naši ljudi – njihova gostoljubivost, tradicionalna otvorenost i uvijek pozitivno raspoloženje prema gostima. • Prirodni resursi (geološki, reljefni, klimatski, podzemne i površinske vode, zemljište, biljni i životinjski svijet). • Postojanje obrazovnih institucija, srednje škole i Univerzitet u Tuzli koje imaju razvijene programe iz oblasti turizma (npr. studijski program “Menadžment u turizmu” i “Turizmologija”). • Međunarodni aerodrom Tuzla sa proširenim i modernizovanim kapacitetima. • Kulturno-historijski spomenici (neolitski arheološki lokaliteti, ostaci antičkih građevna, kulturno-historijski spomenici povezani sa srednjovjekovnim, osmanskim austro-ugarskim i periodom socijalističke izgradnje). • Gastronomska ponuda • Prepoznatljive i tradicionalne manifestacije (sajmovi, vašeri, umjetnički susreti). • Interdisciplinarni nastavni programi i programi strukovnog obrazovanja strukovnog obrazovanja. • Demografski potencijali (dijaspore i radno sposobna populacija za pružanje usluga u turizmu; drugi najmnogoljudniji kanton u BiH, gostoljubivost i multikulturalnost) • Univerzitetski i poslovni centar (poslovni i kongresni turizam). • Raspoloživ "sekundarni" stambeni prostor koji je moguće, uz adekvatan sistem podrške, prenamijeniti za turističke svrhe. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljna iskorištenost potencijala za razvoj različitih oblika turizma zasnovanih na prirodno-geografskim i društveno-geografskim elementima • Nedovoljna promocija brojnih prirodno-turističkih resursa TK • Nedovoljan nivo poznavanja profila i karakteristika turista i turističkog tržišta Tuzlanskog kantona • Rad na “crno” u turističkom sektoru. • Nedovoljni iskorišteni potencijali za razvoj turističkih oblika srednje atraktivnosti i konkurentnosti • Nedovoljan nivo segmentacije tržišta za ruralni turizam • Neadekvatno zakonodavstvo i regulativa za razvoj turizma • Nedovoljno razvijen proces strateškog upravljanja destinacijom. • Nedostatak kvalitetnih programa cjeloživotnog učenja u oblasti turizma. • Mnoge turističke atrakcije nemaju prpratni sadržaj i infrastrukturu kako bi bili turistički proizvod • Nepostojanje atraktivnih srednjoškolskih programa iz turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva u svim općinama u TK i općenito mali interes za upis u srednje škole sa turističkim usmjerenjima. • Nepostojanje turističkih zajednica kod svih lokalnih zajednica TK • Mali broj turističkih info centara u JLS TK • Nedovoljno razvijena primarna i sekundarna turistička infrastruktura (superstruktura) i nizak nivou ulaganja u istu. • Nedovoljno razvijena cestovna, i komunalna infrastruktura na području TK • Niska izvan smještajna ponuda objekata turističke infrastrukture • Neadekvatno upravljanje razvojem ljudskih resursa u turizmu na području TK (deficit ekspertnog osoblja, visok stepen apsentizma i fluktuacije zaposlenika u turizmu, odlazak radnika u zemlje okruženja u sezonskom periodu, neadekvatna edukacija i razvoj kadrova u oblasti turizma, nizak nivo kvalifikacija zaposlenih u ugostiteljstvu i hotelijerstvu /nerijetko poslove u hotelijerstvu

	<p>i ugostiteljstvu obavljaju kadrovi drugih profila/, niska prosječna plaća u oblasti turizma i ugostiteljstvu (sl).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Izostanak marketinških strategija i promotivnih aktivnosti na nivou Kantona i JLS. • Mali broj poslovnih subjekata koji pružaju usluge turistima (restorani /naročito više kategorije/, menze, kafići, barovi i ostali ugostiteljski objekti). • Neiskorišten potencijal javno-privatnog partnerstva u oblasti turizma. • Nedovoljan broj smještajnih kapaciteta (objekata, smještajnih jedinica, ležajeva) a naročito hotela više kategorije. • Neodržvost poslovnih modela privrednih subjekata u oblasti turizma na području TK • Nepostojanje jedinstvenih registara turističke infrastrukture TK, turističkih subjekata, turističkih agencija, itd. • Nedovoljno djelovanje Turističke zajednice TK i turističkih zajednica JLS u segmentu DMO JLS u segmentu DMO
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> • Tendencija rasta kratkih posjeta gradovima ili turističkim lokalitetima i mjestima u TK • Digitalno i fizičko mapiranje turističke ponude. • Brendiranje destinacije TK i brendiranje turističke ponude TK. • Usvajanje modela destinacijskog menadžmenta. • Razvijanje poduzetničke svijesti ljudi u lokalnim zajednicama u pogledu prepoznavanja potencijala za zaradu u sektoru turizma, ugostiteljstva i hotelijersva. • Jačanje uloge obrazovnih institucija na unapređenje kompetencija, znanja i vještina zaposlenika u turističkom sektoru. • Unaprjeđenje poznavanja stranih jezika radi privlačenja stranih turista. • Korištenje potencijala ITC i digitalnih kanala za razvoj turizma. • Poticaji iz budžeta za razvoj i povezivanje postojećih turističkih atrakcija u turistički proizvod. • Opredjeljenost Vlade TK za strateški razvoj turizma. • Financiranje turističkih i infrastrukturnih projekata iz EU fondova (IPA, CBC, Interreg itd.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak ljudskih resursa za oblast turizma na području TK uzrokovan nepovoljnim demografskim promjenama i intenzivnim emigracijama • Izostanak interesa turističkih agencija za kreiranje receptivnih turističkih aranžmana koji se odnose na turističku ponudu • Izražena fluktuacija zaposlenih u turističkom sektoru • Niska stopa dolaska turista i broja noćenja turista, posebno stranih u TK u odnosu na FBiH • Nedovoljno razvijena svijest o mogućnostima razvoja turizma. • Nepovoljan zakonski okvir za održivost turističkih zajednica. • Odlazak mladih (posebno visokokvalificiranih). • Nedovoljna snaga jedinica lokalne samouprave da pokrenu turistifikaciju resursa. • Divlja gradnja uz turističke atrakcije (jezera, rijeke, planine) koja narušava dojam i doživljaj turističkog proizvoda. • Loš imidž BiH kao turističke destinacije u svijetu. • Posljedice pandemije COVID-a 19. • Nedovoljna briga o okolišu. • Odumiranje sela i seoskih domaćinstava (de-agrarizacija).

<ul style="list-style-type: none"> • Obuka i trening svih zainteresovanih aktera iz sektora turizma za pripremu i pisanje projektnih projekata i unapređenje drugih kompetencija turističkih radnika • Priprema projektnih prijedloga za iskorištavanje postojećih prirodnih resursa u svrhu razvoja turizma • Očekivani zakonodavni okvir za uspostavljanje destinacijske marketing organizacije i destinacijskih menadžment kompanija • Planirana izgradnja autoputeva i autocesta na području TK. • Jačanje komplementarne turističke proizvode uz glavne turističke atrakcije. • Interes low cost aviokompanija za sekundarne aerodrome. • Javno-privatna partnerstva u razvoju turističkih proizvoda. • Državna imovina koju je moguće staviti u funkciju turizma. • Profesionalno upravljanje i prodaja konferencijskih i manifestacijskih sadržaja. 	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencija ostalih domaćih i regionalnih destinacija. • Nestabilna politička situacija u BiH • Visok stepen korupcije • Geo-ekološki problemi (nizak nivo kvaliteta zraka u urbanim područjima u toku zime, zagađene vode u srednjim i donjim tokovima, nizak nivo kvaliteta tla uz urbane zone i saobraćajnice). • Nerazvijena svijest o potrebi osiguranja održivosti biljnog i životinjskog svijeta (transformacija lovnog i ribolovnog turizma u humani oblik sportsko-rekreativne aktivnosti).
---	---

U prikazanoj SWOT analizi, navode se snage i slabosti, kao i prilike i prijetnje za razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona. Ova analiza daje uvid koje je slabosti je strateškim djelovanjem u narednom periodu potrebno minimalizirati, uz istovremeno povećanje snaga, kao i koje prilike je moguće iskoristiti, uz istovremeno smanjenje prijetnji iz okruženja kada je u pitanju razvoj turizma na ovom kantonu.

3.2 Strateško fokusiranje

Uspješnost razvoja turizma Tuzlanskog kantona mjeriti će se sposobnošću da se iskoriste raspoloživi turistički potencijali, da se kreira atraktivan autohtoni i inovativni turistički proizvod usklađen sa promjenljivim preferencijama kupaca, da se nedvosmisleno definiraju međudnosi turističke destinacije, turističke regije, turističkog mjesta, turističkog objekta u cilju uspostavljanja funkcionalnog i održivog upravljanja destinacijom (DMO) od strane kompetentnih kadrova obrazovanih kroz namjenski dizajnirane obrazovne programe u institucijama srednjeg i visokoškolskog obrazovanja Tuzlanskog kantona, da se preciziraju obilježja elemenata marketing miksa Tuzlanskog kantona koji će osigurati privlačenje većeg broja domaćih i stranih turista, da se unaprijede i rekonstruiraju postojeći i izgrade novi objekti primarne i sekundarne turističke infrastrukture i javne komunalne infrastrukture koji će osigurati siguran i kvalitetan boravak turista čiji će turistički doživljaj pomoći da se ponovo vratl i preporuča Tuzlanski kanton kao turističko odredište svojim poznanicima tradicionalnim i digitalnim načinom komunikacije.

Kreatori politika razvoja turizma pri ostvarenju naprijed navedenog će uzeti u obzir trendove i prijetnje iz okruženja, interne slabosti ali će istovremeno svjesni prilika iz okruženja i vlastitih snaga biti fokusirani na sljedeća strateška i dugoročna opredjeljenja razvoja turizma Tuzlanskog kantona, odnosno strateške fokuse:

Tabela 14. Strateški fokusi

1.	Sistemski pristup kreiranju turističkih proizvoda Tuzlanskoga kantona kao turističke destinacije
2.	Unaprijediti postojeće i izgraditi nove objekte turističke infrastrukture
3.	Menadžment i marketing destinacije
4.	Sistemski pristup razvoju ljudskih potencijala za potrebe turističkog sektora Tuzlanskog kantona

3.2.1 Strateški fokus 1. Sistemski pristup kreiranju turističkih proizvoda Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije

Tuzlanski kanton se izdvaja kao regionalna turistička destinacija prepoznatljiva po mogućnostima razvoja turističkog proizvoda baziranog na tematskom turizmu, odnosno posebnim oblicima turizma. Resursi za razvoj ovog vida turizma zasnovani su na autentičnom kulturno-historijskom naslijeđu te sačuvanim resursima prirodne sredine.

Razvoj turističkog proizvoda Kantona podrazumijeva angažovanje svih podsistema s ciljem postizanja zakonitosti životni ciklus – reciklus destinacije. Kreiranje turističkog proizvoda zasniva se na održivom razvoju, odnosno optimalnom korištenju prirodnih resursa uz očuvanje prirodne baštine i biološke raznolikosti te poštivanju društvenih i kulturnih vrijednosti zajednice.

3.2.2 Strateški fokus 2. Unaprijediti postojeće i izgraditi nove objekte turističke infrastrukture

Važnosti izgradnje turističke infrastrukture prepoznata je u mjerama prioriteta za razvoj turizma u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za čiju implementaciju su predviđena značajna financijska sredstva. Operacionalizacija aktivnosti mjera, na jednoj strani, i primarnih rezultata istraživanja stanja primarne i sekundarne turističke infrastrukture, te javne komunalne infrastrukture u funkciji razvoja turizma Tuzlanskog kantona, na drugoj strani, ukazala su na potrebu dodatnog fokusiranja na unapređenje postojećih i izgradnju nedostajućih objekata turističke i javne komunalne infrastrukture za što će biti potrebno planirati dodatna financijska sredstva. Primarna i sekundarna turistička infrastruktura predstavlja materijalnu i organizacionu osnovu razvoja turizma. Ulažući u unapređenje i izgradnju objekata turističke infrastrukture Vlada Tuzlanskog kantona stvara investicijski krug koji potiče privatna ulaganja, omogućava javno-privatno partnerstvo, integrira aktivnosti i projekte većeg broja ministarstava, kantonalnih uprava, direkcija i javnih preduzeća. Dosadašnja iskustva su pokazala da nije dovoljno izgraditi turističku infrastrukturu bilo da je javna ili privatna, nego je potrebno kontinuirano poticati njen rad, rast i razvoj uz dobro osmišljene programe i dobru organizaciju upravljanja turističkim destinacijama kako bi se osiguralo da se turisti osjećaju zadovoljno i ugodno u turističkim objektima sa dobro dizajniranim i kvalitetnim uslugama.

Fokusiranje na kontinuirano poticanje razvoja **javne i privatne primarne turističke infrastrukture** kroz dobro osmišljene, korisnicima prilagođene programe podrške s naročitim fokusom na objekte primarne turističke infrastrukture koji nisu obuhvaćeni mjerama iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina, a naročito skijališta, kupališta i plaža, tematskih i zabavnih parkova, odmorišta pored puteva, malih vještačkih akumulacija sa kupalištem, bazena za kupanje, objekta za posmatranje prirodnih rijetkosti, objekta za predah i kraće zadržavanje turista upotpunilo bi materijalnu i organizacijsko osnovu za kreiranje atraktivnog i autohtonog turističkog proizvoda. U

narednom periodu biće potrebno fokusirati se na programe podrške unapređenja i izgradnje objekta **sekundarne turističke infrastrukture (superstrukture)** kao što su: galerije, izložbe, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba. Programi podrške trebaju biti kreirani i sufinsirani u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i nauke, Ministrovom za kulturi, sport i mlade i usklađeni s prioritetima i strateškim ciljevima razvoja turizma. Ranije započeta kontinuirana podrška izgradnji svih modaliteta saobraćaja, posebno **održavanje i izgradnje cesta** i osuvremenjivanje i unapređenje kapaciteta **Međunarodnog aerodroma Tuzla**, kao i **javne komunalne infrastrukture** biće nastavljeno i u narednom periodu sa fokusom na infrastrukturne objekte koji najviše podapiru razvoj turizma. Zbog značaja poslovnih subjekata (preduzeća i obrta) iz područja **smještaja i ugostiteljstva** za unapređenje sadržaja i kvalitete turističke ponude i njihovog udjela u turističkom proizvodu Tuzlanskog kantona, u analizu utvrđenog niskog nivoa razvijenosti i neadekvatne kvalificiranosti radne snage u narednom periodu će biti kreirani programi podrške koji će doprinijeti povećanju kapaciteta ali i poboljšanju kvalitete usluge.

3.2.3 Strateški fokus 3. Menadžment i marketing destinacije

Holistički pristup destinacijskom menadžmentu i marketingu odnosi se na unaprjeđenje i promicanje turizma turističke destinacije TK, strateško planiranje, formulaciju i implementaciju strategija, istraživanje turističkih tržišta, promovisanje i brendiranje, digitalizaciju i inovacije, finansiranje i privlačenje investicija, a primjena bi rezultirala izgradnjom jake i jedinstvene pozicije destinacije TK, osiguranjem održivosti turizma i izgradnjom kulture turizma u turističkoj destinaciji TK. Stoga bi unaprjeđenje funkcija turističkih zajednica JLS kao lokalnih DMO i turističke zajednice TK kao regionalne DMO dovelo do efikasnijeg upravljanja turističkom destinacijom TK, implementacije strategija i u njima definisanih mjera, prioriteta i strateških ciljeva te promovisanja turističkog sektora, turističkih subjekata kao i politika i donosioca odluka vezanih za održivi razvoj, a u skladu sa Agendom 2030 za održivi razvoj (SDGs).

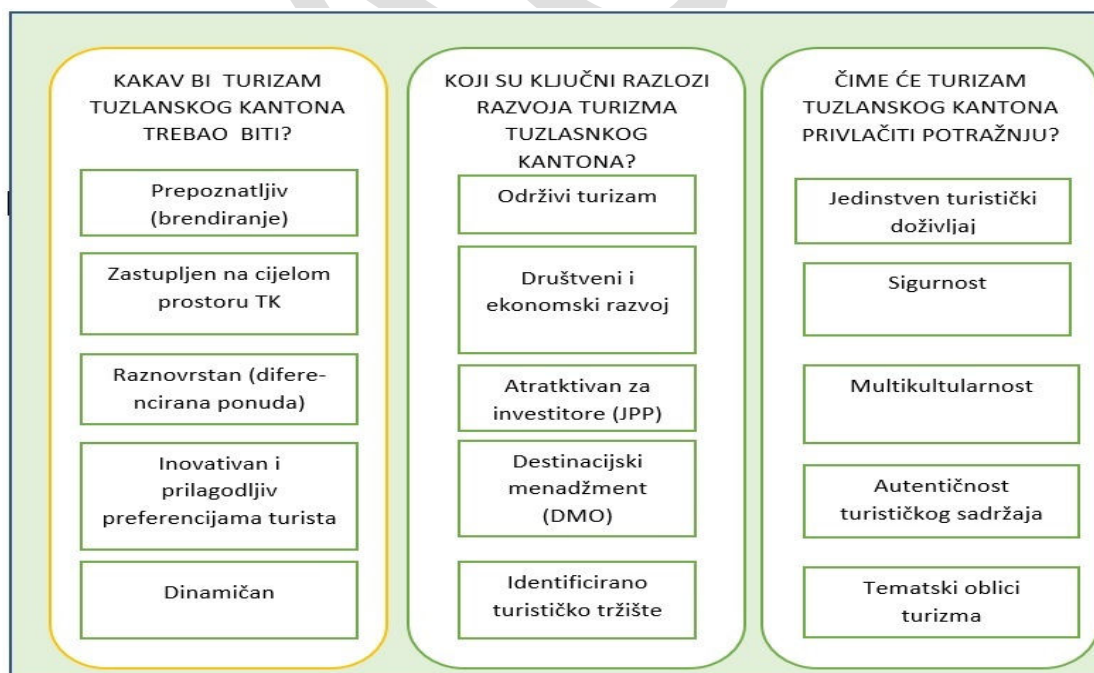
U pogledu boljeg pozicioniranja, efikasnijeg upravljanja i koordinacije aktivnosti u oblasti marketinga i kreiranja snažnog brenda na nivou JLS i TK nameće se potreba za oblikovanju i izbor strategije marketinga te marketing planova lokalnih DMO i regionalne DMO TK.

3.2.4 Strateški fokus 4. Sistemski pristup razvoju ljudskih potencijala za potrebe turističkog sektora Tuzlanskog kantona

Sistemski pristup razvoju ljudskih potencijala za potrebe turističkog sektora TK podrazumijeva, s jedne strane, razvoj ciljanih programa za formalno obrazovanje budućih, novih kadrova u turizmu, te razvoj programa cjeloživotnog učenja za unaprjeđenje kompetencija postojećih kadrova u turizmu, kao i certificiranje rukovodećih kadrova iz oblasti menadžmenta u turizmu, s druge strane. U tom smislu neophodno je razvijanje kvalitetnih nastavnih programa iz turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva u srednjim školama u TK i unaprjeđenje kvaliteta studijskih programa menadžmenta u turizmu i turizmologije pri Univerzitetu u Tuzli (kroz jačanje saradnje sa turističkim privrednim subjektima), te razvoj i provedba programa obuke i certificiranja iz menadžmenta u turizmu rukovodećih kadrova u turizmu (u saradnji sa fakultetima Univerziteta u Tuzli, koji izvode studijske programe iz turizma), kao i razvoj i provedba interdisciplinarnog programa cjeloživotnog obrazovanja iz područja menadžmenta u turizmu.

4 Vizija razvoja turizma Tuzlanskog kantona

Vizija razvoja turizma TK predstavlja sliku poželjne budućnosti kojoj teže različite kategorije ključnih interesnih grupa (turisti, turistički subjekti, turističke zajednica/tijela/sektori/službe na nivou kantona i jedinica lokalne samouprave, investitori, obrazovne, kulturne i resorne institucije i ministarstva na nivou Federacije i kantona, šira društvena zajednica i dr.). Vizija razvoja turizma Tuzlanskog kantona temelji se na sistemu vrijednosti kojim se odgovara na tri ključna pitanja: (1) kakav bi turizam Tuzlanskog kantona trebao biti?; (2) koji su ključni preduslovi razvoja turizma Tuzlanskog kantona?; te (3) čime će turizam Tuzlanskog kantona privlačiti potražnju?.

Slika 3. Elementi vizije strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona 2022-2027.

U skladu s gornjim odrednicama, izrađena je i razvojna vizija turizma Tuzlanskog kantona:

Tuzlanski kanton je multikulturalna, prepoznatljiva turistička destinacija koja će čuvajući bogato nasledje i resurse, inovativnom i raznolikom ponudom turistima pružiti jedinstven turistički doživljaj.

MOTO

Otkriji i uživaj!

5 Strateški ciljevi sa indikatorima

Strateški ciljevi su usklađeni sa Strategijom razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina, Strategije razvoja FBiH za period 2021-2027. godina i Okvirom za ciljeve održivog razvoja u BiH 2030, kojim se utvrđuju zajednički podciljevi i indikatori za sve nivoe vlasti u BiH (zajednički minimum) te usmjeravaju budući procesi strateškog planiranja.

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina je sektorska strategija koja prema Zakonu o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH mora biti usklađena sa strategijama višeg reda, a prije svega Strategijom razvoja Tuzlanskog kantona kojom programiran razvoj turizma za isti obuhvatni period kroz prioritet u okviru strateškog cilja za ekonomski razvoj. Prioritet 3.1. Poticati razvoj turizma u Tuzlanskom kantonu operacionalizira se kroz četiri mjere koje su budžetirane u iznos od 36,2 miliona KM od čega iz Budžeta Tuzlanskog kantona iznos od 20,2 miliona KM. Naprijed navedene činjenice opredijelile su nas da iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona preuzmемо prioritet i u sektorskoj Strategiji razvoja turizma tretiramo ga kao strateški cilj pod istim nazivom. Pored ovog strateškog cilja, zbog perioda obuhvata i obima projiciranih sredstva za razvoj turizma iz Budžeta Tuzlanskog kantona predložili smo samo jedan dodatni strateški cilj.

Tabela 15. Strateški ciljevi razvoja turizma Tuzlanskog kantona

1.	Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu
2.	Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona

5.1 Strateški cilj 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu

Zahvaljujući brojnim turističkim atrakcijama, raznovrsnosti turističke ponude, postojanju aerodroma na području Kantona, ali i solidnoj cestovnoj povezanosti sa regijom, stvorene su pretpostavke za progresivniji razvoj turizma u funkciji ukupnog ekonomskog razvoja Tuzlanskog kantona. Kako bi se planski usmjeravo razvoj turizma, neophodno je raditi na unapređenje zakonodavnog okvira i turističkih statistika kao osnovne poluge razvoja ove oblasti. Poseban značaj ima unapređenje regulatornog okvira koji će olakšati rad turističkih radnika i poslovnih subjekata u turizmu, a ujedno potaknuti turističke poduzetnike u sivoj zoni za formalnu registraciju poslovanja.

Uz to, neophodno je kreirati programe programa podrške za privatni i javni sektor u oblasti turizma, prije svega za postojeće i potencijalne poduzetnike i poslovne subjekte u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva ali i jačati javno-privatnu saradnju te podržati javni sektor u jačanju kapaciteta za pružanje kvalitetnih javnih usluga u oblasti turizma.

S ciljem razvoja različitih oblika turizma, u okviru turističke ponude neophodno je unapređenje i izgradnja turističke infrastrukture uz opremanje turističkih atrakcija prikladnim objektima turističke ponude te izrada promo materijala i realizacija kampanja sa ciljem promocije i brendiranja Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije (izrada internet stranica, online prezentacija, organizacija stručnih predavanja i izložbi i sl.). U svemu navedenom, Turistički proizvodi a uz njih i smještajni kapaciteti trebaju biti jasno osmišljeni, moderno uređeni i prezentovani te strateški komunicirani koristeći dostupne kanale u cilju motiviranja dolaska turista ali i produžetka boravka na području Kantona. Očekuje se da realizacija ovog strateškog cilja rezultira povećanju broja dolazaka turista na području Tuzlanskog kantona kao i njihovo duže zadržavanje ogledano u povećanom broju noćenja na području Tuzlanskog kantona. Unaprijeđenim kapacitetima doprinijeti će se kroz razvijenu i brojniju smještajnu infrastrukturu ali i povećan broj zaposlenih u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo).

Prvi strateški cilj je zasnovan na sljedećim ključnim pretpostavkama:

- da se kroz unapređenje turističkih statistika doprinese boljem okruženju u kojem je moguće kvalitetnije pratiti stanje turizma, a time i donositi adekvatnije i efikasnije politike i programi
- da se kroz unapređenje zakonodavnog okvira stvori bolje okruženje u kojem se osnivanju, opstaju, rastu i razvijaju novi i postojeći subjekti u oblasti turizma
- da se kroz izgradnju, rekonstrukciju i sanaciju primarne turističke infrastrukture i turističke suprastrukture doprinese proširenju i unapređenju kvaliteta dostupnih usluga
- da se kroz razvoj smještajnih kapaciteta doprinese unapređenju konkurentnosti turističkog sektora na području Tuzlanskog kantona
- da se, kroz razvoj turističke ponude na području Tuzlanskog kantona podigne svijest o potencijalima bavljenja turizmom posebno u ruralnom području te motivira stanovništvo da se uključi u razvoj turističkih kapaciteta i turističke ponude. Poseban naglasak se stavlja na uključivanje obiteljskih domaćinstava u turističko-ugostiteljsku djelatnost.

Pri definisanju **prvog strateškog cilja** i elemenata koji se odnose na ekonomski razvoj u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021.-2027. godine uzet je u obzir i **Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH** koji utvrđuje zajedničke podciljeve i indikatore za sve nivoe vlasti u BiH (zajednički minimum), gdje su definisani elementi relevantni u odnosu na sljedeće razvojne pravce i akcelerate.

STRATEŠKI CILJ 1 Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu					
CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA		PRAVCI RAZVOJA			
		Pametan rast		Društvo jednakih mogućnosti	
		Akceleratori	Podciljevi	Akceleratori	Podciljevi
		Pametno upravljanje prirodnim resursima	Održivi turizam	Aktivacija zapošljavanja ranjivih kategorija	Povećanje zapošljivosti nezaposlenih osoba kroz razvoj socijalnog poduzetništva
		Povećanje investicija u infrastrukturu	Jačati infrastrukturu u oblasti digitalnih tehnologija		
Povoljno okruženje za poduzetništvo i inovacije	Povećanje investicija u infrastrukturu istraživanja, razvoja i inovacija u javnom i privatnom sektoru;				

		Mobiliziranje potencijala dijaspora;		
		Globalni lanci vrijednosti		

Ostvarenje strateškog cilja pratit će se kroz odabrane indikatore uticaja nakon kojih će se moći ocijeniti vrsta i stepen promjena u okruženju. Tabela sumira indikatore za koje su definisane početne i ciljne vrijednosti ostvarenja strateških ciljeva.

Tabela 16. Indikatori uticaja Strateškog cilja 1

Indikator (uticaja)		Izvor	Polazna vrijednost (2021.)	Ciljna vrijednost (2027.)
STRATEŠKI CILJ 1	Broj dolazaka turista	FZS	37.196	60.000
	Broj noćenja turista	FZS	70.651	115.000
POTICATI RAZVOJ ODRŽIVOG TURIZMA U TUZLANSKOM KANTONU	% ostvarenih investicija u djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva u ukupnim investicijama TK	FZS	0,40%	1,00%
	Broj zaposlenih u djelatnosti pružanja smještaja te priprema i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	FZS	3.358	5.000

5.2 Strateški cilj 2. Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona

Podupirući ostvarenje vizije u kojoj je naglašeno da je Tuzlanski kanton multikulturalna, regionalno prepoznatljiva turistička destinacija realizacijom strateškog cilja želi se unaprijediti konkurentnost turizma odnosno razviti sposobnost da Tuzlanski kanton kao turistička destinacija djelotvorno i svrsishodno koristi svoje prirodne, kulturne, ljudske, umjetne i kapitalne resurse za razvoj i ponudu kvalitetnih, inovativnih, etičkih i atraktivnih turističkih proizvoda i usluga, a sve u cilju postizanja održivoga rasta, povećanja dodane vrijednosti turističkoga sektora, poboljšanja i diversifikacije njene tržišne komponente te optimiziranja atraktivnosti i koristi za turiste i lokalnu zajednicu. Konkurentnost će biti unaprijeđena kroz kreiranje lanca turističkih vrijednosti, odnosno kroz implementaciju primarnih i podupirućih aktivnosti budućih mjera koje su od ključne važnosti za poslovanje turističkog sektora.

Prioritetima i mjerama se planira unaprijediti turistički proizvod, menadžment i marketing destinacija na području Tuzlanskog kantona i podići nivo kompetencija zaposlenih u turizmu. Neophodno je poticati unapređenje tematskih oblika turizma Tuzlanskog kantona, inoviranju postojećih i razvoju novih atraktivnih sadržaja turističke ponude što će u konačnici voditi ka Izgradnji i razvoju prepoznatljivog turističkog proizvoda. Razvoj destinacijskog menadžmenta i marketinga, odnosno unapređenje funkcija turističkih zajednica JLS i turističke zajednice TK i izgradnju efikasnog sistema upravljanja turističkom destinacijom, promocijom i brendiranjem Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije odnosno multikulturalne, sigurne regionalne turističke destinacije dopriniti će se konkurentnosti turizma TK. Moderniziranje i jačanje obrazovanja, kako formalnog tako i neformalnih primjena savremenih praksi i politika upravljanja ljudskim potencijalima dopriniti će unapređenju kompetencija i kvalifikacija kadrova u turizmu, hotelijerstvu i ugostiteljstvu, što će dodatno povećati performanse konkurentnosti turizma Tuzlanskog kantona. Realizacija navedenog

strateškog cilja doprinijeti će unaprijeđenom rangu TK u FBiH u konetkstu broja dolazaka i noženja turista ali i povećanoj vrijednosti investicija u oblasti turizma. Uz to doprinijeti će se povećanju broja organizacija za destinacijski menadžment ali i broja razvijenih univerzitetskih, srednjoškolskih i programa cjeloživotnog učenja u Tuzlanskom kantonu.

Drugi strateški cilj je zasnovan na sljedećim ključnim pretpostavkama:

- da se, kroz kreiranje turističkih oblika turizma i turističkog proizvoda, zasnovanog na atraktivnosti motiva, koji omogućavaju turistički promet tokom cijele godine, zapošljava lokalno stanovništvo, promoviše lokalna proizvodnja te doprinose zaštiti prirodne i kulturne baštine;
- da se kroz inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude te izgradnju prepoznatljivog turističkog proizvoda doprinese razvoju tematskih oblika turizma;
- da se kroz jačanje organizacijske infrastrukture, unaprijeđenje destinacijskog menadžmenta i marketinga, izgradnju i jačanje brenda Tuzlanskog kantona kao destinacije i brenda pojedinačne turističke ponude doprinese razvoju konkurentnosti turizma TK
- da se razvoju destinacijskog menadžmenta i marketinga doprinese i kroz razvoj ljudskih potencijala kroz Turističku zajednicu TK
- da se, razvojem novih univerzitetskih i srednjoškolskih programa obrazovanja u skladu sa potrebama tržišta rada, osigura potreban broj kompetentno zaposlenih koji će doprinijeti konkurentnosti turizma Tuzlanskog kantona i osigurati njegovu bolju pozicioniranost unutar Federacije BiH;
- da se, kroz razvoj i implementaciju programa cjeloživotnog učenja, kao i programa kontinuirane edukacije i/ili certificiranja u oblasti menadžmenta u turizmu i destinacijskog menadžmenta, u saradnji sa fakultetima Univerziteta u Tuzli, koji izvode studijske programe iz turizma, osigura podizanje nivoa kompetencija (znanja, vještina, stavova) za sve zaposlene u turizmu i ugostiteljstvu, ali i do obrazovanja nezaposlenih za potrebe turizma.

Pri definisanju **drugog strateškog cilja** i elemenata koji se odnose na ekonomski razvoj u Strategiji razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godine uzet je u obzir i **Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH** koji utvrđuje zajedničke podciljeve i indikatore za sve nivoe vlasti u BiH (zajednički minimum), gdje su definisani elementi relevantni u odnosu na sljedeće razvojne pravce i akcelerateore.

STRATEŠKI CILJ 2: UNAPRIJEDITI KONKURENTNOST TURIZMA TUZLANSKOG KANTONA					
CILJEVI RAZVOJA	ODRŽIVOG	PRAVAC RAZVOJA: PAMETNI RAST		PRAVAC RAZVOJA: DRUŠTVO JEDNAKIH MOGUĆNOSTI	
		Akceleratori	Podciljevi	Akceleratori	Podciljevi
		   		Povećanje investicija u infrastrukturu Zeleni rast i čista energija	Jednak pristup modernoj transportnoj infrastrukturi Veći udio javnih investicija u infrastrukturu Jačati infrastrukturu u oblasti digitalnih tehnologija Smanjenje energetske siromaštva Razvoj „zelenih“ vještina i poslova Decentralizacija elektro-energetskog sistema

	Pametno upravljanje prirodnim resursima i okolišem	Dekarbonizacija energetskeg sektora		
		Deminiranje kontaminiranih područja		
		Upravljanje rizicima od katastrofa		
		Zaštita i obnova prirodnog kapitala		
		Razviti sistem cirkularne ekonomije		
		Jačanje kontrole i praćenja kvaliteta ekosistema		

Ostvarenje strateškog cilja pratit će se kroz odabrane indikatore uticaja nakon kojih će se moći ocijeniti vrsta i stepen promjena u okruženju. Tabela sumira indikatore za koje su definisane početne i ciljne vrijednosti ostvarenja strateških ciljeva.

Tabela 17. Indikatori uticaja Strateškog cilja 2

	Indikator (uticaja)	Izvor	Polazna vrijednost (2021.)	Ciljna vrijednost (2027.)
STRATEŠKI CILJ 2. UNAPRIJEDITI KONKURENTNOST TURIZMA TUZLANSKOG KANTONA	Rang TK u F BiH mjereno brojem dolaska turista	FZS	6	3
	Rang TK u F BiH mjereno brojem noćenja	FZS	6	3
	Broj turističkih zajednica na nivou TK sa unaprijeđenim funkcijama	MTTS	—	XX
	Ukupan broj razvijenih univerzitetskih, srednjoškolskih i programa obrazovanja iz oblasti turizma (formalno obrazovanje)	MON TK	3	XX

6 Prioriteti i mjere sa indikatorima

6.1 Konceptualni okvir razvoja turizma Tuzlanskog kantona: strateški ciljevi, mjere i prioriteti

Kako bi se ostvarila vizija razvoja turizma Tuzlanskog kantona te osigurao razvojni pravac definisan kroz strateške fokuse, definisana su dva strateška cilja prethodno elaborirana, uz pet prioriteta operacionaliziranih kroz 10 mjera od kojih je 6 novih mjera dok su 4 mjera preuzete iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godine.

Realizacija Strateškog cilja 1. „Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu“, ostvariće se kroz realizaciju dva prioriteta, jednog koji se odnosi na unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma, i drugog koji tretira unapređenje i razvoj turističke infrastrukture. Realizacija prioriteta operacionalizira se kroz četiri mjere, od kojih je mjera „1.2.1. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicija u turizmu“ preuzeta iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godine. Mjerama se želi unaprediti zakonodavni okvir i turističkih statistika, kreirati programi podrške za privatni i javni sektor u oblasti turizma, razviti turistička infrastruktura, poticati investicija u turizmu te potaknuti razvoj smještajnih kapaciteta za turiste.

Realizacija Strateškog cilja 2. „Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona“, ostvariće se kroz realizaciju tri prioriteta, prvim se žele unaprijediti tematski oblici turizma u Tuzlanskom kantonu, drugim razviti destinacijski menadžment i marketing, a trećim unaprijediti kompetentost kadrova u turizmu. Realizacija prioriteta operacionalizira se kroz šest mjera, od kojih su tri mjere (2.1.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude; 2.3.1. Poboljšanje kvalifikacija i kompetencija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj formalnog obrazovanja; 2.3.2. Poboljšanje kvalifikacija i kompetencija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj neformalnog obrazovanja) preuzete iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godine. Mjerama se želi doprinijeti inoviranju postojećih i razvoju novih atraktivnih sadržaja turističke ponude, izgraditi i razviti prepoznatljiv turistički proizvod, potaknuti ulaganja u promociju i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije, doprinijeti razvoju ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK, poboljšati kvalifikacije i kompetencije kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj formalnog obrazovanja te poboljšati kvalifikacija i kompetencije kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj neformalnog obrazovanja.

Pregled definisanih strateških ciljeva sa ključnih poljima djelovanja definisanih u okviru prioriteta te pregled pripadajućih mjera dat je u narednoj tabeli.

Tabela 18. Strateški ciljevi, prioriteti i mjere razvoja turizma Tuzlanskog kantona

Strateški ciljevi	Prioriteti	Mjere
1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu	1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma	1.1.1. Unapređenje zakonodavnog okvira i turističkih statistika
		1.1.2. Kreiranje programa podrške za privatni i javni sektor u oblasti turizma
	1.2. Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture	1.2.1. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicija u turizmu
		1.2.2. Razvoj smještajnih kapaciteta
2. Unaprijediti	2.1. Unapređenje	2.1.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih

konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona	tematskih oblika turizma Tuzlanskog kantona	sadržaja turističke ponude
		2.1.2. Izgraditi i razviti prepoznatljiv turistički proizvod
	2.2. Razvoj destinacijskog menadžmenta i marketinga	2.2.1. Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije
		2.2.2. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK
	2.3. Unaprjeđenje kompetentnosti kadrova u turizmu	2.3.1. Poboljšanje kvalifikacija i kompetencija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj formalnog obrazovanja
		2.3.2. Poboljšanje kvalifikacija i kompetencija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj neformalnog obrazovanja

6.2 Prioriteti strateškog cilja 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu

Strateški cilj 1 „Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu“ operacionalizira se kroz 2 prioriteta i 4 mjere, čije ostvarenje će se pratiti preko 6 indikatora na nivou prioriteta i 15 indikatora na nivou mjera.

Tabela 19 . Pregled prioriteta i indikatora izlaznih rezultata sa izvorima, polaznim i ciljnim vrijednostima

	Prioritet	Indikatori izlaznih rezultata	Izvor	Polazna vrijednost (2022.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Strateški cilj 1.	1.1. Unaprjeđenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma	% izdvajanja za kapitalne transfere podrške turizmu iz godišnjeg budžeta TK (imamo izračunat % za sve kapitalne transfere, treba nam samo za turizam)	MTTS*	0,47%	1%
		Broj poslovnih subjekata u oblasti turizma na 1.000 stanovnika	MTTS / FIA**	0,22	0,50
	1.2. Unaprjeđenje i razvoj turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona	Broj objekata primarne turističke infrastrukture i suprastrukture na Kantonu	MTTS / TZTK*** / JLS****	539	650
		% implementiranih sredstava za unaprjeđenje infrastrukture od značaja za razvoj turizma u ukupni kapitalnim izdacima Kantona	MTTS	xx	xx
		Ostvareni prihodi od prodaje u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva	MTTS / FIA	26,1 mil KM	50 mil KM

*MTTS – Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona

**FIA – Finansijsko-informatička agencija

***TZTK – Turistička zajednica Tuzlanskog kantona

****JLS – Jedinice lokalne samouprave

6.2.1 Prioritet 1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma

Prvi korak u realizaciji Agende 2030 u Bosni i Hercegovini predstavlja izrada Okvira za Ciljeve održivog razvoja u Bosni i Hercegovini, kao zajedničkog dokumenta svih nivoa vlasti koji utvrđuje šire razvojne pravce, putem kojih vlasti na svim nivoima i društvo u Bosni i Hercegovini nastoje doprinijeti ostvarivanju Ciljeva održivog razvoja. Jedan od pokretača razvoja unutar razvojnog pravca „Pametni rast“ je održivi turizam, i održivi turizam predstavlja pravac razvoja koji Bosnu i Hercegovinu može smjestiti u grupu značajnih turističkih destinacija u svjetskim okvirima.

U skladu sa prilikama u okruženju, i Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona fokusira pažnju na unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma, kroz unapređenje zakonskog okvira i turističkih statistika, u cilju stvaranja održivih prihoda poslovnim subjektima koji se bave turizmom, te stvaranje pozitivnog razvojnog efekta na druge sektore kao što su poljoprivreda, transport i zaštita životne sredine. Na području Tuzlanskog kantona postoji veliki potencijal za razvoj održivog turizma, međutim da bi se osigurali okviri za značajan razvoj, ali i praćenje napretka istih, potrebno je prije svega unaprijediti postojeću legislativu, kreirati efikasnije administrativne procedure te kreirati programe podrške kako bi se unaprijedio poslovni ambijent za razvoj turizma te ojačali kapaciteti privatnog i javnog sektora u oblasti turizma.

S ciljem jačanja konkurentnosti turističkog sektora u privredi Tuzlanskog kantona, neophodno je omogućiti stručnu i finansijsku podršku za poslovne subjekte u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva kako bi se doprinijelo osnivanju novih i očuvanju, rastu i razvoju postojećih poslovnih poduhvata, ali i ojačala njihova konkurentnost, pri čemu poseban faktor predstavljaju projekti u oblasti standardizacije, unapređenja energijske efikasnosti, digitalizacije i unapređenja inovativnosti u poslovanju. Dodatno, projekti uspostave grupacija poslovnih subjekata te realizacija programa podrške u očuvanju postojećih i otvaranju novih radnih mjesta u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva će se doprinijeti održivosti biznisa u turističkom sektoru Tuzlanskog kantona. Dodatno, neophodno je pružiti podršku lokalnim turističkim projektima koje implementiraju jedinice lokalne samouprave, nastaviti investicije u javnu infrastrukturu koja se stavlja u funkciju razvoja turizma te unaprijediti dostupnosti javnih usluga kao bitnog aspekta za razvoj turizma Tuzlanskog kantona.

Cilj prioriteta je kreiranje poticajnog okruženja kroz unapređenje zakonskog okvira i turističkih statistika u cilju funkcionalnog praćenja razvojnih trendova u turizmu, osnivanje novih i očuvanje, rast i razvoj postojećih poslovnih subjekata u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva te jačanje kapaciteta javnog sektora i unapređenje javne infrastrukture u cilju razvoja održivog turizma u Tuzlanskom kantonu.

Realizacija prioriteta ostvariti će se kroz unapređenje zakonodavnog okvira i turističke statistike, kreiranjem programa stručne i finansijske podrške opstanku postojećih i osnivanju novih poslovnih subjekata u oblasti turizma i jačanju njihove konkurentnosti što će im olakšati uključivanje u globalne lance vrijednosti, te jačanju kapaciteta javnog sektora, kroz unapređenje postojeće i izgradnju nove javne infrastrukture koja se stavlja u funkciju pružanja i unapređenja javnih usluga u oblasti turizma.

Prioritet 1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma se operacionalizira kroz 2 mjere čije ostvarenje će se pratiti preko 6 indikatora.

Tabela 20 Pregled mjera unutar Prioriteta 1.1. i indikatora izlaznih rezultata sa izvorima, polaznim i ciljnim vrijednostima

	Mjera	Indikatori	Izvor	Polazna vrijednost (2019.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Prioritet 1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma	1.1.1. Unapređenje zakonodavnog okvira i turističkih statistika	% skraćene procedure pribavljanja različitih dokumenata/saglasnosti za pokretanje turističke djelatnosti	MTTS	0%	XX
		Pripremljeni i usvojeni prijedlozi izmjena i dopuna zakonskih i podzakonskih akata koji tretiraju oblast turizma u TK	MTTS	0	5
		Broj uspostavljenih registara u kojima se prikupljaju i obrađuju podaci iz oblasti turizma	MTTS	0	5
	1.1.2. Kreiranje programa podrške za privatni i javni sektor u oblasti turizma	Broj podržanih Start Up-a u oblasti turizma na godišnjem nivou	MTTS	0	10
		Broj poslovnih subjekata iz oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva koji su podržani u projektima jačanje konkurentnosti na godišnjem nivou	MTTS	0	50
		% implementiranih sredstava za projekte JLS za razvoj turizma od bruto godišnjih budžetskih izdataka u oblasti turizma	MTTS	XX	XX

Prioritet 1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma doprinosi ostvarenju Strateškog cilja 1. „Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu“.

Kroz unapređenje zakonodavnog okvira i turističkih statistika doprinijeti će se kreiranju poticajnog okruženja za razvoj turizma, unaprijediti efikasnost administrativnih procedura te unaprijediti proces praćenja razvojnih pokazatelja na Tuzlanskom kantonu u svrhu unapređenja poslovnog ambijenta za razvoj turizma. Kreiranjem programa podrške za privatni i javni sektor u oblasti turizma doprinijeti će se osnivanju novih i očuvanju, rastu i razvoju postojećih poslovnih subjekata u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva što će ojačati njihovu konkurentnost i olakšati im uključivanje u globalne lance vrijednosti. Dodatno, jačanjem kapaciteta javnog sektora i unapređenjem postojeće i izgradnjom nove javne infrastrukture koja se stavlja u funkciju pružanja usluga iz oblasti turizma, doprinijeti će se jačanju turističkog sektora Tuzlanskog kantona. Navedeno se očekuje da će rezultirati povećanju ostvarenih direktnih prihoda od turizma što će pozitivno uticati na razvoj cjelokupne privrede Tuzlanskog kantona.

Detaljna razrada mjera data je u Prilogu 3. dokumenta.

Ovaj prioritet i pripadajuće mjere u skladu su sa ciljevima održivog razvoja: SDG8 Dostojanstven rad i ekonomski rast i SDG9: Industrija, inovacije i infrastruktura.

*MTTS – Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona

**TZTK – Turistička zajednica Tuzlanskog kantona

*** FZZS – Federalni zavod za programiranje razvoja

6.2.2 Prioritet 1.2. Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona

Turistička infrastruktura predstavlja nezaobilazan faktor razvoja različitih oblika turizma u okviru turističke ponude te je neophodno unapređenje i izgradnja infrastrukture koja će na području Tuzlanskog kantona uticati na razvoj turizma i turističke ponude u funkciji dodane vrijednosti turističkih sadržaja. Tuzlanski kanton neupitno ima potencijala i materijalne osnove za razvoj turističke ponude, što potvrđuje identifikacija velikog broj objekata primarne turističke infrastrukture i turističke suprastrukture te potreba za investicijama u razvoj turističke infrastrukture.

U svrhu daljeg unapređenja i razvoja turističke infrastrukture Kantona potrebno je investirati u izgradnju, rekonstrukciju i sanaciju primarne turističke infrastrukture i turističke suprastrukture uz uređenje i opremanje objekata i pratećih sadržaja u cilju proširenja i unapređenja kvaliteta dostupnih usluga. Također, neophodno je podići svijest o značaju i potencijalima razvoja turizma, kao i mogućnostima uključivanja obiteljskih domaćinstava u turističko-ugostiteljsku djelatnost.

Cilj prioriteta je da se kroz unapređenje i izgradnju turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona koja će biti u funkciji privlačenja turista, kao i razvoj smještajnih kapaciteta na području Tuzlanskog kantona doprinese unapređenju konkurentnosti turističkog sektora na području Tuzlanskog kantona, što će doprinijeti većem interesu za turističkom ponudom Tuzlanskog kantona odnosno većem broju dolazaka i noćenja te povećanju prihoda od turizma.

Realizacija prioriteta ostvarit će se unapređenjem postojećih i izgradnji novih objekata primarne turističke infrastrukture i turističke suprastrukture koja će biti stavljena u funkciju razvoja turizma, kao i unapređenjem postojećih i razvojem dodatnih smještajnih kapaciteta kroz kreiranje programa podrške razvoju smještajnih kapaciteta te podizanjem svijesti i edukacijom stanovništva o mogućnostima i benefitima bavljenja turizma posebno u ruralnom području te potencijalnim načinima za uključivanje u turističku djelatnost na području Tuzlanskog kantona.

Navedeno se očekuje da rezultira unapređenjem infrastrukture u oblasti turizma te povećanjem smještajnih kapaciteta na području Tuzlanskog kantona što će doprinijeti kreiranju inovativnih sadržaja turističke ponude, većim brojem subjekata koji se bave turističkom djelatnošću, te povećanju ostvarenih direktnih prihoda od turizma što će pozitivno uticati na razvoj Tuzlanskog kantona.

Prioritet 1.2. Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona se operacionalizira kroz 2 mjere čije ostvarenje će se pratiti preko 6 indikatora.

Tabela 21 Pregled mjera unutar Prioriteta 1.2. Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona i indikatora izlaznih rezultata sa izvorima, polaznim i ciljnim vrijednostima

	Mjera	Indikatori	Izvor	Polazna vrijednost (2022.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Prioritet 1.2. Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture Tuzlanskog	1.2.1. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicija u turizmu	Broj postavljenih znakova turističke signalizacije	MTTS	0	200
		Broj markiranih i mapiranih planinarskih staza	TZTK	300	400
		Vrijednost projekata podrške razvoju turističkoj infrastrukturi (izletiša, turistički kompleksi i sl.)	MTTS	201.000	26.000.000
	1.2.2. Razvoj smještajnih kapaciteta	Broj turističkih smještajnih kapaciteta na području TK (hoteli i sličan smještaj, odmarališta i slični objekti za odmor, ostali smještaj)	FZS	63	80

	Broj ležaja u svim smještajnim objektima	FZS	1.744	2150
	% izdvajanja sredstava za unapređenje smještajnih kapaciteta od bruto budžetskih izdataka u oblasti turizma	MTTS / TZTK / JLS	xx	xx

Prioritet 2.1. Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona doprinosi ostvarenju Strateškog cilja 1. „Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu“.

Unapređenjem i razvojem primarne turističke infrastrukture i turističke suprastrukture, a prvenstveno turističke signalizacije i uređenjem pristupnih puteva kao i mapiranjem turističkih sadržaja, stvorit će se pretpostavke za potpuniji i ugodniji boravak turista na području Tuzlanskog kantona ali, između ostalog, doprinijeti i većoj ulozi kulturno-historijske baštine TK i prirodnih resursa u razvoju turizma. Kroz unapređenje postojećih i razvoj novih smještajnih kapaciteta na području Tuzlanskog kantona planira se podići svijest o potencijalima bavljenja turizmom posebno u ruralnom području te motivisati stanovništvo da se uključe u razvoj turističkih kapaciteta i ponude. Poseban naglasak biti će na razvoju svijesti i kapaciteta za održivo korištenje resursa u bavljenju turizmom.

Detaljna razrada mjera data je u Prilogu 3. dokumenta.

Ovaj prioritet i pripadajuće mjere u skladu su sa ciljevima održivog razvoja: SDG8 Dostojanstven rad i ekonomski rast, SDG9: Industrija, inovacije i infrastruktura te SDG13, SDG14 i SDG15 koji se odnose na zaštitu geodiverziteta i klime.

6.3 Prioriteti za Strateški cilj 2 Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona

Strateški cilj 2 „Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona“ operacionalizira se kroz 3 prioriteta i 4 mjere, čije ostvarenje će se pratiti preko 9 indikatora na nivou prioriteta i 18 indikatora na nivou mjera.

Tabela 22. Pregled prioriteta i indikatora izlaznih rezultata sa izvorima, polaznim i ciljnim vrijednostima

	Prioritet	Indikatori izlaznih rezultata	Izvor	Polazna vrijednost (2022.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Strateški cilj 2. Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona	2.1. Unapređenje tematskih oblika turizma Tuzlanskog kantona	% izdvajanja sredstava za formiranje turističkih proizvoda od bruto budžetskih izdataka u oblasti turizma	MTTS* / TZTK** / JLS***/drugi izvori	xx	xx
		Broj dostupnih turističkih aranžmana za posjetu TK	MTTS / TZTK / JLS / drugi izvori	xx	xx
	2.2. Razvoj destinacijskog menadžmenta i marketinga	Prihod realiziran od prodaje paket aranžmana	TZ TK	xx	xx
		Sredstva uložena u promociju i jačanje brenda destinacije Tuzlanskog kantona	TZ TK	xx	xx
	2.3. Unapređenje	Osnovan Turistički Te-Ka HUB	MTTS, UNTZ, EFTZ	0	1

kompetentnosti kadrova u turizmu	Broj svršenih srednješkolaca u turističkim školama	MTTS, MONTK	180
	Broj svršenih studenata sa studijskih programa iz turizma	MTTS, MONTK, UNTZ	50
	Broj educiranih kadrova u turizmu kroz cjeloživotno obrazovanje	MTTS, MONTK, UNTZ	300
	Broj stipendiranih učenika i studenata za zanimanja u turizmu	MTTS, MONTK	50

6.3.1 Prioritet 2.1. Unapređenje i razvoj tematskih oblika turizma

Turistički proizvod je jedan totalni proizvod, što znači da se sastoji od materijalizovanih proizvoda i usluga, odnosno od paketa usluga, aktivnosti i događaja koje zadovoljavaju očekivanja posjetioca. Kao takav, turistički proizvod je kompletno iskustvo koje turista doživi od trenutka dolaska na destinaciju do trenutka odlaska. U kontekstu toga, nezaobilazan faktor razvoja različitih oblika turizma u okviru turističke ponude predstavlja turistička infrastruktura. Tuzlanski kanton neupitno ima potencijala i materijalne osnove za razvoj turističkih proizvoda, što potvrđuje identifikacija velikog broja objekata primarne i sekundarne turističke infrastrukture te potreba za investicijama u razvoj turističke infrastrukture. Shodno tome, neophodno je unapređenje i izgradnja infrastrukture koja će na području Tuzlanskog kantona uticati na razvoj turizma i turističke ponude u funkciji dodane vrijednosti turističkih sadržaja.

U svrhu daljeg unapređenja tematskih oblika turizma Tuzlanskog kantona, potrebno je investirati u turističku ponudu, kao dijela turističkog tržišta, na kojem se turistima nude i prodaju robe i usluge, kojima oni zadovoljavaju svoje turističke potrebe. Ovim se uključuju svi privredni i društveni sudionici Kantona, koji na direktan i indirektan način pridonose širenju i različitosti ukupne ponude, a time i povećanju turističke potrošnje, realizirane kroz boravak, kako domaćih, tako i inostranih turista i povećanju ostvarenih direktnih prihoda od turizma.

Cilj prioriteta je iskorištavanje postojećih resursa Tuzlanskog kantona kroz kreiranje raznolike ponude tematskih oblika turizma, što će doprinijeti dužem boravku turista i povećanju turističke potrošnje. Efekti ovog prioriteta će se ogledati u povećanju broja dolazaka turista, broja noćenja i dužine vremena boravka turista.

Realizacija prioriteta ostvarit će se kroz podršku unapređenju postojeće i stvaranju nove turističke ponude unutar prepoznatih oblika turizma. Navedeno se očekuje da rezultira unapređenjem tematskih oblika turizma i infrastrukture u oblasti turizma te rastu i razvoju poslovnih subjekata koji djeluju u oblasti turizma, što će doprinijeti kreiranju novih i jačanju kapaciteta postojećih turističkih proizvoda te povećanju ostvarenih direktnih prihoda od turizma što će pozitivno uticati na razvoj cjelokupne privrede Tuzlanskog kantona.

Prioritet 2.1. Unapređenje i razvoj tematskih oblika turizma operacionalizira se kroz 2 mjere čije ostvarenje će se pratiti preko 6 indikatora.

Tabela 23. Pregled mjera unutar Prioriteta 2.1. Unapređenje i razvoj tematskih oblika turizma i turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona, i indikatora izlaznih rezultata sa izvorima, polaznim i ciljnim vrijednostima

Prioritet 2.1. Unapređenje i razvoj tematskih oblika turizma	Mjera	Indikatori	Izvor	Polazna vrijednost (2022.)	Ciljna vrijednost (2027.)	
	2.1.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude	2.1.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude	Vrijednost podržanih projekata inovativnih sadržaja turističke ponude	TZTK	50.000	500.000
Broj podržanih postojećih i novih projekata u okviru svih tematskih oblika turizma			MTTS	0	25	
% realiziranih sredstava Budžeta TK na realizaciju strateških projekata			MTTS	0%	100%	
% realiziranih sredstava ostalih izvora na realizaciju strateških projekata			MTTS	0%	100%	
2.1.2. Izgraditi i razviti prepoznatljiv turistički proizvod		2.1.2. Izgraditi i razviti prepoznatljiv turistički proizvod	Broj podržanih projekata iz različitih tematskih oblika turizma	MTTS TZTK	xx	xx
			Vrijednost podržanih projekata razvrstano po grupama tematskih oblika turizma	MTTS TZTK	xx	xx

Prioritet 2.1. Unapređenje i razvoj tematskih oblika turizma Tuzlanskog kantona doprinosi ostvarenju Strateškog cilja 2. „Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona“.

Kroz unapređenje ponude i povećanje atraktivnosti turističkih proizvoda Tuzlanskog kantona, iskoristit će se prirodni i društveni resursi te strateška prednost geografske lokacije i blizine aerodroma. Unaprijedit će se pojedini tematski oblici turizma, koji nude jedinstven doživljaj Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije. Također, kreirat će se prepoznatljiva ponuda samostalnih i integriranih turističkih proizvoda Tuzlanskog kantona, koja se stavlja u funkciju pružanja usluga iz oblasti turizma, pružanjem stručne i finansijske podrške opstanku postojećih i kreiranju novih projekata tematskih oblika turizma te jačanju njihove atraktivnosti i konkurentnosti. Realizacija prioriteta rezultirati će unapređenjem postojeće i razvojem nove ponude turističkih proizvoda uz uvažavanje principa održivosti, što će doprinijeti povećanju ostvarenih direktnih prihoda od turizma i pozitivno uticati na razvoj cjelokupne privrede Tuzlanskog kantona.

Detaljna razrada mjera data je u Prilogu 3. dokumenta.

Ovaj prioritet i pripadajuće mjere u skladu su sa ciljevima održivog razvoja: SDG8 Dostojanstven rad i ekonomski rast, SDG9: Industrija, inovacije i infrastruktura te SDG13, SDG 14 i SDG 15 koji se odnose na zaštitu geodiverziteta i klime.

6.3.2 Prioritet 2.2. Razvoj destinacijskog menadžmenta i marketinga

U skladu sa principima održivog razvoja turizma koji se fokusiraju na stvaranje dugoročnih razvojnih efekata, izrazito je važno turizam razvijati na strateški način te fokus staviti na razvoj destinacijskog menadžmenta kako bi se turistički potencijal valorizovao i iskoristio na adekvatan način. Unapređenje destinacijskog menadžmenta u BiH je potrebno sprovoditi na svim nivoima te se i u Strategiji razvoja turizma Tuzlanskog kantona postavlja kao jedan od prioriteta razvoja.

Destinacija je mjesto posjećeno tokom putovanja, odnosno mjesto turističke potrošnje, a destinacijski menadžment je kontinuirani proces u kojem turistički sektor, javna uprava, privatni sektor i ostali subjekti usmjeravaju razvoj destinacije sa ciljem ostvarivanja zajedničke željene vizije i

strategije destinacije. Kada je u pitanju promocija i unapređenje destinacijskog menadžmenta, ključni zadatak Turističke zajednice Tuzlanskog kantona kao DMO (Destination management organisation - organizacije za destinacijski menadžment) jeste upravljati destinacijom (u ovom slučaju Tuzlanskim kantonom) kao brendom, promovisati ga na adekvatne načine koristeći dostupne kanale komunikacije, pružiti podršku u kreiranju paket aranžmana koji će povećati interes za dolaskom te produžiti boravak gostiju na području Tuzlanskog kantona. Proces brendiranja zasnovan bi se na istraživanju postojećeg imidža TK, primarnom i sekundarnom istraživanju turističkog tržišta, segmentiranju, odabiru ciljnog tržišta i pozicioniranju na turističkom tržištu, kreiranju turističke ponude, definisanju komunikacijskih ciljeva usmjerenih na odabrana ciljna tržišta/segmente te odabira najefektnijih instrumenata (lična prodaja, prodajna promocija, oglašavanje i slično) i medija komuniciranja (tradicionalnih i savremenih). U cilju podsticanja turističke tražnje neophodno je uz proces brendiranja Tuzlanskog kantona raditi i na brendiranju turističkih ponuda, njihovom promovisanju na ciljnim tržištima uz primjenu integrisanih marketing komunikacija. Pored toga, značajno je raditi na podsticanju primjene društvenih medija (YouTube, Facebook, Instagram, TikTok, itd.) u procesu realizacije komunikacijskih aktivnosti turističkih zajednica, jačanju saradnje sa međunarodnim aviokompanijama koje imaju linije do/od Tuzlanskog aerodroma, unaprijeđenju prodaje prepoznatljivih turističkih proizvoda u saradnji sa međunarodnim turoperaterima te uspostavi digitalne kampanje usmjerene na domaće i međunarodno turističko tržište, a vezane za promociju turističke ponude TK.

Međutim, kao preduslovi za uspješnu realizaciju navedenih zadataka nameće se potrebe revidiranja i unaprijeđenja zakonskog i regulatornog okvira iz oblasti turizma, prevashodno revidiranja Zakona o turističkim zajednicama Tuzlanskog kantona. Nadalje, unaprijeđenje djelovanja turističke zajednice TK i turističkih zajednica JLS kao DMO trebalo bi se temeljiti na strateškom planiranju, podsticanju inovativnih procesa, digitalizaciji, osnivanju info centara i centara za registraciju turista, unaprijeđenju saradnje aktera u turizmu kroz osnivanje strukovnih udruženja, organizovanju susreta te zajedničkom kreiranju prepoznatljivih turističkih proizvoda (U Tuzli na moru, u TK na odmoru, Konjuh Adventure, Zima u Tuzlanskom kanton/Zimski festival u TK/ Zimska čarolija u TK/ Stazama Bosanskih vladara/Srednjovjekovne i etno ceste TK Life & So(u)l), a sve u cilju građenja identiteta destinacije, podsticanju kumulacije atrakcija te jačanja organizacijske infrastrukture što bi unaprijedilo upravljanje Tuzlanskim kantonom kao turističkom destinacijom. Dodatne aktivnosti bi podrazumijevale i organizovanje područnih TZ JLS/DMO JLS, savjetodavnu podršku osnivanju i jačanju kapaciteta destinacijskih marketing organizacija (organizacija za operativne marketing i promotivne poslove) i destinacijskih menadžment kompanija u Kantonu.

Također, u procesu unapređenja konkurentnosti turizma i destinacijskog menadžmenta Tuzlanskog kantona, veoma je bitno jačati kapacitete turističkih radnika odnosno edukovati turističke radnike kako bi oni postali kreatori i implementatori turističkih politika te u potpunosti koristili turističko-resursnu osnovu koju imaju na raspolaganju.

Cilj prioriteta je unaprijediti konkurentnost Tuzlanskog kantona kao destinacije kroz jačanje organizacijske infrastrukture, unaprijeđenje destinacijskog menadžmenta i marketinga, izgradnju i jačanje brenda Tuzlanskog kantona kao destinacije i brenda pojedinačne turističke ponude te osnaživanje i razvoj kompetencija i kapaciteta turističkih radnika.

Realizacija prioriteta ostvarit će se kroz unaprijeđenje zakonskog okvira, jačanje organizacijske infrastrukture turističkih zajednica, izradu marketing plana Turističke zajednice Tuzlanskog kantona koja će uključivati i stratešku analizu dostupnih turističkih potencijala te analizu potreba potencijalnih gostiju kao i prijedloge paket aranžmana, razvoj digitalnih kanala promocije destinacije Tuzlanskog kantona, aktivnosti brendiranja Tuzlanskog kantona i razvoj oznake tuzlanske kvalitete, izradu promotivnih materijala i implementaciju promotivnih kampanja te realizaciju programa edukacije turističkih radnika na području TK o destinacijskom menadžmentu.

Navedeno se očekuje da rezultira kreiranjem kvalitetnije i privlačnije turističke ponude te sveobuhvatnijoj promociji turizma na području Tuzlanskog kantona čime će se doprinijeti povećanju broja dolazaka i noćenja turista na području Tuzlanskog kantona, povećanju turističkog prometa i prihoda od turizma, te posljedično rastu BDP-a i zaposlenosti na području TK.

Prioritet se operacionalizira kroz 2 mjere čije ostvarenje će se pratiti preko 5 indikatora

Tabela 24. Pregled mjera unutar Prioriteta 2.2. Razvoj destinacijskom menadžmenta i marketinga, i indikatora izlaznih rezultata sa izvorima, polaznim i ciljnim vrijednostima

	Mjera	Indikatori	Izvor	Polazna vrijednost (2019.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Prioritet 2.2.	2.2.1. Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije	Broj razvijenih i funkcionalnih digitalnih kanala za promociju TK	TZTK	15	25
		Broj nastupa na specijaliziranim sajmovima u inozemstvu	TZTK	7	21
		Vrijednost podržanih projekata turističkih agencija za aranžmane posjete destinacijama na području TK	TZTK	10.000	200.000
	2.2.2. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK	Broj turističkih mikrodestinacija na području TK	MTTS/ TZTK	2	6
		Broj osoba koje su prošle obuku iz destinacijskog menadžmenta	TZTK	0	300

Prioritet 2.2. Razvoj destinacijskog menadžmenta i marketinga doprinosi ostvarenju Strateškog cilja 2. „Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona“.

Kroz unapređenje zakonodavnog okvira i organizacijske infrastrukture turističke zajednice TK i turističkih zajednica JLS kao DMO te osnivanja područnih turističkih zajednica, razvojem brenda i bolje promocije Tuzlanskog kantona doprinijeti će se unapređenju konkurentnosti turističke ponude Tuzlanskog kantona.

Navedeno će se ostvariti unapređenjem postojećeg zakonskog okvira u području turizma, pružanjem podrške djelovanju turističke zajednice TK i turističkih zajednica JLS kao organizacija za destinacijski menadžment (DMO) kroz jačanje saradnje svih aktera u turizmu (susreti, udruženja itd.), inovacije, digitalizaciju, kreiranje, upravljanje i promovisanje prepoznatljivih turističkih proizvoda, a sve s ciljem povećanja prepoznatljivosti i uključenosti u globalne tokove turizma. Korištenjem dostupnih promotivnih alata i promocijom Tuzlanskog kantona kao brenda doprinijet će se kvalitetnijoj, boljoj pozicioniranosti Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije u svijesti potencijalnih turista. Za razvoj destinacijskog menadžmenta posebnu ulogu imati će saradnja relevantnih aktera, a izrazito u oblasti pripreme i implementacije projekata koji će kroz saradnički pristup osigurati privlačenje vanjskih izvora sredstava za realizaciju razvojnih prioriteta u oblasti turizma.

Realizacija prioriteta rezultirati će unapređenjem upravljanja turističkom destinacijom, rastom i razvojem poslovnih subjekata iz oblasti turizma što će doprinijeti kreiranju, upravljanju i promovisanju prepoznatljivih turističkih proizvoda, boljoj promociji turizma na području Tuzlanskog kantona i time doprinijeti povećanju broja dolazaka i noćenja turista na području Tuzlanskog kantona, povećanju turističkog prometa i prihoda od turizma te posljedično rastu BDP-a i zaposlenosti na području TK.

Detaljna razrada mjera data je u Prilogu 3. dokumenta.

Ovaj prioritet i pripadajuće mjere u skladu su sa ciljevima održivog razvoja: SDG4 Kvalitetno obrazovanje, SDG8 Dostojanstven rad i ekonomski rast, SDG9: Industrija, inovacije i infrastruktura te SDG16 Mir, pravda i snažne institucije.

6.3.3 Prioritet 2.3. Unaprjeđenje kompetentnosti kadrova u turizmu

Razvoj ljudskih resursa ima za cilj podizanje konkurentnosti turizma u TK kroz poboljšanje turističkih proizvoda, bolje upravljanje turističkim destinacijama, unaprjeđenje kvalitete usluga, bolje upravljanje razvojem turizma; jednom riječju - omogućavanje održivog razvoja turizma u TK.

Cilj prioriteta je da se poboljšanjem kvalitete obrazovanja u oblasti turizma kroz modernizaciju programa formalnog i neformalnog obrazovanja u turizmu doprinese poboljšanju kompetentnosti ljudskih resursa potrebnih za rad u oblasti turizma, unaprjeđenju atraktivnosti obrazovnih programa iz oblasti turizma, te povećanju broja kompetentnih kadrova sa kvalifikacijama srednjeg i visokog obrazovanja u turizmu

Realizacija prioriteta ostvarit će se kroz poboljšanje kvalifikacija i kompetencija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj formalnog obrazovanja i neformalnog obrazovanja. Uvođenjem inoviranih, modernih nastavnih programa u srednjim školama na području TK koji vode do zanimanja koja su tražena na tržištu rada, ali i do novih atraktivnih zanimanja u turizmu, koja tek treba uvesti u klasifikacije zanimanja, a postoje u zemljama gdje je turizam razvijeniji sektor u odnosu na BiH i TK. Uvođenje savremenih studijskih programa na visokoobrazovnim institucijama doprinjeće kreiranju baze visokokvalificiranih pojedinaca, koji će svojim specijalističkim znanjima pomoći u razvoju biznisa u turizmu, upravljanju turističkim organizacijama, razvoju turizma kao privredne djelatnosti.

Navedono se očekuje da rezultira unaprjeđenjem znanja, vještina i kompetencija ljudskih resursa u turizmu.

Prioritet 2.3. Unaprjeđenje kompetentnosti kadrova u turizmu se operacionalizira kroz 2 mjere čije ostvarenje će se pratiti preko 9 indikatora

Tabela 25. Pregled mjera unutar Prioriteta 2.3. Razvoj destinacijskom menadžmenta i marketinga, i indikatora izlaznih rezultata sa izvorima, polaznim i ciljnim vrijednostima

Prioritet 2.3. Unaprjeđenje kompetentnosti kadrova u	Mjera	Indikatori	Izvor	Polazna	Ciljna
				vrijednost (2021.)	vrijednost (2027.)
2.3.1. Poboljšanje kvalifikacija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj formalnog obrazovanja		Broj novih nastavnih planova u srednjim školama	MTTS, MONTK	0	3
		Broj novih studijskih programa na fakultetima TK	MTTS, MONTK, UNTZ	3	5
		Fond za stipendiranje učenika i studenata u turizmu	MTTS, MONK	0	1
		Broj učenika u turističko-ugostiteljskim školama	MTTS, MONTK	95	180
		Broj studenata na studijskim programima iz turizma	MTTS, UNTZ, EFTZ, PMF	24	50
2.3.2. Poboljšanje kvalifikacija kadrova u turizmu,		Broj novih programa cjeloživotnog obrazovanja iz turizma	MTTS, MONTK, UNTZ	2	5

ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj neformalnog obrazovanja	Broj polaznika u okviru edukacije „Menadžment u turizmu“ za zaposlene u turističkim organizacijama	MTTS, EFTZ	0	100
	Broj polaznika u okviru edukacije „Upravljanje biznisom u turizmu“ za vlasnike biznisa u turizmu	MTTS, EFTZ	0	100
	Broj polaznika u okviru edukacije „Projektni menadžment u turizmu“	MTTS, EFTZ	0	100

Navedeni prioritet "Unaprjeđenje kompetentnosti kadrova u turizmu kroz razvoj formalnog i cjeloživotnog obrazovanja i edukacije na radnom mjestu doprinosi ostvarenju Strateškog cilja 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu. Ostvarenje navedenih prioriteta omogućit će kreiranje novih radnih mjesta i povećanje zaposlenosti u turizmu za sve kategorije društva, posebno ranjive kategorije, kao i pametno upravljanje razvojem turizma temeljeno na visokokvalificiranim i educiranim kadrovima, što će u konačnici polučiti unaprijeđenim ekonomskim performansama u ovom sektoru.

Cilj mjera 1. i 2. je modernizacija i uvođenje novih licenciranih programa formalnog i neformalnog obrazovanja na obrazovnim institucijama srednjeg i visokog obrazovanja na području Tuzlanskog kantona, te razvoj specifičnih programa cjeloživotnog obrazovanja koji će omogućiti prevazilaženje jaza u postojećim vještinama i kompetencijama i onim potrebnim za rad u turizmu, kao i razvoj specijaliziranog programa kontinuirane obuke namijenjenog državnim službenicima i ostalim zaposlenim u turističkim organizacijama i oblasti Menadžmenta u turizmu. Realizacijom mjera doprinjeće se unaprijeđenju kompetencija svih kadrova u turizmu za upravljanje razvojem turizma, razvojem biznisa u turizmu, pisanja i provedbe projekata radi podsticanja korištenja dostupnih međunarodnih fondova za razvoj turizma. Implementacijom ovih mjera doprinjet će se stvaranju pretpostavki za poboljšanje kvalitete obrazovanja u oblasti turizma, te stvaranje kvalitetnije baze ljudskih resursa, sa modernim znanjima, vještinama i kompetencijama iz oblasti turizma, te doprinjet boljoj zapošljivosti ljudskih resursa u ovom sektoru, kao i omogućiti kontinuirani profesionalni razvoj kadrova, posebno rukovodećih kadrova i državnih službenika zaposlenih i odgovornih za područje turizma kroz specijalizirani program kontinuirane profesionalne edukacije iz područja menadžmenta u turizmu.

Cilj ovih mjera je povećanje ponude kvalificiranih i kompetentnih kadrova koji mogu obavljati razna zanimanja u oblasti turizma, ali i promoviranjem karijere u turizmu kao poželjne karijere doprinjet i povećanju potražnje za zaposlenjem u oblasti turizma, čime će se stvoriti preduslovi za zadovoljenje potreba poslodavaca u oblasti u turizmu i razvojnih ciljeva za turizam na području TK. Realizacija predloženih mjera će doprinjet povećanju broja učenika u srednjim školama i studenata na VŠU na programima iz oblasti turizma, čime će se doprinjet povećanju broja kompetentnih kadrova iz turizma potrebnih za održivi razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona.

Realizacija predloženih mjera, kao i ostvarivanje definiranog prioriteta je u potpunosti u skladu sa težnjom za postizanjem ciljeva održivog razvoja, i to posebno sa: Cilj 4. Osigurati uključivo i kvalitetno obrazovanje, te promovirati mogućnost cjeloživotnog učenja, Cilj 8 Promovirati uključiv i održiv ekonomski rast, punu zaposlenost i dostojanstven rad, te Cilj 9. Izgraditi prilagodljivu infrastrukturu, promovirati uključivo i održivu industrijalizaciju i poticati inovativnost.

Detaljna razrada mjera data je u Prilogu 3. dokumenta.

7 Strateški projekti

Uspješnoj implementaciji Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona doprinijeti će i implementacija tri strateška projekata kao intervencija najvećeg značaja za ostvarenje strateških ciljeva. Strateški projekti imaju višestruki efekat na razvoj turizma Tuzlanskog kantona, a njihovi rezultati treba da doprinesu održivosti i konkurentosti turizma kao i ostvarenju razvojnih ciljeva Tuzlanskog kantona čije financiranje se predviđa sredstvima Budžeta Tuzlanskog kantona i drugim izvorima koji su uključeni su u indikativni financijski okvir.

U nastavku se daje kratak opis, očekivani efekti i indikativni financijski okvir za tri strateška projekta kao intervencija najvećeg značaja za ostvarenje strateških ciljeva.

7.1 Strateški projekt 1: U Tuzli na moru, u Tuzlanskom kantonu na odmoru

Tuzlanska slana jezera (Panonska jezera), nastala na ostavštini Panonskog mora, jedinstvena su u Evropi kako po salinitetu vode (od 35 do 40 gr/l), lokaciji (centar grada) tako i brojnim lječilišnim svojstvima. Tri slana jezera, sa uređenom obalom, brojnim rekreativnim sadržajima (fitness centar, dječiji zabavni park, vodeni tobogani, mamutski šah, šetalište, slapovi), kulturnim sadržajima (neolitsko-sojaničko naselje, muzej sa geološkom postavkom) te bogatom gastronomskom ponudom će pružiti turistima vrhunski ugođaj po pristupačnim cijenama. Panonska jezera predstavljaju primarnu atrakciju, s ciljem privlačenja što većega broja turista, kojima će se nuditi različiti izleti i posjete kulturno-historijskim sadržajima (posjeta kulama Srebrenik i Gradačac, obilazak stećaka na lokalitetima Banovića, Živinica, Kladnja, Kalesije, šoping ture, posjeta manifestacijama, planinarske ture i rekreacija, adrenalinski sportovi, speleo turizam, posjeta geolokalitetima, zračnim banjama, muzejima, izložbama, vjerski turizam, boravak na seoskom domaćinstvu, učenje novih vještina i sl.

Blizina aerodroma u Tuzli, uz ponudu niskotarifnih letova, omogućava brojnoj dijaspori da odmore provedu u Tuzlanskom kantonu. Dijaspore koristi duži ljetni odmor i zimski i više kraćih odmora u toku godine uz izraženi trend odsjedanja u iznajmljenom smještaju i hotelima. Pored dijaspore, veliki broj turista (iz različitih krajeva BiH, Hrvatske i Srbije) jedan dio godišnjeg odmora provodi na Panonskim jezerima u Tuzli dok drugi dio odmora provede na moru.

Za ovaj turistički proizvod bitno je da turističke agencije omoguće integralne turističke aranžmane (od avio prijevoza, transfera, ulaznica te svakodnevnih ekskurzija i izleta) kao i ponudu različitih sadržaja pojedinačnim i grupnim turistima na Panonici ka perifernim dijelovima Kantona.

Očekivani efekat: Realizacija ovog projekta dovesti će do povećanog broja dolaska domaćih i stranih turista. Turistički aranžmani „U Tuzli na moru, u Tuzlanskom kantonu na odmoru“ će povezati uslužne djelatnosti (hotelijerstvo, gastronomija, prijevoz - avionski i drumski i trgovinu) te različite oblike turizma (kupališni, sportsko-rekreativni, adrenalinski, zdravstveni, kulturno-historijski, urbani i ruralni, manifestacijski, gastronomski, vjerski...). Omogućit će razvoj komplementarnih sadržaja na udaljenijim lokacijama Tuzlanskog kantona (jezerima, izletištima, kulturno-historijskim objektima i lokalitetima), koji su manje privlačni faktor za turiste. Također, imat će pozitivan uticaj na razvoj genealoškog turizma i razvoj Aerodroma Tuzla. Ovaj turistički proizvod je vezan za ljetnu sezonu uz tendenciju produženja.

Indikativni finansijski okvir: Ukupna vrijednost projekta je procijenjena na 1.500.000 KM od čega će 50% biti finansirano iz Budžeta Kantona, a 50% iz ostalih izvora. Od ostalih izvora potrebno je izdvojiti: sredstva općina i gradova, USAID, eu4business, IPA, US embassy i druge.

7.2 Strateški projekt 2: Zima u Tuzlanskom kantonu

Zima u Tuzlanskom kantonu predstavlja turistički proizvod koji uključuje različite manifestacije i aktivnosti u zimskom periodu (najčešće decembar - januar) širom Tuzlanskog kantona. Nekoliko gradova/općina u Tuzlanskom kantonu već tradicionalno organizira zimske manifestacije kao npr. Zima u Tuzli, Lukavačka zima, Zima u kraljevskom gradu, Zimski Gradačac, Zima u Gračanici, Zima Živinice itd., a ovu manifestaciju je potrebno pokrenuti i u drugim gradovima/općinama.

Zima u Tuzlanskom kantonu treba ponuditi različit spektar manifestacija (koncerti na otvorenom, pozorište na otvorenom, klizališta, gostovanja KUD-ova, horova, škole plesa, klizanja, različite radionice za djecu i mlade, takmičenja u kuhanju tradicionalnih jela, igre na snijegu, doček Nove godine i sl.) sa bogatom gastro ponudom, prodajnim punktovima (suveneri, knjige i beletristika, predmeti kućne radinosti, domaći proizvodi od voća, povrća, mesa, meda...) te izložbama umjetnika itd. Planinarske ture prema Konjuhu i Majeveci, skijanje na Konjuhu, rekreativne šetnje po obližnjim uzvišenjima uz organizirane posjete kulturno-historijskom naslijeđu i tradicionalna gastro ponuda u ruralnim područjima, upotpunit će ovaj proizvod.

Očekivani efekat: Manifestacija "Zima u Tuzlanskom kantonu" će doprinijeti razvoju gradskog, manifestacionog, gastronomskog turizma, sportsko-rekreativnog turizma, vjerskog turizma, genealoškog turizma i dr. Blizina aerodroma u Tuzli, uz ponudu niskotarifnih letova, omogućava brojnoj dijaspori da odmore provedu u Tuzlanskom kantonu, kako u toku ljeta, tako i u zimskom periodu. Zimske manifestacije će učiniti ovaj odmor/boravak sadržajnijim što će produžiti boravak turista i povećati njihovu potrošnju.

Turistički aranžmani „Zima u Tuzlanskom kantonu“ povezati će uslužne djelatnosti (hotelijerstvo, gastronomija, prijevoz - avionski i drumski, trgovinu) te različite oblike turizma (planinski, zimski, sportsko-rekreativni, adrenalinski, zdravstveni, kulturno-historijski, urbani i ruralni, manifestacijski, gastronomski, vjerski...). Omogućit će razvoj komplementarnih sadržaja na udaljenijim lokacijama Tuzlanskog kantona i šire, imat će pozitivan uticaj na razvoj genealoškog turizma i razvoj Aerodroma Tuzla. Ovaj turistički proizvod je vezan za zimsku sezonu uz tendenciju produženja.

Indikativni finansijski okvir: Ukupna vrijednost projekta je procijenjena na 1.500.000 KM od čega će 50% biti finansirano iz Budžeta Kantona, a 50% iz ostalih izvora. Od ostalih izvora potrebno je izdvojiti: sredstva općina i gradova, USAID, eu4business, IPA, US embassy i druge.

7.3 Strateški projekt 3: Stazama Bosanskih vladara/Srednjovjekovne i etno ceste TK

Tuzlanski kanton obiluje kulturno-historijskim naslijeđem iznimne vrijednosti. Radi se o širokom spektru spomeničkog inventara koji pripada kulturnom krugu različitog etničkog i religioznog sistema vrijednosti, koje su na ovom prostoru ostavljale razne civilizacije: Iliri, Kelti, Rimljani, Starosloveni, Bizanti, te Otomansko Carstvo, Austrougarska monarhija te ostaci materijalne kulture iz novije historije. U tom kontekstu se mogu razmatrati: arheološka naslijeđa iz prahistorijskog, antičkog i srednjovjekovnog perioda, srednjovjekovni gradovi, stećci, građevine sakralne arhitekture i dr. Ove resurse je potrebno staviti u funkciju turizma i edukacije o kulturno-historijskom naslijeđu. Sve općine i gradovi Tuzlanskog kantona imaju za ponuditi jedinstvene sadržaje (od gradina, nekropola stećaka, velikih kamenih kugli i sl.).

Potrebno je organizovati više različitih modaliteta uvezanih atrakcija u jednoj kružnoj turi posjete npr. Obilazak tvrđave u Gradačcu, Srebreniku, Gračanici uz boravak na seoskom domaćinstvu sa autohtonom gastro ponudom, učestvovanje u izradi oruđa, nakita i sl., fotografiranje u narodnoj nošnji, oklopu, na konju, učestvovanje u viteškim igrama, plesovima itd., što se može realizirati na primjeru „Put Srebreničke povelje“. Saobraćajne veze između tih atrakcija trebaju biti pretvorene u etno ceste Tuzlanskog kantona koje će na prilaznim putevima pojedinim atrakcijama imati štandove na kojima se prodaju domaći proizvodi, suveniri, ručni radovi, te se nude mjesta za odmor sa karakterističnom gastro ponudom Tuzlanskog kantona (zaštititi i brendirati Tuzlanski poljev, kolače od jagoda i šljiva i sl.) na primjeru Puračke časke.

Očekivani efekti: Realizacija ovog projekta dovesti će do povećanog broja dolazaka domaćih i stranih turista. Povezat će se uslužne djelatnosti (hotelijerstvo u urbanim centrima i/ili ruralnom području, gastronomija, prijevoz i trgovina) te različiti oblici turizma (izletnički, kulturno-historijski, ruralni, gastronomski, obrazovni, manifestacijski itd.). Potrebno je kreirati jedinstven prepoznatljiv suvenir-pečat Bosanskih vladara koji će se nuditi na etno cestama TK. Ovaj turistički proizvod je vezan za čitavu godinu i naročito je pogodan za razvoj genealoškog turizma. Također, predstavlja odličan obiteljski izlet, škole u prirodi, nastavu na otvorenom, ekskurzije te posjete različitih organizovanih grupa.

Indikativni finansijski okvir: Ukupna vrijednost projekta je procijenjena na 500.000 KM od čega će 50% biti finansirano iz Budžeta Kantona, a 50% iz ostalih izvora. Od ostalih izvora potrebno je izdvojiti: sredstva općina i gradova, USAID, eu4business, IPA, US embassy i druge.

8 Indikativni finansijski okvir

Indikativni finansijski okvir implementacije Strategije razvoja male privrede FBiH za period 2022.-2027. godina sadrži pregled finansijskog okvira prema strateškim ciljevima, prioritetima, mjerama kao i strateškim projektima u navedenom planskom periodu.

Tabela 26 Indikativni finansijski okvir (IFO) Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027.

Oznaka strateškog cilja, prioriteta i mjere		Indikativni finansijski okvir (IFO) Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina				
		Udio u ukupnom iznosu (%)	Ukupno (KM)	Budžet TK (KM)	Ostali izvori	
					Iznos (KM)	Naziv potencijalnog izvora
1.	Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu	67,69%	32.780.000	17.480.000	15.300.000	
1.1.	Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma	8,63%	4.180.000	2.500.000	1.680.000	
1.1.1.	Unapređenje zakonodavnog okvira i turističkih statistika		500.000	500.000	0	
1.1.2.	Kreiranje programa podrške za privatni i javni sektor u oblasti turizma		3.680.000	2.000.000	1.680.000	JLS; Vlada F BiH, EU

1.2.	Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture	59,06%	28.600.000	14.980.000	13.620.000	
1.2.1.	Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicija u turizmu		25.700.000	13.480.000	12.220.000	TZ TK, JLS
1.2.2.	Razvoj smještajnih kapaciteta		2.900.000	1.500.000	1.400.000	TZ TK, JLS
2.	Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona	32,31%	15.648.500	9.948.500	5.700.000	
2.1.	Unaprjeđenje tematskih oblika turizma Tuzlanskog kantona	21,67%	10.494.500	7.244.500	3.250.000	
2.1.1.	Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude		5.900.000	4.500.000	1.400.000	TZ TK, JLS
2.1.2.	Izgraditi i razviti prepoznatljiv turistički proizvod		4.594.500	2.744.500	1.850.000	TZ TK, Budžeti JLS, ostali donatori
2.2.	Razvoj destinacijskog menadžmenta i marketinga	9,58%	4.639.000	2.189.000	2.450.000	
2.2.1.	Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije		2.639.000	1.689.000	950.000	TZ TK, Budžeti JLS, ostali donatori
2.2.2.	Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK		2.000.000	500.000	1.500.000	EU, TZ TK
2.3.	Unaprjeđenje kompetentnosti kadrova u turizmu	1,06%	515.000	515.000	0	
2.3.1.	Poboljšanje kvalifikacija i kompetencija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj formalnog obrazovanja		165.000	165.000	0	
2.3.2.	Poboljšanje kvalifikacija i kompetencija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj neformalnog obrazovanja		350.000	350.000	0	
	UKUPNO STRATEGIJA	100,00%	48.428.500	27.428.500	21.000.000	
	%učešća izvora sredstava		100%	56,64%	43,36%	

9 Okvir za provođenje, praćenje, izvještavanje i evaluaciju strategije razvoja

Poštivajući odredbe regulatornog okvira za planiranje i upravljanje razvojem, prije svega Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH, Vlada Tuzlanskog kantona je uspostavila sistem za efikasno upravljanje razvojem. Formalnu funkciju tijela za razvojno planiranje i upravljanje razvojem na nivou Tuzlanskog kantona ima Odjeljenje za razvoj u okviru Ministarstva privrede Tuzlanskog kantona, dok su uspostavljena i funkcionalna druga tijela odnosno koordinacioni i participatorni mehanizmi - Vijeće za razvojno planiranje i upravljanje razvojem TK. U svrhu efikasne implementacije, ali praćenja ostvarenja i izvještavanja o realizaciji Strategije razvoja turizma neophodno je u narednom planskom periodu osigurati bolju horizontalnu ali i vertikalnu koordinaciju i raditi na osnaživanju uloge pojedinačnih ministarstava i drugih organa uprave na nivou TK, ali i gradova i općina u procesu razvojnog planiranja u sektoru turizma. Navedeno će se dijelom osigurati i kroz primjenu Uredbe o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji Bosne i Hercegovine, a koja osigurava jedinstven pristup u izradi trogodišnjih i godišnjih planova rada, kao i godišnjih izvještaja o radu svih organa javne uprave uz usaglašavanje programa rada sa planovima vezanim za provedbu integrisanih strategija razvoja ali i sektorskih strategija, kakva je strategija razvoja turizma TK. Od posebnog značaja biti će i uspostava funkcionalnog sistema praćenja ostvarenja definisanih indikatora u ministarstvima i drugim organima uprave Federacije BiH, kantona i jedinica lokalne samouprave, kako bi se osiguralo efikasno praćenje dostignuća strateških intervencija, a time i poduzimanje korektivnih akcija i/ili korigiranje definisanih indikatora.

Implementacija sektorske strategije razvoja propisana je Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH, kao i Uredbom o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji BiH. U skladu sa Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u TK, kantonalni organ uprave u ovom slučaju Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja koordinira izradu Strategije razvoja turizma TK, dok Odjeljenje za razvoj u okviru Ministarstva privrede Tuzlanskog kantona, dok su uspostavljena i fonsudjeluje i njenoj izradi i osigurava njeno usaglašavanje sa Strategijom razvoja TK. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja će u skladu sa odredbama Uredbe o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju koordinirati izradu Akcionog plana implementacije ove sektorske strategije svake planske godine po principu 1+2. Navedeni akcioni plan je osnova *planiranja* odnosno izrade trogodišnjeg plana rada Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja kao i osnova za pregled i uvrštavanje u trogodišnje planove rada ostalih kantonalnih organa uprave koji su definisano kao jedan od nosilaca implementacije mjera iz Strategije razvoja turizma TK, koje time postaju programi u trogodišnjem odnosno godišnjem planu rada kantonalnog organa uprave.

Zakon o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH, u organizaciju poslova za razvojno planiranje i upravljanje razvojem u federalnim organima uprave, propisuje i provođenje *monitoringa, evaluacije i izvještavanje o realizaciji sektorskih strategija* Federacije prema utvrđenim i javno dostupnim razvojnim indikatorima. Član 14. stav (1) Uredbe o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji BiH propisuje monitoring kao sistematično i kontinuirano prikupljanje, analiziranje i korištenje podataka i indikatora radi mjerenja napretka realizacije strateških i implementacionih dokumenata, u svrhu poduzimanja odgovarajućih mjera radi eventualnih korekcija i izvještavanja o ostvarenim rezultatima. S tim u vezi, Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja biti će zaduženo za monitoring implementacije Strategije razvoja turizma TK.

Izveštaj o implementaciji Strategije razvoja turizma TK izrađuje Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, u skladu sa odredbama člana 7. tačka g) i člana 9. tačka f) Zakona planiranju razvoja i upravljanju razvojem FBiH do kraja juna svake godine za prethodnu godinu.

Tabela 27 Pregled aktivnosti i odgovornosti za provođenje, praćenje, izvještavanje i evaluaciju strategije razvoja turizma TK

Osnovne aktivnosti i odgovornosti za provođenje, praćenje, izvještavanje i evaluaciju Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona	
Aktivnosti ^(*)	Nadležnost (ko?)
Priprema mehanizama i alata za praćenje i izvještavanje o ostvarenju strategije razvoja turizma TK (uključujući lokalizirane ciljeve održivog razvoja BiH)	Nosilac procesa: Miistarstvo trgovine, turizma i saobraćaja – pomoćnik ministra za trgovinu i turizam Učesnici procesa: Ostali službenici Miistarstva trgovine, turizma i saobraćaja u saradnji sa Odjeljenjem za razvoj
Izrada Akcionog plana za implementaciju Strategije 1+2	Nosilac procesa: Miistarstvo trgovine, turizma i saobraćaja – pomoćnik ministra za trgovinu i turizam, pomoćnik ministra za saobraćaj i opće poslove Učesnici procesa: Ostali službenici Miistarstva trgovine, turizma i saobraćaja u saradnji sa Odjeljenjem za razvoj
Priprema trogodišnjeg i godišnjeg plana rada MTTs , uključujući projekte iz Strategije razvoja turizma i vezane redovne aktivnosti	Nosilac procesa: Miistarstvo trgovine, turizma i saobraćaja - sekretar Učesnici procesa: Sekretar i pomoćnici ministra i ostali službenici Ministarstva
Usklađivanje trogodišnjeg i godišnjeg plana rada MTTs sa usvojenim DOB-om odnosno Budžetom	Nosilac procesa: Miistarstvo trgovine, turizma i saobraćaja - sekretar Učesnici procesa: pomoćnici ministra
Praćenje i privlačenje eksternih izvora finansiranja mjera i aktivnosti iz Strategije razvoja turizma TK	Nosilac procesa: Miistarstvo trgovine, turizma i saobraćaja – pomoćnik ministra za trgovinu i turizam Učesnici procesa: Ostali službenici Odjeljenja za trgovinu i turizam
Praćenje provođenja Strategije razvoja turizma TK	Nosilac procesa: Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja – pomoćnik ministra za trgovinu i turizam Učesnici procesa: Ostali službenici Ministarstva
Izrada godišnjeg izvještaja o radu MTTs	Nosilac procesa: Ministar Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona Učesnici procesa: Sekretar i pomoćnici ministra
Priprema i razmatranje Izvještaja o implementaciji Strategije razvoja turizma TK	Nosilac procesa: Ministar Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona Učesnici procesa: Sekretar i pomoćnici ministra
Ostale važne aktivnosti: ▪ Uspostavljanje i unapređenje međusektorske saradnje ▪ Pokretanje procesa evaluacije strategije	Nosilac procesa: Miistarstvo trgovine, turizma i saobraćaja – pomoćnik ministra za trgovinu i turizam Učesnici procesa: Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja – pomoćnik ministra za trgovinu i turizam Učesnici procesa: Ostali službenici Ministarstva

10 Prilozi

10.1 Usklađenost Strategija razvoja turizma TK sa ostalim strateškim dokumentima

10.2 Sažeti pregled strategije razvoja turizma TK

10.3 Detaljan pregled mjera strategije razvoja turizma TK

10.4 Situaciona analiza turizma TK

NAČERT

Usklađenost Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina sa ostalim strateškim dokumentima	
Strateški dokumenti	Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina
<p>STRATEGIJA RAZVOJA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE 2021 - 2027. Strateški cilj 1. Ubrzan ekonomski razvoj Prioritet 1.3. Podržavati razvoj poslovnog i privatnog sektora 1.3.4. Podržavati razvoj preduzetništva turističkog sektora</p>	<p>Stateški cilj 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu</p> <p>1.1.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude sa posebnim akcentom na razvoj smještajnih kapaciteta 1.1.2. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicija u turizmu</p>
<p>Strategija razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021 –2027. Godina</p> <p>Strateški cilj 1 „Dinamičan i održiv ekonomski razvoj u povoljnom poslovnom okruženju“ 1.3. Razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu</p> <p>1.3.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude sa posebnim akcentom na razvoj smještajnih kapaciteta</p> <p>1.3.2. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicija u turizmu</p> <p>1.3.4. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK</p> <p>1.3.3.Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije</p>	<p>Stateški cilj 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu</p> <p>Prioritet 1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma Mjere: 1.1.1.Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude sa posebnim akcentom na razvoj smještajnih kapaciteta 1.1.2. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicija u turizmu</p> <p>Prioritet 1.2. Unapređenje destinacijskog menadžmenta i promocije održivog turizma Mjere: 1.2.1. Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije 1.2.2. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK</p>
<p>STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE 2022–2027. PRIORITET 1 – RAZVOJ TURISTIČKIH PROIZVODA 1.1. Proširenje ponude smještajnih kapaciteta 1.2. Iskorištavanje glavnih turističkih resursa FBiH 1.3. Transformirati i promovirati muzeje i druge institucije kulture kao istaknute doživljaje kulture</p>	<p>Stateški cilj 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu</p> <p>Mjera: 1.1.1.Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude sa posebnim akcentom na razvoj smještajnih kapaciteta Mjera:</p>

<p>1.4. Razviti i diverzificirati avanturističke proizvode i iskustva</p> <p>1.5. Razviti i diverzificirati ponudu banjskog i lječilišnog turizma</p> <p>1.6. Razviti raznovrsne proizvode i osmisliti iskustva u okviru ruralnog turizma</p> <p>1.7. Roboljšati ponudu zasnovanu na vjerskim iskustvima i doživljajima</p> <p>1.8. Poboljšati privlačnost destinacije kroz integracija autentične gastronomske, vinske i zanatlijske ponude u turistički lanac vrijednosti</p> <p>1.9. Iskorištavanje ponude događaja i manifestacija</p>	<p>1.2.1. Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije</p> <p>Strateški cilj 2. Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona</p> <p>Prioritet:</p> <p>2.1. Unapređenje i razvoj tematskih oblika turizma i turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona</p> <p>Mjere:</p> <p>2.1.1. Kreirati ponudu konkurentnih tematskih oblika turizma</p> <p>2.1.2. Izgraditi i razviti prepoznatljiv turistički proizvod</p>
<p>STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE 2022–2027.</p> <p>PRIORITET 2 – RAZVOJ DESTINACIJSKOG MARKETINGA</p> <p>2.1. Povećanje privlačnosti destinacije</p> <p>2.2. Povećanje potražnje i potrošnje</p> <p>2.3. Ravnomjeran turistički razvoj i smanjenje sezonalnosti</p> <p>2.4. Digitalizacija sektora turizma</p>	<p>Stateški cilj 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu</p> <p>Prioritet 1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma</p> <p>Prioritet 1.2. Unapređenje destinacijskog menadžmenta i promocije održivog turizma</p>
<p>STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE 2022–2027.</p> <p>PRIORITET 3 – RAZVOJ LJUDSKIH RESURSA</p> <p>3.1. Povećanje broja kvalificiranih kadrova kroz obuku i obrazovanje</p> <p>3.2. Usavršavanje postojećih kadrova putem formalnog i neformalnog obrazovanja i obuke na radnom mjestu</p>	<p>Stateški cilj 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu</p> <p>Mjera</p> <p>1.2.2. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK</p> <p>Strateški cilj 2. Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona</p> <p>Mjera</p> <p>2.2.2. Unapređenje strukture i kvalifikacija kadrova u turizmu kroz razvoj formalnog obrazovanja i neformalnog</p>
<p>STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE 2022–2027.</p> <p>PRIORITET 4 – UNAPREĐENJE POTICAJNOG OKRUŽENJA ZA RAZVOJ ODRŽIVOG TURIZMA</p> <p>4.1 Poboljšati pristupačnost, mogućnosti prevoza i usluge posjetiocima, te razviti modernu turističku infrastrukturu</p> <p>4.2 Unapređenje pravnog i regulatornog okvira kako bi se omogućila konkurentnost industrije turizma i održivi rast i kreirala politika zasnovana na kvalitetnim podacima (statistika, istraživanje i analiza podataka)</p> <p>4.3 Uspostavljanje primjene ekoloških principa održivosti u turizma</p> <p>4.4 Povećanje obima investicija i unapređenje pristupa finansijama</p>	<p>Stateški cilj 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu</p> <p>Prioritet 1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma</p> <p>Strateški cilj 2. Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona</p> <p>Prioritet</p> <p>2.1. Unapređenje i razvoj tematskih oblika turizma i turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona</p> <p>Mjera</p> <p>2.1.3. Podrška razvoju primarne i sekundarne turističke infrastrukture te poslovnih subjekata koji posluju u oblasti turizma</p>

4.5 Podizanje svijesti o važnosti turizma	
<p>Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH</p> <p>SDG1 Nema siromaštva</p> <p>SDG8 Dostojanstven rad i ekonomski rast</p> <p>SDG9: Industrija, inovacije i infrastruktura.</p>	<p>Strateški cilj 1 Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu</p>
<p>Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH</p> <p>SDG6 Čista voda i sanitarni uslovi</p> <p>SDG7 Pristupačna energija iz čistih izvora</p> <p>SDG12 Odgovorna potrošnja i proizvodnja</p> <p>SDG13 Očuvanje klime</p> <p>SDG14 Očuvanje vodenog svijeta</p> <p>SDG15 Očuvanje vodenog svijeta na Zemlji</p>	<p>Strateški cilj 2: Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona</p>

10.2. Sažeti pregled Strategije razvoja turizma TK

Strateški cilj 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu	Broj dolazaka turista	FZS	37.196	60.000
	Broj noćenja turista	FZS	70.651	115.000
	% ostvarenih investicija u djelatnosti pružanja smještaja te priprema i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo u ukupnim investicijama TK)	FZS	0,40% (1.771.000/ 441.808.000)	1,00%
	Broj zaposlenih u djelatnosti pružanja smještaja te priprema i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	FZS	3.358	5.000
Prioritet 1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma	% izdvajanja za kapitalne transfere podrške turizmu iz godišnjeg budžeta TK (imamo izračunat % za sve kapitalne transfere, treba nam samo za turizam)	MTTS	0,47%	1%
	Broj poslovnih subjekata u oblasti turizma na 1.000 stanovnika	MTTS / FIA	0,22	0,50
Mjera 1.1.1. Unapređenje zakonodavnog okvira i turističkih statistika	% skraćene procedure pribavljanja različitih dokumenata/saglasnosti za pokretanje turističke djelatnosti	MTTS	0%	XX
	Pripremljeni i usvojeni prijedlozi izmjena i dopuna zakonskih i podzakonskih akata koji tretiraju oblast turizma u TK	MTTS	0	5
	Broj uspostavljenih registara u kojima se prikupljaju i obrađuju podaci iz oblasti turizma	MTTS	0	5
Mjera 1.1.2. Kreiranje programa podrške za privatni i javni sektor u oblasti turizma	Broj podržanih Start Up-a u oblasti turizma na godišnjem nivou	MTTS	0	10
	Broj poslovnih subjekata iz oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva koji su podržani u projektima jačanje konkurentnosti na godišnjem nivou	MTTS	0	50
	% implementiranih sredstava za projekte JLS za razvoj turizma od bruto godišnjih budžetskih izdataka u oblasti turizma	MTTS	XX	XX
Prioritet 1.2. Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture	Broj objekata primarne turističke infrastrukture i suprastrukture na Kantonu	MTTS / TZTK / JLS	539	650
	% implementiranih sredstava za unapređenje infrastrukture od značaja za razvoj turizma u ukupni kapitalnim izdacima Kantona	MTTS	XX	XX
	Ostvareni prihodi od prodaje u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva	MTTS / FIA	26,1 mil KM	50 mil KM
Mjera 1.2.1. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicija u	Broj postavljenih znakova turističke signalizacije	MTTS	0	200
	Broj markiranih i mapiranih planinarskih staza	TZTK	300	400

turizmu	Vrijednost projekata podrške razvoju turističkoj infrastrukturi (izletiša, turistički kompleksi i sl.)	MTTS	201.000	26.000.000
Mjera 1.2.2. Razvoj smještajnih kapaciteta	Broj turističkih smještajnih kapaciteta na području TK (hoteli i sličan smještaj, odmarališta i slični objekti za odmor, ostali smještaj)	FZS	63	80
	Broj ležaja u svim smještajnim objektima	FZS	1.744	2.150
	% izdvajanja sredstava za unapređenje smještajnih kapaciteta od bruto budžetskih izdataka u oblasti turizma	MTTS / TZTK / JLS	xx	xx
Strateški cilj 2. Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona	Rang TK u F BiH mjereno brojem dolaska turista	FZS	6	3
	Rang TK u F BiH mjereno brojem noćenja	FZS	6	3
	Broj turističkih zajednica na nivou TK sa unaprijeđenim funkcijama	MTTS	—	XX
	Ukupan broj razvijenih univerzitetskih, srednjoškolskih i programa obrazovanja iz oblasti turizma (formalno obrazovanje)	MON TK	3	XX
Prioritet 2.1. Unapređenje tematskih oblika turizma Tuzlanskog kantona	% izdvajanja sredstava za formiranje turističkih proizvoda od bruto budžetskih izdataka u oblasti turizma	MTTS / TZTK / JLS / drugi izvori	xx	xx
	Broj dostupnih turističkih aranžmana za posjetu TK	MTTS / TZTK / JLS / drugi izvori	xx	xx
Mjera 2.1.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude	Vrijednost podržanih projekata inovativnih sadržaja turističke ponude	TZTK	50.000	500.000
	Broj podržanih postojećih i novih projekata u okviru svih tematskih oblika turizma	MTTS	0	25
	% realiziranih sredstava Budžeta TK na realizaciju strateških projekata	MTTS	0%	100%
	% realiziranih sredstava ostalih izvora na realizaciju strateških projekata	MTTS	0%	100%
Mjera 2.1.2. Izgraditi i razviti prepoznatljiv turistički proizvod	Broj podržanih projekata formiranja turističkog proizvoda	MTTS	xx	xx
	Vrijednost podržanih projekata razvrstano po grupama tematskih oblika turizma	MTTS/ TZTK	xx	xx
Prioritet 2.2. Razvoj destinacijskog menadžmenta i marketinga	Prihod realiziran od prodaje paket aranžmana	TZ TK	xx	xx
	Sredstva uložena u promociju i jačanje brenda destinacije Tuzlanskog kantona	TZ TK	xx	xx
Mjera 2.2.1. Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije	Broj razvijenih i funkcionalnih digitalnih kanala za promociju TK	TZTK	15	25
	Broj nastupa na specijaliziranim sajmovima u inozemstvu	TZTK	7	21
	Vrijednost podržanih projekata turističkih agencija za aranžmane posjete destinacijama na području TK	TZTK	10.000	200.000

2.2.2. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK	Broj turističkih mikrodestinacija na području TK	MTTS/ TZTK	2	6
	Broj osoba koje su prošle obuku iz destinacijskog menadžmenta	TZTK	0	300
Prioritet 2.3. Unapređenje kompetentnosti kadrova u turizmu	Osnovan Turistički Te-Ka HUB	MTTS, UNTZ, EFTZ	0	1
	Broj svršenih srednješkolaca u turističkim školama	MTTS, MONTK		180
	Broj svršenih studenata sa studijskih programa iz turizma	MTTS, MONTK, UNTZ		50
	Broj educiranih kadrova u turizmu kroz cjeloživotno obrazovanje	MTTS, MONTK, UNTZ		300
	Broj stipendiranih učenika i studenata za zanimanja u turizmu	MTTS, MONTK		50
Mjera 2.3.1. Poboljšanje kvalifikacija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj formalnog obrazovanja	Broj novih nastavnih planova u srednjim školama	MTTS, MONTK	0	3
	Broj novih studijskih programa na fakultetima TK	MTTS, MONTK, UNTZ	3	5
	Fond za stipendiranje učenika i studenata u turizmu	MTTS, MONK	0	1
	Broj učenika u turističko-ugostiteljskim školama	MTTS, MONTK	95	180
	Broj studenata na studijskim programima iz turizma	MTTS, UNTZ, EFTZ, PMF	24	50
Mjera 2.3.2. Poboljšanje kvalifikacija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj neformalnog obrazovanja	Broj novih programa cjeloživotnog obrazovanja iz turizma	MTTS, MONTK, UNTZ	2	5
	Broj polaznika u okviru edukacije „Menadžment u turizmu“ za zaposlene u turističkim organizacijama	MTTS, EFTZ	0	100
	Broj polaznika u okviru edukacije „Upravljanje biznisom u turizmu“ za vlasnike biznisa u turizmu	MTTS, EFTZ	0	100
	Broj polaznika u okviru edukacije „Projektni menadžment u turizmu“	MTTS, EFTZ	0	100

10.3. Detaljan pregled mjera strategije razvoja turizma TK

Veza sa strateškim ciljem	1.Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu			
Prioritet	1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma			
Naziv mjere	1.1.1. Unapređenje zakonodavnog okvira i turističkih statistika			
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja*	<p>Cilj mjere je da se kroz unapređenje zakonodavnog okvira, efikasnije administrativne procedure i lakši pristup finansiranju kreira poticajno okruženje za održiv rast i konkurentnost u sektoru turizma te kroz dostupne registre i statistike razviju politike zasnovane na kvalitetnim sistemu izvještavanja.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Unapređenje zakonodavnog i strateškog okvira i jačanje kapaciteta institucija, – Unapređenje efikasnosti administrativnih procedura (npr. kroz digitalizaciju), – Unapređenje pristupa povoljnom finansiranju poslovnih subjekata u sektoru turizma kroz kreiranje Programa utroška sredstava Trajnog revolving fonda za sektor turizma, – Jačanje nadzora registracije turista i naplate boravišne takse, – Kreiranje i kontinuirano ažuriranje registara (registar primarne i sekundarne turističke infrastrukture, registar turističkih subjekata, registar turističkih agencija, itd.), – Podrška razvoju elektronskog sistema za prikupljanje podataka u sektoru turizma u Tuzlanskom kantonu (elektronska prijava i odjava turista, evidencija turističkih subjekata, boravišne takse, sistem izvještavanja). 			
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog rezultata i krajnjeg rezultata)	Polazne Vrijednosti (2021.)	Ciljne Vrijednosti (2027.)	Izvor verifikacije
	• % skraćene procedure pribavljanja različitih dokumenata/saglasnosti za pokretanje turističke djelatnosti	0%	xx	MTTS
	• Pripremljeni i usvojeni prijedlozi izmjena i dopuna zakonskih i podzakonskih akata koji tretiraju oblast turizma u TK	0	5	MTTS
	• Broj uspostavljenih registara u kojima se prikupljaju i obrađuju podaci iz oblasti turizma	0	5	MTTS
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Implementacijom ove mjere bi se bi se stvorile pretpostavke za razvoj poticajnog okruženja i unapređenje konkurentnosti u sektoru turizma Tuzlanskog kantona, što bi rezultiralo većim brojem registrovanih subjekata u sektoru turizma, privlačenju investicija i otvaranju novih radnih mjesta.			

Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Ukupno (KM)	Budžetska sredstva (KM)	Kreditna sredstva (KM)	Sredstv a EU (KM)	Ostali izvori (KM)
	500.000	500.000	-	-	-
Period implementacije mjere	2022 -2027. godina				
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK (MTTS)				
Nosioци mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona, općine/gradovi Tuzlanskog kantona i lokalne turističke zajednice				
Ciljne grupe	Turistički subjekti TK, turistički radnici, bh. dijaspora, turističke agencije, mediji				

Veza sa strateškim ciljem	1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu
Prioritet	1.1. Unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma
Naziv mjere	1.1.2. Kreiranje programa podrške za privatni i javni sektor u oblasti turizma
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja*	<p>Cilj mjere</p> <p>Cilj mjere je te kreirati uslove za osnivanje novih te očuvanje, rast i razvoj postojećih poslovnih subjekata koji posluju u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva na području Tuzlanskog kantona, pružiti podršku jedinicama lokalne samouprave u implementaciji turističkih projekata te unaprijediti postojeću i izgraditi novu javnu infrastrukturu koja će biti stavljena u funkciju razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Stručna i finansijska podrška za realizaciju investicija u infrastrukturu i opremu poslovnih subjekata iz oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva na području Tuzlanskog kantona, – Podrška osnivanju novih vlastitih i porodičnih biznisa (Start Up-a) u oblasti turizma na području Tuzlanskog kantona, – Podrška za jačanje konkurentnosti poslovnih subjekata iz oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva na području Tuzlanskog kantona kroz standardizaciju, unapređenje energijske efikasnosti, digitalizaciju i unapređenje inovativnosti u poslovanju, – Podrška razvoju i formiranju grupacija poslovnih subjekata, – Realizacija programa podrške u očuvanju postojećih i otvaranju novih radnih mjesta u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva, – Realizacija programa podrške jedinicama lokalne samouprave u svrhu

	<p>implementacije projekata od značaja za razvoj turizma,</p> <ul style="list-style-type: none"> – Izgradnja, rekonstrukcija, sanacija i modernizacija parkirišta i javnih sanitarnih čvorova te ostale javne infrastrukture koja se stavlja u funkciju pružanja usluga iz oblasti turizma. 				
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog rezultata i krajnjeg rezultata)		Polazne Vrijednosti (2021.)	Ciljne Vrijednosti (2027.)	Izvor verifikacije
	Broj podržanih Start Up-a u oblasti turizma na godišnjem nivou		0	10	MTTS
	Broj poslovnih subjekata iz oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva koji su podržani u projektima jačanje konkurentnosti na godišnjem nivou		0	50	MTTS
	% implementiranih sredstava za projekte JLS za razvoj turizma od bruto godišnjih budžetskih izdataka u oblasti turizma		XX	XX	MTTS
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	<p>Doprinijeti će se rastu i razvoju poslovnih subjekata koji djeluju u oblasti turizma na području Tuzlanskog kantona, jačanju njihove konkurentnosti, povećanju finansijskih performansi i povećanju broja novih radnih mjesta u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva, što će pozitivno uticati na razvoj turističkog sektora, ali i cjelokupne privrede Tuzlanskog kantona. Također, pružanjem podrške implementaciji lokalnih projekata te modernizacijom i unapređenjem javne infrastrukture u oblasti turizma, kreiraće se preduslovi za kvalitetnije obavljanje turističkih djelatnosti što će doprinijeti razvoju turizma na području Tuzlanskog kantona.</p>				
Indikativna finansijska konstrukcija sa	Ukupno (KM)	Budžetska sredstva (KM)	Kreditna sredstva (KM)	Sredstva EU (KM)	Ostali izvori (KM)

izvorima finansiranja (KM)	3.689.500	2.009.500	0	0	1.680.000 JLS; Vlada F BiH, EU
Period implementacije mjere	2022.-2027. godina				
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK (MTTS)				
Nosioci mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Tuzlanskog kantona, Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okolice Tuzlanskog kantona, Ministarstvo privrede Tuzlanskog kantona, Ministarstvo za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona, Kantonalna privredna komora Tuzla, Obrtnička komora Tuzlanskog kantona.				
Ciljne grupe	Općine/gradovi Tuzlanskog kantona i lokalne turističke zajednice, javne ustanove i institucije na području TK, lokalne turističke zajednice, udruženja građana na području Tuzlanskog kantona, turistički radnici, stanovništvo Kantona, preduzeća i obrtnici u sektoru hotelijerstva i ugostiteljstva u Tuzlanskom kantonu, stanovništvo Tuzlanskog kantona, bh. dijaspora, udruženja poslodavaca na području Tuzlanskog kantona.				

Veza sa strateškim ciljem	1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu
Prioritet	1.2. Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture
Naziv mjere	1.2.1. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicija u turizmu
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja*	<p>Cilj mjere</p> <p>Cilj mjere je osigurati bolju dostupnost turističkim destinacijama Tuzlanskog kantona te osigurati razvoj i unapređenje turističke infrastrukture Tuzlanskog kantona koja će biti u funkciji privlačenja turista i povećanja investicija u infrastrukturu.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Postavljanje turističke signalizacije na magistralnim putevima Tuzlanskog kantona – Izradu studije turističke signalizacije na regionalnim putevima Tuzlanskog kantona kao i na lokalnim putevima općina/gradova Tuzlanskog kantona – Uređenje pristupnih puteva do lokacija sa turističkim atrakcijama (pristupni put Stari Grad Srebrenik, Muška voda Kladanj i dr.) – Trasiranje i mapiranje planinarskih staza na području Tuzlanskog kantona – Podrška uređenju izletišta i druge turističke infrastrukture za outdoor turizam (Izletište Ilinčica, Izletište Busija i dr.), izgradnja turističke pruge uzanog kolosijeka Banovići – Izrada registra primarne turističke infrastrukture i suprastrukture, – Izrada studijske i projektne dokumentacije za izgradnju, rekonstrukciju i adaptaciju primarne turističke infrastrukture i suprastrukture, – Uređenje, izgradnja i rekonstrukcija infrastrukture na rijekama, jezerima i

	<p>vještačkim akumulacijama,</p> <ul style="list-style-type: none"> – Izgradnja, uređenje i opremanje kupališta, plaža i bazena te skijališta, – Uređenje i opremanje tematskih i zabavnih parkova te objekata za avanturističke aktivnosti, – Uređenje i opremanje odmorišta pored puteva, objekata za posmatranje prirodnih rjetkosti i dr., – Istraživački radovi te sanacija i uređenje arheoloških nalazišta i speleoloških objekata te popratne infrastrukture, – Očuvanje i revitalizacija kulturno-historijskih objekata i spomenika te popratne infrastrukture. 					
Ključni strateški projekat	Planinarska transversala „Put Srebreničke povelje“		Očekivani izlazni rezultat			
			Do 2027.g. uređeno i unaprijeđen kvalitet staza u planinarskih staza u dužini 60 km.			
			Očekivani krajnji rezultat			
			Do 2027.g. broj posjetilaca transversali se uvećao za 40% u odnosu na 2021.g.			
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog rezultata i krajnjeg rezultata)	Polazne Vrijednosti (2019.)	Ciljne Vrijednosti (2027.)	Izvor verifikacije		
	• Broj postavljenih znakova turističke signalizacije	0	200	MTTS		
	• Dužina markiranih i mapiranih planinarskih staza (km)	300	400	TZTK		
	• Vrijednost projekata podrške razvoju turističkoj infrastrukturi (izletišta, turistički kompleksi i sl.)	201.000 (2020)	26.000.000	MTTS		
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Implementacijom ove mjere će se doprinijeti razvoju turizma na području Tuzlanskog kantona, a samim tim i povećanju broja turista te povećanju prihoda od turizma Kantona.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Ukupno	Budžetska sredstva	Kreditna sredstva	Sredstva EU	Ostali izvori	
	25.700.000	13.480.000	0	2.000.000	Ukupno	10.220.000
					FBiH	5.180.000
					Grad Tuzla	50.000
					Grad Srebrenik	80.000
					Općina Banovići	2.800.000
					Općina Dobojski Istok	30.000

					Grad Gračanica	400.000
					TZTK	1.680.000
Period implementacije mjere	2021.-2027. godina					
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK (MTTS)					
Nosioci mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona, općine/gradovi Tuzlanskog kantona, Udruženje za razvoj NERDA					
Ciljne grupe	Lokalne turističke zajednice, udruženja građana na području Tuzlanskog kantona, planinarska društva					

Veza sa strateškim ciljem	1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu			
Prioritet	1.2. Unapređenje i razvoj turističke infrastrukture			
Naziv mjere	1.2.2. Razvoj smještajnih kapaciteta			
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja*	<p>Cilj mjere</p> <p>Cilj mjere je unaprijediti postojeće i potaknuti razvoj dodatnih smještajnih kapaciteta na području Tuzlanskog kantona kroz kreiranje programa podrške razvoju smještajnih kapaciteta te podizanje svijesti o mogućnostima bavljenja turizmom posebno u ruralnom području i podršku projektima i aktivnostima sa aspektima inovativnosti i osiguranja dodatne vrijednosti za razvoj turizma u TK.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Aktivnosti podizanja svijesti stanovništva, ali i drugih aktera (planinari, obrtnici i dr.) o mogućnostima bavljenja turizmom i poduzetništvom u oblasti pružanja usluge smještaja, - Realizacija programa podrške domaćinstvima ruralnih područja Tuzlanskog kantona za proširenje i stavljanje u funkciju smještajnih kapaciteta (postojeći objekti, višak stambenih prostora i sl.) u turističke svrhe, - Realizacija edukacija, aktivnosti umrežavanja i razvoja svijesti (okrugli stolovi, seminari, tematski sastanci poslovnih subjekata, turističkih radnika, udruženja i drugih aktera u oblasti turizma), - Podrška unapređenju smještajnih kapaciteta - otvaranje malih obiteljskih hotela sa akcentom na kvalitetu ponude, podrška razvoju kampova, izletišta i odmorišta. 			
Indikatori za praćenje	Indikatori	Polazne	Ciljne	Izvor

rezultata mjere	(izlaznog rezultata i krajnjeg rezultata)	Vrijednosti (2019.)	Vrijednosti (2027.)	verifikacije	
	<ul style="list-style-type: none"> Broj turističkih smještajnih kapaciteta na području TK (hoteli i sličan smještaj, odmarališta i slični objekti za odmor, ostali smještaj) 	63	80	FZS	
	<ul style="list-style-type: none"> Broj ležaja u svim smještajnim objektima 	1.744	2.150	FZS	
	<ul style="list-style-type: none"> % izdvajanja sredstava za unapređenje smještajnih kapaciteta od bruto budžetskih izdataka u oblasti turizma 	xx	xx	MTTS / TZTK / JLS	
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Realizacija ove mjere doprinijela bi povećanju smještajnih kapaciteta i povećanju broja ležaja u svim smještajnim objektima u Tuzlanskom kantonu, što će omogućiti povećan broj dolazaka i broj noćenja turista te time povećanju prometa i prihoda u turizmu i ugostiteljstvu Tuzlanskog kantona.				
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Ukupno (KM)	Budžetska sredstva (KM)	Kreditna sredstva (KM)	Sredstva EU (KM)	Ostali izvori (KM)
	5.900.000	4.500.000	0	0	1.400.000 (TZTK)
Period implementacije mjere	2021.-2027. godina				
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK (MTTS)				
Nosioci mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Tuzlanskog kantona, općine/gradovi Tuzlanskog kantona i lokalne turističke zajednice, Obrtnička komora Tuzlanskog kantona, Kantonalna privredna komora Tuzlanskog kantona				
Ciljne grupe	Preduzeća i obrtnici u sektoru turizma i ugostiteljstva Tuzlanskog kantona, stanovništvo Tuzlanskog kantona, posebno ruralnog područja, bh. dijaspora, turistički radnici, udruženja građana na području Tuzlanskog kantona.				

Veza sa strateškim ciljem	2. Unapređenje konkurentnosti turizma u Tuzlanskom kantonu
Prioritet	2.1. Unapređenje i razvoj tematskih oblika turizma
Naziv mjere	2.1.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude

<p>Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja*</p>	<p>Cilj mjere Cilj mjere je unaprijediti postojeću i potaknuti razvoj dodatne turističke ponude na području Tuzlanskog kantona kroz podizanje svijesti o mogućnostima bavljenja turizmom posebno u ruralnom području i podršku projektima i aktivnostima sa aspektima inovativnosti i osiguranja dodatne vrijednosti za razvoj održivog turizma TK.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Aktivnosti podizanja svijesti stanovništva ali i drugih aktera (planinari, obrtnici i dr.) o mogućnostima bavljenja turizmom i poduzetništvom, - Podrška projektima inovativnih sadržaja turističke ponude: kulturno-povijesna baština, tematizirani itinereri, biciklističke staze, zabavni parkovi, eko-etno sela i sl. - Podrška tradicionalnim manifestacijama, - Podrška autohtonim proizvodima koji bi se mogli plasirati kao suveniri, - Podrška raznim turističkim paket aranžmanima koji svojim sadržajem obuhvataju više destinacija (općina/gradova) Tuzlanskog kantona, - Unaprijediti ponudu ruralnog i agroturizma vodeći se principima ekološki održivog razvoja, - Unaprijediti ponudu gradskog, kulturnog, manifestacijskog turizma u skladu sa smjernicama eko održivog razvoja, - Unaprijediti i diverzificirati ponudu eko održivog kulturno-historijskog, sportsko-rekreacijskog, avanturističkog, ekskurzijskog i geoturizama, - Osavremeniti i diverzificirati ponudu zdravstvenog (medicinskog, dentalnog, wellness), kupališnog, banjskog i kongresnog turizma, - Unaprijediti ponudu gastronomskog turizma. 	
<p>Strateški projekti</p>	<p>Strateški projekat 1. U Tuzli na moru, u Tuzlanskom kantonu na odmoru</p>	<p>Očekivani izlazni rezultat Povezivanje uslužnih djelatnosti, razvoj komplementarnih sadržaja na udaljenim lokacijama, razvoj genealoškog turizma.</p> <p>Očekivani krajnji rezultat Povećan broj manifestacija JLS za 40%, povećan broj dolazaka i noćenja turista.</p>
	<p>Strateški projekat 2. 2. Zima u Tuzlanskom kantonu</p>	<p>Očekivani izlazni rezultat Doprinos razvoju gradskog, manifestacionog, gastronomskog turizma, sportsko-rekreativnog turizma, vjerskog turizma, genealoškog turizma.</p> <p>Očekivani krajnji rezultat Produžen boravak turista u prosjeku za 1 dan u odnosu na dužinu boravka 2021. godine i povećana turistička potrošnja za 5% na nivou Tuzlanskog kantona.</p>
	<p>Strateški projekt 3. Stazama Bosanskih vladara/</p>	<p>Očekivani izlazni rezultat Povezat će se uslužne djelatnosti</p>

	Srednjovjekovne i etno ceste TK		(hotelijerstvo u urbanim centrima i/ili ruralnom području, gastronomija, prijevoz i trgovina) te različiti oblici turizma (izletnički, kulturno-historijski, ruralni, gastronomski,obrazovni, manifesta-cijski itd.), odličan obiteljski izlet, škole u prirodi, nastavu na otvorenom, ekskurzije te posjete različitih organizovanih grupa.		
			Očekivani krajnji rezultat		
			Kreiran prepoznatljiv suvenir-pečat Bosanskih vladara koji će se nuditi na etno cestama.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog rezultata i krajnjeg rezultata)		Polazne Vrijednosti (2019.)	Ciljne Vrijednosti (2027.)	Izvor verifikacije
	• Vrijednost podržanih projekata inovativnih sadržaja turističke ponude		50.000	500.000	TZTK
	• Broj podržanih postojećih i novih projekata u okviru svih tematskih oblika turizma		0	25	MTTS
	• % realiziranih sredstava Budžeta TK na realizaciju strateških projekata		0%	100%	MTTS
	• % realiziranih sredstava ostalih izvora na realizaciju strateških projekata		0%	100%	MTTS
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Realizacija ove mjere doprinijela bi unapređenju turističke ponude i jačanju konkurentnosti turizma Tuzlanskog kantona, što će kreirati preduslove za veći broj dolazaka i noćenja turista te time doprinijeti povećanju prometa i prihoda u turizmu i ugostiteljstvu Tuzlanskog kantona, a posljedično i rastu BDP-a i zaposlenosti na području Kantona.				
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM) sa uključenim iznosom finansiranja strateških projekata	Ukupno (KM)	Budžetska sredstva (KM)	Kreditna sredstva (KM)	Sredstva EU (KM)	Ostali izvori (KM)
	5.900.000	4.500.000	0	0	1.400.000 (TZTK)
SP 1. U Tuzli na moru u TK na odmoru	1.500.000	750.000	0	0	750.000 USAID, eu4business, IPA, US embassy, i druge, JLS
SP 2. Zima u Tuzlanskom kantonu	1.500.000	750.000	0	0	750.000 USAID, eu4business,

					IPA, US embassy; i druge, JLS.
SP 3. Stazama bosankih vladara	500.000	250.000	0	0	250.000 USAID, eu4business, IPA, US embassy; i druge, JLS
Period implementacije mjere	2021.-2027. godina				
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK (MTTS)				
Nosioci mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Tuzlanskog kantona, općine/gradovi Tuzlanskog kantona i lokalne turističke zajednice, Obrtnička komora Tuzlanskog kantona, Kantonalna privredna komora Tuzlanskog kantona				
Ciljne grupe	Preduzeća i obrtnici u sektoru turizma i ugostiteljstva Tuzlanskog kantona, stanovništvo Tuzlanskog kantona, posebno ruralnog područja, bh. dijaspora, turistički radnici, udruženja građana na području Tuzlanskog kantona,				

Veza sa strateškim ciljem	2. Unapređenje konkurentnosti turizma u Tuzlanskom kantonu
Prioritet	2.1. Unapređenje i razvoj tematskih oblika turizma
Naziv mjere	2.1.2. Izgraditi i razviti prepoznatljiv turistički proizvod
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja*	<p>Cilj mjere unaprijediti pojedine tematske oblike turizma koji nude jedinstven doživljaj Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije te integrisati turistički proizvod Tuzlanskog kantona pružajući različite ponude prema profilima i preferencijama turista različitog cjenovnog ranga. Jedan od primjera tematske povezanosti turističke ponude je a) priroda, b) adrenalin, sport i rekreacija, c) gastronomija, d) historijsko naslijeđe.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Unaprijediti ponudu ruralnog i agroturizma vodeći se principima ekološki održivog razvoja (vikend i sedmični odmori na selu, seoski sajmovi, obilazak kulturno-historijskog naslijeđa, outdoor aktivnosti, edukativne radionice u prirodi, organizacija tradicionalnih vjenčanja, podsticanje energetske neovisnost „eko sela“ i „zelenih domaćinstava“...; – Unaprijediti ponudu gradskog, kulturnog i manifestacijskog turizma u skladu sa smjernicama održivog razvoja (podsticati izgradnju objekata od značaja za nauku i turizam kao što su akvarij, zvezdarnica, tematski parkovi, kulturne manifestacije i izložbe, podrška radu muzeja, arhiva, biblioteka, kreiranje novih sadržaja za djecu i mlade, podrška sezonskim manifestacijama, razvijati kulturne manifestacije i susrete sa susjednim

- općinama/gradovima, razvijati šoping turizam u i van grada...);
- Unaprijediti ponudu gastronomskog turizma (obilježavanje tematskih međunarodnih i lokalnih dana (kruha, šljive, meda, sira, ispijanja kafe), uvođenje tradicionalnih jela u jelovnike restorana, halal gastro ponuda, slow food festivala, street food festivala, promovirati tradicionalna jela TK na primjeru Puračke ćaske (Tuzlanski poljev, kolač od šljiva, jagoda, tradicionalne pite, proizvoda od voća i povrća itd.), brendiranje područja (šljive, jabuke, kruške, grožđa) i autohtonih sorti voća, tematske večeri uz spremanje jela na vatri (kotličijade, fishijade i sl.).
 - Unaprijediti i diverzificirati ponudu održivog kulturno-historijskog, sportsko-rekreacijskog, avanturističkog, ekskurzijskog i geoturizma (obilazak srednjovjekovnih gradina i nekropola stećaka uz tradicionalnu gastro ponudu, organizacija ciklotura, pješačkih i planinarskih tura, jahanje, kupanje u jezerima, avanturističke aktivnosti kao paraglajding, alpinističko penjanje (via ferata), padobranstvo, jedriličarstvo, panoramski letovi sa sportskog aerodroma, zip line, skijanje, foto safari ture, sportski ribolov, ronjenje, speleo aktivnosti, team building aktivnosti u prirodi, obiteljski izleti u prirodi, edukativne posjete geolokalitetima, geoparkovima, geostaze i panoramske tačke, tematski i edukativni izleti i radionice za djecu i mlade, podsticati eko održive projekte i turističke ponude)
 - Osvremeniti i diverzificirati ponudu zdravstvenog, banjskog, i kongresnog turizma kroz različite vrste terapija, wellness, spa, sauna, masaže, tretmane uljepšavanja, meditacije, programe za jačanje organizma i gubitak kilograma, osvremeniti ponudu kupališnog turizma za sve dobne skupine i osobe sa invaliditetom u skladu sa smjernicama eko održivog turizma, promovirati turističke aranžmane, niskobudžetne letove, prihvatljive cijene smještaja, medicinskih usluga, zabavnih sadržaja i gastro ponude, podsticati i promovirati geolokalitete visokih ekoloških i estetskih kvaliteta za jačanje psihofizičkog zdravlja (zračne banje).

Indikatori za praćenje rezultata mjere

Indikatori (izlaznog rezultata i krajnjeg rezultata)	Polazne Vrijednosti (2019.)	Ciljne Vrijednosti (2027.)	Izvor verifikacije
Broj podržanih projekata iz različitih tematskih oblika turizma			TZTK MTTS
Vrijednost podržanih projekata razvrstano po grupama tematskih oblika turizma			TZTK MTTS

Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta

Implementacijom ove mjere doprinijet će se kvalitetnijoj, boljoj promociji turizma na području Tuzlanskog kantona i time doprinijeti povećanju broja dolazaka i noćenja turista na području Tuzlanskog kantona, povećanju turističkog prometa i prihoda od turizma te posljedično rastu BDP-a i zaposlenosti na području TK.

Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Ukupno (KM)	Budžetska sredstva (KM)	Kreditna sredstva (KM)	Sredstva EU (KM)	Ostali izvori (KM)	
	4.594.500	2.744.500			1.850.000	MTTS
						TZTK
						JLS
						ostali don.
Period implementacije mjere	2021 -2027. godina					
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK (MTTS)					
Nosioци mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona, općine/gradovi Tuzlanskog kantona i lokalne turističke zajednice, udruženja građana na području Tuzlanskog kantona					
Ciljne grupe	Turistički radnici, stanovništvo TK, bh. dijaspora, mediji, turističke agencije					

Veza sa strateškim ciljem	2. Unapređenje konkurentnosti turizma u Tuzlanskom kantonu
Prioritet	2.2. Razvoj destinacijskog menadžmenta i marketinga
Naziv mjere	2.2.1. Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja*	<p>Cilj mjere je da se kroz razvoj promotivnih alata, ali i osiguranje ostalih preduslova (unapređenje regulatornog okvira i dr.) Tuzlanski kanton brendira i promoviše kao poželjna turistička destinacija.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Istraživanje i analiza postojećih potreba i potencijala za razvoj TK – Promocija zakonodavnog okvira i potencijala za razvoj turizma TK – Podrška funkcionisanju i realizaciji aktivnosti Turističke zajednice Tuzlanskog kantona – Podršku uspostavi lokalnih turističkih zajednica – Podrška revidiranja Zakona o turističkim zajednicama kojim bi TZTK postala DMO, a postojeće lokalne TZ promijenile formu u ispostavu TZTK/DMO – Izrada Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona i Marketing plana TZTK; – Razvoj digitalnih kanala promocije TK; – Podrška organiziranim nastupima na sajmovima i festivalima u BiH i inostranstvu; – Aktivnosti brendiranja Tuzlanskog kantona i razvoj oznake tuzlanske kvalitete sa susjednim kantonima, gradovima i općinama;

	<ul style="list-style-type: none"> – Podršku turističkim agencijama koje se isključivo bave prodajem paket aranžmana za destinacije na području Tuzlanskog kantona. – Izrada promotivnih materijala (štampani, video, audio i dr.) i realizacija promotivnih kampanja i događaja (Zakona o zaštiti potrošača BiH, Kupujmo – Putujmo domaće, Turistički forum, Turistička patrola) 					
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog rezultata i krajnjeg rezultata)	Polazne Vrijednosti (2019.)	Ciljne Vrijednosti (2027.)	Izvor verifikacije		
	• Broj razvijenih i funkcionalnih digitalnih kanala za promociju TK	15	25	TZTK		
	• Broj nastupa na specijaliziranim sajmovima u inozemstvu	7	21	TZTK		
	• Vrijednost podržanih projekata turističkih agencija za aranžmane posjete destinacijama na području TK	10.000	200.000	TZTK		
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Implementacijom ove mjere doprinijet će se kvalitetnijoj, boljoj promociji turizma na području Tuzlanskog kantona i time doprinijeti povećanju broja dolazaka i noćenja turista na području Tuzlanskog kantona, povećanju turističkog prometa i prihoda od turizma te posljedično rastu BDP-a i zaposlenosti na području TK.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Ukupno (KM)	Budžetska sredstva (KM)	Kreditna sredstva (KM)	Sredstva EU (KM)	Ostali izvori (KM)	
	2.639.000	1.689.000	0	0	Ukupno	950.000
					TZTK	800.000
					Budžeti JLS	80.000
				Ostali donatori	70.000	
Period implementacije mjere	2021 -2027. godina					
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK (MTTS)					
Nosioci mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona, općine/gradovi Tuzlanskog kantona i lokalne turističke zajednice, udruženja građana na području Tuzlanskog kantona					
Ciljne grupe	Turistički radnici, stanovništvo TK, bh. dijaspora, mediji, turističke agencije					

Veza sa strateškim ciljem	2. Unapređenje konkurentnosti turizma u Tuzlanskom kantonu				
Prioritet	2.2. Razvoj destinacijskog menadžmenta i marketinga				
Naziv mjere	2.2.2. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK				
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja*	<p>Cilj mjere je kroz unapređenje kvalitete ljudskih potencijala u oblasti turizma kao i kvalitete i inovacije turističkog proizvoda doprinijeti razvoju turističkih destinacija, osnivanju destinacijskih menadžment kompanija kao i konkurentnosti turizma Tuzlanskog kantona.</p>				
	<p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Podršku razvoju turističkih destinacija Tuzlanskog kantona kroz građenje identiteta destinacije, poticanje kumulacije atrakcija, dodatnu infrastrukturu i prostor intenzivnog okupljanja turista. – Razvoj integrisanog destinacijskog proizvoda/doživljaja – Savjetodavna podrška osnivanju i jačanju kapaciteta destinacijskih menadžment kompanija u Kantonu. – Pripremu i implementaciju projekata za razvoj destinacijskog menadžmenta na području Tuzlanskog kantona – Kontinuirana edukacija, u cilju podizanja znanja i vještina trajno i povremeno zaposlenih turističkih radnika na području TK – Jačanje kapaciteta turističkih radnika na području TK o destinacijskom menadžmentu kroz saradnju s visokoškolskim ustanovama, srednjim i strukovnom školama (nastavni kurikulumi, obuke, savjetovanja, razmjene i sl.) 				
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog rezultata i krajnjeg rezultata)		Polazne Vrijednosti (2019.)	Ciljne Vrijednosti (2027.)	Izvor verifikacije
	• Broj turističkih destinacija na području TK		2	6	MTTS/TZTK
	• Broj osoba koje su prošle obuku iz destinacijskog menadžmenta		0	300	TZTK
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Implementacijom ove mjere će se doprinijeti razvoju turizma na području Tuzlanskog kantona, a samim tim i povećanju broja turista te povećanju prihoda od turizma Kantona.				
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Ukupno	Budžetska sredstva	Kreditna sredstva	Sredstva EU	Ostali izvori
	2.000.000	500.000	0	1.000.000	500.000 (TZTK)
Period implementacije mjere	2021 -2027. godina				
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Turistička zajednica Tuzlanskog kantona				

Nosioci mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona, općine/gradovi Tuzlanskog kantona, Ekonomski fakultet- studijski program Menadžment u turizmu, PMF – studijski program turizmologija, Turističko ugostiteljska škola Tuzla,
Ciljne grupe	Lokalne turističke zajednice, udruženja građana na području Tuzlanskog kantona, turistički radnici, stanovništvo Kantona.

Veza sa strateškim ciljem	Strateški cilj 2. Unapređenje konkurentnosti turizma u Tuzlanskom kantonu
Prioritet	2.3. Unapređenje kompetentnosti kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu
Naziv mjere	2.3.1. Poboljšanje kvalifikacija i kompetencija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj formalnog obrazovanja
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja*	<p>Cilj mjere je poboljšanje kvalifikacija i kompetencija kadrova u turizmu kroz razvoj modernih nastavnih i studijskih programa koji se izvode u srednjim školama i visoko-obrazovnim institucijama na području TK.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Istraživanje potreba za novim nastavnim i studijskim programima na obrazovnih institucijama u TK temeljenim na potrebama tržišta rada i razvojnim potrebama TK – Razviti savremene nastavne planove i programe za srednje škole turističkog usmjerenja – Uvođenje novih zanimanja u turizmu – Inicirati izmjene nomenklature zanimanja FBiH – Razvoj i licenciranje novih interdisciplinarnih studijskih programa na visokoobrazovnim institucijama na području Tuzlanskog kantona sa posebnim fokusom na tzv. Združene studijske programe sa međunarodnim visokoobrazovnim institucijama sa kompatibilnim studijskim programima – Razvoj sistema praćenja trendova u oblasti turizma – Razvoj baze podataka o raspoloživim kadrovima u turizmu – Povećanje upisa učenika u srednje škole u oblasti turizma za nova zanimanja u turizmu – Uspostavljanje kontinuiranog upisa učenika u srednje škole za zanimanja iz turizma – Povećanje broja studenata na studijskim programima iz turizma – Stipendiranje učenika i studenata na obrazovnim programima iz oblasti turizma – Inicijativa za uvrštavanje većeg broja zanimanja iz turizma na listu deficitarnih zanimanja u TK – Promoviranje profesija u turizmu kao atraktivnih i traženih zanimanja – Gostovanja uspješnih vlasnika biznisa u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu u nastavi s ciljem kreiranja pozitivne slike o ovom biznisu i zanimanjima – Podrška osavremenjivanju nastavnog procesa u srednjim školama i cjeloživotnog obrazovanja kroz unapređenje infrastrukture u školama (komercijalizacija školskih kuhinja, školski restorani, školski kafići, školski

	<p>hotel i sl.)</p> <ul style="list-style-type: none"> – Stručne školske i studentske ekskurzije s ciljem razmjene znanja, iskustava sa drugim školama i fakultetima u zemlji i okruženju – Razviti program “Moja praksa u turizmu” sa fokusom na praćenje unapređenja vještina, znanja i kompetencija za učenike srednjih škola kroz partnerstvo sa poslodavcima u oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva – Stvaranje formalnih partnerstava između poslovnih subjekata u turizmu, obrazovnih institucija, vladinih i nevladinih razvojnih organizacija – Uključivanje predstavnika turističkog sektora (stručnjaci iz prakse) u praktičnu nastavu u srednjim školama i kroz programe cjeloživotnog obrazovanja – Poticanje i sufinansiranje učešća učenika srednjih turističkih škola u takmičenjima 				
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog rezultata i krajnjeg rezultata)	Polazne Vrijednosti (2021.)	Ciljne Vrijednosti (2027.)	Izvor verifikacije	
	Broj novih nastavnih planova i programa u školama TK	0	3	MTTS, MONTK	
	Broj novih studijskih programa na fakultetima u TK	3	5	MTTS, MONT, UNTZ	
	Fond za stipendiranje učenika i studenata u turizmu	0	1	MTTS, MONK	
	Broj učenika u turističko-ugostiteljskim školama	95	180	MTTS, MONTK	
	Broj studenata na studijskim programima iz turizma	24	50	MTTS, UNTZ, EFTZ, PMF	
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Implementacijom ove mjere doprinijeti će se stvaranju pretpostavki za poboljšanje kvalitete obrazovanja u oblasti turizma, ali i jačanje javnih obrazovnih ustanova čiji je osnivač kanton, te stvaranje kvalitetnije baze ljudskih resursa, sa modernim znanjima, vještinama i kompetencijama iz oblasti turizma, te doprinijeti boljoj zapošljivosti ljudskih resursa u ovom sektoru, kao i omogućiti kontinuirani profesionalni razvoj kadrova, posebno rukovodećih kadrova i državnih službenika zaposlenih i odgovornih za područje turizma kroz specijalizirani program kontinuirane profesionalne edukacije iz područja menadžmenta u turizmu, vlasnika biznisa kroz edukacije o upravljanju biznisom, a svi stakeholder kroz edukacije iz upravljanja projektima				
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Ukupno (KM)	Budžetska sredstva (KM)	Kreditna sredstva (KM)	Sredstva EU (KM)	Ostali izvori (KM)
	165.000,00	165.000,00			
Period implementacije mjere	2022.-2027. godina				

Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK (MTTS)
Nosioci mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, Ministarstvo obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona, Ekonomski fakultet u Tuzli, Univerzitet u Tuzli
Ciljne grupe	Zaposleni u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu, Učenici, Studenti, Škole, Fakulteti, Poslodavci u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu, Turističke zajednice, Zaposlenici u tijelima koja upravljaju turizmom u Tuzlanskom kantonu

Veza sa strateškim ciljem	Strateški cilj 2. Unapređenje konkurentnosti turizma u Tuzlanskom kantonu			
Prioritet	2.3. Unapređenje kompetentnosti kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu			
Naziv mjere	2.3.1. Poboljšanje kvalifikacija i kompetencija kadrova u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu kroz razvoj neformalnog obrazovanja			
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja*	<p>Cilj mjere je doprinijeti povećanju ponude kvalificiranih i kompetentnih kadrova koji mogu obavljati razna zanimanja u oblasti turizma, ali i promoviranjem karijere u turizmu kao poželjne karijere doprinijeti i povećanju potražnje za zaposlenjem u oblasti turizma, čime će se stvoriti preduslovi za zadovoljenje potreba poslodavaca u oblasti u turizmu i razvojnih ciljeva za turizam na području TK. Posebnom realizacijom mjere će se unaprijediti kompetencije i znanja zaposlenih u turizmu kako bi se poboljšale ukupne performanse tog sektora na području TK.</p> <p>Aktivnosti mjere uključuju:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Uvođenje novih programa cjeloživotnog obrazovanja usmjerenih na razvoj specifičnih znanja i vještina u turizmu (menadžerske vještine, digitalni marketing, upravljanje biznisom, projektni menadžment i dr) – Uspostavljanje Turističkog Te-Ka HUB-a radi provođenja edukacija, realizacije projekata, uspostavljanja partnerstava – Provedba edukacije “Upravljanje biznisom u turizmu” za vlasnike biznisa u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu – Provedba kontinuirane edukacije “Menadžment u turizmu” za zaposlene u javnim turističkim organizacijama (ministarstvo, turističke zajednice, turistički uredi, JLS) – Provedba edukacije “Upravljanje projektima u turizmu” – Realizacija studijskih putovanja, posjeta turističkim regijama sličnih potencijala i prioriteta kao Tuzlanski kanton radi razmjene znanja i iskustava – Treninzi i radionice za zaposlene u turizmu s ciljem prevazilaženja kompetencijskog jaza 			
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog rezultata i krajnjeg rezultata)	Polazne Vrijednosti (2021.)	Ciljne Vrijednosti (2027.)	Izvor verifikacije

	• Broj novih programa cjeloživotnog obrazovanja iz oblasti turizma u TK	0	5	MTTS, MOTNK	
	• Broj polaznika u okviru edukacije „Menadžment u turizmu“ za zaposlene u turističkim organizacijama	0	100	MTTS, EFTZ	
	• Broj polaznika u okviru edukacije „Upravljanje biznisom u turizmu“ za vlasnike biznisa u turizmu	0	100	MTTS, EFTZ	
	• Broj polaznika u okviru edukacije „Projektni menadžment u turizmu“	0	100	MTTS, EFTZ	
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Realizacija ove mjere će doprinijeti poboljšanju kompetencija kadrova u turizmu kroz povećanje broja polaznika i realizaciju ciljano razvijenih specijaliziranih edukacija iz oblasti turizma.				
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Ukupno	Budžetska sredstva	Kreditna sredstva	Sredstva EU	Ostali izvori
	350.000,00	350.000,00			
Period implementacije mjere	2022.-2027. godina				
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK (MTTS)				
Nosiodi mjere	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, Ministarstvo obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona, Univerzitet u Tuzli				
Ciljne grupe	Učenici i studenti, škole i fakulteti, poslodavci u oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva				

2022.

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog
kantona za period 2022 – 2027. godina

NACRT STRATEŠKE PLATFORME

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
Tuzlanski kanton

NAČRT

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina pripremljena je od strane Ekononskog fakulteta Tuzla uz podršku Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, u potpunosti se oslanjajući na propise i odredbe regulatornog okvira za planiranje i upravljanje razvojem u Federaciji BiH.

SADRŽAJ

1	Uvod.....	4
1.1.	Svrha i značaj strateškog dokumenta	4
1.2.	Regulatorni okvir.....	5
1.3.	Proces izrade i konsultacija	5
1.4.	Usklađenost sa ostalim strateškim dokumentima	6
2	Strateška platforma	7
2.1.	Pregled glavih trendova na turističkom tržištu	7
2.2.	Geografski položaj, prirodne karakteristike i kulturna baština.....	11
2.2.1.	Opća, prirodno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona	11
2.2.2.	Biljni i životinjski svijet	13
2.2.3.	Opća društveno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona relevantna za razvoj turizma ..	13
2.3.	Demografske karakteristike Tuzlanskog kantona	15
2.4.	Pregled stanja i kretanja ekonomskih pokazatelja turizma Tuzlanskog kantona	17
2.5.	Analiza turističke resursno atrakcijske osnove	28
2.5.1.	Općina Banovići.....	29
2.5.2.	Općina Čelić.....	32
2.5.3.	Općina Doboj Istok.....	34
2.5.4.	Grad Gračanica.....	36
2.5.5.	Grad Gradačac.....	38
2.5.6.	Općina Kalesija	39
2.5.7.	Općina Kladanj	40
2.5.8.	Grad Lukavac.....	41
2.5.9.	Općina Sapna	43
2.5.10.	Grad Srebrenik	45
2.5.11.	Općina Teočak.....	46
2.5.12.	Grad Tuzla	47
2.5.13.	Grad Živinice.....	51
2.6.	Portfolio turističkih proizvoda Tuzlanskog kantona.....	53
2.6.1.	Definicija i metode kreiranja turističkog proizvoda	53
2.6.2.	Ekološki i ekonomski održiv razvoj specifičnih oblika turizma.....	56
2.6.3.	Vrste turizma u Tuzlanskom kantonu	58
2.6.4.	Oblici turizma u Tuzlanskom kantonu.....	61
2.6.5.	Portfolio analiza turističkog proizvoda Tuzlanskog kantona.....	68
2.7.	Turistička infrastruktura na području Tuzlanskog kantona	71

2.7.1.	Primarna turistička infrastruktura	72
2.7.2.	Turistička Suprastruktura	81
2.7.3.	Smještajni kapaciteti u Tuzlanskom kantonu.....	95
2.8.	Menadžment i marketing destinacije/a Tuzlanskog kantona	96
2.8.1.	Destinacijski menadžment Tuzlanskog kantona	102
2.8.2.	Marketing turističke destinacije/a Tuzlanskog kantona	107
2.9.	Ljudski resursi u turizmu Tuzlanskog kantona	113
2.9.1.	Struktura turističke industrije i broj zaposlenika u turističkom sektoru.....	115
2.9.2.	Ponuda i potražnja za ljudskim resursima-analiza nedostataka	121
2.10.	Rezime stanja po područjima razvoja turizma Tuzlanskog kantona	129
2.10.1.	Rezime stanja opća, geografsko turistička obilježja turizma i područja razvoj turističkog proizvoda	129
2.10.2.	Rezime stanja područja razvoj turističke infrastrukture	131
2.10.3.	Rezime stanja područja Menadžment i marketing destinacije.....	135
2.10.4.	Rezime stanja područja Razvoj ljudskih resursa	137
2.11.	Stanje prostorno planske dokumentacije	140
2.12.	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona	141
2.13.	Analiza budžeta i projekcije financiranja realizacije strategije razvoja turizma	142
2.14.	SWOT.....	146
2.	Literatura.....	149
3.	Prilozi.....	154

1 Uvod

1.1. Svrha i značaj strateškog dokumenta

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina (u daljem tekstu: Strategija razvoja turizma) predstavlja sektorsku strategiju fokusiranu na oblast turizma na području Tuzlanskog kantona kojom se definišu javne politike koje će omogućiti što kvalitetniji razvoj turizma na području Kantona te ostvariti doprinos njegovom cjelokupnom razvoju. Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona uvažava prioritete prostornog razvoja Kantona i razvojne pravce definirane u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina, strateškim dokumentima Federacije i dokumentima relevantnim za proces integracije Bosne i Hercegovine u Europsku uniju, posebno u dijelu turizma. Strategija razvoja turizma uvažava i prioritete i pravce razvoja utvrđene u sektorskim strategijama za oblast turizma izrađenim na nivou lokalnih zajednica Tuzlanskog kantona.

Proces izrade Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. započeo je donošenjem Odluke o izradi Strategije razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina (Službene novine Tuzlanskog kantona broj 16/21) koju je donijela Vlada Tuzlanskog kantona.

Operativni proces izrade Strategije razvoja turizma koordinira i vodi Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli, dok se kroz radna tijela i druge koordinacione i participatorne mehanizme osigurava učešće nadležnih institucija Tuzlanskog kantona, viših nivoa vlasti i jedinica lokalne samouprave, poslovne zajednice, nevladinog sektora, te ostalih socio-ekonomskih aktera i zainteresiranih strana. U ovom procesu značajnu ulogu je imalo Radno tijelo koje je imenovala Vlada Tuzlanskog kantona na prijedlog resornog Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja, čija je svrha vertikalna i horizontalna koordinacija procesa izrade Strategije razvoja turizma Kantona, kako bi se osiguralo harmonizirano učešće svih institucionalnih i socio-ekonomskih aktera. Radno tijelo čine predstavnici resornih ministarstava, uprava i upravnih organizacija Tuzlanskog kantona, općina/gradova Tuzlanskog kantona, turističkih zajednica i nevladinog sektora a čini ga ukupno 31 član. U svrhu procesa izrade Strategije razvoja turizma formiran je Izvršni tim za izradu Strategije razvoja turizma kojeg čini 17 članova, predstavnika Ekonomskog fakulteta u Tuzli, a čiji članovi su djelovali u okviru koordinacionog i operativnih timova. Jedno od uspostavljenih radnih tijela jeste i Koordinacioni tim kojeg je činilo 5 članova, predstavnika Ekonomskog fakulteta u Tuzli koji je definirao metodologiju, osiguravao kvalitet procesa i proizvoda u svim fazama izrade Strategije razvoja turizma, te razmatrao i usaglašavao ključne dijelova dokumenta. U okviru Izvršnog tima za izradu Strategije razvoja turizma formirana su 4 glavna operativna tima prema oblastima za koje je bilo potrebno razmotriti ključne sektorske izazove i potencijale, identificirati sektorske razvojne ciljeve i kreirati prijedloge sektorskih prioriteta i mjera i to: Razvoj turističkog proizvoda (23 člana), Razvoj turističke infrastrukture (23 člana), Menadžment i marketing destinacije (22 člana) i Ljudski resursi (18 članova). Popis članova radnih tijela za izradu Strtegije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. dat je u Aneksu dokumenta.

Značaj izrade ovog sektorskog dokumenta ogleda se u planskom usmjeravanju razvoja turizma Tuzlanskog kantona kako bi se u skladu sa dostupnim resursima ostvarili maksimalni efekti u poticanju razvoja ove razvojne oblasti Tuzlanskog kantona.

Ostvarenje razvojne vizije turizma na području Tuzlanskog kantona realizovaće se kroz xx strateška cilja, razrađena u xx prioriteta i xx mjera. Pripremljen je indikativni budžet za realizaciju Strategije, kao i indikatori za mjerenje stepena njenog ostvarenja.

1.2. Regulatorni okvir

Izrada Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina u potpunosti se sprovodi u skladu sa Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH (Službene novine Federacije BiH broj 32/17). Članom 19. stav (1) navedenog Zakona utvrđeno je da se sektorskim strategijama kantona utvrđuju ciljevi i prioriteta sektora, način njihovog ostvarivanja, finansijski i institucionalni okvir za implementaciju, monitoring, evaluaciju i izvještavanje. Zakon propisuje i da se Sektorske strategije kantona izrađuju na osnovu strategije razvoja kantona, prioriteta sektorskih strategija u Federaciji i strateških dokumenata na nivou Bosne i Hercegovine, te dokumenata relevantnih za proces integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju.

Izrada Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona u potpunosti je usklađena i sa podzakonskim aktima koji pobliže određuju i preciziraju odredbe navedenog Zakona, a to su prije svega, Uredba o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH, Uredba o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH te Uredba o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji Bosne i Hercegovine.¹

1.3. Proces izrade i konsultacija

Proces izrade Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. započeo je u decembru 2021. godine donošenjem Odluke o izradi Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina (Službene novine Tuzlanskog kantona broj 16/21).² Odlukom je propisano da je nositelj procesa izrade Strategije Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona uz podršku tijela za razvojno planiranje i upravljanje razvojem – Odjeljenjem za razvoj Ministarstva privrede Tuzlanskog kantona, a učesnici u procesu izrade Strategije razvoja turizma Kantona su institucije Kantona, jedinice lokalne samouprave i socio-ekonomski akteri. S tim u vezi je Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantonadana 21.05.2022. godine sa Ekonomskim fakultetom Univerziteta u Tuzli zaključio Ugovor o poslovnoj saradnji na izradi Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona 2022 - 2027. godine, broj 05/1-11-12065/22 i broj 06/3-39-58/22. Sklapanju Ugovora je prethodilo sklapanje Sporazuma o saradnji broj 05/1-18-9563/22 i broj 06/3-39-37/22 od 21.04.2022. godine koji je omogućio međusobnu razmjenu znanja i uspostavu stručne, obrazovne i naučne saradnje između Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona i Ekonomsko fakulteta Univerziteta u Tuzli.

Horizontalna i vertikalna koordinacija izrade Strategije razvoja turizma Kantona osigurana je kroz Radno tijelo za izradu Strategije razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona za period 2022. – 2027. godina.

Sam postupak izrade ovog strateškog dokumenta proveden je u skladu sa Uredbom o izradi strateških dokumenta Federacije Bosne i Hercegovine. Tokom procesa izrade Strategije, formirana radna i savjetodavna tijela su održali niz sastanaka tokom kojih je usmjeravana dinamika i proces izrade Strategije. Do finalizacije trenutne faze izrade dokumenta – izrade nacrtu strateške platforme, pored redovnih sastanaka operativnih timova održana su i 2 sastanka koordinacionog tima i izvršnog tima za izradu Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godine te xx sastanaka Izvršnog tijela za izradu Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godine tokom koji su predstavljeni nalazi analize stanja turizma i SWOT analize, vizije razvoja

¹Sve uredbe objavljene su u Službenim novinama Federacije BiH broj 74/19.

²Odluka Vlade broj: 02/xxxx/21 od 30.12.2021. godine

turizma, strateških fokusa i ciljeva odnosno nacrt strateške platforme Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina.

Izrađeni nacrt strateške platforme ulazi u proces javnih konsultacija, koji će uključiti širi krug zainteresovanih aktera, a isti se realizuje tokom mjeseca augusta 2022. godine.

1.4. Usklađenost sa ostalim strateškim dokumentima

Zakon o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH definiše vertikalnu koordinaciju i usklađivanje kao koordinaciju odgovornosti i procesa između nadležnih institucija na različitim nivoima vlasti u Federaciji, kao i usklađivanje strateških dokumenata na različitim nivoima vlasti u Federaciji prema zajedničkim razvojnim ciljevima, dok se horizontalna koordinacija i usklađivanje odnosi na koordinaciju odgovornosti i procesa institucija, kao i usklađivanje strateških dokumenata, odnosno usklađivanje strategije razvoja i sektorskih strategija na istom nivou upravljanja u Federaciji, kantonima i jedinicama lokalne samouprave prema zajedničkim razvojnim ciljevima. U skladu sa navedenim, strateški ciljevi i prioriteti razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina usklađeni su sa ključnim strateškim i sektorskim dokumentima u FBiH i BiH, ali i strateškim dokumentima nižih nivoa vlasti u Tuzlanskom kantonu.

Sektorska strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona, prije svega, proizilazi iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina u okviru kojeg se jedan od prioriteta Strateškog cilja 1. „Dinamičan i održiv ekonomski razvoj u povoljnom poslovnom okruženju“ odnosi na turizam i definisan je kao Prioritet 1.3. Razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu.

Prilikom pripreme Strategije, vodilo se računa da razvojna opredjeljenja, strateški ciljevi i prioriteti iz oblasti razvoja turizma TK budu na odgovarajući način prilagođeni i sljedećim strateško-planskim dokumentima:

- Strategija razvoja FBiH 2021 – 2027.
- Nacrt Strategije razvoja turizma Federacije BiH za period 2022-2027. godina
- Nacrt Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja FBiH za period 2021-2027. godina
- Strateške smjernice za harmonizaciju podrške razvoju malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u BiH za period 2021 – 2027. (radna verzija),
- Transportna Strategija Federacije Bosne i Hercegovine 2016 – 2030.,

Detaljna analiza ocjene usklađenosti, predstavljena je u Aneksu 2 dokumenta.

Bosna i Hercegovina opredjeljenja je ka ispunjenju uslova za postojanje dijelom Evropske Unije, te se u skladu sa tim provode neophodne aktivnosti na usklađivanju zakonodavstva i drugih obaveza koje propisuje Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske Unije i Bosne i Hercegovine.

Oblast turizma nije normirana regulativama i direktivama Evropske Unije te u skladu sa tim postoji ni zahtjevi sa harmonizacijom sa pravnom stečevinom EU (EU Acquis) ali je svakako potrebno napomenuti da će implementacija Startegije doprinijeti ispunjenu obaveza Bosne i Hercegovine koje je Evropska Komisija iskazala mišljenjem u maju 2019. godine a kao odgovor na Upitnik kojeg je BiH dostavila uz aplikaciju za članstvo u EU. U ukupnim reformama čije se provođenje traži, Strategija

razvoja turizma Tuzlanskog kantona direktno doprinosi unapređenju poslovnog okruženja, ruralnog razvoja, kulture i cjelokupnog okruženja u kojem se sprovode potrebne EU reforme.

Razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona u velikoj mjeri može biti financiran iz fondova EU posebno kroz učešće u projektima prekogranične saradnje, ali veće iskorištenje mogućnosti koje proizilaze iz EU integracija zavisi svakako od brzine pristupa zemlje EU te ispunjenja zahtjeva za članstvo.

Prilikom izrade Strategije u obzir je uzet i Etički kodeks o turizmu koji je definisala Svjetska turistička organizacija (UNWTO).

Poštovanje principa vertikalne koordinacije propisane Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH, podrazumijeva i usklađenost Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona sa međunarodno prihvaćenim globalnim ciljevima održivog razvoja. U BiH su utvrđena tri pravca održivog razvoja (dobra uprava i upravljanje javnim sektorom, pametan rast i društvo jednakih mogućnosti) i dvije horizontalne teme (ulaganje u ljudski kapital i princip "niko ne smije biti isključen"). Navedeni pravci održivog razvoja, kao i horizontalne teme, su na odgovarajući način uzeti u obzir i reflektovani prilikom procesa izrade Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. te Strategija, pored navedena tri pravca razvoja doprinosi slijedećim ciljevima održivog razvoja – (1) – nema siromaštva (2) nula gladnih, (8) dostojanstven rad i ekonomski rast i (9) industrija, inovacije, infrastruktura, (11) održivi gradovi i zajednice i (14) očuvanje vodenog svijeta

2 Strateška platforma

2.1. Pregled glavih trendova na turističkom tržištu

Praćenjem turističkih trendova moguće je identificirati nove želje, očekivanja i potrebe turista, ali i prepoznati nove tržišne prilike i isplativa područja za nova ulaganja. Savremeni turistički trendovi danas su pokretači globalnog turističkog razvoja, a njihova implementacija u ponudi receptivnog turističkog subjekta može osigurati značajne i brze povrate na ulaganja.

Stručnjaci Svjetske turističke organizacije izdvojili su sljedećih 6 važnih trendova u svjetskom turizmu:

- sve veći broj iskusnijih i zrelijih putnika,
- sve veći broj putnika treće životne dobi,
- povećavana konkurentnost između turističkih destinacija,
- sve veća važnost koja se pridaje kvaliteti usluga,
- povećana briga za sigurnost i stabilnost putnika tijekom putovanja i njihova boravka u turističkim destinacijama,
- uvođenje novih tehnologija.

Idealno provođenje slobodnog vremena u budućnosti mora biti ispunjeno sadržajima koji obogaćuju život, u kojem dominiraju procesi, događaji i odnosi (veze), a „gosti budućnosti“ su oni koji:

- imaju iskustva što se tiče putovanja,
- ne kupuju putovanje, nego stil života,
- svjesni su kvalitete,

- preferiraju socio-kulturno i ekološko jedinstvo, a time i različitost
- imaju razvijen osjećaj za okoliš.

Treba istaknuti da pod pojmom „odmor“ čovjek 21. stoljeća ne podrazumijeva isključivo odmaranje, već kvalitetno provođenje vremena u novom okruženju. Trend odlazaka na više kraćih putovanja tokom godine sve je prisutniji. Opći je trend povećanja organiziranih, posebno dužih putovanja, a poseban porast bilježe „all inclusive“ aranžmani.

U kontekstu tržišta i konkurentske utakmice vrijedi istaknuti:

- opći trend standardizacije i sve masovniji brending ponude pojačavat će u godinama koje slijede potražnju za uslugama koje su prepoznatljive, koje turist lako i brzo prepoznaje,
- ujedinjena Europa će biti najveća turistička emitivna i receptivna snaga svijeta sa jedinstvenom valutom koja dodatno olakšava putovanje unutar kontinenta,
- vertikalne i horizontalne integracije, čime će u velikoj mjeri biti kontrolirane cijene i kvaliteta turističke (ali i ostale) ponude. Manji sistemi ponude pomijerat će se u posebne tržišne niše i specijalizirati za manje segmente turističke ponude,
- brzi razvoj tehnologije smještaja i prehrane, stalni rast standarda, odnosno kvaliteta smještaja (očekuje se stalan rast prosječne površine po gostu),
- zdrava hrana i pojava masovnog korištenja novih oblika hrane i pića zasnovanih na ekološki održivim oblicima hrane,
- brzo okrupnjavanje avioprijevoznika, ponovni povratak masovnog prihvata željeznice kao prijevoza putnika unutar kontinentalnog prijevoza, individualni prijevoz (vlastiti automobil), manje će se koristiti na udaljenosti dužoj od 500 km.

Oblici i okolnosti buduće turističke potražnje mogu se sažeti u slijedećim općim trendovima:

- Eko sadržaji i eko potražnja. Turistička potražnja obilježena je općim potrebama za sadržajima koji garantiraju eko imidž - bilo da garantiraju da nude eko sadržaje ili da garantiraju da se korištenjem nekog sadržaja ne zagađuje okolina u kojoj će boraviti potencijalni turist.
- Boravci u prirodi (planine, more, selo...). Turistički sadržaji povezani sa čistom, izvornom prirodom sve su traženiji.
- Avanturistički sadržaji postaju sve traženiji. Raste potražnja za turističkim sadržajima koji omogućavaju doživljaj i uzbuđenje. Pri tome, oprema i sistemi za sigurnost turista postaju sve složeniji.
- Zdravstveni sadržaji - SPA, Wellness programi. Opći trend porasta broja ljudi treće životne dobi i onih koji brigu o zdravlju stavljaju na prvo mjesto naglašava porast potražnje za zdravstvenim sadržajima.
- Kongresni sadržaji - incentive ponuda, bit će sve traženiji, posebno razni vezani programi koji u sebi integriraju više oblika sadržaja i oblika doživljaja.

- Posjeti gradovima i velikim manifestacijama koje se organiziraju na posebnim prometnim čvorištima i velikim gradovima:
 - a. događaji: sportski, vjerski, kulturni, politički, sajamski itd.,
 - b. premijere: kazališne, filmske, glazbene, itd...
 - Smještajni objekti: hoteli, kampovi, apartmani, moraju biti segmentirani, nema više općih objekata - hotela, smještajni objekti moraju biti namijenjeni određenoj ponudi i segmentu turista (djeca, sportaši, poslovni, itd.).

U kontekstu ovih dominantnih trendova u svijetu, neophodno je posmatrati i turističkih potencijale i turističku ponudu Tuzlanskog kantona. U osnovi, moguće je ukazati na slijedeće:

- **Opći trend putovanja**

Ogleda se u stalnosti broja putnika za destinacije na Mediteranu i njima bližim turističkim destinacijama, a u tu skupinu spada i Tuzlanski kanton. Ovaj trend ima stalnost porasta, tj. dugoročno ima kontinuitet rasta. Posjeti velikim gradovima prednjače po stalnosti rasta trenda. Posjeti ovom dijelu europskog kontinenta postaju standard i model života europskih građana, kojeg se ne žele odreći, kako statistički podaci to potvrđuju, niti u kriznim vremenima. Uvažavajući navedeno, evidentno je da će turistička potražnja za Tuzlanskim kantomom kao turističkom destinacijom rasti, što nameće potrebu za razvojem kvalitetne turističke ponude.

- **Ukupni turistički imidž Tuzlanskog kantona**

Turističko tržište Tuzlanskog kantona predstavljaju „novi turisti“, odnosno turisti koji biraju tematske ili posebne oblike turizma. Turisti koji obilježavaju „novu turističku potražnju“ su turisti svjesni mogućnosti izbora, što zahtjeva sve kompleksniju uslugu koja podrazumijeva DOŽIVLJAJ, prožet posebnim obilježjima kantona, grada ili mjesta, tj. lokaliteta koji turist posjećuje s naglašenom potrebom kvaliteta svega što će turist konzumirati. Evidentna je neujednačena razvijenost turističke ponude na Tuzlanskom kantonu. Naime, ova je ponuda u nekim gradovima, općinama i mjestima relativno dobro razvijena, dok drugi gradovi, mjesta i lokalitetu na tom polju značajno zaostaju.

- **Motivi putovanja mijenjat će svoje oblike i raspored interesa za putovanje**

Do sada su najizraženiji motivi putovanja i dolazaka u Tuzlanski kanton sljedeći: odmor, vjerski motivi, poslovni motivi, zabava, upoznavanje historijske baštine, prirodne ljepote, odmor u prirodi i rekreacija u prirodi (lov, ribolov itd.), učenje – kongresi - nauka. Po svojoj suštini, navedeni će motivi dominirati i u budućnosti, što nameće potrebu za obogaćivanjem i poboljšanjem kvaliteta ponude.

- **Trajanje putovanja**

Prosječno trajanje svih putovanja u Europi je 9,7 dana (noći). U budućnosti će se dužina boravka turista u svijetu smanjivati, što je povezano sa rastućim trendom većeg broja putovanja, odnosno višekratnih putovanja - godišnjih odmora. Navedeni trend može dugoročno

pozitivno uticati na atraktivnost Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije, premda se trenutno trebaju uložiti značajni napori da se produže boravci turista u ovom Kantonu.

- **Oblici organiziranog putovanja**

Više od 76% europskih turističkih putovanja je unaprijed organizirano, tj. organizirano je putem raznih oblika posrednika, od toga broja 33% kupuje organizirane i oblikovane turističke paket aranžmane, dok ostali koriste druge oblike posredničkih usluga. Kao što je već istaknuto, bilježi se opći trend povećanja organiziranih dužih putovanja i „all inclusive aranžmana“. U Tuzlanskom kantonu je situacija drugačija. Potrebno je početi slijediti europski trend porasta organiziranih oblika turističkih putovanja, te razvijanja potpunije i kvalitetnije turističke ponude.

Navedeni trendovi upućuju na potrebu za modelom razvoja turizma Tuzlanskog kantona, koji je utemeljen na integralnom menadžmentu kvaliteta, što Kanton može pretvoriti u prepoznatljivu turističku destinaciju koja će biti konkurentna, naročito uz uvažavanje sljedećeg:

Tržište prirode postaje značajno, ali uz uvjete i dokaze da se priroda i čovjekova okolina štite, što se manifestira kroz brigu za okoliš i afirmaciju zdrave autohtone hrane. To je primarna turistička tržišna prednost Kantona. Planine, rijeke, jezera, bogata flora i fauna omogućavaju jedinstven doživljaj turistima. Šetnje, planinarenje, mirovanje u prirodi, ribolov, foto programi, promatranje ptica i životinja endemskih vrsta, postaju sve značajniji element turističke potražnje, a u skladu s tim Kanton može razvijati svoju turističku ponudu.

Tržište kulture i historije postaje atraktivno. Turisti posjećuju mjesta od povijesnog značenja i žele upoznati specifičnosti nacionalne kulture. Kulturni se sadržaji, više ili manje, posjećuju u okviru gotovo svakoga turističkog putovanja. Kulturne sadržaje za turiste treba osmisliti na način da oni budu interesantni, te da nude turistima jedinstvenu „priču“ i doživljaj.

Tržište sporta postaje posebno istaknut oblik turističke potražnje i motiva putovanja. Evidentan je rastući trend potrebe za rekreacijom. Na primjer, pojačan interes za biciklizam, padobranstvo, natjecanja moto sporta, rezultat će izraženijom potražnjom za većim, kvalitetnijim i udobnijim objektima za sport i rekreaciju.

Tržište vjerskog turizma danas je također aktuelno. I na ovoj osnovi Tuzlanski kanton, a naročito određene mikrodestinacije, mogu doprinijeti njegovoj turističkoj atraktivnosti.

Tržište „dobrog života“ postaje važan element turističke potražnje, pri čemu se naglasak stavlja na kvalitet potražnje i sigurnost svih vidova i oblika turističke potrošnje. To se posebno odnosi na potražnju za hotelima boljeg kvaliteta (brend, „all inclusive“ i boutique hoteli), programima najvišeg kvaliteta, koji uključuju zdrav život i zdravu hranu, wellness, originalnost u izvornim objektima, duhovnost, mir, spokoj, (potražnja za malim mjestima, gradovima posebnoga graditeljskog naslijeđa, agro-turistička potražnja, upoznavanje sa karakteristikama života na selu, učešće u aktivnostima kao što su berba šljiva, berba gljiva, upoznavanje sa starim zanatima i vještinama, itd), prezentaciju autohtone kulture, prezentaciju orijentalnih jela, kuhinje i načina života koji je nestao ili je nedoživljen u europskim okvirima.

Tržište zabave postaje nezaobilazni dio turističke potražnje, posebno u velikim mjestima Kantona. Programi za zabavu na otvorenom, festivali, programi na povjesnim lokacijama i tvrđavama postaju dio potražnje koja je nezaobilazna u kreiranju jedinstvenog turističkog doživljaja, a sve navedeno predstavlja značajan turistički potencijal Kantona.

2.2. Geografski položaj, prirodne karakteristike i kulturna baština

Tuzlanski kanton je jedna od deset administrativno - političkih jedinica u okviru Federacije Bosne i Hercegovine, koju čini trinaest općina sa područja regije Sjeveroistočne Bosne.

Na osnovu matematičko-geografskog i regionalnog položaja može se zaključiti da Tuzlanski kanton u užem smislu pripada regiji Sjeveroistočnoj Bosni, a u širem pogledu se nalazi na području jugoistočne Evrope, Balkanskog poluostrva, južnog dijela Panonske nizije i Podunavlja i sjevernog dijela Dinarskog planinskog sistema. Turističko - geografski položaj Tuzle i Tuzlanskog kantona odlikuje se izrazitom povoljnošću zbog blizine velikog broja disperzivnih centara. Na udaljenosti manjoj od 100 km nalaze se važni centri u okruženju: Brčko, Bijeljina, Zvornik, Doboj, Zenica, Sarajevo i Loznica. Na udaljenosti do 200 km nalaze se veliki disperzivi a najvažniji za Tuzlanski kanton su Banja Luka, Osijek, Novi Sad i Beograd. Na udaljenosti do 400 km nalaze se važni regionalni centri i turističke destinacije susjednih i zemalja regiona kao što su Dubrovnik, Zagreb, Podgorica, Skoplje, Tirana, Ljubljana, Budimpešta i drugi.

2.2.1. Opća, prirodno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona

Prirodni turistički resursi su objekti i pojave u prostoru nastali radom endogenih i egzogenih sila Zemlje. Ovi resursi imaju naglašena rekreativna svojstva, a porastom urbanog u ukupnom svjetskom stanovništvu raste atraktivnost resursa sa očuvanom prirodom, rekreativnim i kuriozitetnim svojstvima. Prirodni turistički resursi se mogu podijeliti na geomorfološke, klimatske, hidrografske, biogeografske i pejzažne.

Geologija

Geoturizam je oblik prirodnog turizma usmjeren na geologiju i prirodni krajolik. Promovira turistički posjet geolokalitetima i zaštitu georaznolikosti, kao i razumijevanje geonauka kroz edukaciju. Složenost geološke građe i petrografskog sastava terena Tuzlanskog kantona rezultat je duge geološke prošlosti u kojoj su se desile različite promjene, koje su uslovile nastanak brojnih i različitih vrsta stijena: magmatskih, sedimentnih i metamorfnih te mnogih orudnjenja. Na prostoru Tuzlanskog kantona zastupljene su stijene iz ere paleozoika, mezozoika i kenozoika.

Tokom donjeg miocena i helveta stvarana je sona formacija u Tuzlanskom basenu koja se nalazi u okviru Dokanjske sinklinale i slivu rijeka Jale i Soline. Jezerske naslage donjeg miocena utvrđene su u terenima sjeverne Majevice, preko kojih je nataložena zona glavnog ugljenog sloja na prostoru Tuzlanskog basena. Sa ekonomskog aspekta ovdje su skoncentrisane najvažnije rezerve uglja i soli Sjeveroistočne Bosne što je regiju učinilo jednom od privredno najrazvijenijih u Bosni i Hercegovini.

Kako su geološki motivi sveprisutni, geoturistička ponuda nekog prostora ograničena je samo inovativnošću lokalnih stanovnika i turističkih stručnjaka.

Reljef

Tlo ili zemljište je osnovno i jedno od najvažnijih prirodnih izvora čovjekove egzistencije. O tlu ovisi 90% sveukupne proizvodnje hrane, stočne hrane, vlakana i energenata. Osim toga, s obzirom da čuva tragove naše prošlosti, važan je element naše kulturne baštine. Zdravo i plodno tlo, kao osnovni resurs za proizvodnju zdrave hrane posebno je značajno u agroturizmu, ekoturizmu i ruralnom turizmu. Na području Tuzlanskog kantona formiran je mozaik različitih tipova i vrsta zemljišta, što je uslovljeno prvenstveno litologijom terena, a sekundarno klimom i drugim pedogenetskim faktorima. Od automorfnih zemljišta najrasprostranjenija su: distrični kambisol, kalkokambisol i kalkomelanosol, smonica, litosol, regosol i rendzine, a među hidromorfnim se izdvajaju: pseudoglej, fluvisol, humofluvisol i euglej. *Antropomorfna zemljišta* su zemljišta kod kojih se ljudska intervencija smatra za glavni pedogenetski faktor. Ovakva zemljišta su prilično česta na području Tuzlanskog kantona, a zastupljena su uglavnom hortisolom (vrtno tlo), regosolom (rigolovano tlo) i deposolom.

2.2.2. Biljni i životinjski svijet

Biljni svijet

Biosfera ima naglašena rekreativna, estetska, zdravstvena, kuriozitetna, reliktna, endemska i znamenita svojstva turističke privlačnosti. Estetski atributi turističke atraktivnosti vegetacije odnose se na oblik i boju različitih biljnih vrsta. Kuriozitetni atributi turističke atraktivnosti biljnog svijeta vezani su za endemične i reliktno biljne vrste. Posebnu turističku vrijednost imaju listopadne, mješovite i četinarske šume umjerenih geografskih širina. Ove su šume pejzažno atraktivne i stanište brojnih vrsta divljači, što je osnova razvoja npr. izletničkog i lovnog turizma.

Tuzlanski kanton predstavlja kompleksno biogeografsko područje, zahvaljujući prvenstveno geografskom položaju, fizičkogeografskim i historijskim faktorima. Ukoliko prostor Tuzlanskog kantona posmatramo i analiziramo sa aspekta izdvojenih klimatogenih ekosistema, onda se ova regija može podijeliti na šest velikih zasebnih ekosistema: Ekosistem poplavnih šuma (*Populetalia albae*), Ekosistem mezohigrofilnih šuma sa lužnjakom (*Quercion roboris*), Ekosistem mezofilnih šuma kitnjaka i običnog graba (*Carpinion betuli illyricum*), Ekosistem bukovo - jelovih šuma (*Abieto - Fagetion moesiaca*), Ekosistem montanih bukovih šuma (*Fagetion moesiace montanum*), Ekosistem tamnih četinarskih šuma (*Abieti - Piceion illyricum*).

Životinjski svijet

Bitan resurs s turističkog aspekta je i fauna. Tuzlanski kanton se nalazi na granici između Planinske i Panonske faunističke oblasti, tako da životinjski svijet ovog područja predstavlja svojevrsnu mješavinu i jednih i drugih vrsta. Na relativno malom prostoru se može naći veliki broj vrsta insekata i raznih drugih beskralješnjaka te ptica, sisara, gmizavaca, slatkovodnih riba i amfibija. Od tzv. lovne divljači stanište ovdje imaju: srna (*Capreolus capreolus*), divlja svinja (*Sus scrofa*), jazavac (*Meles meles*), vuk (*Canis lupus*), mrki medvjed (*Ursus arctos*), zec (*Lepus europaeus*), tetrijeb (*Tetrao urogallus*), fazan (*Phasianus colchicus*), prepelica (*Coturnix coturnix*) i mnoge druge. U rijekama i vještačkim jezerima obitavaju mnoge vrste riba karakterističnih za donje i srednje tokove srednjoevropskih rijeka, poput mreke, soma, smuđa, šarana, kljena, štuke i drugih, dok se u rječicama na Konjuhu može naći riječni rak (*Astacus astacus*) i potočna pastrmka (*Salmo trutta morpha fario*).

2.2.3. Opća društveno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona relevantna za razvoj turizma

Karakteristike savremenog društveno - geografskog razvoja Tuzlanskog kantona odraz su višestoljetnog kontinuiteta postojanja i življenja na ovom prostoru. Društveno geografske

karakteristike Tuzlanskog kantona obuhvataju opće osobnosti stanovništva, privrednih i neprivrednih djelatnosti te naselja pri čemu svaki od navedenih elemenata predstavlja potencijal za razvoj različitih oblika kulturno-historijskog turizma.

Prostor današnjeg Tuzlanskog kantona bio je naseljen još od najstarijih vremena sa kontinuitetom življenja na ovim prostorima, o čemu svjedoče brojni arheološki lokaliteti iz perioda prahistorije, antike, srednjeg vijeka, osmanskog perioda i austrougarskog perioda, pa sve do danas.

Antropogeni turistički resursi

U antropogene turističke resurse su inkorporirani svi elementi koje je bosanskohercegovačko društvo izgradilo svojim radom, čineći njegovo kulturno-historijsko naslijeđe. S tim u vezi, antropogeni turistički resursi Tuzlanskog kantona mogu se svrstati u nekoliko skupina, i to: kulturno-historijski, etnografski, umjetnički, ambijentalni i manifestacijski. Svi oni su međusobno uslovljeni, te predstavljaju kompleksne, u nekim slučajevima samostalne, a u nekim komplementarne turističke resurse, koji značajno obogaćuju turističku ponudu kantona.

Antropogeni turistički resursi imaju veliki značaj za razvoj turizma Tuzlanskog kantona. Oni u najvećoj mjeri predstavljaju kulturno - historijsko naslijeđe ovog prostora, a kao najznačajniji mogu se izdvojiti arheološki lokaliteti, stećci, srednjovjekovni gradovi, sakralni objekti, te etnografska spomen obilježja.

Arheološki lokaliteti od izrazitog turističkog značaja za Tuzlanski kanton

Arheološki lokaliteti od izrazitog turističkog značaja za Tuzlanski kanton su brojni, kako iz prahistorijskog tako i oni iz antičkog i srednjovjekovnog perioda. Najznačajniji arheološki lokaliteti iz prahistorijskog, antičkog i srednjovjekovnog perioda su: *Tuzla* (Gradovrh - Solina, Gradovrh - Bare, Gradovrh - Srebra, Gradovrh - franjevački samostan, Tuzla, Gornja Tuzla 1, Gornja Tuzla 2, Gornja Tuzla - Grad, Gornja Tuzla - Drakčanska meraja, Simin Han, Par Selo - Krešića Gradina, Rapače - Gradinac, Križani - Gradac); *Banovići* (Tulovića gradina); *Gračanica* (Korića Han, Barice, Bilanovo Brdo, Dolovi, Gornja Lohinja, Monj, Vranovići, Vuknić); *Gradačac* (Mišinovača, Zabara - Orlovo polje, Cigla na Ražljevima, Gradina - Tolisa, Kalajdžije - Tramošnica, Kućišta - Donja Tramošnica); *Kalesija* (Jajići, Gornje Petrovice, Gradina, Kosovača); *Kladanj* (Brateljevići, Dobra Voda, Brgule, Gojsalići, Tuholj, Pauč, Kladanj) i brojni drugi. Izuzetnu kulturno - historijsku i turističku vrijednost na prostoru Tuzlanskog kantona imaju nekropole stećaka, srednjovjekovnih nadgrobničkih spomenika pripadnika bosanske crkve, koji zbog svojih oblika, ornamentike i natpisa čine veoma zanimljiv turistički sadržaj ovog prostora. Forme stećaka su različite (najčešće su u obliku stubova, sljemenjaka i ploča), a veliki broj njih krasi jako bogata ornamentika predstavljena ukrašenim bordurama, stubovima, polumjesecima, krstovima, udubljenjima, obručima, spiralama, rozetama, mačevima, lozom i grozdom, jabukom, muškim figurama, figurama sa oružjem i drugim ornamentima. Kao takvi, stećci predstavljaju snažan izraz kulturnih i ekonomskih prilika iz vremena u kom su nastali. Po brojnosti lokaliteta sa stećcima u Tuzlanskom kantonu prednjače područja općina Kladanj i Kalesija. Na prostoru općine Kladanj evidentirano (mapirano) je 57 nekropola, sa 598 stećaka u 25 naselja. Nekropola stećaka na lokalitetu Kuman, nekropola Olovci Kladanj uvrštena je na UNESCO listu svjetske kulturne baštine 2016. godine, sa 18 stećaka (sanduci, sljemenjaci) od kojih su tri ukrašena i jedan sa natpisom. Na prostoru Kalesije evidentirano je 20, Živinicama 8, Lukavcu 2 i Banovićima sa jednim lokalitetom sa stećcima. Na prostoru općine Tuzla nalazi se 15 lokaliteta sa evidentiranim nekropolama stećaka (Husino, Zanaga, Dokanj / Katoličko groblje, Petrovice Donje, Mramorje, Gradovrh, Okučnica, Dokanj, Stare Kuće, Dragunja Gornja, Obodnica Donja, Obodnica Gornja,

Kukovina, Potraš, Ristića Brdo) i 3 lokaliteta sa usamljenim stećcima, Rasovac, Mramor, Požarnica. Poseban kulturno - historijski i turistički značaj prostora Tuzlanskog kantona imaju *srednjovjekovni gradovi i utvrde* koji se odlikuju relativno dobrom očuvanošću, ali i turističkom prezentacijom i valorizacijom. S obzirom da su ovi gradovi u prošlosti imali višetruku namjenu (odbrambenu, političku, vojnu i dr.) prisutni su i različiti nazivi za njih ("gradina", "tvrđava", "kastel"), a najčešće je u upotrebi "stari grad". Od najvećeg turističkog značaja su stari gradovi u Srebreniku, Gračanici i Teočaku.

Srednjovjekovni grad Srebrenik podignut je na kamenitom uzvišenju, na visini od oko 500 m jugoistočno od naselja Srebrenik i sastavljen je od nekoliko zasebnih objekata, ulazni, istočni, sjeverni i glavni toranj. Prvi spomen ovog starog grada veže se za prvu polovinu XIV, odnosno 1333. godine kada je u njegovom podgrađu stanovao bosanski ban Stjepan II Kotromanić.

Srednjovjekovni stari grad "Soko" nalazi se na udaljenosti oko 5 kilometara sjeverno od naselja Gračanica. Radi se o gradini relativno malih dimenzija smještenoj na stijeni iznad rječice Sokoluše. Sastavni dio grada čine dva polulučno zasvedena tornja, a na sjeverozapadnom dijelu je dozidan pregradak koji služi kao zaštita glavnom ulazu. Ovaj grad se prvi puta pominje u prvoj polovini XV vijeka kao posjed kneza Radivoja, sina kralja Ostoje. Pod osmansku upravu je potpao 1512. godine, popravljen je 1777., a potpuno napušten 1840. godine.

Stari grad Teočak prvi puta se spominje početkom 1432. godine kao posjed mađarskog kralja koji ga poklanja despotu Đurđu Brankoviću. Uspostavom srebreničke banovine 1464. godine i Teočak se nalazi u ovoj vojnoj organizaciji kao rezidencijalni grad kralja Nikole Iločkog (1472 - 1477). Turci su ga, zbog izrazitog strateškog položaja, osvojili tek početkom 1474. godine.

Sakralni objekti čine dio graditeljskog nasljeđa Tuzlanskog kantona a nalaze se na mnogobrojnim lokalitetima i u velikoj mjeri su sačuvani od propadanja. Najveći broj sakralnih objekata datira iz osmanskog perioda. Najstarije sakralne građevine potiču iz prve polovine XVI vijeka, a čine ih manastiri, samostani, džamije, medrese, turbeta, mektebi, nišani i drugi objekti.

2.3. Demografske karakteristike Tuzlanskog kantona

Tuzlanski kanton, administrativno pripada Federaciji Bosne i Hercegovine, i smješten je u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine sa sjedištem Vlade i Skupštine u Gradu Tuzla. Tuzlanski kanton na sjeverozapadu, sjeveroistoku i istoku graniči sa Republikom Srpskom, na sjeveru sa Brčko distriktom, te na jugu i zapadu sa Zeničko-dobojskim kantonom. Tuzlanski kanton zauzima površinu od 2.649 km², odnosno 10,17% teritorije FBiH ili 5,18% teritorije BiH.

Područje Tuzlanskog kantona uključuje 13 lokalnih jedinica samouprave i to: Banovići, Čelić, Dobojski Iсток, Gračanica, Gradačac, Kalesija, Kladanj, Lukavac, Sapna, Srebrenik, Teočak, Tuzla i Živinice. Bosne i Hercegovine. Lokalne zajednice Tuzlanskog kantona nisu podjednako naseljene te tako Grad Tuzla ima najgušću naseljenost sa 373 stanovnika po km², a potom slijedi općina Teočak sa 246 stanovnika po km² te općina Dobojski Iсток sa 241 stanovnikom po km². S druge strane, najslabije naseljene lokalne jedinice samouprave su općina Kladanj sa 35 stanovnika po km² i općina Čelić sa 71 stanovnikom po km².

Procjene kretanja stanovništava, prema publikaciji Kanton u brojkama 2022. godina koju publicira Zavod za statistiku F BiH, ukazuju na kontinuirano smanjenje broj stanovnika u periodu 2018-2021. godina. U četiri promatrane godine Tuzlanski kanton je izgubio 5.927 stanovnika a posebno brine činjenica da se radi o kontinuiranom trendu jer se broj stanovnika smanjuje iz godine u godinu. Starosna struktura stanovništva je također negativna jer raste broj starijih osoba a smanjuje se broj

mladih, pa je tako broj starijih osoba u 2021. godini veći za 6.740 u odnosu na 2018 godinu. Najmanje učešće starijih osoba imaju Sapna, Kalesija, Banovići i Živinice, a najveći broj starijih osoba imaju Tuzla, Lukavac i Čelić. Starosna strukturu procijenjenog broja stanovnika Tuzlanskog kantona za period 2018-2021. godina i starosna struktura stanovništva po općinama i gardovima za 2021. godinu u velikoj mjeri ukazuje na budući razvojni potencijal za ekonomski i društveni razvoj a naročito za razvoj turizma u narednom periodu (Tabela 1).

Tabela 1. Procjena ukupnog broja stanovnika Tuzlanskog kantona po starosnoj strukturi

Tuzlanski kanton/Općina	procijenjeni broj stanovnika				% učešća		
	Ukupno	0-14	15-64	65 i više	0-14	15-64	65 i više
TK 30.6.2021.	434.424	61.158	300.921	72.345	14,1%	69,3%	16,7%
Muškarci	212.131	31.380	149.636	31.115	14,8%	70,5%	14,7%
Žene	222.293	29.778	151.285	41.230	13,4%	68,1%	18,5%
Banovići	22.291	3.358	15.971	2.962	15,1%	71,6%	13,3%
Čelić	9.772	1.188	6.824	1.760	12,2%	69,8%	18,0%
Doboj-Istok	9.764	1.493	6.841	1.430	15,3%	70,1%	14,6%
Grad Gračanica	44.745	6.838	30.398	7.509	15,3%	67,9%	16,8%
Grad Gradačac	38.552	5.730	26.455	6.367	14,9%	68,6%	16,5%
Grad Tuzla	108.533	14.212	72.229	22.092	13,1%	66,6%	20,4%
Kalesija	32.448	4.647	23.605	4.196	14,3%	72,7%	12,9%
Kladanj	11.415	1.455	8.216	1.744	12,7%	72,0%	15,3%
Lukavac	42.518	5.337	29.249	7.932	12,6%	68,8%	18,7%
Sapna	10.410	1.333	7.765	1.312	12,8%	74,6%	12,6%
Grad Srebrenik	39.231	5.890	27.096	6.245	15,0%	69,1%	15,9%
Teočak	6.993	819	5.079	1.095	11,7%	72,6%	15,7%
Grad Živinice	57.752	8.858	41.193	7.701	15,3%	71,3%	13,3%
TK 30.6.2020.	437.607	62.348	304.059	71.200	14,2%	69,5%	16,3%
TK 30.6.2019.	438.811	63.461	307.156	68.194	14,5%	70,0%	15,5%
TK 30.6.2018.	440.351	64.438	310.308	65.605	14,6%	70,5%	14,9%

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Negativan prirodni priraštaj u Tuzlanskom kantonu koji se u 2021. godini uvećao za skoro 5 puta u odnosu na 2019. godinu, povećan sa 520 na 2.415 stanovnika, kao i izraženi trend ukazuju na slabljenje razvojnog potencijala Kantona. Pad stope nataliteta i rast stope prirodnog priraštaja stanovništva potvrđuju naprijed navedeni argument. Nema sumnje da zaustavljanje negativnog trenda prirodnog priraštaja stanovništva i povećanje stope nataliteta treba biti vodeći prioritet ekonomskih politika Tuzlanskog kantona, a da dobro osmišljena i programirana politika razvoja turizma može dati veliki doprinos u promjeni iskazanih negativnih trendova. (Tabela 2)

Tabela 2. Prirodno kretanje stanovništva Tuzlanskog kantona u periodu 2018-2021. godina

Tuzlanski kanton	Živorodeni				Mrtvo-rođeni	Prirodni priraštaj	Stopa nataliteta	Stopa prirodno g priraštaja
	Ukupno rođeni	po spolu		ukupno				
		muški	ženski					
2018	3.740	1.895	1.828	3.723	17	-520	8,5	-1,2

2019	3.649	3.636	1.887	1.749	13	-703	8,3	-1,6
2020	3.437	3.425	1.775	1.650	12	-1.834	7,8	-4,2
2021	3.368	3.354	1.714	1.640	14	-2.415	7,7	-5,6

Izvor podataka: Kantoni u brojama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

2.4. Pregled stanja i kretanja ekonomskih pokazatelja turizma Tuzlanskog kantona

Broj dolazaka turista na područje Tuzlanskog kantona

Dolaske turista u Tuzlanski kanton treba promatrati u kontekstu dolazaka turista u Federaciju BiH. Pokazatelji ukazuju da je u Federaciji BiH u promatranom razdoblju 2018-2021 godina najviše turista boravilo u 2019. godini a njihov broj je iznosio 1.227.245 a najmanje u 2020. godini kada ih je boravilo svega 305.890 što je za 75% manje u odnosu na prethodnu godinu. Također je u F BiH u 2019. godini najviše boravilo stranih turista kada je njihovo učešće u ukupnom broju iznosilo blizu 80%, da bi u godinu pandemije njihovo učešće palo na svega 42% a u 2011. godini je došlo do blagog rasta kada je bilo 57% posto što je još uvijek značajno manje u odnosu na godinu prije pandemije. Pokazatelji ukazuju da je pandemija Covid 19 imala izrazito negativne efekte na kretanje turista što se odrazilo na broj dolazaka u F BiH.

Dinamika dolaska turista u Tuzlanski kanton pratila je dinamiku dolaska turista u F BiH, pa je i TK imao najviše dolazaka u 2019. godini kada je boravilo 48.883 turista od čega njih 21.235. stranih turista. U godinu pandemije ukupan broj dolazaka se smanjio za 57,3% a broj dolazaka stranih turista za čak 70,3%. Ipak, u 2021. godini došlo je do oporavka i povećanog broja dolazaka tako da je registrovan dolazak 37.196 turista, od čega stranih turista 14.760 čime se poboljšala struktura u korist stranih turista ali je ukupan broj turista pa i stranih turista značajno niži u odnosu na godinu prije pandemije. Turizam TK mjeran brojem dolazaka brže se oporavlja od F BiH, što ukazuje stopa dolaska turista 2021/2019 koja za TK iznosi 79% a za F BiH 53,4%.

Pokazatelji ukazuju da su najviše pogođeni kantoni koji prednjače u broju dolazaka turista a to su Kanton Sarajevo i Hercegovačko neretvanski kanton, što je ukazalo na ranjivost turizma i nepripremljenost na krize, ali su oni pokazali i najveći stepen vitalnosti te su zabilježili veće stope rasta od prosjeka FBiH čime su doprinijeli bržem oporavku turizma u FBiH. Više informacija o kretanju broja dolazaka turista u period 2018-2021 u kantone FBiH, stope pada/rasta i strukturu dolaska mogu se vidjeti u tabeli koja slijedi.

Tabela 3. Dolazak turista u kantone Federacije Bosne i Hercegovine u periodu 2018-2020. godina

Kanton	dolasci turista				stopa rasta/pada			% strukture	
Federacija	Godina	ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani	domaći	strani
Unsko – sanski kanton	2018	55.542	22.196	33.346				40,0%	60,0%
	2019	64.416	23.132	41.284	116,0%	104,2%	123,8%	35,9%	64,1%
	2020	22.702	17.826	4.876	35,2%	77,1%	11,8%	78,5%	21,5%
	2021	45.283	25.690	19.593	199,5%	144,1%	401,8%	56,7%	43,3%
Kanton Posavski	2018	12.025	7.319	4.706				60,9%	39,1%
	2019	10.975	6.350	4.625	91,3%	86,8%	98,3%	57,9%	42,1%
	2020	3.156	2.200	956	28,8%	34,6%	20,7%	69,7%	30,3%
	2021	7.877	5.695	2.182	249,6%	258,9%	228,2%	72,3%	27,7%
Tuzlanski	2018	47.077	25.096	21.981				53,3%	46,7%

kanton	2019	48.883	27.648	21.235	103,8%	110,2%	96,6%	56,6%	43,4%
	2020	20.877	14.575	6.302	42,7%	52,7%	29,7%	69,8%	30,2%
	2021	37.196	22.436	14.760	178,2%	153,9%	234,2%	60,3%	39,7%
Zeničko - dobojski kanton	2018	31.642	14.794	16.848				46,8%	53,2%
	2019	38.852	20.598	18.254	122,8%	139,2%	108,3%	53,0%	47,0%
	2020	22.956	17.986	4.970	59,1%	87,3%	27,2%	78,3%	21,7%
	2021	41.166	31.875	9.291	179,3%	177,2%	186,9%	77,4%	22,6%
Bosansko – podrinjski kanton	2018	2.523	1.661	862				65,8%	34,2%
	2019	2.335	1.601	734	92,5%	96,4%	85,2%	68,6%	31,4%
	2020	881	753	128	37,7%	47,0%	17,4%	85,5%	14,5%
	2021	1.935	1.643	292	219,6%	218,2%	228,1%	84,9%	15,1%
Srednjobosanski kanton	2018	47.142	25.885	21.257				54,9%	45,1%
	2019	54.028	28.346	25.682	114,6%	109,5%	120,8%	52,5%	47,5%
	2020	22.990	18.161	4.829	42,6%	64,1%	18,8%	79,0%	21,0%
	2021	52.337	34.068	18.269	227,7%	187,6%	378,3%	65,1%	34,9%
Hercegovačko-neretvanski kanton	2018	286.814	48.962	237.852				17,1%	82,9%
	2019	317.311	50.883	266.428	110,6%	103,9%	112,0%	16,0%	84,0%
	2020	66.637	50.046	16.591	21,0%	98,4%	6,2%	75,1%	24,9%
	2021	116.478	65.716	50.762	174,8%	131,3%	306,0%	56,4%	43,6%
Zapadnohercegovački kanton	2018	6.134	2.508	3.626				40,9%	59,1%
	2019	9.740	3.400	6.340	158,8%	135,6%	174,8%	34,9%	65,1%
	2020	3.402	1.719	1.683	34,9%	50,6%	26,5%	50,5%	49,5%
	2021	5.711	2.497	3.214	167,9%	145,3%	191,0%	43,7%	56,3%
Kanton Sarajevo	2018	570.059	74.703	495.356				13,1%	86,9%
	2019	667.756	89.918	577.838	117,1%	120,4%	116,7%	13,5%	86,5%
	2020	136.304	50.786	85.518	20,4%	56,5%	14,8%	37,3%	62,7%
	2021	338.083	87.561	250.522	248,0%	172,4%	292,9%	25,9%	74,1%
Kanton 10	2018	9.744	3.196	6.548				32,8%	67,2%
	2019	12.949	3.730	9.219	132,9%	116,7%	140,8%	28,8%	71,2%
	2020	5.985	2.944	3.041	46,2%	78,9%	33,0%	49,2%	50,8%
	2021	9.621	4.868	4.753	160,8%	165,4%	156,3%	50,6%	49,4%
Federacija BiH	2018	1.068.702	226.320	842.382				21,2%	78,8%
	2019	1.227.245	255.606	971.639	114,8%	112,9%	115,3%	20,8%	79,2%
	2020	305.890	176.996	128.894	24,9%	69,2%	13,3%	57,9%	42,1%
	2021	655.687	282.049	373.638	214,4%	159,4%	289,9%	43,0%	57,0%

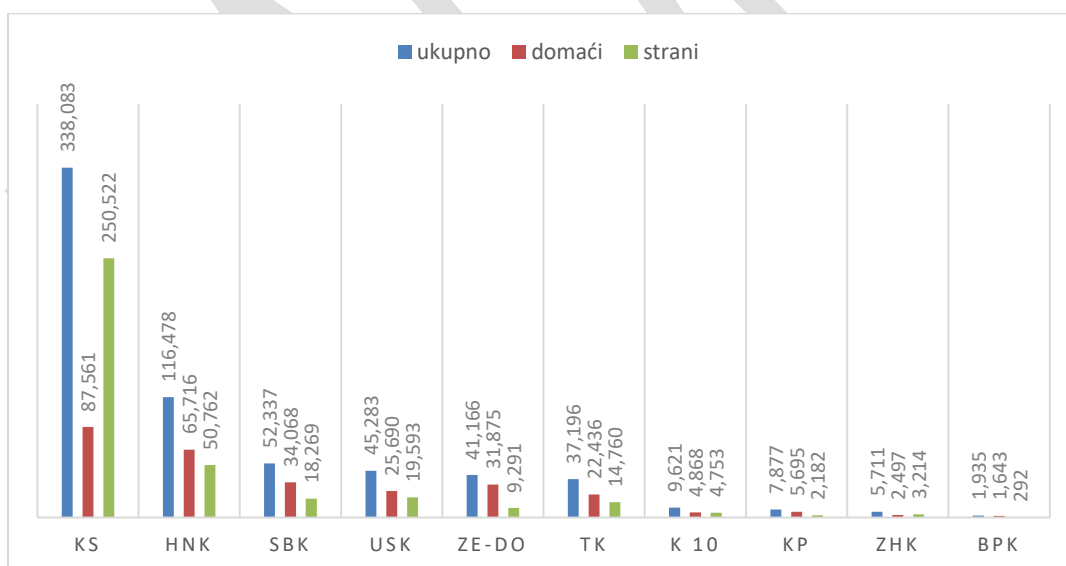
Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>)

Posmatrajući izdvojeno 2021. godinu kao godinu nakon globalne pandemije COVID-19 koja je u velikoj mjeri negativno utjecala na turizam i ugostiteljstvo, već je konstatovano da se turizam Tuzlanskog kantona oporavlja bolje nego prosjek F BiH. Međutim, Tuzlanski kanton se prema pokazateljima broja dolazaka turista nalazi na šestom mjestu od ukupno 10 kantona u FBiH, **sa tek 5,7% učešća u ukupnom broju dolaska turista** odnosno sa 37.196 od ukupno 655.687 turista. Ovaj podatak pokazuje da postoji veliki prostor za napredak u razvoju turizma imajući u vidu sve kapacitete i potencijale Tuzlanskog kantona te da se uz strateške planove razvoja turizma u narednom periodu Tuzlanski kanton treba pozicionirati kao jedan od vodećih kantona u oblasti turizma u Federaciji BiH.

Tabela 4. Dolasci turista u kantone Federacije Bosne i Hercegovine u 2021. godini

	DOLASCI TURISTA			% učešća u F BiH			% strukture domaći/strani	
	Ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani	domaći	strani
Federacija BiH	655.687	282.049	373.638	100,0%	100,0%	100,0%	43,0%	57,0%
Kanton Sarajevo	338.083	87.561	250.522	51,6%	31,0%	67,0%	25,9%	74,1%
Hercegovačko-neretvanski kanton	116.478	65.716	50.762	17,8%	23,3%	13,6%	56,4%	43,6%
Srednjobosanski kanton	52.337	34.068	18.269	8,0%	12,1%	4,9%	65,1%	34,9%
Unsko-sanski kanton	45.283	25.690	19.593	6,9%	9,1%	5,2%	56,7%	43,3%
Zeničko - dobojski kanton	41.166	31.875	9.291	6,3%	11,3%	2,5%	77,4%	22,6%
Tuzlanski kanton	37.196	22.436	14.760	5,7%	8,0%	4,0%	60,3%	39,7%
Kanton 10	9.621	4.868	4.753	1,5%	1,7%	1,3%	50,6%	49,4%
Kanton Posavski	7.877	5.695	2.182	1,2%	2,0%	0,6%	72,3%	27,7%
Zapadnohercegovački kanton	5.711	2.497	3.214	0,9%	0,9%	0,9%	43,7%	56,3%
Bosansko-podrinjski kanton	1.935	1.643	292	0,3%	0,6%	0,1%	84,9%	15,1%

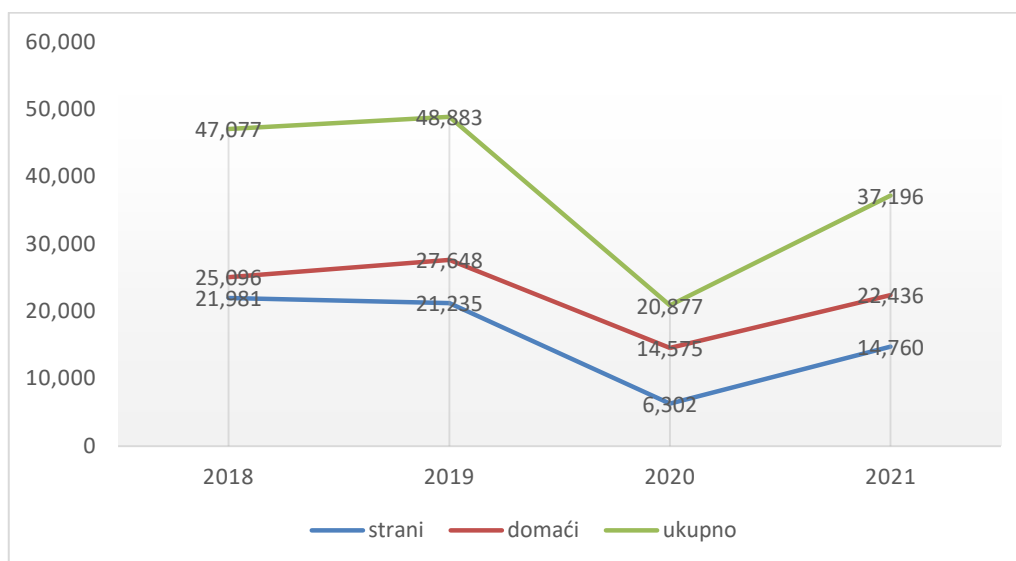
Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Slika 1. Ukupan broj dolazaka turista, broj dolazaka domaćih i stranih turista po kantonima u 2021. godini

Prikaz koji slijedi ilustrativno predstavlja pomenute podatke o dolascima turista u Tuzlanski kanton u periodu od 2018-2021 godine kroz prizmu domaćih i stranih gostiju. Kao što se može primjetiti, u 2020 godini je došlo do značajnog pada u broju gostiju, posebno stranih, imajući u vidu sva ograničenja kretanja kojima su države bile izložene kroz taj period. Tokom 2021. godine je došlo do porasta broja dolazaka kako stranih tako i domaćih turista, ipak još uvijek je taj broj za 23% niži u odnosu na 2019. godinu. Tokom 2022. godine se očekuje stabilizacija i povratak na nivo pokazatelja

u 2019. godini, a u periodu koji slijedi potrebno je raditi na sinhronizovanom privlačenju turista u ovaj kanton.

Slika 2. Ukupan broj dolazaka turista, broj dolazaka domaćih i stranih turista u Tuzlanskom kantonu, 2018-2021 godina

Broj noćenja na području Tuzlanskog kantona

Pored dolazaka turista, važan pokazatelj u analizi razvoja turizma je i broj noćenja. Promatrajući stanje u Federaciji BiH u razdoblju 2018-2021. godina, najviše noćenja je zabilježeno u 2019. godini i to 2.379.701. noćenja, a najmanje u 2020. godini kada ih je bilo svega 703.652 što je za 70% manje u odnosu na prethodnu godinu. Tokom 2019. godine je u F BiH zabilježeno 1.901.205 noćenja stranih turista što je bilo 80% u odnosu na ukupan broj noćenja, dok je u 2020. godini kada je zavlada pandemija COVID-19 učešće stranih turista bilo tek 41%. U godini koja je uslijedila nakon COVID-19 pandemija, a u kojoj su se još uvijek osjećale posljedice radi ograničenja u kretanju, došlo je do rasta broja noćenja u Federaciji BiH za 764.803 noćenja što je ujedno veće od ukupnog broja noćenja tokom 2019 godine, a učešće stranih turista je bilo 62%. Razloge većeg oporavka zabilježenog u pogledu stranih gostiju u odnosu na domaće se mogu tražiti u činjenici da su ograničenja u ulazak u BiH bila nešto manja u odnosu na zemlje regiona i Evrope te su mnogi turisti iskoristili tu olakšicu i posjetili Bosnu i Hercegovinu.

Dinamika noćenja turista u Tuzlanski kanton pratila je dinamiku noćenja turista u F BiH, pa je i TK imao najviše noćenja u 2019. godini kada je zabilježeno 91.923 noćenja od čega njih 44.244 stranih turista. U godini pandemije ukupan broj dolazaka se smanjio za 56% te i broj noćenja stranih turista za 53%. Ipak, u 2021. godini došlo je do oporavka i povećanog broja noćenja tako da je registrovano 70.651 noćenje, od čega stranih turista 31.851 čime se pogoršala struktura u korist stranih turista ali je ukupan broj noćenja pa i stranih noćenja značajno niži u odnosu na godinu prije pandemije.

Tabela 5. Noćenje turista u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine u periodu 2018-2020. godina

Kanton Federacija	Godina	noćenja turista			stopa rasta/pada			% strukture	
		ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani	domaći	strani

Unsko – sanski kanton	2018	84.467	32.325	52.142				100,0 %	38,3%
	2019	101.210	36.394	64.816	119,8%	112,6 %	124,3 %	100,0 %	36,0%
	2020	38.525	29.691	8.834	38,1%	81,6%	13,6%	100,0 %	77,1%
	2021	76.398	39.129	37.269	198,3%	131,8 %	421,9 %	100,0 %	51,2%
Kanton Posavski	2018	16.215	9.410	6.805				100,0 %	58,0%
	2019	15.310	8.633	6.677	94,4%	91,7%	98,1%	100,0 %	56,4%
	2020	5.330	3.674	1.656	34,8%	42,6%	24,8%	100,0 %	68,9%
	2021	11.358	7.830	3.528	213,1%	213,1 %	213,0 %	100,0 %	68,9%
Tuzlanski kanton	2018	81.512	38.117	43.395				100,0 %	46,8%
	2019	91.923	47.679	44.244	112,8%	125,1 %	102,0 %	100,0 %	51,9%
	2020	40.338	25.520	14.818	43,9%	53,5%	33,5%	100,0 %	63,3%
	2021	70.651	38.800	31.851	175,1%	152,0 %	214,9 %	100,0 %	54,9%
Zeničko - dobojski kanton	2018	97.187	55.429	41.758				100,0 %	57,0%
	2019	125.317	83.066	42.251	128,9%	149,9 %	101,2 %	100,0 %	66,3%
	2020	79.420	64.771	14.649	63,4%	78,0%	34,7%	100,0 %	81,6%
	2021	113.966	89.453	24.513	143,5%	138,1 %	167,3 %	100,0 %	78,5%
Bosansko – podrinjski kanton	2018	5.213	3.729	1.484				100,0 %	71,5%
	2019	4.733	3.595	1.138	90,8%	96,4%	76,7%	100,0 %	76,0%
	2020	4.205	3.720	485	88,8%	103,5 %	42,6%	100,0 %	88,5%
	2021	6.265	5.368	897	149,0%	144,3 %	184,9 %	100,0 %	85,7%
Srednjobo- sanski kanton	2018	85.427	46.590	38.837				100,0 %	54,5%
	2019	90.381	44.075	46.306	105,8%	94,6%	119,2 %	100,0 %	48,8%
	2020	41.097	30.776	10.321	45,5%	69,8%	22,3%	100,0 %	74,9%
	2021	92.787	59.465	33.322	225,8%	193,2 %	322,9 %	100,0 %	64,1%

Hercegovačko -neretvanski kanton	2018	581.214	93.459	487.755				100,0 %	16,1%
	2019	607.508	96.946	510.562	104,5%	103,7 %	104,7 %	100,0 %	16,0%
	2020	204.237	161.43 6	42.801	33,6%	166,5 %	8,4%	100,0 %	79,0%
	2021	273.457	153.86 3	119.594	133,9%	95,3%	279,4 %	100,0 %	56,3%
Zapadnohe rcegovački kanton	2018	9.517	3.243	6.274				100,0 %	34,1%
	2019	14.513	5.046	9.467	152,5%	155,6 %	150,9 %	100,0 %	34,8%
	2020	5.905	2.965	2.940	40,7%	58,8%	31,1%	100,0 %	50,2%
	2021	9.723	3.884	5.839	164,7%	131,0 %	198,6 %	100,0 %	39,9%
Kanton Sarajevo	2018	1.111.63 1	121.49 3	990.138				100,0 %	10,9%
	2019	1.309.11 3	147.80 9	1.161.30 4	117,8%	121,7 %	117,3 %	100,0 %	11,3%
	2020	274.973	86.363	188.610	21,0%	58,4%	16,2%	100,0 %	31,4%
	2021	797.639	152.24 4	645.395	290,1%	176,3 %	342,2 %	100,0 %	19,1%
Kanton 10	2018	16.563	4.872	11.691				100,0 %	29,4%
	2019	19.693	5.253	14.440	118,9%	107,8 %	123,5 %	100,0 %	26,7%
	2020	9.622	4.214	5.408	48,9%	80,2%	37,5%	100,0 %	43,8%
	2021	16.211	7.193	9.018	168,5%	170,7 %	166,8 %	100,0 %	44,4%
Federacija BiH	2018	2.088.94 6	408.66 7	1.680.27 9				100,0 %	19,6%
	2019	2.379.70 1	478.49 6	1.901.20 5	113,9%	117,1 %	113,1 %	100,0 %	20,1%
	2020	703.652	413.13 0	290.522	29,6%	86,3%	15,3%	100,0 %	58,7%
	2021	1.468.45 5	557.22 9	911.226	208,7%	134,9 %	313,7 %	100,0 %	37,9%

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

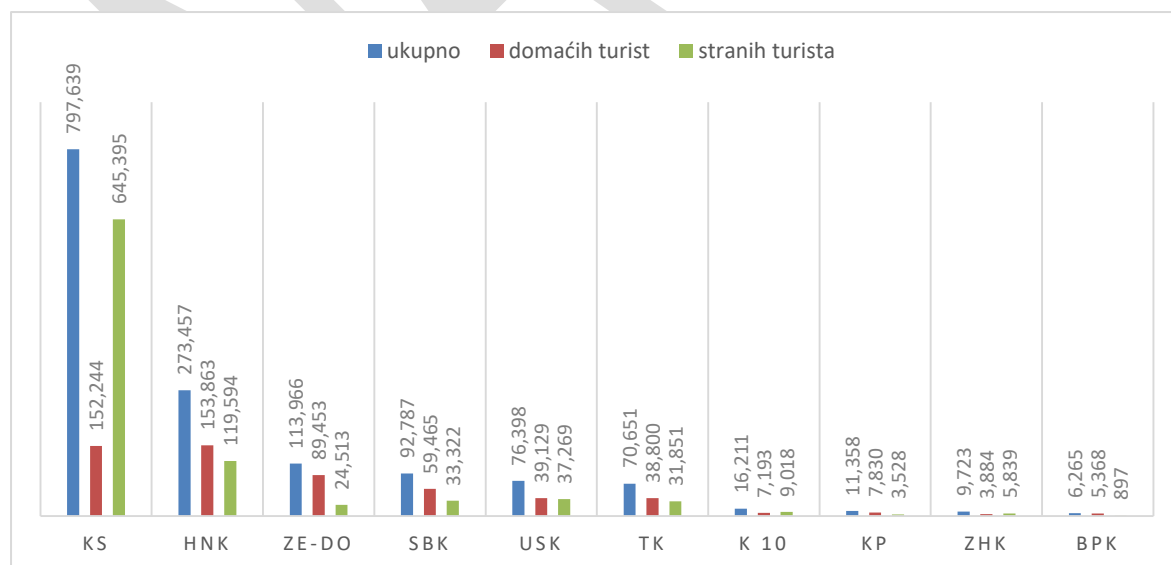
Slično kao i sa pokazateljima brojem dolazaka turista, i prema broju noćenja, Tuzlanski kanton zauzima šesto mjesto u Federaciji BiH, sa tek 4,8% učešća u ukupnom broju noćenja tokom 2021. godine. Broj stranih noćenja u Tuzlanskom kantonu čini 7% u ukupnoj broju stranih noćenja u F BiH iste godine. Ponovno pokazatelji pokazuju da je posjećenost Tuzlanskog kantona dosta niska u odnosu na prosjek u Federaciji BiH te da efikasnim upravljanjem postojećih resursa i strateški

osmišljenim razvojem turzima, Tuzlanski kanton ima potencijal doći u sami vrh FBiH po broju noćenja odmah iza Kantona Sarajevo i Hercegovačko-neretvanskog kantona koji su središte turizma u Federaciji zahvaljujući svojim prirodno-historijskim resursima. Tabela i grafikon ispod pokazuju kretanje noćenja turista po kantonima u Federaciji BiH za 2021. godinu.

Tabela 6. Noćenja turista u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine u 2021. godini

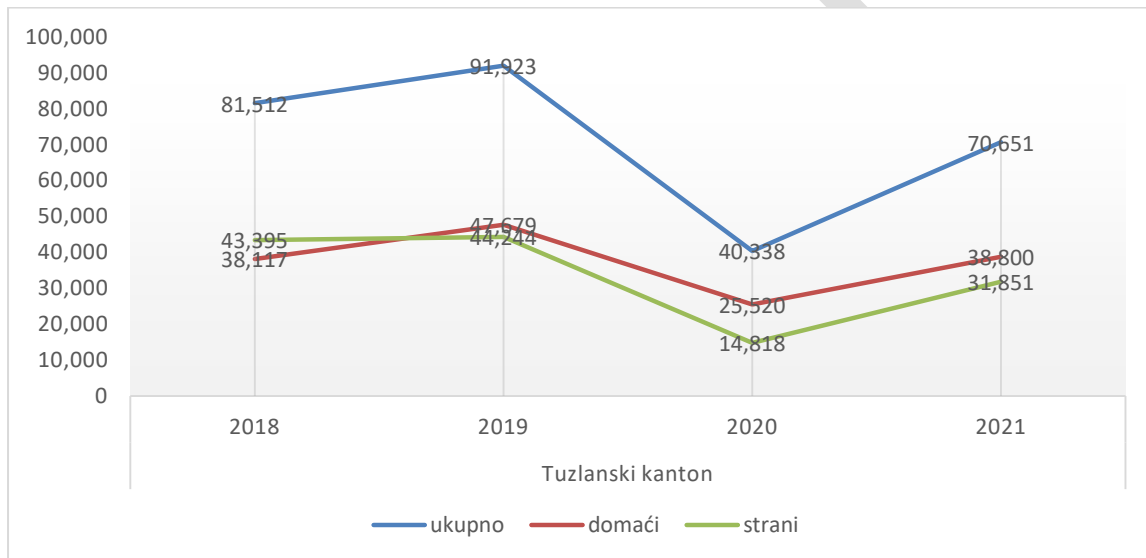
	noćenja turista			% učešća u F BiH			% strukture domaći/strani	
	ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani	domaći	strani
Federacija BiH	1.468.455	557.229	911.226	100,0%	100,0%	100,0%	37,9%	62,1%
Kanton Sarajevo	797.639	152.244	645.395	54,3%	27,3%	70,8%	19,1%	80,9%
Hercegovačko-neretvanski kanton	273.457	153.863	119.594	18,6%	27,6%	13,1%	56,3%	43,7%
Srednjobosanski kanton	113.966	89.453	24.513	7,8%	16,1%	2,7%	78,5%	21,5%
Unsko-sanski kanton	92.787	59.465	33.322	6,3%	10,7%	3,7%	64,1%	35,9%
Zeničko - dobojski kanton	76.398	39.129	37.269	5,2%	7,0%	4,1%	51,2%	48,8%
Tuzlanski kanton	70.651	38.800	31.851	4,8%	7,0%	3,5%	54,9%	45,1%
Kanton 10	16.211	7.193	9.018	1,1%	1,3%	1,0%	44,4%	55,6%
Kanton Posavski	11.358	7.830	3.528	0,8%	1,4%	0,4%	68,9%	31,1%
Zapadnohercegovački kanton	9.723	3.884	5.839	0,7%	0,7%	0,6%	39,9%	60,1%
Bosansko-podrinjski kanton	6.265	5.368	897	0,4%	1,0%	0,1%	85,7%	14,3%

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Slika 3. Ukupan broj noćenja turista, broj noćenja domaćih i stranih turista po kantonima u 2021.godini

Ilustrativni prikaz kretanja broja noćenja ukupnog broja turista, te broja noćenja domaćih i stranih turista u Tuzlanskom kantonu za period 2018-2021. prikazuje da je došlo do porasta u 2019. godini u odnosu na 2018. godinu te bi se taj trend vjerovatno nastavio i tokom narednog perioda da nije došlo do potpunog poremećaja turističkog tržišta zbog izbijanja COVID-19 pandemije u 2020. godini kada je došlo do značajnog pada u broju dolazaka pa tako i broju noćenja. Tokom 2021. godine je došlo do porasta broja ukupnih noćenja, ali ipak još uvijek je taj broj za 23% niži u odnosu na 2019. godinu. U narednom periodu je potrebno usmjeriti aktivnosti na povratak pokazatelja na pred-pandemijsku godinu a potom raditi na valorizaciji i brendiranju Tuzlanskog kantona kao podjednako poželjne destinacije u odnosu na Kanton Sarajevo i Hercegovačko-neretvanski kanton koji su vodeći po posjetama turista u F BiH.

Slika 4. Ukupan broj noćenja turista, broj noćenja domaćih i stranih turista u Tuzlanskom kantonu, 2018-2021 godina

Drugi relevantni pokazatelji

Dolasci i noćenja turista prema vrstama objekata

Na Tuzlanskom kantonu je tokom 2021. godine registrovano 1.744 ležaja što je za 169 manje u odnosu na 2018 kada je bilo 1.913 ležaja. Prema vrstama smještaja, na Tuzlanskom kantonu dominiraju hotel i sličan smještaj sa 98% u ukupnom boravku, potom odmarališta i slični objekti te ostali smještaj sa zanemarivim učešćem. U odnosu na 2018. godinu kada su odmarališta i slični objekti bilježili učešće sa 4% u ukupnom boravku, u posmatranom periodu je dolazilo do kontinuiranog pada dolazaka i noćenja u ovoj vrsti smještaja. Interesantno je spomenuti da u kategoriji „odmarališta i slični objekti“ u 2020-2021 godini uglavnom spavaju samo domaći turisti dok je u istoj kategoriji u periodu 2018-2019 omjer domaćih i stranih gostiju bio podjednako raspoređen. U posljednje dvije godine promatranog perioda, strani turisti uglavnom biraju hotele i sličan smještaj za svoj boravak.

Ono što je važno napomenuti u analizi jeste nepotpuni pregled podataka o broju noćenja i boravku turista, koji je rezultat neuređenog sistema praćenja pokazatelja na području Tuzlanskog kantona. Naime, ovaj kanton ima veliki izazov sa privatnim smještajem, i to najviše u području oko Panonskih jezera u Gradu Tuzla te području oko Međunarodnog aerodroma Tuzla u Gradu Živinice. Izdavanje ležaja i pružanja usluga noćenja gostima u privatnom smještaju se radi mimo procedura i propisanih zakona, uglavnom ti objekti nisu ni registrovani kao subjekti za izdavanje smještaja te su samim time podaci o boravku gostiju nedostupni za praćenje Turističkoj zajednici Tuzlanskog kantona kao i Federalnom zavodu za statistiku. Ovaj problem predstavlja ozbiljno ograničenje u razvoju turizma na Tuzlanskom kantonu, zbog toga što stavlja u nezavidan položaj registrovane subjekte koji su podložni raznim troškovima i samim time nekonkurentni su smještaju koji se nudi van zakonskih okvira. U narednom periodu, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona bi trebala identifikovati sve takve subjekte te ih uz inspekcijски nadzor staviti u rad unutar zakonskih okvira.

Tabela 7. Dolasci i noćenja turista u Tuzlanskom kantonu prema vrstama objekata u periodu 2018-2021. godina

	DOLASCI TURISTA			NOĆENJA TURISTA		
	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaćih turista	Stranih turista
2018	47.077	25.096	21.981	81.512	38.117	43.395
Hoteli i sličan smještaj	44.487	23.765	20.722	76.496	35.556	40.940
Odmarališta i slični objekti.	2.152	1.011	1.141	3.393	1.387	2.006
Kampovi i prostori za kampiranje	-	-	-	-	-	-
Ostali smještaj	438	320	118	1.623	1.174	449
Broj ležaja	1.913					
2019	48.883	27.648	21.235	91.923	47.679	44.244
Hoteli i sličan smještaj	45.895	25.741	20.154	85.710	43.720	41.990
Odmarališta i slični objekti.	2.497	1.517	980	4.197	2.485	1.712
Kampovi i prostor za kampiranje	-	-	-	-	-	-
Ostali smještaj	491	390	101	2.016	1.474	542
Broj ležaja	1.614					
2020	20.877	14.575	6.302	40.338	25.520	14.818
Hoteli i sličan smještaj	19.698	13.478	6.220	38.172	23.507	14.665
Odmarališta i slični objekti.	894	831	63	1.282	1203	79
Kampovi i prostori za kampiranje						
Ostali smještaj	285	266	19	884	810	74
Broj ležaja	1.788					
2021	37.196	22.436	14.760	70.651	38.800	31.851
Hoteli i sličan smještaj	36.456	21.770	14.686	68.103	36.423	31.680
Odmarališta i slični objekti	321	275	46	1.404	1.340	64
Kampovi i prostori za kampiranje	-	-	-	-	-	-
Ostali smještaj	419	391	28	1.144	1.037	107
Broj ležaja	1.744					

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Analizom broja dolazaka i noćenja stranih gostiju u Tuzlanski kanton dolazi se do zaključka da najveći broj turista dolazi iz zemalja regiona (Hrvatska, Srbija, Slovenija) te zemalja u kojima je brojna bosanskohercegovačka dijaspora (Njemačka, Austrija, Švedska) te Turska koja se smatra bliskom zemljom zbog sličnosti u kulturi. Struktura gostiju je ista u čitavom promatranom periodu, što pruža kvalitetan indikator prema kojim zemljama treba usmjeriti marketinške aktivnosti u cilju povećanja broja gostiju u periodu koji slijedi. Ovaj pokazatelj dodatno govori o tome da bi bilo višestruko korisno povećati zračnu povezanost sa pomenutim zemljama, barem u periodu sezone, kako bi se turistima dodatno olakšao dolazak u Tuzlanski kanton.

Tabela 8. Dolasci i noćenja stranih turista u Tuzlanskom kantonu prema zemlji dolaska u periodu 2018-2021. godina

	DOLASCI TURISTA				NOĆENJA TURISTA			
	2018	2019	2020	2021	2018	2019	2020	2021
UKUPNO	21.981	21.235	6.302	14.760	43.395	44.244	14.818	31.851
Hrvatska	3.274	3.364	1.173	2.475	5.451	6.115	2.177	4.316
Srbija	2.655	2.692	1.069	2.437	4.177	4.722	1.843	4.791
Njemačka	1.993	1.954	485	1.455	3.896	4.148	1.273	3.158
Slovenija	2.315	2.265	557	1.249	3.591	3.690	1.016	2.113
Austrija	1.457	1.576	425	1.251	2.491	2.727	964	2.575
Turska	775	872	291	719	1.630	2.062	599	1.798
Švedska	1.254	821	166	562	2.563	1.666	295	834
Mađarska	725	818	311	496	2.371	2.624	2.288	2.855
Nizozemska	703	724	186	413	1.275	1.331	314	792
Švajcarska	540	455	152	408	910	854	301	712
SAD	384	409	71	388	751	932	117	892
Italija	876	805	173	296	1.489	1.279	460	633
Sjeverna Makedonija	422	454	204	216	1.147	968	348	378
Crna Gora	356	296	115	264	523	472	129	453
Francuska	275	287	71	248	597	1.045	142	665
Poljska	483	409	99	191	817	713	241	361
Danska	450	253	43	130	850	470	79	234
Bugarska	222	206	121	137	375	539	375	541
Belgija	100	88	36	128	226	144	73	288
Češka	289	282	27	114	711	896	80	290
Velika Britanija	165	197	39	107	328	503	67	146
Ostale zemlje	2.268	2.008	488	1.076	7.226	6.344	1.637	3.026

Rezultati poslovanja u industriji Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)

Na Tuzlanskom kantonu je u 2021. godini registrovan rad 94 subjekta u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo), dok je u 2019. godini zabilježen rad 75 subjekata što je povećanje od 20%. Poređenja radi u Kantonu Sarajevo je registrovano 396 subjekata u ovoj djelatnosti. U Federaciji BiH ukupno je registrovano 958 subjekata što znači da je udio subjekata u Tuzlanskom kantonu 9,8%. Od ukupno 94 registrovana subjekta, 19 subjekata pružaju smještaj (hotelijerstvo) i 75 subjekata vrše pripreme i usluživanja hrane (ugostiteljstvo).

U subjektima iz oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva u Tuzlanskom kantonu je bilo zaposleno 591 osoba u 2021. godini što je za 15% manje u odnosu na 2019. godinu kada je bilo zaposleno 690 osoba. Dakle, u promatranom periodu je došlo do povećanja broja registrovanih subjekata ali istovremeno i smanjenja zaposlenih osoba. Poređenja radi, u Kantonu Sarajevo je zaposleno 3.162 osobe u 396 subjekata što znači da je prosječan broj zaposlenih osoba po subjektu 8 zaposlenih, dok je u Tuzlanskom kantonu to 6 osoba. U F BiH je tokom 2021. godine bilo zaposleno 6.928 osoba u ovoj djelatnosti, što govori da Tuzlanski kanton učestvuje tek sa 8,5% zaposlenih u F BiH.

Ostvareni prihod od prodaje u djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva na Tuzlanskom kantonu tokom 2021. godine je 26.098.414 KM što je za 30% manje u odnosu na 2019. godinu kada je ostvareni promet bio 37.149.909 KM. Također i ostvarena dobit ovih subjekata prati sličan trend te su u 2021. godini ostvarili 121.943 KM dobiti, dok je ta dobit u 2019. godini bila 308.076 KM. Važno je pomenuti da subjekti iz domena hotelijerstva uglavnom posluju negativno, odnosno ne ostvaruju poslovnu dobit, a tome sigurno pripomaže neuređeno tržište i mnogo subjekata koji posluju mimo zakona i samim time su neloyalna konkurencija odnosno mogu da nude jeftiniji smještaj za goste. Subjekti sa područja Tuzlanskog kantona učestvuju sa 7,4% u ukupnom ostvarenom prihodu, te samo sa 0,7% u ukupnoj ostvarenoj dobiti u Federaciji BiH u djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva. Ovi podaci pozivaju na ozbiljno restrukturiranje uslova rada subjekata u oblasti hotelijerstva koji su u doista nepovoljnom položaju, što rezultira i nerazvijenom turističkom infrastrukturom Tuzlanskog kantona.

Detaljni podaci o poslovanju subjekata iz djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva na Tuzlanskom kantonu te uporedni podaci sa Kantomom Sarajevo i FBiH se nalaze u tabeli koja slijedi.

Tabela 9. Osnovni pokazatelji poslovanja subjekata u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva na Tuzlanskom kantonu za period 2019-2021 i uporedni pokazatelji sa Kantomom Sarajevo i F BiH za isti period

Tuzlanski kanton					
Godina	Djelatnost	Broj kompanija	Broj zaposlenih	Prihod od prodaje (KM)	Dobit/Gubitak (KM)
2019.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	75	690	37.149.909	308.076
	Smještaj	16	188	15.352.155	-549.231
	Priprema i usluživanje hrane i pića	59	502	21.797.754	857.307
2020.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	85	592	24.085.606	-2.858.404
	Smještaj	19	132	8.421.879	-3.195.944
	Priprema i usluživanje hrane i pića	66	460	15.663.727	337.540
2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te	94	591	26.098.414	121.943

pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)				
Smještaj	19	126	7.351.603	-1.376.437
Priprema i usluživanje hrane i pića	75	465	18.746.811	1.498.380

Kanton Sarajevo

2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	396	3.162	170.916.433	13.165.545
	Smještaj	88	1.263	86.337.570	6.771.176
	Priprema i usluživanje hrane i pića	309	1.899	84.578.863	6.394.369

Federacija BiH

2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	958	6.928	352.089.911	18.718.075
	Smještaj	297	2.790	167.605.889	4.109.693
	Priprema i usluživanje hrane i pića	661	4.138	184.484.022	14.608.382

% Tuzlanski kanton/Kanton Sarajevo

2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	23,7%	18,7%	15,3%	0,9%
	Smještaj	21,6%	10,0%	8,5%	n/p
	Priprema i usluživanje hrane i pića	24,3%	24,5%	22,2%	23,4%

% Tuzlanski kanton/Federacija BiH

2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	9,8%	8,5%	7,4%	0,7%
	Smještaj	6,4%	4,5%	4,4%	n/p
	Priprema i usluživanje hrane i pića	11,3%	11,2%	10,2%	10,3%

% Kanton Sarajevo/Federacija BiH

2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	41,3%	45,6%	48,5%	70,3%
	Smještaj	29,6%	45,3%	51,5%	164,8%
	Priprema i usluživanje hrane i pića	46,7%	45,9%	45,8%	43,8%

Izvor podataka: TRON baza

2.5. Analiza turističke resursno atrakcijske osnove

Turističko - geografska obilježja, odnosno turistička resursno-atrakcijska osnova podrazumijeva sve prirodne i antropogene elemente u geografskom prostoru koji imaju potencijala za razvoj turizma. S obzirom, da kvalitativne i kvantitativne karakteristike geografskog prostora i pojedinih njegovih elemenata prirodne i društvene strukture, sa resursima koje sadrže, predstavljaju osnovu ukupne privredne orijentacije prostora ali i bazu za razvoj turizma, neophodna je inventarizacija i analiza svih geografskih sadržaja. Analizom općih prirodno-geografskih elemenata Tuzlanskog kantona kroz pregled najvažnijih obilježja geološke građe, reljefa, klimatskih odlika, površinskih i podzemnih voda,

tipova zemljišta, te biljnog i životinjskog svijeta upoznajemo se sa prirodnim potencijalima za razvoj različitih oblika turizma (geoturizma, planinskog turizma, rekreacijskog turizma, sportskih i rekreativnih aktivnosti na vodi, u vodi i pod vodom, banjskog turizma, eko i agro turizma, istraživačkog i naučnog turizma i brojnih drugih oblika). Također, analizom najvažnijih društvenogeografskih elemenata (stanovništvo, naselja, privredne odlike i saobraćaj) dolazimo do razumijevanja istorije, tradicije, kulture, običaja, načina života, komunikacije među ljudima i područjima i drugih elemenata koji su baza za razvoj brojnih oblika kulturno-historijskog turizma (gradski, vjerski, manifestacijski, arheološki i tako dalje) na području Tuzlanskog kantona. Pregled po općinama Tuzlanskog kantona daje značajne uvide u specifičnosti svake lokalne zajednice, na bazi detaljnije analize pojedinih prepoznatih ili potencijalnih prirodnih i društvenih resursa.

Tuzlanski kanton ima ukupnu površinu od 2.649 km² na kojem je prema procjenama za 2021. godinu živjelo ukupno 434.424 stanovnika sa prosječnom gustom naseljenosti od 168,4 st./km². Stanovništvo kantona je raspoređeno u 431 cjelovito naselje od čega je njih devet gradskog tipa a pet općina je proglašeno i kategorizirano kao Grad. Pored Grada Tuzla tu su i Grad Gračanica, Grad Gradačac, Grad Srebrenik i Grad Živnice. Da se radi o izuzetno razvijenom području ukazuje podatak da je na teritoriji Tuzlanskog kantona u 2021. godini bilo registrovano oko 10.000 poslovnih subjekata. U skladu sa hijerarijom najveći broj stanovnika Tuzlanskog kantona živi u kantonalnom centru Gradu Tuzli (oko 25%) te slijede drugi gradovi: u Živnicama (13,3%), Gračanici (oko 9,8%), Srebreniku (9%) i Gradačcu (8,9%). Najmanji udio u ukupnom broju stanovnika imaju novonastale općine Teočak (1,6%), Čelić (2,2%), Doboj Istok (2,2%) i Sapna (2,4%). Gustinu naseljenosti preko 200 st./km² imaju četiri općine: Tuzla, Doboj Istok, Teočak i Gračanica. Gustinu naseljenosti od 100 do 200 st./km² imaju općine Banovići, Gradačac, Kalesija, Lukavac, Srebrenik i Živnice, a gustinu naseljenosti od 50 do 100 st./km² imaju Sapna i Čelić. Najslabije naseljeno područje u Tuzlanskom kantonu je općina Kladanj i iznosi 34,5 st./km² (Tabela 10).

Tabela 10. Osnovni podaci po gradovima/općinama Tuzlanskog kantona u 2021. godini

Gradovi/Općine	km ²	Broj stanovnika	Gustina naseljenosti	Ukupan broj naselja	Broj gradskih naselja	Registrovani i poslovni subjekti
Banovići	185	22.291	120,5	20	1	317
Čelić	140	9.772	69,8	9	0	175
Doboj istok	41	9.764	238,1	6	0	190
Grad Gračanica	216	44.745	207,2	28	1	861
Grad Gradačac	218	38.552	176,8	38	1	922
Kalesija	201	32.448	161,4	40	1	462
Kladanj	331	11.415	34,5	43	1	251
Grad Lukavac Lukavac	337	42.518	126,2	44	1	742
Sapna	118	10.410	88,2	49	0	115
Grad Srebrenik	248	39.231	158,2	49	1	778
Teočak	29	6.993	241,1	10	0	73
Grad Tuzla	294	108.533	369,2	66	1	3866
Grad Živnice	291	57.752	198,5	29	1	988
Ukupno	2.649	434.424	168,4	431*	9	9.740

Izvori: Tuzlanski kanton u brojkama, 2021.; [http://www.statistika.ba/\(07.07.2022.\)](http://www.statistika.ba/(07.07.2022.)); *Samo cjelovita naselja

2.5.1. Općina Banovići

Osnovni podaci

Općina Banovići smještena je na sjeveroistočnim obroncima planine Konjuh u depresiji koja leži južno od doline Spreče, a pripada južnom i jugoistočnom dijelu njenog sliva. Prostire se na 181 km² na prosječnoj nadmorskoj visini od 332 m. Graniči sa gradom Lukavac na sjeveru, Živnicama na istoku, Kladnjom na jugoistoku, Olovom na jugu i Zavidovićima na zapadu. U ukupnoj površini Tuzlanskog kantona učestvuje sa 6,8%. Urbani i demografski razvoj općine intenziviran je u periodu nakon završetka Drugog svjetskog rata. Izgradnjom omladinske pruge Brčko - Banovići 1946. godine naselje je povezano sa glavnom magistralom Beograd - Zagreb, a preko Doboja sa ostalim željezničkim prugama Bosne i Hercegovine. Prema popisu stanovništva 1991. godine ova općina je imala 26.590 stanovnika raspoređenih u 20 naselja i 7.472 domaćinstva. U 2013. godini popisano je ukupno 22.773 stanovnika (125,8 st/km²). Centar općine je gradsko naselje Banovići smješteno u dolini rječice Litve čiju granicu na jugoistoku čine sjeverni obronci planine Konjuh, a zapadnu granicu naselja čini centralni banovićki bazen. Grad Banovići je centar općine u kojem je u 1991. godini živjelo 8.637 (32,5% općinskog), a u 2013. godini 6.432 stanovnika (28,2% općinskog). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 22.291 stanovnika (71,6 % radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Banovići

Izletište Zlača se nalazi na putnom pravcu prema hotelu Zlača, u naselju Mačkovac. Opremljeno je sa 22 betonska stola sa klupama, 8 šadrvana, 5 kamina za roštilj i 3 česme kao i četiri wc-a sa sanitarnim čvorom. Osim toga, na livadi je napravljeno i igralište za djecu sa ljuljkama, toboganima, pješčanicom i klackalicama te dva seta igraonica sa kućicama sa toboganima i ljuljaškama. Radi bolje sigurnosti, izletište je ograđeno sa svih strana i time poboljšana sigurnost boravka na istom. Osim toga, u ljetnjem periodu obezbjeđeno je i sa rasvjetom koja se napaja iz solarnih panela. Pored livada na kojima se nalaze pomenuti sadržaji, izletište posjeduje i branu koja u ljetnom periodu služi za kupanje i ribolov. Rijeka Oskova, koja krase ovo izletište obiluje ribom, naročito potočnom pastrmkom i mladicom. Također, izletište Mačkovac raspolaže sa poligonom za male sportove sa tribinom na kome se može igrati mali fudbal, košarka i odbojka. Pored izletišta nalazi se restoran "Brana" koji nudi sve vrste jela kao i prenoćište za one ljubitelje prirode kojima jedan dan na ovom izletištu nije dovoljan.

Izletište Zobik nalazi se u podnožju planine Konjuh. Ovo izletište, zajedno sa planinskim domom „Varda“ smještajih kapaciteta 20 kreveta, lijepo uređenim šadrvanima, kaminima, stolovima i klupama, te uređenim terenima za mali nogomet, košarku i odbojku, kao i parking prostor nudi posjetiocima brojne mogućnosti za ispunjavanje različitih turističkih potreba. Pješačke staze su omiljene za planinarenje i put su do srca planine Konjuh. Zobik je udaljen od Banovića 17 km. Planinarskim domom Zobik upravlja i gazduje Planinarsko društvo "Varda" Banovići. Svake godine održavaju se tri planinarske akcije: Izlet na Zelembaj koji se izvodi 2. januara; Masovni izlet za građanstvo u Zobik pod nazivom "Pozdrav proljeću" ; PPK (planinarski put Konjuhom). Ovaj proljetni izlet za planinare i druge ljubitelje prirode postao je izlet Kantona i okuplja i po nekoliko hiljada učesnika. Posljednjih 15 godina redovno se izvodi izlet pod nazivom "Veljača" u februaru. PPK-planinarski put Konjuhom ranije se izvodio posljednji vikend u junu mjesecu, a sada se izvodi u septembru u sklopu obilježavanja dana naše opštine.

Jezero Breštica se nalazi na jedan kilometar udaljeno od gradskog centra pored regionalnog puta Banovići-Zavidovići. Izletišta se sastoji od vještačkog jezera Breštice na čijoj obali je sagrađen restoran, te nekoliko zelenih površina pogodnih za odmaranje, piknik, male sportove.

Na jezeru je započeto sa uređenjem obale, izgradnjom takmičarskih staza, a svake godine se na jezeru održava međunarodno takmičenje u pecanju ribe na plovak u svim kategorijama u organizaciji općine Banovići i udruženja sportskih ribolovaca KLEN Banovići. Pristup jezeru je omogućen iz pravca Banovića i Zavidovića i MZ Repnik u naselju Nasubašići. U ljetnjem periodu jezero se koristi za potrebe kupanja.

Ramičko jezero se nalazi 10 km od Banovića i jedno je od najljepših i najčistijih jezera u banovičkoj općini. Posjeduje dobro uređenu plažu i prilaz jezeru je pristupačan i uređen. Bogato je šaranom, štukom i crvenperkom pa je pogodno i za ribolov.

Arheološko nalazište "Gradina" u selu Tulovići kod Banovića predstavlja do danas jedini istražen i u nauci evidentiran arheološki lokalitet na području općine Banovići što mu daje poseban značaj u kulturno historijskom smislu. Lokalitet predstavlja karakterističan primjer prahistorijskih gradinskih naselja, koja se javljaju u razdoblju metalnog doba.

S obzirom da su na lokalitetu pronađeni materijalni tragovi iz različitih epoha, to se u suštini može govoriti o višeslojnom nalazištu. Arheološka iskopavanja na Gradini su izvedena 70-tih godina, pod rukovodstvom Milice Kosorić, kustosa-arheologa Muzeja Istočne Bosne iz Tuzle. S obzirom da su se ti radovi odvijali u okviru istraživačkog projekta utvrđivanja i evidentiranja predhistorijskih naselja u dolini Spreče, to su i sondažni radovi na Gradini prvenstveno bili usmjereni na predhistorijske slojeve.

Stećak Božićka Banovića je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2005. godine, proglasila „Historijskim spomenikom – Stećci u Banovići Selu kod Banovića“, i nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Nacionalni spomenik čine dva stećka koja se nalaze u naselju Banovići Selo, općina Banovići. Udaljeni su oko 7,5 km od središta grada Banovića, prema zapadu. Stećci se nalaze pored puta na uzvišenju u danas aktivnom mezarju, pored spomenika iz Drugog svjetskog rata i šehidskog spomen-obilježja iz posljednjeg rata 1992-1995. godine. "Stećak Božićka Banovića" je po obliku sljemenjak sa postoljem. Dimenzije postolja su 2,20 x 1,00 x 0,20 m, a sljemenjaka 1,81 x 0,75 x 0,67 m. Kvalitetno je obrađen. Orijevan je u smjeru zapad – istok. Ukrašen je i ima natpis. Ukrasni motivi su tordirana vrpca na rubovima i dvostruka spirala sa rozetom na istočnoj čeonj strani. Na bočnoj strani je natpis u pet redova, na bosanskoj ćirilici. Transkripcija natpisa glasi: Ovdje leži Božićko Banović, na svojoj plemenitoj zemlji i na Dramešini, a postaviše (stećak) Hlapac i ja Bogdan i ja Rajko s braćom. Natpis je dobro očuvan i čitljiv. Ovo je zasada najstariji, srednjovjekovni izvor u kome se spominje župa Dramešina.

Tursko mezarje; Oko Gradine u Tulovićima evidentirano je i postoji nekoliko starih mezarja, a za jedno od njih (između Gradine i Draganje) se vjeruje da su baš tu pokopani osmanski vojnici koji su poginuli pri zauzimanju grada Gradine. Na to ukazuju nišani neobično lijepog izgleda ukrašeni brojnim ornamentima. Na nišanima ovih mezara uklesani su razni motivi i detalji poput sablji, strijela, torbica i sl. Ukupna površina na kojoj se nalaze ovi mezari veća je od 0,4 ha i na ovom prostoru se nalaze desetine nišana koji se svojim oblikom, ljepotom i simbolima izdvajaju od drugih.

Turbe Misirlije nalazi se u mjesnoj zajednici Tulovići, nedaleko od Turskog mezarja, pored regionalnog puta R471 Banovići – Lukavac. Prema predanju, prilikom osvajanja tvrđave Gradina u Tulovićima od strane osmanlijske vojske, paša koji je ratovao na strani osmanlijske vojske, a bio je porijeklom iz Egipta, poginuo je te je prema zahtjevu njegove majke, ukopan na mjestu gdje je i

poginuo te su mu podignuti nišani. Raspon od bašluka do nišana kod nogu je 7 metara. To nam govori o njegovoj veličini i vojnom statusu u osmanlijskoj vojsci.

Voz "Ćiro"; Osnivanjem RMU Banovići započeo je razvoj uzanog kolosijeka banovićkog rudnika. Kroz željeznički transport rudnika prohuktalo je preko 100 parnih uzanih lokomotiva. U narodu popularan kao "Ćiro", parna lokomotiva 55-99 postala je simbol Banovića. Nakon što je bila eksponat 35 godina, remontovana je u Željezničkom saobraćaju RMU Banovići da bi služila kao turistička atrakcija. Turistički voz "Ćiro" raspolaže sa tri zatvorena i dva otvorena, panoramska turistička vagona.

Unutrašnjost zatvorenih turističkog vagona je ručne izrade kapaciteta 50-ak turista. Treći zatvoreni turistički vagon posjeduje i šank i namjenjen je za održavanje koktela i zakuski tokom vožnje. I on je kapaciteta oko 30-ak putnika. Također postoje i dva panoramska vagona zatvorena samo sa gornje strane kapaciteta cca. 50 mjesta koji se koriste većinom u ljetnjem periodu, ali po potrebi mogu se koristiti i u ostalim godišnjim dobima. Brzina kojom se odvija vožnja ne prelazi 35 km/h, mada na zahtjev grupe je moguće kontrolisati brzinu kojom se lokomotiva kreće. Moguće je organiziranje ugovorenih vožnja za grupe na potezu Banovići-Turija-Banovići.

Turistički vozić panoramskog izgleda sastoji se od vučnog vozila i dva panoramska vagona kapaciteta 36 sjedišta koji je pogodan za vožnju u sva četiri godišnja doba. Vozić je atraktivnog izgleda u bojama zelene i crne koje simbolički predstavljaju rudarski grad. Osim ljeti kada je otvorenog tipa, vozić saobraća i zimi jer je opremljen sa želatin zavjesama koje sprječavaju prodor vjetra, kiše i snijega unutar samih vagona. Maksimalna brzina kojom se kreće turistički vozić panoramskog izgleda iznosi 25 km/h. U ljetnoj sezoni saobraća u gradskom jezgri općine Banovići, a vikendom saobraća na relaciji Banovići – Zlača gdje putnici imaju priliku da se provozaju kroz zaštićeni pejzaž Konjuh i uživaju u čarima netaknute prirode.

Hotel „Zlača“ nalazi se na 40 km od Tuzle, a od centra Banovića i Radničkog doma udaljen je 12 km. Smješten je duboko u planini Konjuh i okružen neditnutom prirodom. Izuzetno lijep planinski ambijent omogućava odmor, rekreaciju, džoging, šetnju i zabavu. U neposrednoj blizini hotela protiče veoma bistra i čista rijeka Oskova koja pruža užitak kupanja, plivanja i ribolova. U sklopu hotela nalaze se parking i tereni za košarku, fudbal, rukomet, odbojku i tenis, što daje ogromne mogućnosti za kvalitetne pripreme i rekreaciju sportista.

Sam objekat posjeduje 29 soba (58 ležaja) i jedan apartman. Kongresna sala je veoma pogodna za organizovanje poslovnih sastanaka i seminara, svečanih ručkova, koktela i banketa. Sala za odmor pored odmora za goste nudi i zabavu uz šah, karte, filmske predstave, stoni tenis i sl. Hotelska kuhinja pruža širok izbor jela po narudžbi, kao i specijalitete bosanske kuhinje koji se poslužuju u tri sale za ručavanje i na hotelskoj terasi.

Restoran „Branica“ nalazi se 4 km od centra grada u prirodnom ambijentu izletišta Mačkovac. Restoran je opremljen salom za goste, bilijar salom, kao i ljetnom baštom u ambijentu četinarskih šuma bora i čempresa. Osim gastro ponude, restoran u svojoj ponudi ima 10 dvokrevetnih soba sa televizijom, bežičnim internetom i kupatilom. Također, u neposrednoj blizini restorana nalazi se poligon malih sportova za košarku i nogomet.

Etno avlija Mačkovac, etnografski muzej u malom i restoran smješten je u središtu naselja Mačkovac, nadomak Banovića. Riječ je o kompleksu u kojem se nalazi velika zbirka predmeta, oruđa za rad, posuda, narodnih nošnji i folklora koji potiču iz bogate prošlosti Bosne i Hercegovine. Etno Avlija je izgrađena 2011. godine i svakim danom se nadopunjuje nekim novim sadržajima, te je odlikuje prirodni ambijent, a pogodna je za odmor i relaksaciju. Formaciju nekoliko staro-bosanskih

kuća, avlija i radionica upotpunjuje restoran zatvorenog tipa sa dodatnim ljetnim baštama koje se nalaze na nekoliko lokacija unutar kompleksa.

Muzej rudarstva i željeznice je projekat u izgradnji od strane RMU Banovići u saradnji sa općinom Banovići, a u Muzeju rudarstva i željeznice na otvorenom već su postavljeni neki eksponati. Planirana je izgradnja stanične zgrade, muzeja otvorenog i zatvorenog tipa, obnova i modernizacija uskotračne turističke pruge, te peroni u stanicama Banovići, Mačkovac i Zlača

2.5.2. Općina Čelić

Osnovni podaci

Općina Čelić je novoformirana općina smještena u istočnom dijelu Tuzlanskog kantona. Ima površinu od 140 km² i graniči sa Brčko Distriktom na sjeveru, Srebrenikom na zapadu, Tuzlom na jugu i Loparama na istoku. Područje ove općine je do 1995. godine bilo u sastavu općine Lopare kada je uspostavljen međuentitetske linije razgraničenja podijeljena. Na prostoru općine Čelić u 2013. godini živjelo je 10.502 stanovnika, sa prosječnom gustom naseljenosti od 75 st/km². Pripada joj 16 naselja (11 mjesnih zajednica) Brnjik, Ratkovići, Čelić, Lukavica, Vražići, Šibošnica, Brezje, Bučje, Piperi, Visori, Velino selo, Nahvioci, Miladići, Humci Donji, Humci Gornji i Drijenča. Centralno naselje općine je Čelić prostire se na oko 8,7 km² urbane površine na čijem prostoru je u 1991. živjelo 3.215 stanovnika, a u 2013. godini 3436 stanovnika (32,7% općinskog). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 9.772 stanovnika (69,8% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Čelić

Općina Čelić svoj turistički razvitak temelji na valorizaciji prirodnih resursa, kulturno-historijskih sadržaja, geoprometnom položaju i dostignutom nivou turističko – ugostiteljskih kapaciteta. Turistički potencijal ovog područja čine kulturna i prirodna baština, vodotoci rijeka Šibošnica i Gnjica, šume s bogatstvom i raznolikošću flore i faune, poljoprivredna plodna područja, a koji pružaju mogućnost za razvitak različitih specifičnih oblika turizma poput agroturizma, ekoturizma, seoskog, izletničkog, zdravstvenog, rekreacijskog, ekološkog, vjerskog, zabavnog, lovnog, ribolovnog i drugih oblika turizma.

Na području Općine su registrovani i aktivni: Udruženje građana UNITED, AIRSOFT klub ekstremnih sportova. Cikloturizam i šetnica, izuzev ugodne šetnje uz rijeku, posjetiteljima pruža mogućnost bavljenja brdskim biciklizmom. Staza je nazvana RUTA 66 ukupne dužine 25km, a njena visinska razlika iznosi 300m. Ruta se proteže uz rijeku Šibošnicu od brane Vražići – Begova voda pa sve do Humaca, i prolazi kroz netaknute šumovite predjele planine Majevice. Planinski turizam trenutno je samo zastupljen privatnim inicijativama i individualnim gdje se na stazama i vrhovima ne nalaze planinski domovi, nego nekoliko privatno izgrađenih vidikovaca sa pogledom preko cijele Posavine.

Staro turbe Velino Selo (izgrađeno je da bi se iskazao pijetet prema osobi za koju se vjeruje da je osnivač istoimenog naselja a koja je sahranjena u turbetu) danas predstavlja neprocjenjivu vrijednost bošnjačke duhovne kulture na ovim prostorima.

Izletište Begova voda (na obroncima planine Majevice nedaleko od naselja Humci i jezera Humci) tokom cijele godine, a posebno u ljetnjem periodu je vrlo dobra destinacija za odmor, relaksaciju, sportske aktivnosti, roštiljanje i boravak u prirodi kako lokalnog stanovništva, tako i stanovnika drugih općina.

Jezero Humci (prirodno jezero sa čistom vodom, okruženo zelenilom gdje su izgrađeni šadrvani za posjetioce) predstavlja idealno mjesto za odmor, kupanje, šetnju i opuštanje.

Manifestacije i festivali:

- **Jagodarevo**, je vrlo značajna manifestacija, koja se nalazi u svim promotivnim kalendarima regije. Organizira se tradicionalno već godinama prvog vikenda u maju sa velikim brojem posjetitelja. Iznimno je značajna zbog promocije autohtonih sorti jagoda po čemu je ova regija i poznata.
- **Trešnjarevo** je manifestacija koja se tradicionalno organizira u junu. Značajna zbog promocije autohtonih sorti trešanja po čemu je ova regija i poznata.
- **Smotra folklor**a se već nekoliko godina održava u mjesnoj zajednici Velino Selo u organizaciji mjesne zajednice i UG Sevdah gdje se sastaje veliki broj kulturno umjetničkih društava, a cilj ove manifestacije je održavanje kulturno historijskog naslijeđa.
- **Manifestacija "Bosna nam je u srcu"** održava se u mjesnoj zajednici Šibošnica sa ciljem promocije domaćih proizvoda i tradicionalne kuhinje. Okuplja veliki broj posjetilaca i ljubitelja bosanske tradicionalne kuhinje.
- **„Dovište“** je manifestacija obilježavanja širenja islama na ovom području a održava se u maju u staroj džamiji u Čeliću.
- Pored ovih važnije manifestacije su i: **Smotra folklor**a, Kulturno-vjerska manifestacija **„Dani otpora agresoru“**, **Smotra folklor**a **Majevice**, Kulturno – zabavna manifestacija **„Narodno veselje“ – Brnjik**, Kulturno–zabavna manifestacija **„Narodno veselje“ – Čelić**, **Narodno veselje“ – Vražići**, **Narodno veselje“ – Humci**, **Narodno veselje“ – Nahvioci/Šibošnica**, **Narodno veselje“ – Ratkovići i Međunarodni susreti dijaspore**.
- Biblioteka sa bogatim knjižnim fondom, brojni stećci i nišani, muzejska zbirka sa veoma značajnim eksponatima koji potiču od antičkog perioda do danas.

2.5.3. Općina Doboj Istok

Osnovni podaci

Općina Doboj Istok je novoformirana općina nastala 1995. godine od dijela prijeratne općine Doboj. Nalazi se u na sjeverozapadu Tuzlanskog kantona, a svojim dužim dijelom granica općine se prostire u pravcu istok-zapad. Sa južne strane granicu čini rijeka Spreča, na istoku naselje Stjepan Polje, na sjeveru naselje Lukavica, na sjeverozapadu naselje Sjenina Rijeka dok na zapadu granicu čine brda Becanj, Barakovac i Rudine, odakle se granica spušta prema rijeci Spreči. Zahvaljujući smještajnim odlikama karakteriše je povoljan regionalni, saobraćajno - geografski i turistički položaj. Smještena uz desnu obalu rijeke Spreče i na južnim padinama planine Trebave ima prosječnu nadmorsku visinu između 150 i 500 metara. Teritorij općine uglavnom je ruralan i obuhvata pet naseljenih mjesta (mjesnih zajednica): Stanić Rijeka, Lukavica Rijeka, Klokočnica, Brijesnica Velika i Brijesnica Mala koja se nalaze u blizini prosperitetnih gradskih centara Doboja i Gračanice. Iako je ruralna i spada u red najmanjih općina u Bosni i Hercegovini (40 km² površine) treća je po gustini naseljenosti (iza Tuzle i Teočaka) u Tuzlanskom kantonu sa 238,1 st./km². Na prostoru općine Doboj Istok u 2013. godini živjelo je 10.248 stanovnika, sa prosječnom gustinom naseljenosti od 256,2 st/km², a prema procjenama, sredinom 2021. godine na području ove općine živjelo je ukupno 9.764 stanovnika (70,1% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Doboj Istok

Iako površinom jako malo, područje općine Doboj Istok je bilo naseljeno još u srednjem vijeku, o čemu svjedoče brojni materijalni ostaci kulture sačuvani do danas. U historijskim dokumentima nazivi naseljenih mjesta Brijesnica i Klokočnica spominju se 1528. godine, a naselja Lukavica Rijeka i Stanić Rijeka 1533. godine. Općina Doboj-Istok je domaćin međunarodne smotre folklor i sevdaha "Osman Alibašić" i međunarodne smotre folklor "Spreča". Pored kulturno-historijskog turizma, općina ima potencijale za razvoj agroturizma, lovnog, ribolovnog, manifestacijskog, vjerskog i avanturističkog turizma. Očuvana priroda, agro-turizam, manifestacije i različiti događaji, vjerski turizam, lovački i ribolovni turizam, njegovanje tradicije i običaja kraja, gastronomija, njegovanje starih i tradicionalnih zanata postali su značajan turistički resurs u turističkoj ponudi općine Doboj Istok. Od najvažnijih izdvajamo:

- **Etno avlija "Stari mlin" Lukavica Rijeka;** prostire se na 15.270 m², smještena je na lijevoj obali rijeke Lukavice. Etno avliju čine: Stari mlin starosti preko 150 godina, pokretan vodom iz vještačkog jezerceta, dovedene kamenom obzidanim jazom (kanalom) preko koga je napravljen drveni mostić. Natkrivene su klupe za sjedenje, izgrađeni su roštilji, ljuljaške za djecu i odrasle, trampoline te oruđa i oružja korištena u prošlosti. U sklopu Etno avlije "Stari mlin" nalazi se i stara kuća porodice Alije Alihodžića koja je izgrađena početkom 20. st. te stari drveni i pomoćni objekti. U izgradnji su i bungalovi za prenočište kao i motel sa restoranom u kome će posjetioći moći da uživaju u domaćim jelima.
- **Prirodni pejzaž Gaj;** Lokalitet „Gaj“ u naselju Klokočnica je izletničko mjesto u šumi, gdje su uređene klupe za sjedenje, stolovi, mjesto za roštilj, staze za šetnju i dr.
- **Prirodni pejzaž "Duja-Mujanov mezar" Klokočnica –Stanić Rijeka;** nalazi se na obroncima planine Trebave između naselja Klokočnica i Lukavica. Okružen voćnjacima i vikend kućama sa asfaltiranim pristupnim putem. Teren je pogodan za sportske aktivnosti (džoging, biciklizam, avanturizam) te agroturističke aktivnosti, branje ljekovitih trava, šljive, kruške, jabuke te proizvodnje povrća. Na ovom lokalitetu postoji nekoliko izvorišta pitke vode, a pored puta prema Mujanovom mezaru postoji korito sa izvorskom vodom sa natpisom Hadžina voda.
- **Prirodni pejzaž „Sokolina“, pećina Šljepača, Carska bašča, brdo Ruj (Brijesnica Velika i Mala);** Prostor oko pećine Šljepače / Sokoline, obližnjeg već urađenog izletišta Carske bašče i brda Halilovca/Krša su idealni za razvoj sportskog i rekreacijskog turizma, a plato brda Halilovca idealan je za ekstremne sportove i paraglajdere. Teren sa lijeve i desne strane rječice iznad Sokoline je idealan za izgradnju vanjskih bazena za kupanje. Na brdu Ruj raste endemska ljekovita biljka *Rujevina* po kojoj je brdo i dobilo naziv.
- **Nekropola;** Nekropola se nalazi na lokalitetu Krčevine u naselju Stanić Rijeka i broji dva stećka: jedan u obliku sanduka, a drugi u obliku sljemenjaka.
- **Džamija u Stanić Rijeci;** Najstarija džamija u Stanić Rijeci prema kazivanju mještana bila je drvena sa zidovima od šepera i blatnim malterom. Zbog njene dotrajalosti na njenom mjestu izgrađena je nova džamija od opeke i kamena.
- **Lokalitet Kratine;** Lokalitet Kratine nalazi se u mjestu Mala Brijesnica. Lokalitet je otkriven 1874. godine nakon izvođenja radova na gradnji puta Doboj-Tuzla. Na ovom arheološkom nalazištu iz paleolita pronađena je kamena alatka slična stugalici (datirana u kasnu fazu mousterien) čiji je nosilac bio neandertalski tip čovjeka po navodima Đ. Baselera.
- **Arheološko nalazište Duja;** Prostrana zakošena zaravan Duje nalazi se između naselja Klokočnica (općina Doboj-Istok) i Lukavica (općina Gračanica). Tu je i izvor Dujska voda, a u

neposrednoj blizini je i kompleks Prihvatnog centra Duje, sa smještajem za stare i nemoćne osobe. Na njivi, gdje se nalaze i dva stećka, uočeni su ostaci ognjišta, kao i brojni fragmenti keramike i kremenica. Kameni materijal, odnosno fragmenti kremenca, osobito su brojni. Pronađen je veći broj ljepše obrađenih kremenih nožića pravilnog oblika, fragmenti uglučana kamena oruđa – fragment ručnog klina (dlijeta), fragment sa plastičnim ornamentom, ukrašenim utiskivanjem prsta i slično.

- **Čerdaklija porodice Hadžić- Osmić;** Čardaklija u Maloj Brijesnici, koja je pod vlasništvom Hadžić Mustafe, izgrađena je 30-tih godina 20. stoljeća. Kuću je napravio Began, djed današnjeg vlasnika Mustafe Hadžića Osmića. Iako je izgrađena u novijem periodu ima karakteristične elemente tradicionalne arhitekture i graditeljskog umijeća, koji je najviše primjetan u dekorativnoj obradi drveta, upotrebi prirodnih materijala, rasporedu prostorija, te načinu gradnje. Pripada tipu dimalučare, mada nema karakterističan uski kanal za odvod dima već otvoreni strop iznad „kuće“ koji se proteže od prizemlja do krovišta. Na krovu se nalazi badža, odnosno otvor, za izlaz dima. Zidovi od magaze su rađeni od lomljenog kamena debljine od 70 do 80 cm. Prizemlje i sprat su rađeni u bondruk konstrukciji sa prvobitnom ispunom od šepera pa naknadno od čerpića.
- **Etno park „Avlija Mujkić“;** Pored magistralnog puta Tuzla – Doboj, na ulazu u selo Klokočnica iz pravca Tuzle, sa lijeve strane puta, nalazi se etno dvorište, park, avlija, registrovano kao stari tradicionalni zanat. Etno dvorište – avlija je nastala 2000. godine. U etno dvorištu sagrađeno je nekoliko starih objekata i smješteno na hiljade raznih predmeta iz prošlosti. Etno dvorište se bavi prikupljanjem i publikacijom starih predmeta, očuvanjem bosanske kulture, kao i proizvodnjom grnčarije, bosanskih lonaca, tagarica i ukrasnih predmeta od gline, drvorezbarstvom te uređenjem bosanskih soba. Etno park „Avlija Mujkić“ posjeduje vlastito zemljište za uzgoj voća i povrća, te plasteničku proizvodnju 200 m², voćnjak, sadnice oraha itd. Eko park posjeduje vlastitu staru tradicionalnu pušnicu za sušenje voća i sušaru za sušenje ljekovitog bilja. U danima kada se peče pekmez i pravi eko sirće Eko park „Avlija Mujkić“ dozvoljava i prisustvo kupcima prilikom procesa proizvodnje eko pekmeza i eko sirćeta.
- **Stara vodenica u Brijesnici Maloj;** Stara vodenica u Brijesnici Maloj je u vlasništvu porodice Bećirović. Na jednoj od drvenih greda na vodenici, koja drži krov piše godina 1911. što se može pretpostaviti da je godina gradnje. Od davnina u ovoj se vodenici melje pšenica i kukuruz.
- **Džamija u Brijesnici Velikoj;** ukrašava je unutrašnji rezbareni enterijer u drvetu urađen od strane Mehmeda (Halil) Kovačevića gdje su u duborezu i kaligrafijom urađena ulazna vrata, ćurs, mihrab, minber, ograda na mahfilu te levhe.

2.5.4. Grad Gračanica

Osnovni podaci

Grad Gračanica smještena je u donjem toku rijeke Spreče, zapadno od Sprečkog polja, u dolini istoimene riječice na prosječnoj nadmorskoj visini od 190 m. Svojim južnim i sjeverozapadnim dijelom zahvata dijelove planina Ozren i Trebava što joj, pored ravničarskog karaktera u središnjem dijelu, daje obilježje i brdsko - planinskog područja. Općina se nalazi na magistralnom putu Tuzla - Doboj, a graniči sa općinama Srebrenik, Lukavac, Maglaj, Petrovo i Doboj Istok. Površina općine od 1991. godine iznosila je 378 km² (5,7% teritorija regije) na čijem prostoru je živjelo 50.134 stanovnika raspoređenih u 28 naselja i 16.823 domaćinstva. Nakon 1992. godine općinski teritorij je smanjen na

216 km² na čijem prostoru je u 2013. godini živjelo 45.220 stanovnika sa gustom naseljenosti od 209,4 st/km². Centar općine je gradsko naselje Gračanica smješteno na desnoj obali rijeke Spreče na čijem prostoru je u 1991. godini živjelo 12.712 stanovnika (25,4% općinskog), a u 2013. godini bilo je 12.882 stanovnika (28,5% općinskog). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 44.745 stanovnika (67,9% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine/Grada Gračanica

Terme Gračanica Terme Gračanica nalaze se na ulazu u Gračanicu, 500m od glavnog puta Doboj – Tuzla. Voda se koristi pijenjem u banjским uslovima, banjanjem u kadama, kao i hidrokinezi terapija u bazenu. Ljekovitost vodonik-sulfida te hidrostatski pritisak i potisak, te prisustvo plina CO₂ su najvažniji terapijski činioci nakon povreda, reumatskih oboljenja. Ljekovita voda ima temperaturu od 38 – 35 stepeni C i po balneološkoj klasifikaciji voda pripada kategoriji kalcijum-natrijum-magnezijumhidrokarbonatnim, fluoridnim, sulfidnim termomineralnim vodama. Termomineralna voda se koristi kod: inflamatornih reumatskih oboljenja u smirenim kliničkim i laboratorijskim fazama, degenerativnih reumatskih oboljenja, posttraumatskih stanja, šećerne bolesti sa komplikacijama na nervima i perifernim arterijskim krvnim sudovima, neuroloških oboljenja: pareza i paraliza, kožnih oboljenja: ekcema, dermatitisa, išijas, kod diskus hernija, psorijaze, ginekoloških oboljenja u smirenim kliničkim i laboratorijskim fazama.

Izletište Vis kod Gračanice je najviši vrh planine Trebave sa 692 m nadmorske visine. Nalazi se na udaljenosti oko 6 km sjeverno od Gračanice, u neposrednoj blizini sela Babići. Nekoliko stotina metara istočno, kao dio istog masiva, je uzvišenje Sijedi krš na 664 m nadmorske visine. Na visu su osamdesetih godina prošlog vijeka izgrađeni podzemni bunkereri za potrebe tadašnje JNA, danas ti bunkereri predstavljaju turistički potencijal koji bi trebalo staviti u funkciju.

Stari Grad Soko je Graditeljska cjelina u Sokolu, Gračanica“, proglašena nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Grad se nalazi u naselju Soko, oko 5 km sjeveroistočno od Gračanice, u neposrednoj blizini regionalnog puta Gračanica-Gradačac. Smješten je na padinama koje se spuštaju izvorišnom dijelu rjeke Sokoluše, u sredini prirodne zavale koju okružuju južni obronci planine Trebave. Naselje Soko je jedno od najstarijih naselja na području općine Gračanica. U neposrednoj blizini grada je i očuvana srednjovjekovna zgrada koja je bila neka vrsta dvora za stanovanje vlasnika, tj. Kraljevske dinastije Kotromanića.

Sahat Kula u centru grada Gračanice je nacionalni spomenik iz 17. vijeka i službeni simbol grada. Pored Sahat kule u strogom centru grada nalazi se i **Bijela džamija**, također nacionalni spomenik iz 17.vijek. Pored nje nalazi se **Osman-kapetanova medresa**, jedan od prepoznatljivih obilježja Gračanice iz 1889.godine.

Konak Vijećnica - zgrada gradske uprave je sagrađena 1888.godine. Primjer je psudomaurske arhitekture, arhitektonskog stila koji predstavlja spoj europskih građevinskih normi kasnog 19.stoljeća i naslijeđe islamske civilizacije, inače specifičnog za prostore BiH za vrijeme Austro-ugarske vladavine.

Pravoslavna crkva ili Parohijski hram Veznesenja Gospodnjeg iz 1926.godine, krstaste osnove sa visokom kupolom i dva zvonika. Ističe se svojim unutrašnjim uređenjem, a posebno zidnim slikarijama i ikonama, koje imaju i značajnu umjetničku vrijednost. Proglašena je za nacionalni spomenik BiH. Hram pripada tipu krstoobrazne kubične građevine sa kupolom, dva zvonika na zapadnoj strani i apsidom na istočnoj strani objekta. Nad centralnim dijelom uzdiže se kupola od 17 metara.

Katolička crkva iz 1921. godine u neoromantičnom stilu posvećena Uznesenju blažene djevice Marije. Iako je dosta skromnih dimenzija više nalik kapeli nego crkvi plijeni svojom arhitektonskom skladnošću. Crkva pripada Nadbiskupiji odnosno Župi Presvetog srca Isusova, Doboj. Zadnji put je obnovljena 1998. godine.

Gračaničko keranje i stara Bosanska kuća kao najrazvijeniji tip tradicionalne bosanske kuće. Čardaklije su nekada krasile gračaničke mahale, a u gradu je kao i u pojedinim selima, bilo desetine ovakvih objekata. Preostala je samo stara čardaklija u mahali Varoš, tradicionalno naseljena hrišćanskim stanovništvom, poznata još kao **kuća Mare Popović**. Sagrađena je u drugoj polovici 19. vijeka. Po svom izgledu poprilično odudara od tradicionalne gračaničke čardaklije, čineći jedan specifičan tip, kojeg poznavajući tradicionalne arhitekture nazivaju „aginskom kućom na selu“. Danas je ova kuća nacionalni spomenik BiH i u njoj je smješteno Udruženje **Gračaničko keranje**. Gračanička kera je tradicionalna kera, odraz duha i vještine bosanskih žena. Čipka-kera je neprolazna umjetnička vrijednost BiH. Brojni su predmeti koji se izrađuju: stoljnjac, marame, nakit, ukrasi za haljine, šamije i još mnogo toga. Svi ovi predmeti predstavljaju reprezentativni dio kulturne baštine i tipični gračanički kulturni, turistički etno brand. Udruženje je osmislilo i svjetski poznati cvijet Srebrenice.

Manifestacije od značaja za razvoj turizma: Zimski bazar, Četenijada, Grahijada, Regionalno druženje planinara (planinarsko društvo „zefir“), Šetnja „U susret proljeću“, Muzički festival, Sajam starih zanata, Kosijada Soko, Motorijada, Ljetnje večeri pod lipama, Festival tradicionalne hrane, Biciklijada, Dani kere, Traktorijada, Dani kupusa, Gračanički vašer, Šetnja „Moja domovina moj ponos“, Zimski bazar, sajam „Zlatne ruke“, doček Nove godine na otvorenom te regionalne i internacionalne smotre folklor, Međunarodni turiniri u malom nogometu, Veliki koncert kao završetak ljetnje sezone, Međunarodni sajam preduzetništva i obrta Graposs expo, Sirijada, Otvaranje ljetne sezone na termama Gračanica i dr.

2.5.5. Grad Gradačac

Osnovni podaci

Grad Gradačac je najsjevernija općina Tuzlanskog kantona. Svojim sjevernim dijelom zahvata dio srednje Posavine, a zapadnim, južnim i jugoistočnim obuhvata padine planina Majevice i Trebave. Do 1992. godine imala je površinu od 407 km² (6,1% teritorije regije) na kojoj je živjelo 56.581 stanovnika raspoređeno u 38 nasela i 14.768 domaćinstava. Uspostavom međuentitetske linije općina je podijeljena, tako da je od njenog sjevernog dijela nastala općina Pelagićevo. Danas općina Gradačac ima površinu od 218 km² na čijem prostoru je, prema podacima za 2013. godinu bilo 39.340 stanovnika prosječne gustine naseljenosti od 180,5 st/km². Općinski centar je gradsko naselje Gradačac smješteno u dolini rijeke Gradašnice u kome je 1991. godine živjelo 12.868 stanovnika sa prosječnom gustinom naseljenosti od 245,6 st/km², a stepen urbanizacije općine je iznosio 22,7%. U 2013. godini centar općine je imao 12.764 stanovnika (32,4% općinskog). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 38.552 stanovnika (68,6% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine/Grada Gradačac

Banja Ilidža sagrađena je na izvorištu termalne vode 1882. godine. Temperatura vode je 29,3°C, a indicirana je za liječenje: hronične reumatične bolesti, bolesti reumatizma, mialgije i neuralgije, te hronične ženske bolesti. Terapija: tople kupke sa hidroterapijom, mineralnim blatom i elektroterapijom sprovodi se po najsavremenijim metodama liječenja i pod nadzorom medicinskih stručnjaka i specijalista. Objekat banjskog lječilišta je sa kapacitetom od 160 ležaja u potpunosti u funkciji. Privatni smještaj obezbjeđuje još preko 600 ležaja za pacijente koji dolaze na terapiju, što je

preko 700 ležaja u toku jedne smjene. Lokalitet na kojem se nalazi nova banja u neposrednoj je blizini jezera. Konfiguracija terena i prateći objekti pogodni su za pripreme sportista (nogometni stadion, sportska dvorana i otvoreno igralište za male sportove pružaju idealne uvjete za razvoj sportskog turizma).

Vještačka jezera - Vidara i Hazna; Vidara površine oko 7,00 km² i Hazna površine oko 1,00 km², sa uređenim plažama za kupanje, pored turističke ponude, pružaju dobre mogućnosti za ribolov i druge sportske aktivnosti na vodi.

Kompleks starog grada – Gradina sa kulom Husein Kapetana Gradaševića iz 18 stoljeća, Husejnija džamija sagrađena 1826. godine i Sahat kula sagrađena 1824. god ubrajaju se u vrijedne spomenike bosansko-hercegovačke prošlosti. „Graditeljska cjelina – Stari grad u Gradačcu“, proglašena je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine koga čine: bedemi, objekti unutar bedema – Gornji grad sa kulom Husein– kapetana Gradaševića i Donji grad sa sahat–kulom, zgradom Gradske biblioteke, radio-stanice i muzeji, zgrada gimnazije i predmetima iz muzejske zbirke koji su upisani u inventarnu knjigu Muzeja. Nacionalni spomenik predstavlja potencijalno nalazište (arheološki rezervat) pokretnog arheološkog materijala.

Oklopni voz i niz drugih spomenika i mjesta iz perioda odbrambeno – oslobodilačkog rata 1992 – 1995 . godina

Sajam šljive je tradicionalna manifestacija koja se održava krajem augusta svake godine u Gradačcu sa ciljem obavljanja djelatnosti priređivanja sajma poljoprivrede i prehrambene industrije u Gradačcu, kao i drugih sajмова i izložbi, te za obavljanje djelatnosti promocije i međusobnog boljeg povezivanja poduzetništva Grada Gradačca i poduzetništva čitavog Tuzlanskog kantona, Federacije BiH i cijele Bosne i Hercegovne kao i privrednih subjekata iz šireg regionalnog i prekograničnog okruženja.

Turističke potencijale Gradačca čine i **Trešnjarevo, Hipodrom, Lovište Gradašnica - Lovачko društvo „Jelen“ Gradačac**, te značajni kulturni događaji, kao što su **Gradačaćki književni susreti, Kikićevi susreti, koncerti, izložbe** i sl.

2.5.6. Općina Kalesija

Osnovni podaci

Općina Kalesija je smještena u dolini gornjeg toka rijeke Spreče, na južnim padinama planine Majevice i sjevernim padinama Javornika sa prosječnom nadmorskom visinom od 270 m. Općina Kalesija je do 1991. godine imala površinu od 277 km², nakon čega je, kao i veliki broj drugih općina regije Sjeveroistočne Bosne, podijeljena međuentitetskom linijom na dvije općine, Kalesija (201 km²) koja administrativno - politički pripada Federaciji Bosne i Hercegovine i Tuzlanskom kantonu i Osmaci (76 km²) koja pripada Republici Srpskoj. Općina Kalesija graniči sa pet općina regije. Pored Osmaka na jugu, graniči i sa Zvornikom i Sapnom na istoku, Tuzlom na sjeveru i Živinicama na zapadu. Na prostoru općine Kalesija je prema popisu stanovništva 1991. godine živjelo 41.809 stanovnika raspoređenih u 40 naselja, 22 mjesne zajednice i 10.228 domaćinstava. Prema podacima za 2013. godinu na njenom prostoru (u okviru današnjih granica) živjelo je 33.053 stanovnika sa prosječnom gustom naseljenosti od 164,4 st/km². Središte općine je gradsko naselje Kalesija u kojem je 1991. godine živjelo 2.208 stanovnika, odnosno stepen urbanizacije općine bio je vrlo nizak i iznosio je 5,3%. U 2013. godini naselje je imalo 2.039 stanovnika, a sa stepenom urbanizacije od 6,2% najslabije je urbanizirana općina Tuzlanskog kantona i Sjeveroistočne Bosne. Prema

procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 32.448 stanovnika (72,7% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Kalesija

U oblasti turizma općina Kalesija nema razvijenu infrastrukturu i turističke proizvode, ali postoji potencijal za promociju kulturno-historijskog naslijeđa. Kao turističku ponudu Kalesija može predstaviti **veliki broj stećaka smještenih u Bulatovcima, nekropola stećaka „Brkića groblje“, nekropola stećaka lokalitet „Mramor“, Bašča (Bukvari), nekropola u pravolsavnom groblju u Dubnici**, kao i druge lokacije na širem području Kalesije.

Značajni objekti kulturno-historijskog naslijeđa su **Atik džamija u Čivama**, koja je sagrađena prije više od 300 godina i **džamija u Hemlijašima**. Kao turistički potencijal Kalesija može ponuditi i ostatke **prahistorijske gradine i kasnoantičkog utvrđenja u Jajićima**, a također i **jednu od najstarijih Bosanskih kuća** koja je smještena u **naselju Džafići** (Vukovije Gornje), u čijoj blizini se održava **Kalesijska likovna kolonija**.

Stara kovačnica s tradicijom od preko 120 godina, a obiteljski zanat se prenosi s koljena na koljeno.

Na području općine Kalesija, na osnovu postojećih i planiranih zaštićenih prirodnih područja i prirodnih objekata, stanja kulturno-historijskih dobara, sportsko-rekreativnih zona, te opremljenosti područja infrastrukturnim sistemima, može se planirati pet turističkih zona:

- **Turistička zona „Pješavica“**, pogodna za sportsko-rekreativni i izletnički turizam,
- **Turistička zona „Vis“**, pogodna za sportsko-rekreativni i izletnički turizam,
- **Turistička zona „Grabik“**, pogodna za sportsko-rekreativni i izletnički turizam,
- **Sportsko-rekreativni centar „Jezera“**, pogodan za sportsko-rekreativni i izletnički turizam,
- **Sportsko-rekreativni centar „Jokovića potok“**, pogodan za sportsko-rekreativni i izletnički turizam.

U Kalesiji postoji i **mali sportski aerodrom**, koji ima veliki potencijal u području sportskog zrakoplovstva u Bosni i Hercegovini. S obzirom da je jedini sportski aerodrom u ovom području veliki je broj članova iz drugih krajeva Bosne i Hercegovine, a sve aktivnosti su objedinjene u Aero klubu Tuzla.

„Sajam ekološki zdrave hrane, tradicionalnih proizvoda i turizma“; Dana 15.10.2020. godine u Kalesiji je dvanaestu godinu zaredom održan ovaj Sajam na kome su predstavljeni tradicionalni bosanski proizvodi.

2.5.7. Općina Kladanj

Osnovni podaci

Općina Kladanj po veličini teritorije spada u red općinskih područja srednje veličine sa površinom od 325 km², što čini 12,3% kantonalnog teritorija. Graniči sa četiri općine u regiji Sjeveroistočne Bosne (dvije Tuzlanskog kantona) i jednom općinom susjedne Srednjobosanske regije. Na istoku su općine Vlasenica i Šekovići (RS), na sjeveru Živinice i Banovići (TK), a na jugu i zapadu graniči sa općinom Olovo. Kladanjska općina smještena je na jugu Tuzlanskog kantona u dolini rijeke Drinjače okružena planinskim predjelima Konjuha i Smolina. Prema podacima popisa stanovništva 1991. godine na

prostoru općine Kladanj živjelo je 16.070 stanovnika raspoređenih u 43 naselja i 4.329 domaćinstava. Prema podacima za 2013. godinu ova općina je imala 12.348 stanovnika sa prosječnom gustoćom naseljenosti od 38 st/km². Centralno naselje Kladanj smješteno je na magistralnom putu Županja - Tuzla - Sarajevo u kojem je 1991. godine živjelo 4.873 stanovnika (urbano 30,3%), a u 2013. godini 4.026 stanovnika (urbano 32,6%). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 11.415 stanovnika (72% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Kladanj

Zaštićeni pejzaž „Konjuh“ u širem geografskom smislu smješten je u centralnim dijelovima planine Konjuh. U hidrografskom pogledu Zaštićeni pejzaž obuhvata u svom sjevernom dijelu slivno područje rijeke Oskove, a u južnom dijelu slivno područje rijeke Drinjače-gornji dio sliva rijeke Drinjače i slivna područja Krabanje i Velike Zlaće. U topografskom pogledu pripada brdsko - planinskom regionu sa apsolutnim nadmorskim visinama od 300 do 1328 m n.v. Ukupna površina Zaštićenog pejzaža „Konjuh“ iznosi 8.016,61 ha i obuhvata 5.109,0 ha površine općine Kladanj. Ovo područje proglašeno je Zaštićenim pejzažom u decembru 2009. godine.

Muška voda; planinsko izvorište, prema legendama, ljekovite vode u kompleksu gustih i mješovitih listopadnih i četinarskih šuma. Znameniti turski putopisac Evlija Čelebija nazvao je ovaj izvor „Izvorom mladosti“ ili „Muškom vodom“, kome se pripisuju ljekovita svojstva prvenstveno u smislu jačanja fizičke sposobnosti, naročito muškaraca. Zbog veoma povoljne planinske klime i četinarskih šuma Kladanj je proglašen za vazдушnu banju, pa je u periodu austro-ugarske vladavine izgrađena i bolnica za grudne bolesti. Na ovom lokalitetu se nalazi hotelski kompleks Muška voda. Kompleks “Muška voda” jedan od najpoznatijih turističkih brendova Općine Kladanj-Tuzlanskog kantona, ponovo je stavljen na raspolaganje posjetiocima i turistima. Trenutni smeštajni kapacitet broji 100 ležaja, kongresna sala i restoran, sa sportskim terenima (za futsal, tenis, košarka i odbojka...), šadrvanima, stazama za rekreaciju i pješaćenje.

"Gorsko oko" je šumsko jezero smješteno u neposrednoj blizini hotelskog kompleksa Muška voda, a u narodu je poznatije kao Paučko jezero. Jezero se nalazi na 650 metara nadmorske visine. Različitost flore i faune čine ga zanimljivim i interesantnim za posjetioce. Jezero je veoma bogato ribom (šaran, amur, klijen i pastrmka).

Skijalište "Karaula" sa savremenim ski liftom je jedino skijalište te vrste na području Tuzlanskog kantona. Od centra Kladnja udaljeno je samo osamsto metara. Ima stazu za skijanje povoljnu za slalom i veleslalom, čija je dužina 1.700 metara, dok je dužina usponske staze 1.110 metara. Kapacitet ovog savremenog ski lifta je 1.200 skijaša na sat. Lokalitet ski lifta Karaula veoma je povoljan i za planinarenje kao i za prikupljanje ljekovitog bilja i gljiva. Visoka i gusta četinarska šuma kroz koju prolazi staza za šetnju , a koju krasi čisti izvori vode pružaju turistima pravi ugođaj za boravak na ovom lokalitetu.

Planinske ture su turistički atraktivne a posebno prema: Javorju, Konjuhu, Ždrijepčevom skoku, Konjušiću, Krabanjskom kršu, Papali, Jaračkom brdu, Bratilu, Velikom zelenboju. Na lokalitetu Javorja izgrađen je planinarski dom. U očuvanju tradicije u planinarstvu ističe se planinarsko društvo „Miljkovac“ Kladanj, koje je osnovano 2012. godine, koje je u proteklom periodu sagradilo vlastiti Planinarski dom na lokalitetu Obli Vrh Goletići kapaciteta 40 ležaja. Ovo Društvo je izvršilo uređenje i markiranje 5 planinarskih staza te u dogovoru sa planinarima iz drugih Društava i turistima organiziraju obilaske ove općine. Tu je i planinarsko društvo “Konjuh” Tuzla sa uređenim planinarskim domom “Javorje” sa sljedećim sadržajem: glavni dom (zajednička spavaona sa 22 ležaja, velika zajednička kuhinja, terasa u staklu za odmor i dva bungalova (4 sobe po 4 ležaja).

Planinarski dom "Bijeli hrid" raspolaže smještajnim kapacitetom za 30 osoba, sa vanjskim objektom sa ognjištem i mobilijarom za djecu.

Kulturno-historijska dobra; arheološko i memorijalno – sakralno te kulturno dobro je „**Djevojačka pećina**” arheološko dobro „**Pećina Bebrova**”, nekropola stećaka i arheološki lokalitet „**Kuman**”, memorijalna spomen obilježja ratnih stradanja naroda BiH - lokacija „**Korita**” i „**Miljkovac**” i dr. Na području Općine Kladanj nalaze se tri turbeta: Avdibegovo, Baba-Hasino i Tehlil-dedino turbe. Ostaci Rimske ceste, otkriveni u ljeto 2021. godine na lokalitetu Karaula, stari preko 2.000 godina.

2.5.8. Grad Lukavac

Osnovni podaci

Grad Lukavac se nalazi u srednjem toku rijeke Spreče na prosječnoj nadmorskoj visini od 186 metara. Površina lukavačke općine iznosi 353 km² što čini 13,3% teritorija Tuzlanskog kantona. Omeđena je sa pet općina Tuzlanskog kantona (Banovići, Živinice, Tuzla, Srebrenik i Gračanica), dvije općine Zeničko - dobojskog kantona (Zavidovići i Maglaj), te sa novonastalom općinom Petrovo (RS). Na području općine Lukavac u 1991. godini živjelo je 57.070 stanovnika raspoređenih u 44 naseljena mjesta i 17.755 domaćinstava. U 2013. godini općina je imala ukupno 44.520 stanovnika, a prosječna gustina naseljenosti smanjena je na 126,1 st/km². Središte općine je grad Lukavac na čijem je prostoru prije rata živjelo 12.647 stanovnika (urbano 22,2%), a u 2013. godini 12.061 stanovnika (urbano 27,1%). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 42.518 stanovnika (68,8% radno sposobnog).

Turistički potencijali Lukavca

Jezero Modrac je najvažniji dio turističke ponude Lukavca, a ima površinu od 17 km², sa preko 1000 m lijepo urađene obale sa izgrađenim objektima za odmor i rekreaciju (plaža, tuševi, restorani, koncertna arena i dr). Najveća dubina jezera je 14 metara. Jezero je nastalo vještačkim putem tako što je napravljena brana na rijeci Spreči. Riječ je o jednoj od najvećih akumulacija u bivšoj Jugoslaviji, u koju se ulijevaju rijeke Spreča i Turija. Prednost je što je obala cijelom dužinom pristupačna, a za vrijeme niskog vodostaja automobilom se može prići skoro do svakog mjesta predviđenog za pećanje.

Ovo jezero je privlačilo veliki broj turista u postratnom periodu, prije svega zbog lijepo urađene plaže u mjesnoj zajednici Prokosovići. Na plaži jezera se dugi niz godina održava festival narodne muzike "Bosna slobodi pjeva". Pored ovog festivala još se tokom ljeta održava smotra folklor kao i razni koncerti, a već nekoliko godina tradicionalno se održava i lukavačka motorijada. Pored svih ovih dešavanja, na jezeru se održavaju i takmičenja u ribolovu, kao i niz drugih kulturno-sportskih manifestacija. Pored ove vještački uređene plaže, duž cijele obale jezera Modrac nalaze se prekrasna mjesta za odmor i rekreaciju. U neposrednoj blizini jezera ima više izgrađenih smještajnih kapaciteta preko 300 ležaja - hoteli, moteli i privatni objekti za smještaj, a imaju i pogodni tereni za kampovanje. Restorani izgrađeni na obali jezera Modrac imaju preko 3000 stolica a u nekoliko njih tokom cijele godine goste zabavlja muzika uživo. Tu su i desetak Taxi čamaca, zatim kajaci, skuteri, sandoline i dr. što će boravak na jezeru učiniti prijatnim i sadržajnijim.

Ekološko izletišta "Ontario" ili kako je poznatije **jezero Bistarac** predstavlja jedno od tri jezera na prostoru Lukavca, a po svojoj veličini nalazi se na drugom mjestu. Jezero se nalazi se na udaljenosti 2 km od samog centra grada, pa stoga predstavlja omiljeno kupalište i mjesto za odmor velikog broja lukavčana, kao i turista iz okolnih gradova i regije. Jezero Bistarac pored toga što je nastalo

prirodnim putem, ima i sasvim prirodne plaže koje su dopunjene sa molovima koji se nalaze iznad vode i sportskim terenom za odbojku na pijesku. Pored navedenog, na jezeru se nalazi riblji restoran kao i nekoliko manjih objekata za prehranu. Jezero Bistarac po svom sadržaju predstavlja i veliki ribnjak, jer se i pored prirodnog sadržaja ribljeg fonda jezero svake godine poribljava sa po nekoliko tona različitih vrsta ribe. Na jezeru se svake godine održavaju razni seminari i takmičenja kao i značajne zabavne aktivnosti kako za Lukavac tako i za prostor cijele BiH.

Jezero "Vijenac" se nalazi na udaljenosti od oko 20 km od središta grada. Ljubitelji prirode vole posjetiti izletišta Vijenac sa planinskim jezerom, Svatovac sa planinarskom kućom, Bistaračko jezero (udaljeno 1 kilometar od centra grada Lukavca) te više lokacija na rijekama Spreča (Palučak, Batare) i Turija (Soko, Čagalo) i dr.

Planinarsko društvo ima uređena **izletišta Palučak i Svatovac** sa planinarskom kućom te obilježene staze kroz atraktivna područja.

Jedno od najpoznatijih lukavačkih izletišta je **izletišta "Batare"** koje se nalazi na rijeci Spreči, u dijelu gdje Spreča protiče kroz mjesnu zajednicu Modrac. "Batare " tokom ljetne sezone predstavljaju mjesto za odmor velikog broja lukavčana, a na batarama su se dugo godina održavale kulturne manifestacije pod nazivom "Julske večeri", a i svake godine se održavaju skokovi sa tzv. sprečkog mosta.

Brdo "Ratiš" predstavlja jedan od obronaka planine Majevice koji se nalazi na prostoru lukavačke općine i po svom obimu kao i udaljenosti od urbanog dijela grada predstavlja jednu od zračnih banja.

Izletišta na rijeci Turiji u istoimenoj mjesnoj zajednici, gdje su na dijelu rijeke izgrađeni prateći objekti što upotpunjuje sadržaj ovog izletišta.

Sredinom oktobra (12., 13., i 14.) svake godine se održava tradicionalni **Purački vašar** sa tradicijom više od 140 godina. Vašar je jedinstvena turističko-ugostiteljska i trgovinska manifestacija u BiH. Također, tu je i februarsko takmičenje pjevača amatera, zabavne i narodne muzike sa četrdesetogodišnjom tradicijom.

Strateškim dokumentima predviđeno je stavljanje pod zaštitu sljedećih prirodnih područja i lokaliteta: **prirodni predio Svatovac**; o šume visoko zaštitne vrijednosti - **"Bokavičko brdo"**; **jezero Modrac** sa neposrednim **obalskim područjem** i zamočvarenim djelovima o **Flora i fauna** – stanište bijele čaplje (lokalitet jezero Modrac), stanište dabra (staro korito Spreče u Dobošnici).

Na oko 20 kilometara od grada iznad naselja Gnojnice na vrhu Ratiša nalazi se **Dovište** na kome se tradicionalno okupljaju muslimani iz šire okoline.

Na listi peticiji za proglašenje dobara nacionalnim spomenikom nalaze se slijedeća **džamije**: Džamija u Berkovici; Džamija u Bikodžama; Džamija u Bokaviću; Džamija u Gnojnici Džamija u Gornjem Poljicu; Džamija u Gornjoj Dobošnici; Džamija u Huskićima; Džamija u Kruševici; Džamija u Orahovici; Džamija u Prokosoviću; Džamija u Puračiću; Džamija u Srednjoj Dobošnici; Džamija u Ugru; Čaršijska džamija; Gora Vučijak; Stara Džamija u Turiji; Temelji manastira - crkve u Gnojnici – Kaluđeru; Zgrada „Vila Karamata“.,

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila je **Katoličku crkvu Sv. Ante Padovanskog sa župnom kućom, Staru željezničku stanicu i Vilu Solvay** nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine.

U pogledu turističkih kapaciteta i hotelskih smještaja na teritoriji općine Lukavac posebno je potrebno izdvojiti hotele «Lukavac», «Senad od Bosne» na obali jezera Modrac, te hotel i restoran «Zlatnik» u Lukavcu. Također, u općini postoji određeni broj smještajnih kapaciteta motelskog tipa.

2.5.9. Općina Sapna

Osnovni podaci

Sapna je novoformirana općina na području Sjeveroistočne Bosne. Do 1995. godine područje općine Sapna administrativno je pripadalo općini Zvornik. Od 1995. godine do danas dio je Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno čini oko 4,5% površine Tuzlanskog kantona. Graniči sa pet općina, Zvornikom na istoku, Teočakom na sjeveru, Loparama na sjeverozapadu, Tuzlom na zapadu i Kalesijom na jugozapadu. Ima površinu od 118 km² na čijem je prostoru u 2013. godini živjelo 11.178 stanovnika sa proječnom gustom naseljenosti od 94,7 st/km². Središte ove općine je naselje Sapna koje je 1991. godine imalo 1.807 stanovnika, a do 2013. godine broj je povećan na 2.027 stanovnika. Danas općinu Sapna čini 14 mjesnih zajednica, Baljkovica, Donji Zaseok, Kobilici, Goduš, Međeđa, Nezuk, Rastošnica, Sapna, Kovačevići, Kraljevići, Vitinica, Skakovica, Zaseok i Žuje - Šarci. Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 10.410 stanovnika (74,6% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Sapna

Turistički potencijali općine Sapna temelje se na bogatim prirodnim resursima, odnosno čistom zraku, ugodnoj klimi, čistim vodama, zdravom tlu te obilju biljnog i životinjskog svijeta. Potencijale za razvoj turizma općina ima prvenstveno u genealoškom turizmu, ali i u razvoju ruralnog, agroturizma, gastroturizma, lovnog i ribolovnog turizma uz poštivanje lovačke etike, izletničkog turizma te ekoturizma i outdoor turizma.

Prostornim planom, na prostoru općine Sapna, je predviđeno stavljanje pod zaštitu sljedećih prirodnih predjela: prirodni predio-**Rožanjska rijeka**, područje ispod kote „**Vrljaja**“, preko lokaliteta „**Podžuje**“ do- ispod sela **Goduš**, prirodni predio **Vrelo**, prirodno područje **ispod sela Kovačevići**.

Na teritoriji općine nalaze se sljedeći značajni kulturno - historijski spomenici:

Stara kuća, manja rimska zgrada na platou 2 km udaljenom od Sapne;

Kasnoantički refugium „Gradina”, sačuvani potezi slabo građenih zidova koji prema- stručnoj analizi arheologa pripadaju kasnoantičkom refugiumu. Od ostataka materijalne kulture sporadično su pronađeni fragmenti grubo rađene tamno sive keramike. Lokalitet je datiran u vrijeme IV do VI vijeka Nove ere.

Područje općine Sapna ima nekoliko lokaliteta na kojima su očuvani stećci:

Srednjovjekovno groblje Herići, Rastošnica. Stećci se nalaze na udaljenosti od 2 km od puta Sapna-Priboj, uz lijevu obalu jezera. Grupisani su na jednom mjestu u samom naselju, 10 m od puta koji se proteže uz samu obalu jezera.

Srednjovjekovno groblje Mramor, Rastošnica. Ova nekropola se nalazi na samoj- administrativnoj granici između općina Teočak i Sapna. Nekada, na ovom lokalitetu se nalazilo 38 stećaka, uglavnom sanduka i stubova. Danas, ova nekropola se nalazi u niskom rastinju i šumi. Prilikom izgradnje puta veliki broj stećaka je pomjeren i oštećen. Vizuelno, na ovom lokalitetu se može identifikovati svega 14 stećaka, uglavnom sanduka i stubova, od kojih je znatan dio oštećen.

Nekropola stećaka Zagrobnica, Sapna. Na ovom lokalitetu je sačuvano 14 stećaka orjentisanih u nekoliko pravaca, što govori o značajnom pomjeranju. U nekropoli su sačuvani stećci u obliku sanduka, sljemenjaka, sljemenjaka s postoljem i stuba. Takođe, na ovom lokalitetu je nekada postojala jedna od najvećih nekropola. Nedaleko od sačuvanih stećaka nekada su postojale i tri ploče, osam sljemenjaka i dvije stele, orjentisanih u pravcu istok-zapad. Lokalitet Zagrobnica predstavlja jedan od najugroženijih lokaliteta na području općine Sapna.

Srednjovjekovni nadgrobni spomenici Osrećak, Zaseok - sačuvana 2 stećka u obliku stele. Na jednoj ukras u vidu plastičnog rebra, na drugoj natpis,

Srednjovjekovni nadgrobni spomenici Vitnica, Vitnica - sačuvana dva stećka u obliku sanduka,

Nekropola stećaka Rastošnica - sačuvana 3 stećka.

Nekropola stećaka Sandići, lokalitet Mramorje. Nalazi se na udaljenosti od 1,5 km od Skakovice i oko 5 km udaljeno od Rastošnice, pored lokalnog puta. Udaljenost od Sapne do lokaliteta, putem Sapna-Skakovica-Sandići, iznosi oko 13 km. Na lokalitetu se nalaze 3 stećka, jedan sanduk, jedan stub i ostatak od jednog stećka nepoznatog oblika.

Nekropola stećaka Zavid, lokacija pravoslavno groblje. Naselje Zavid udaljeno je od Sapne oko 10 km. Nalazi se neposredno uz put Sapna-Zavid-Rastošnica. Nekropola sa stećcima nalazi se neposredno uz pravoslavno groblje, na udaljenosti od 700m od puta Sapna-Priboj iz pravca Rastošnice.

Nekropola stećaka Međeđa, lokalitet Sječa. Na području Međeđe nalazi se jedina uređena- nekropola u općini Sapna, na lokalitetu Sječa. Ova nekropola poznata je u narodu i pod nazivom Pasiji grobovi.

Iz Osmanskog perioda od značaja su: Islamsko groblje **Cer-Sapna**, Islamsko groblje, **Međeđa**, Islamsko groblje **Rastošnica**, Islamsko groblje **Nezuk**, Pravoslavno groblje **Vitnica**, Džamija sa grobljem **Mahmutovići, Vitinica**, Islamsko groblje **Krstac, Mahmutovići, Vitinica**,- Pravoslavno groblje, **Baljkovica**, (na granici entiteta).- Islamsko i groblje **Goduš**. Na teritoriji općine Sapna nalaze se dva spomenika koja su na Listi za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom i to: **Stećci u Vitinici – Brđacima i Džamija Sapna, Zvornik**.

2.5.10. Grad Srebrenik

Osnovni podaci

Grad Srebrenik smještena je na sjeverozapadu regije okružena općinama Gradačac i Brčko na sjeveru, Gračanica na zapadu, Čelić na istoku i Tuzla i Lukavac na jugu. Generalno posmatrajući može se reći da ima povoljan geografski položaj s obzirom da se nalazi u sjevernom dijelu Tuzlanskog kantona na prijelazu iz brdsko - planinske Bosne u ravnu Posavinu. Sredinom opštinskog teritorija protiče rijeka Tinja uz koju prolazi magistralni put Tuzla - Orašje i Županja - Tuzla - Sarajevo, te željeznička pruga Brčko - Banovići što općini daje i obilježje izuzetno povoljnog saobraćajnog položaja. Površinom od 248 km² učestvuje sa 3,7% u ukupnoj teritoriji regije što je svrstava među općine srednje veličine ovog dijela Bosne i Hercegovine. U 1991. godini na prostoru općine Srebrenik živjelo je 40.896 stanovnika raspoređenih u 49 naselja, 29 mjesnih zajednica i 11.354 domaćinstva. Prema podacima popisa iz 2013. godine imala je 39.678 stanovnika, a prosječna gustina naseljenosti iznosila je 160 st/km². Gradsko naselje Srebrenik, smješteno u dolini rijeke Tinje, predstavlja centar općine sa ukupnom urbanom površinom od 28,6 km² na čijem je prostoru 1991. živjelo 5.304

stanovnika, a u 2013. godini 6.694 stanovnika (16,9% općinskog). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 39.231 stanovnika (69,1% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Srebrenik

Tvrđava Srebrenik: Nalazi se na sjeveroistočnim obroncima Majevice, u selu Gornji Srebrenik, oko 5 km udaljenom od Srebrenika. Sagrađen je na visokoj, strmoj i skoro nepristupačnoj stijeni iznad doline rijeke Tinje. Ispod najpristupačnijeg dijela tvrđave napravljen je dubok prokop, tako da je pristup moguć samo preko mosta. Udaljena je 5 km od savremenog puta Tuzla-Županja. Najstariji spomen datira iz 1333. godine u povelji bosanskog bana Stjepana II Kotromanića od 15. 02. 1333. godine, izdatoj pod gradom Srebrenikom, kada je Ston ustupio dubrovčanima.

Suljagića kuća: Odlukom Komisije za zaštitu kulturno-historijskih spomenika BiH, Kuća Suljagića sa pratećim objektima u Donjoj Špionici, dobila je status nacionalnog spomenika pod zaštitom države. Kuća Suljagića je stara begovska kuća izgrađena sredinom 18. stoljeća, u kojoj već duže vremena niko ne boravi, ali koja zbog svoje starosti, veličine i specifičnog arhitektonskog rješenja predstavlja istinski kulturno-historijski spomenik. Posebno je ovo zdanje i svojim izgledom i svojom istorijom. Za današnje pojmove trošna i skromna kuća, nekada je bila sudska stanica u kojoj je boravio kadija i odlučivao o sudbinama begovih sluga, pa je čak imala i svoj zatvor.

Stara džamija u Špionici Donjoj: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2007. godine, proglasila je "Graditeljsku cjelinu – Stara džamija sa haremom u Špionici, , nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Graditeljska cjelina sastoji se od objekta džamije sa haremom i nalazi se u centru naselja Špionica Donja.

Džamija u Čojluku: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika je na sjednici, održanoj u novembru 2011. godine u Sarajevu, proglasila „Graditeljsku cjelinu – džamija u Čojluku, općina Srebrenik“ nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. U naselju Čojluk koje se nalazi ispod srednjovjekovnog grada i osmanske utvrde Srebrenik (općina Srebrenik) postoji stara džamija koja je izgrađena u tradicionalnom narodnom stilu. Prema arhitekturi objekat džamije je iz 17. stoljeća a prema nekim podacima izgrađena je 1666. godine.

Turistički kompleks Ormanica: Hotel, jezero sa šljunkovitom plažom, veliki otvoreni, olimpijski i dječiji bazen, te terene za tenis, odbojku na pijesku, košarku i mali nogomet, koji u kompletu nude savršen prostor za cjelodnevni boravak svih generacija.

Etno eko dvorište Marojević - Gornji Hrgovi; Zbirka starina, staro ognjište, mlin i etno selo vezano za taj kraj. Ovo mjesto je i dobra preporuka za nedjeljni ručak, a u ponudi se u mnoštvu tradicionalnih jela nalaze specijaliteti ispod sača, čorbanac i bogat riblji meni.

Lovište Ormanica; Za ljubitelje lova vrijedi istaći da je kompleks smješten u krugu lovišta "Ormanica", koje obiluje raznom vrstom divljači, posebno divljim svinjama, srndaćima, zečevima, te fazanima, prepelicama i divljim golubovima.

Šumski raj - Gornji Hrgovi; gastroturizam - riblji specijaliteti.

2.5.11. Općina Teočak

Osnovni podaci

Općina Teočak je teritorijalno najmanja općina Sjeveroistočne Bosne sa 29 km² površine. Nastala je uspostavljanjem entitetske linije od južnog dijela teritorije općine Ugljevik i jedna je od 13 općina Tuzlanskog kantona. Smještena je na sjeveroistočnim padinama planine Majevice, na nadmorskoj visini od 300 do 600 metara. Graniči sa Ugljevikom na sjeveru, Zvornikom na istoku, Sapnom na jugu i Loparama na zapadu. Pored starih naselja Stari Teočak i Teočak Krstac općini pripadaju i naselja Bilalići, Jasenje, Sniježnica, te dijelovi naselja Gornja Krčina, Jasikovac i Tursunovo Brdo. Centar općine je naselje Teočak koje je smješteno u dolini rječice Tavne. U 1991. godini u njemu je živjelo 748 stanovnika, a do 2013. godine broj se povećao na 2.763 stanovnika. Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 6.993 stanovnika (72,6% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Teočak

Sniježnica – srednjovjekovno groblje. Uz muslimansko groblje nalazi se 13 stećaka u obliku sanduka, sarkofaga i stele, te jedan sarkofag ukrašen flornim ornamentima, dok je na drugom urezan natpis. Na lokalitetu Bjelovnice, Krstac – Teočak također se nalazi srednjovjekovno groblje. Sačuvano je 19 stećaka u obliku sanduka, sarkofaga i stele.

Stari grad Teočak predstavlja srednjovjekovno utvrđenje. Na osamljenom brežuljku iznad rijeke Tavne nalaze se ostaci zidova, koji zatvaraju prostor trokutnog oblika sa po jednim tornjem na svakom uglu. U grad se ulazilo kroz zapadni toranj. Grad se prvi put spominje 1432. godine kao posjed mađarskog kralja koji ga poklanja despot Đurđu Brankoviću. Godine 1464. bio je rezidencija kralja Nikole Iločkog, a oko 1520. godine grad pada u ruke Turaka, pa se do 1804. g. u njemu nalazi posada, poslije čega se zidovi obrušavaju.

Stara džamija ili Fethija sa grobljem i starom česmom nalazi se u Starom Teočaku ispod starog grada. Izgrađena je 1548. god. u doba Sultana Bajazida II. Ima četverovodan krov sa drvenom munarom, kvadratnu osnovu, a pokrivena je crijepom. Uz džamiju je groblje locirano sa tri strane džamije i starog grada i datira iz perioda nastanka džamije, tj. poslije 1548. godine. Na ulazu u groblje je kamena Stara česma koja također datira poslije 1548. godine. Za ovu džamiju podnesena je peticija Komisiji za nacionalne spomenike kao prijedlog za proglašenje nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine.

Osim potencijala za razvoj kulturno – historijskog turizma i genealoškog turizma, na području općine Teočak moguće je razvijati i ruralni turizam, agroturizam, gastroturizam, ekoturizam, planinski turizam, outdoor, avanturistički te vjerski i religijski turizam.

Sve oblike turizma vrlo je važno povezati s agroturizmom koji predstavlja značajnu vezu poljoprivredne djelatnosti i turizma. Smještajni kapaciteti na području Općine Teočak praktično i ne postoje, što predstavlja jednu od prepreka za razvoj ovog sektora. S obzirom na ograničene prirodne, prostorne, infrastrukturne i ljudske kapacitete, na području općine Teočak nema mogućnosti razvoja masovnog turizma te je potrebno predvidjeti jedan turistički punkt na atraktivnoj i prepoznatljivoj lokaciji koji bi bio polazna tačka za sve pomenute oblike turizma, kao i povezujući faktor za zajedničke aktivnosti općine i turističke zajednice Tuzlanskog kantona koje će u konačnici rezultirati podizanjem nivoa kvalitete i prepoznatljivosti općine Teočak kao relevantne sastavnice turističke ponude Tuzlanskog kantona.

2.5.12. Grad Tuzla

Osnovni podaci

Grad Tuzla je smješten u centralnom dijelu regije Sjeveroistočne Bosne. Graniči sa šest općina Tuzlanskog kantona (Živinicama i Kalesijom na jugu, Sapnom na istoku, Čeliciem i Srebrenikom na sjeveru i Lukavcom na zapadu) i Loparama na sjeveroistoku. Odlikuje se povoljnim geoprometnim položajem koji joj omogućava dobru povezanost kako sa drugim općinama Bosne i Hercegovine, tako i sa susjednim državama (Hrvatskom i Srbijom), te gotovo podjednako s regionima jugoistočne, centralne i zapadne Evrope. Unutrašnje saobraćajne veze Tuzle sa drugim mjestima i općinama u regiji ostvaruju se kroz mrežu drumskih i željezničkih saobraćajnica, dok je saobraćajnicom Tuzla - Orašje povezana sa Županjom i ima izlaz na sjever gdje se priključuje na autoput prema Zagrebu i Beogradu. Prema Jadranu povezana je saobraćajnicom Tuzla - Sarajevo - Mostar - Jadranska magistrala, kao i željeznicom prema luci Ploče (Doboj - Zenica – Sarajevo - Mostar). Tuzla spada u red općina srednje veličine sa površinom od 303 km² na čijem je prostoru u 1991. godini živjelo 131.618 stanovnika raspoređenih u 66 naselja i 41.092 domaćinstva. U 2013. godini Tuzla je imala 110.979 stanovnika, a prosječna gustina naseljenosti smanjena je na 366,3 st/km². Gradsko naselje Tuzla smješteno je u dolini rijeke Jale između Majevice na sjeveru i Sprečke doline na jugu. Ima površinu od 81,6 km² što čini oko 27,1% općinskog teritorija. Pored toga što predstavlja općinsko središte grad Tuzla je i politički, upravni, administrativni, obrazovni, zdravstveni, kulturni i sportski centar Tuzlanskog kantona i regije Sjeveroistočne Bosne, a treći je po veličini u Bosni i Hercegovini (iza Sarajeva i Banja Luke). Na ovom prostoru je prema podacima popisa stanovništva 1991. godine živjelo ukupno 83.770 stanovnika, odnosno 1026,6 st/km² što je Tuzlu učinilo prostorom Sjeveroistočne Bosne sa najvišim stepenom urbanizacije (63,6%). Do 2013. godine ukupan broj stanovnika grada smanjio se na 74.457, ali je stepen urbanizacije povećan na 67,1%. Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 108.533 stanovnika (66,6% radno sposobnog).

Zbog karakterističnog položaja grada, hidrogeoloških uslova terena, intenzivne rudarske aktivnosti i industrijskih kapaciteta smještenih u gradu, Tuzla je suočena sa brojnim razvojnim poteškoćama, a neke od najbitnijih su slijeganje stare gradske jezgre, nemogućnost širenja grada, pojava klizišta, zagađenost zraka, vode i tla i drugi.

Turistički potencijali Grada Tuzla

Prirodna bogatstva kao turistički potencijal Tuzle

Slana banja poznata je više od deset vijekova, a njena zvanična ispitivanja i upotreba otpočeli su 1908. godine. Interesantno je da je prvi pacijent ovog lječilišta bio car Austro-Ugarske monarhije, Franjo Josip. Mineralno-termalni izvori vode (slane, sumporne, mineralne) koriste se za kupanje u kadama, zatim za podvodnu tuš-masažu i za inhalacije. U banji se primijenjuju i različite fizikalne terapije/procedure a sve nadzire tim medicinskih stručnjaka, fizijatara, fizioterapeuta i medicinskih tehničara. Terapijske indikacije ove vode su: povrede i stanja nakon operacija lokomotornog aparata, arterioskleroza, hipertireoza, reumatske, respiratorne, ginekološke i neurološke bolesti.

Kompleks slanih jezera, kupalište, plaža i vodopadi "Panonska jezera" u centru grada Tuzle, uz koje se nalazi i arheološki park i Geološki muzej Panonskog mora, je jedinstven u Evropi i svijetu. Panonsko more je pri povlačenju sa velikog dijela evropskog tla, prije nekoliko miliona godina, ispod Tuzle ostavilo milione tona naslaga kamene soli i slane vode koja je slanim bunarima izvučena na površinu i 2003. g. pretvorena u Panonsko jezero. Treće Panonsko jezero je otvoreno 1. septembra 2012. godine. U jezerima se nalazi mineralima bogata voda čiji je salinitet 30-40 gr. NaCl u 1 litri i ima ljekovita svojstva, pogotovo u liječenju reumatskih i disajnih oboljenja. Tuzla je dobitnik nagrade UNWTO za inovacije u javnim politikama "Valorizacija prirodnog naslijeđa – Panonska jezera u Tuzli".

Jezero Modrac, akumulaciono jezero površine oko 17 km², najveće ove vrste u BiH, je najvažniji vodni resurs u neposrednoj blizini Tuzle. Ovo jezero podignuto je prvenstveno sa ciljem obezbjeđenja tehnološke vode za potrebe industrije Tuzlanskog bazena (oko 2,3 m³/sekundi). Zbog velikog deficita pitke vode u Tuzli, akumulacija Modrac koristi se i za obezbjeđenje vode za piće. Osnovnu mrežu vodotoka čini rijeka Jala sa svojim pritokama, od kojih su najveće Joševica i Solina, te Požarnička rijeka, Grabov i Mramorski potok.

Prirodni pejzaži, flora i fauna na obroncima planina Majevice, Konjuha i Ozrena su naročito pogodni za razvoj rekreativnog i ruralnog turizma. Flora i fauna su također izvjestan potencijal za razvoj turizma u općini Tuzla. Naročito su interesantni kapaciteti za ribolovni i lovni turizam, kao i organizovanje umjetničkih kolonija, jer mogu odlučujuće determinisati prateće sadržaje za dalji razvoj ponude sportskog, kongresnog i sajamskog turizam u Općini. Posebno se izdvajaju izletišta: Ilinčica, Stara Majeвица, Vršani, Adrenalinski park Goldberg i avanturistički mini golf u naselju Breške.

Arheološko i historijsko naslijeđe kao turistički potencijal Tuzle

Arheološki park – Neolitskog sojeničkog naselja, jedini arheološki park na području Balkana. U njemu je, na osnovu rezultata arheoloških istraživanja, pronađenih predmeta iz doba neolita i drugih dokaza o postojanju sojeničkih naselja na užem lokalitetu Tuzle, sačinjena rekonstrukcija načina života ljudi na ovim prostorima u periodu neolita; Neolitsko naselje na području Gornje Tuzle, koje je najstarije neolitsko naselje u BiH i jedino naselje na kojem su pronađeni ostaci stračevačke neolitske kulturne grupe, također s kontinuitetom života i eksploatacije soli do današnjeg vremena;

Muzej geološka postavka “Pannonica” je otvoren 2012. godine i predstavlja značajan segment za razvoj kulturnog turizma grada Tuzle s obzirom da govori o kontinuitetu života na ovom prostoru od doba Neolita, a ujedno upotpunjuje ponudu kompleksa Panonskih jezera. Postavku sačinjava oko 100 minerala i 120 fosila. Posjetioci muzeja, između ostalog, mogu pogledati fosil koji je izuzetno karakterističan za područje gdje je nekad bilo Panonsko more. Riječ je o turalis turis fosilu, ali i pogledati mineral koji se zove kao Tuzla – tuzlait i koji je jedini mineral na svijetu pronađen u sonim ležištima u Tuzli.

Kicelj, u neposrednoj blizini historijske jezgre grada, sa ranosrednjovjekovnom nekropolom i ostacima zemuničkog slavenskog naselja;

Gradovrh, ili Grad na vrhu, u naselju Solina, s tragovima života od bronzanog doba, preko Kelta, Ilira, Rimljana i Slavena koji su tu imali svoje naselje, na kojem je u srednjem vijeku izgrađen franjevački samostan, koji je postojao sve do dolaska Osmanlija na ove prostore, a ima mogućnost za razvoj vjerskog turizma;

Krešića gradina, u Par Selu, sa gradinom koja je egzistirala od željeznog doba do dolaska osmanlija na ove prostore;

Muzej istočne Bosne Tuzla posjeduje arheološku, etnološku, historijsku, biološku, numizmatičku i umjetničku zbirku, koje čuvaju tragove kontinuiteta od gotovo 7.000 godina života u tuzlanskom kraju.

Historijski arhiv Tuzlanskog kantona, posjeduje 102 fonda i 22 zbirke, a ukupna količina građe iznosi 1.500 dužnih metara. On ima veliku vrijednost i sa aspekta iskoristivosti njegove građe u rekonstrukciji turističkih lokaliteta.

Spomenik rudarima Husinske Bune; Od 1918. BiH je bila u sastavu Kraljevine Jugoslavije, a Tuzla je u to vrijeme važila kao grad sa izrazito slobodarskom tradicijom, o čemu svjedoči i ovaj spomenik.

Memorijalno – spomenički kompleks na Slanoj Banji; U ratu od 1992.-1995. Tuzla je imala prepoznatljiv način odbrane u kojem se ponovo očitavao tradicionalni odnos prema slobodi, toleranciji i zajedničkom životu svih građana. Uspomenu na ta vremena čuvaju mnogi gradski spomenici među kojima se ističu Memorijalno – spomenički kompleks na Slanoj Banji.

Memorijalni centar Kapija je dokumentacioni centar o nevinim žrtvama, koje su 25. maja 1995. godine stradale u centru Tuzle na Kapiji. Granatom ispaljenom sa agresorskih položaja na Ozrenu, ubijena je 71 mlada osoba (prosjeak godina 23), a ranjeno oko 200 osoba, uglavnom djevojaka i mladića. Zločin na Kapiji je najveća tragedija u istoriji Tuzle. Memorijalni centar je i svojevrsan arhiv o ratnom zločinu i zločincima, video zapisima i priložima snimljenim na dan tragedije. Osim fotografija 71 žrtve, centar sadrži i lične stvari ovih nevino ubijenih mladih ljudi i djece.

Urbano - arhitektonsko i religijsko naslijeđe kao turistički potencijal Tuzle

Kada je u pitanju urbano - arhitektonsko i religijsko naslijeđe kao turistički potencijal Tuzle, posebno se izdvajaju **Dvor Srpskopравoslavne zborničko-tuzlanske eparhije** sa pokretnim naslijeđem, historijska građevina, **Poljska (Turalibegova) džamija** sa mezarjem i turbetom, **Pravoslavna Crkva Uspenja Presvete Bogorodice iz 1874. godine**, historijska građevina.

Na listi nacionalnih spomenika i u postupku sticanja su i sljedeći vjerski i sakralni objekti: **Bijela džamija, Atik /Behram-begova (Šarena) džamija, Džindijska džamija (Husein Čauš džamija), Jalska (Krzlar - djevojačka) džamija sa haremom, Crkva u Vršanima, Kapela Gospe Lipničke** u Srednjoj Lipnici i još 16 džamija, zatim **Franjevački samostan i Rimokatolička crkva sv. Petra i Pavla** iz 16 vijeka, **Jevrejsko groblje na Bukovčiću (Borić), ostatak Behram-begove Medrese** u vidu portala na Skveru, **Pravoslavna crkva Vaznesenja Gospodnjeg** u Požarnici sa starim hrastom, **Pravoslavna crkva svetog velikomučenika Georgija** sa grobljem na Trnovcu, **Samostan sestara Kćeri Božje ljubavi Josipovac, Nekropola sa stećcima u Starim kućama, Donje Breške, Turbe u Gornjoj Tuzli** i brojni drugi.

Iz značajnog arhitektonskog naslijeđa Tuzlanskog kantona možemo izdvojiti još: **Trg slobode, zgradu „Barok“, Solni trg, Spomenik kralju Tvrtku I Kotromaniću, Spomenik – Husinski rudar, Spomenik Meši Selimoviću i Ismetu Mujezinoviću, Spomenik „Suza“, Most sa kipovima, Kino „Centar“.**

Ostaci osmanske arhitekture i islamske tradicije, prožete bosanskim i lokalnim duhom: **Čaršijska česma** iz 1888. g.43, **Hastashana** – bolnica u Strmoj ulici (otvorena 1874. g.44), **stare bosanske kuće** u Gornjoj Tuzli (**Bogunlića, Muminovića, Saračevića-Hadžimehmedovića**, itd.), **stara tvrđava tzv. Barutana** na Gradini, koja je jedini ostatak osmanske fortifikacijske arhitekture. Ostaci austro-ugarske arhitekture, iako dobrim dijelom srušeni zbog slijeganja terena, još uvijek čine veći dio **uže historijske jezgre grada**. Na lokalitetu stare čaršije u neposrednoj blizini Sonog trga nalazi se nekadašnja kapija (vrata) grada, a u moderno doba služi kao dio korzoa i veliko okupljalište mladih. Rekonstrukcija i uređenje Sonog trga, Trga slobode i starog gradskog jezgra, uveliko su doprinijeli razvitku Tuzle kao urbane i turističke sredine.

U industrijsko-historijsko naslijeđe u funkciji turizma Tuzle ubraja se: **Muzej solarstva u sklopu Fabrike soli, Ulaz u staru jamu Moluhe Rudnika uglja Kreka, iza Rudarskog institute, Ostatak jame Rudnika soli Tušanj,**

Kultura u službi turizma Tuzle

Tuzlanski književnici: Meša Selimović, Muhamed Hevai Uskufi, Stjepan Matijević, Derviš Sušić, Matija Divković i drugi. Jedan od najznačajnijih kulturnih događaja u regionu su tuzlanski književni susreti «**Cum grano salis**», na kojima se dodjeljuje književna nagrada „**Meša Selimović**“, za najbolji roman objavljen u prethodnoj godini na književnom prostoru Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore.

Dom književnosti je posvećen životu i radu Meše Selimovića. U dvije prostorije nalaze se rukopisi, knjige, fotografije, dokumenti i drugi predmeti koji govore o Meši Selimoviću, književniku čija su djela oplemenila književnost i van okvira naše zemlje kao i druga postavka o životu i radu Derviša Sušića.

Narodna i univerzitetska biblioteka «Derviš Sušić» raspolaže sa oko 200.000 bibliotečkih jedinica i nekoliko međunarodnih odjeljenja (austrijsko, američko, iransko, tursko, francusko).

U Tuzli postoji i **Behram begova biblioteka**. U svojevrsnu kulturnu baštinu Tuzle spadaju i specifične pjesme i priče iz narodne predaje, koje potvrđuju tradicionalno slobodarski duh vijekovima prisutan na ovom području. **Ismet Mujezinović**, najveći bosanskohercegovački slikar 20. st., rođen je i gotovo cijeli radni i životni vijek proveo je u Tuzli. Iz Tuzle potiču i prvi školovani bh slikari **Đorđe Mihajlović** i **Adela Ber**, kao i **James Haim Pinto**, jedan od vodećih američko-meksičkih muralista i **Kristijan Kreković**, slavni peruanski slikar. Tokom prošlog stoljeća u likovni život se uključuju i **Franjo Leder** i **Dragiša Trifković**, te **Mensur Dervišević**. **Međunarodna galerija portreta u Tuzli** raspolaže djelima svih ovih umjetnika, a u okviru galerije djeluje i **Međunarodni atelje «Ismet Mujezinović»**. Svoje djelovanje ova Galerija upotpunjuje organizacijom **Međunarodnog bijenala portreta «Interbifep»**, uz učešće umjetnika iz cijelog svijeta. U Tuzli se mogu između ostalog posjetiti: i **Galerija Kristijan Kreković** te **GM Galerija Mandžić**.

Današnje **Narodno pozorište Tuzla** je najstariji teatar u Bosni i Hercegovini, a kulturnu scenu grada upotpunjuju **Teatar Kabare**, alternativni **Draft teatar**, **Bosanski kulturni centar**, **Dom mladih**, **Kuća Plamena mira**, **Francuski kulturni centar**, brojna amaterska kulturno-umjetnička društva i udruženja. Kroz pedagoško-umjetnički rad s mladima, produkciju kulturno-umjetničkih projekata i pozorišnih predstava za sve uzraste, snimanje i prikazivanje filmova, organizaciju izložbi, koncerata i izdavačkih projekata mladih umjetnika iz regije, te pokretanje i realizaciju projekata međunarodne saradnje i razmjene sa mladima iz Evrope i svijeta, Udruženje „Mladi Tuzle“ i Pozorište mladih Tuzle kontinuirano doprinosi promociji turistističkih potencijala grada Tuzle i Tuzlanskog kantona. **U osnovnoj i srednjoj muzičkoj školi** educiraju se mladi muzičari, koji svoj talenat i umijeće dokazuju na brojnim svjetski poznatim akademijama i takmičenjima. **Sevdalinka**, kao dio kulturnog identiteta BiH, baštini se i na području općine Tuzla i radi se na njenom očuvanju kroz razne inicijative, kao npr. kroz program podrške razvoju kreativne industrije i brojni drugi sadržaji vezani za kulturu.

Kuća sporta nalazi se u samom centru grada Tuzla. Inspirisana je stogodišnjom tradicijom Slobode, njenih klubova i takmičara, a ulaz krasi crno-crvena zastava i grb RSD Slobode. U Kući sporta se može pročitati, pogledati i poslušati o 14 klubova, sportistima, rekorderima, navijačima, pobjedama i vrhunskim rezultatima sa ovog područja.

2.5.13. Grad Živinice

Osnovni podaci

Grad Živinice je smješten u dolini gornjeg toka rijeke Spreče, omeđena sa brdsko - planinskim područjem podgorine Konjuha, Majevice i Ozrena. Nalazi se u jugoistočnom dijelu Tuzlanskog

kantona i graniči sa šest općina u regiji, Kladnjom i Šekovićima na jugu, Kalesijom na istoku, Tuzlom na sjeveru, Lukavcem na sjeverozapadu i Banovićima na zapadu. Zahvata površinu od 291 km² na čijem je prostoru u 1991. godini živjelo 54.783 stanovnika raspoređena u 29 naselja, 19 mjesnih zajednica i 14.586 domaćinstava. U 2013. godini živinička općina je imala 57.765 stanovnika i gustinu naseljenosti od 198,5 st/km². Gradski centar je gradsko naselje Živinice na čijem prostoru je prije rata živjelo 11.947 (urbano 21,8%), a u 2013. godini 16.157 stanovnika (urbano 28%). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području grada živjelo je ukupno 57.752 stanovnika (71,3% radno sposobnog).

Turistički potencijali Grada Živinice

Kompleks „Rajsko jezero Bašigovci“ je već duži niz godina prepoznato kao ugodno mjesto za jednodnevni odmor i rekreaciju posjetilaca iz svih dijelova Bosne i Hercegovine, a među kojima prednjače posjetioci iz općina Tuzlanskog kantona. Bašigovačko jezero u narodu poznato još i kao “Rajsko jezero” je kopovskog tipa nastalo je 1984. godine kada je obustavljena eksploatacija uglja.

Izvorište Toplice: Termalni izvori na Topličkom polju u jugoistočnom dijelu Grada Živinice stvorili su specifična jezera i vodotok pun malih slapova koji su uz topla isparenja i plodno zemljište omogućili nastajanje jedinstvene flore i faune. U Kompleksu Toplice smješten je hotel Toplice sa parkom, šadrvanom i otvorenim bazenom kapaciteta 1500m³ sa protočnom vodom Toplice koja je ljeti i zimi iste temperature. Već duži niz godina hotel Toplice je domaćin likovnoj koloniji u okviru koje ugosti brojne akademske slikare iz cijele Bosne i Hercegovine.

Gračanička rijeka je do ulijevanja u rijeku Spreču duga 7 km, a izvire na lokalitetu Rudina. Većina manjih izvora, u okviru naseljenih mjesta: Tupkovići, Gračanica, G. Lukavica, D. Lukavica, Bašigovci, Kovači, Dunojevići, Zukići i Matijevići, je kaptirana za potrebe seoskih vodovoda.

Zenunovačka i Hajdučka pećina nalaze se na području Djedinske planine te više manjih nedovoljno istraženih pećina. Zenunovačka pećina je izvorište pitke vode za mjesto Đurđevik, duga je nekoliko stotina metara, a pored bazena najzanimljiviji dio ove pećine je vodopad.

Šumski kompleks Dubrava je po svojoj strukturi šumska zajednica crnog i bijelog bora i ima karakteristike reliktnih ekosistema.

Vodenice na području Grada Živinice. Na rijeci Toplici se nalaze četiri vodenice i to Čokička (kasnije Abadžička), Ferhatovička, Bojagička i Muratovička. Najpoznatija od svih je Abadžička koja je imala najpovoljniji položaj, a imala je pored nužnog dijela za proizvodnju brašna, i tzv. stan, gdje je boravio mlinar. Također, na rijeci Gračanici se nalaze 4 vodenice – Časurović, Muhić, Jašarević i Hodžić sa tradicijom dužom od 50 godina.

Rusova vodenica ili Rusov mlin na rijeci Oskovi kod Živinica sagrađena je 1915. godine, a prvi graditelj i vlasnik bio je Sejfo Kahrmanović. Nakon Sejfe o mlinu se brinuo njegov sin Omer, zvani Rus, po kojem je vodenica dobila ime.

Eko kamp Rijeka – Šerići. U kontekstu kamping turizmu atraktivnost Grada Živinice posebno se odnosi na prirodne karakteristike prostora, s obzirom na orijentisanost posjetilaca - kampera ka prirodi i ispunjenju slobodnog vremena u prirodi.

Ribnjak na Višći nalazi se u prirodnom ambijentu uz tipični bosanski ambijent. Posjeduje prelijep ribnjak, staze za šetnju, nekolicinu starih bosanskih kuća koje su prije više od stotinu godina bile dio tradicije naroda ovog kraja.

Ribnjak u Priluku nalazi se u naselju Priluk, a zbog dobre putne povezanosti sa susjednim opštinama posjetioci su iz cijelog Tuzlanskog kantona. Lokaciju karakteriše kvalitetna tradicionalna hrana, široka ponuda jela od svježe ulovljene ribe, kompleks bungalova, zelenilo i prirodna hladovina.

Vještačka jezera u Višći nastala su uslijed površinske eksploatacije uglja te punjenjem završnog kratera vodom po prestanku drenažnog i eksploatacionog procesa, ili pregrađivanjem površinskih tokova vode jalovinskim materijalom.

Bazeni Erna su ljetno odmorište u Priluku sa 700 m² vodnih površina izgrađenih za zabavu, druženje i opuštanje. Sportske aktivnosti su upotpunjene sa igralištem za odbojku na pijesku, fudbalom, košarkom te stonim tenisom. U sklopu bazena "Erna" je i restoran u kome se organizuju svadbe, poslovni ručkovi, te mnogobrojne manifestacije.

Eko-zona Suška rijeka

Planinski dom Drenik smješten je u podnožju Djedinske planine, okružen s nekoliko ljetnikovaca. Do planinarske kuće na Njivicama najčešće se dolazi iz smjera Živinica, preko sela Višća (300 m n.v.) i sela Gornja Brnjica.

Lovišta različitih vrsta divljači, 10 lovačkih kuća, lovački dom u izgradnji, vlastite fazanerije, prihvatilište za jelene lopatare, koje predstavljaju atraktivne lokacije za ljubitelje lova;

Akumulaciono jezero Modrac sa izletištima i šetnicom sa velikim brojem restorana uz obale jezera regulirano je kao prirodna baština ruralnog dijela opštine.

Nekropole stećaka i pojedinačni stećci (oko 300), koji predstavljaju jednu od najzanimljivijih i najznačajnijih pojava u kulturi i historiji srednjovjekovne Bosne. Posebnu atrakciju predstavlja stećak «Vrpolje» u MZ Đurđevik, koji je ujedno i jedini stećak sa pisanim tekstom;

Nekropola stećaka Jasik se nalazi u naselju Gračanica, u jugoistočnom dijelu Grada Živinice, od čijeg centra je udaljeno oko 12 km. Na lokalitetu u blizini seoske džamije, na njivi Jasik, nalaze se 32 stećka i to: 24 sljemenjaka sa postoljem, jedna ploča, tri sanduka, tri stupa i jedan neutvrđeni oblik.

Džamija u Džebarima i Džebarski muzej: najstarija džamija na području TK, a jedna od najstarijih u BiH. Izgrađena je 1463.godine u vrijeme Sultana Mehmeda II El-Fatiha. U dvorištu džamije se nalazi Muzej „Džebarska džamija“ u kojem se nalaze eksponati narodnih nošnji iz nekadašnjih vremena, vrijedne fotografije i pisani dokumenti, koji svjedoče o prošlim vremenima ovog kraja.

Drvena džamija u Priluku: Prirodna graditeljska cjelina proglašena je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine 2013. godine. Džamija je jedna od 4 preostale drvene džamije u Bosni i Hercegovini. Izgrađena je 1735/6. godine.

Stara džamija Šerići; U džamijskom dnevniku je navedeno da su džamiju u Šerićima gradili Italijani, braća Ivan i Pepi Piccolotti, iz Breza kod Kiseljaka. Inicijator i organizator gradnje džamije je bio Hafiz Salih Kamberović. Gradnja džamije je započeta 1926. godine, a završena 1928. godine.

Osnovna škola "Đurđevik: Najstarija obrazovna ustanova na području Grada Živinice. Počela je sa radom 1910/1911. školske godine kao četverorazredna osnovna škola. Zgradu škole, koja je sačuvana do danas sagradila je Austrougarska monarhija. Prvi učitelj u školi bio je Smail Divanefendić. Osnovna škola "Đurđevik" danas je moderna škola, opremljena modernim tehničkim i drugim sredstvima za izvođenje nastave.

Kulturno-historijski resursi: turbe u Suhoj, muslimansko mezarje Čardak u Kuljanu, džamija u Đurđeviku, džamija u Bašigovcima, džamija u Gornjoj Lukavici, kapela svetog Ante Padovanskog u Živinicama, srednjovjekovni nadgrobni spomenik Mramor (Molitvište) Brnjica, srednjovjekovno groblje Omarak (Brnjica), srednjovjekovna nekropola Djedina, srednjovjekovna nekropola Mramorje Zukići, rimsko utvrđenje i srednjovjekovna nekropola stećaka Gradina Đurđevik, srednjovjekovni nadgrobni spomenici Vrpolje u Đurđeviku, srednjovjekovna nekropola Trijebnik (Kladovi) u Đurđeviku, srednjovjekovna nekropola Stupa u Đurđeviku, srednjovjekovno groblje Oborak u Đurđeviku, srednjovjekovno groblje Petarac u Donjoj Višći, srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Donjoj Višći, srednjovjekovna nekropola Repuh u Tupkoviću, srednjovjekovna nekropola Mramorci u Lukavici te kuća Zvonkovića.

2.6. Portfolio turističkih proizvoda Tuzlanskog kantona

2.6.1. Definicija i metode kreiranja turističkog proizvoda

Savremeni turizam predstavlja kompleksan fenomen koji je usko vezan za prostor i kretanje u istom, pri čemu stvara čitav niz međusobno povezanih odnosa i uticaja, između turista i pružalaca usluga, a istovremeno ima i šire **ekonomske, društvene, tehnološke i ekološke posljedice po prostor** i sve aktere koji žive i posluju u tom prostoru.

Turizam predstavlja sistem koji je tržišno određen, koji je pod snažnim uticajem tehnološkog razvoja, a karakterišu ga izraženo tržišno segmentiranje, specifičnosti menadžmenta i distribucije različitih oblika turizma, turističkih proizvoda i turističkog prometa. Turizam je baziran na turističkoj ponudi i potražnji.

Turistička ponuda, kreirana za potrebe pojedinih tržišnih segmenata, ima svoje unikatne vrijednosti koje se mogu valorizovati kroz turistička kretanja, odnosno turističke proizvode. Kroz turistički proizvod, turističke destinacije moraju istaći autentičnost, unikatnost, lokalne specifičnosti i niz drugih bitnih faktora. Turistička ponuda može biti:

- osnovna (smještajni objekti, objekti za prehranu i točenje pića, objekti za zabavu i rekreaciju),
- komplementarna (dio ponude kojom se nadopunjuje osnovna turistička ponuda – jeftiniji oblici smještajnih kapaciteta – kampovi, odmarališta, privatna kućanstva),
- kompleksna (sveukupna turistička ponuda nekog odredišta).

Turistička ponuda dio je turističkoga tržišta na kojem se turistima nude i prodaju robe i usluge, kojima oni zadovoljavaju svoje turističke potrebe, a obuhvata tri osnovne skupine elemenata:

- Privlačne ili atraktivne (prirodna i antropogena dobra o kojima ovisi turistička kvaliteta prostora, stepen njegove privlačnosti i mogućnost turističke valorizacije);
- Saobraćajne ili komunikacijske (prevozna sredstva i infrastruktura koja služi povezivanju turističke destinacije s potencijalnim tržištima) i
- Prihvatne ili receptivne elemente (mjerilo turističke razvijenosti – hotelijerstvo, restoraterstvo i svi drugi objekti i službe koji posredno služe turistima).

Turističko tržište djeluje interakcijom ponude i potražnje na određenom prostoru i u određenom vremenu. Turistička tržišta međusobno se razlikuju po resursima na kojima temelje vlastitu ponudu, sezonskim obilježjima, motivima potražnje, itd.

Turistička potražnja predstavlja količinu roba i usluga koju su turisti spremni kupiti u određenom vremenu i pod određenim uvjetima. Također, predstavlja ukupan broj osoba koje sudjeluju u turističkim kretanjima ili žele se uključiti u turistička kretanja kako bi se koristile različitim turističkim uslugama, proizvodima, u mjestima izvan sredine u kojoj žive i/ili rade.

Turistički proizvod je objekt ili sredstvo razmjene ili prodaje na turističkom tržištu. On suštinski predstavlja najvažniji element turističkog tržišta jer sve poslovne aktivnosti u turizmu bez njegova postojanja ne bi imale nikakvu svrhu, kao ni funkciju.

Turistički proizvod kao objekt razmjene na turističkom tržištu mogu biti usluge prijevoza, smještaja i prehrane, preko brojnih drugih pojedinih aktivnosti. Sveukupnost onoga što se nudi na turističkom tržištu i što predstavlja objekt razmjene između turističke ponude i potražnje može se generalno klasificirati na sljedeći način (Senečić, Grgona, 2006):

- Proizvodi namijenjeni tržištu široke potrošnje – podmirenje standardnih potreba stanovnika, a kupuju ih i turisti (hrana i piće, komunalne usluge, zdravstvene usluge i slično);
- Proizvodi i usluge standardnog proizvodnog programa – prilagođeni su potrebama turista (suveniri, sportski rekviziti i slično);
- Proizvodi namijenjeni isključivo turistima u nekoj turističkoj destinaciji – čine osnovu proizvodnih programa uslužnih i proizvodnih subjekata (turističke agencije, ugostiteljski i slični objekti te drugo).

Najveći udio turističke potrošnje ostvaruje se u okviru treće skupine proizvoda, koji se nude i prodaju na turističkom tržištu, koji pojedinačno ne čine turistički proizvod, već njegov sastavni dio, odnosno komponente.

Razvoj turističkog proizvoda destinacije podrazumijeva angažovanje svih podsistema destinacije s ciljem postizanja zakonitosti ciklus – reciklus. Turistički proizvod destinacije je složen jer mora zadovoljiti različite potrebe gosta u posjeti destinaciji. Prostorna distribucija pojedinačnih uvjeta i turističkih motiva određuje njihovu zajedničku vrijednost. Ovisno o elementima turističkih atraktivnosti stvaraju se među njima različiti odnosi u prostoru. To sve pripada širem, turistički atraktivnom prostoru, u koji su inkorporirani nepromjenjivi elementi, koji stvaraju različite mogućnosti turističkog djelovanja. Rezultat je prostorna, turistički atraktivna cjelina, koja se može uobličiti kao turistički lokalitet (destinacija), turističko mjesto (destinacija), turistička regija (destinacija), turistička država (destinacija).

Ono što je u ekonomskoj teoriji i praksi najbliže definiciji turističkog proizvoda je turistički aranžman. Turistički aranžman je kompleksan pojam, za koji je teško pronaći sveobuhvatnu definiciju, a koja uključuje sve njegove sastavnice i specifičnosti. Ukratko, turistički aranžman je integrirani proizvod destinacije, a predstavlja skup komplementarnih usluga namijenjenih zadovoljenju turističkih potreba, odnosno turista kao kupaca ili potrošača. Osnovne komponente turističkog aranžmana su putovanje, usluga smještaja, prehrane te kulturne, rekreativne i druge usluge koje turistička agencija nudi po jedinstvenoj cijeni. Ipak, ni ovaj pristup definisanja turističkog proizvoda nije sasvim cjelovit. Naime, turisti i u okviru turističkih aranžmana kupuju dodatne usluge i proizvode za vrijeme njegova konzumiranja, a koje se nalaze izvan njega (časopisi, odjeća i slično). Slijedom navedenog, turistički proizvod mogao bi se sagledati kao sveukupni rezultat turističke potrošnje ili sveukupnost proizvoda

i usluga koje su generirale ukupnu turističku potrošnju. Prema tome turistički proizvod je zbir različitih pogodnosti, usluga i dobara koje zajednički služe zadovoljavanju turističkih potreba pojedinaca i skupina turističkih korisnika.

Glavni elementi izbora destinacije su opća slika i predodžba koju na tržištu potražnje ima destinacija. Ista destinacija može da ima drugačiju predodžbu atraktivnosti kod različitih skupina potrošača, turista, pa izborom destinacije obavezno se određuje i segment tržišta kojem se obraća. Izabrana odredišta moraju odgovarati željama i potrebama potencijalnih korisnika. Turistički aranžman zahtijeva i vremensku usklađenost usluga koje uključuje pa je potrebno buduću itinerar kako bi se u kreiranju aranžmana detaljno utvrdio slijed i razmak između pojedinih usluga.

Turistički proizvod, kao konačni rezultat rada i napora turističke ponude, a s druge strane kao rezultat trenutnog raspoloženja, želja i potreba turističkih korisnika ističe se sljedećim obilježjima:

- Uslužni i fizički karakter – sačinjavaju ga usluge, ali i fizički proizvodi, kao što su hrana, piće, suveniri,
- Nemogućnost skladištenja – neprodane turističke usluge ne mogu se uskladištiti kao fizički proizvodi,
- Nemogućnost probe i zamjene, neopipljivost – uslijed statičnosti turističke ponude i dislociranosti od turističke potražnje, turistički proizvod nije moguće probati i zamijeniti ukoliko ne zadovoljava potrebe i želje korisnika,
- Potraživanje interakcije korisnika,
- Nepredvidivost – npr. nečekivano vrijeme u turističkoj destinaciji, iznenadne nesreće i prirodne katastrofe te slično,
- Sezonski karakter – vrlo često je riječ o sezonskom karakteru kao na primjer kod skijališnog ili kupališnog turizma i pripadajućih proizvoda,
- Senzibilnost – kvalitet i provodivost turističkog proizvoda ovisi o nizu faktora – vremenske prilike, sigurnost, ratna zbivanja i slično,
- Neponovljivost – turistički proizvod nikada ne može biti jednak, čak i kada uključuje istu vrstu smještaja, prehrane i ostalih elemenata jer ovisi i o trenutnom raspoloženju turista. Sukladno navedenom, moguće je potvrditi kompleksnost i multidimenzionalnost istog, a jednako tako ukazati na karakter sistema. Upravo taj pristup smatra se optimalnim u suvremeno doba.

Turistički proizvod se, načelno, može formirati na dva do tri načina, ovisno o njegovoj pojavnosti, pa tako može biti: integrirani, osnovni (elementarni) i jednostavni. Za uspješno formiranje turističkog proizvoda presudno je postojanje, ali i kvalitetno prepoznavanje i valoriziranje, prirodnih i kulturnih motiva i resursa. Svi navedeni elementi se poimaju kao komponente integriranog turističkog proizvoda, odnosno definše se kao sveukupnost pojedinih objekata razmjene na turističkom tržištu koje turist, za vrijeme boravka u turističkoj destinaciji, potražuje na cjelovit način, zadovoljavajući svoje kompleksne želje i potrebe.

Formiranje integriranog turističkog proizvoda, u suvremeno doba, temelji se na uspostavljanju odnosa između svih sudionika na predmetnom tržištu i stvaranju njihova odnosa spram turističkog resursa. Integrirani turistički proizvod podrazumijeva ujedinjavanje nekoliko proizvoda ili oblika turizma od strane subjekata turističke ponude. Odabirom elemenata turističkog proizvoda ne okončava se postupak formiranju istoga. Turistički proizvod mora imati i ostale elemente, kao što su

cijena, komunikacija, način distribucije i slično. Time se zapravo formiranje istoga predočava kroz politiku turističkog proizvoda.

Kao proizvod se može uzeti u obzir manji broj komplementarnih usluga koje imaju karakter finalnog proizvoda te tako dobijamo elementarni ili osnovni turistički proizvod, a pojedinačne usluge koja se pojavljuje u turističkoj potrošnji kreiraju jednostavni turistički proizvod. Kod jednostavnog turističkog proizvoda dolazi do oplemenjivanja ponude dopunjavanja jednostavnim proizvodima, dijelovima proizvoda ili oblika turizma.

Turističku destinaciju, koja se tretira kao turistički proizvod, potrebno je planirati, plasirati i promovirati. Pri tome, sve ove aktivnosti, kao i cjelokupan proces direktno su determinisani obilježjima turističke potražnje, što implicira ulogu savremenih turista. Vrlo je značajno da turistička destinacija, ali i turistički proizvodi u obzir uzimaju turiste, odnosno nositelje turističke potražnje, a da se pri tome cjelovito razumije način na koji turisti stiču dojam ili turistički doživljaj pri konzumiranju istih. Na taj način, između ostaloga, gradi se i turistička prepoznatljivost destinacije.

Današnje turističko tržište je vrlo segmentirano, diferencirano i specifično. Ono samom pojavnošću određuje turističku ponudu, odnosno obilježja i brojnost te raznovrsnost turističkih proizvoda. Od zadovoljstva turista, njihovu stečenom iskustvu i turističkom doživljaju ovisit će ponašanje ostalih turista. Prema tome, može se istaći da se uloga turista u ovome području očituje kroz njihove motive, želje, potrebe i interese, način percepcije turističke destinacije, odluku o odabiru iste, razmatranjima turističke vrijednosti, stvaranju vlastite percepcije i odluke. Shodno navedenom, oni izravno utiču na životni ciklus turističkog proizvoda i same destinacije. Kada je u pitanju savremena turistička tražnja ona ima jasno izražene specifičnosti i karakteristike. Među njima se izdvajaju:

- izražena želja turista za autentičnošću,
- izražen zahtjev turista za iskustvom u lokalnom okruženju i
- izraženu tražnju turista za uvažavanjem domaćina.

U identifikaciji karakteristika savremenih turista, pa i turističkog tržišta Tuzlanskog kantona, pažnju treba posvetiti **“novim turistima”** koje karakteriše spontano ponašanje, promjene u načinu izbora putovanja, iskustvo u putovanjima, izražena potreba za avanturom i zabavom, fokusiranost na kvalitet ukupnog iskustva, želja za upravljanjem slobodnim vremenom i preuzimanjem rizika i dr.

2.6.2. Ekološki i ekonomski održiv razvoj specifičnih oblika turizma

Perspektiva razvoja međunarodnog turizma u svjetskim okvirima (prema UNWTO), je rastući uticaj novih destinacija u regionima koji se razvijaju, i djelovanje procesa globalizacije i novonastalih tehnologija, kao i rast konkurentnosti kroz snižavanje cijena turističkih usluga i proizvoda. Kraj prošlog i početak ovog vijeka su pokazali koliko je turizam **osjetljiv i ranjiv** u kriznim situacijama, ali je i prilagodljiv i elastičan. Globalizacija, koja je prouzročila značajne društveno-ekonomske promjene, i razvoj informaciono-komunikacijskih tehnologija, promijenili su turističko tržište, te generisali promjene u ponašanju potrošača, prvenstveno u sektoru sekundarnih potreba. Turisti mijenjaju svoje navike što se naročito ogleda u smanjenju masovnog turizma, potrazi za novim turističkim proizvodom, rastu tražnje za specifičnim proizvodima i stvaranju posebnih oblika turizma.

Svjetska turistička organizacija održivi turizam definira kao upravljanje resursima **ostvarujući ekonomske, socijalne i estetske potrebe** tako da se poštuju kulturološki integritet, osnovni ekološki

proces, biološka raznolikost i sistemi na kojima se temelji život, stvara dobrobit i blagostanje cjelokupnom društvu, uzimajući u obzir potrebe i turista i njihovih domaćina. Održivi razvoj turizma podrazumijeva:

- Optimalno korištenje prirodnih resursa uz očuvanje ekoloških procesa, prirodne baštine i biološke raznolikosti,
- Poštivanje društvenih i kulturnih vrijednosti zajednice, te očuvanje kulturne baštine i tradicionalnih vrijednosti uz međukulturalno razumijevanje i toleranciju.

Dugoročno planiranje za unaprjeđenje privrednih prilika i ublažavanje siromaštva uz konstantan doprinos socijalnim prilikama unutar zajednice. Ekološki aspekti održivog turizma su:

- Racionalno raspolaganje energijom (voda, električna energija ...),
- Recikliranje,
- Izgrađena ekološka politika.

Ekonomski aspekti održivog turizma podrazumijevaju:

- Ulaganje u područja, odnosno vraćanje dijela profita zajednici u svrhu zaštite kulturnih i prirodnih dobara,
- Zapošljavanje lokalnog stanovništva i samozapošljavanje,
- Trgovina sa lokalnim proizvođačima.,
- Društveni aspekti održivog turizma,
- Preporuke gostima gdje da kupuju lokalne proizvode,
- Podržavanje rada lokalnih udruženja koje doprinose zaštiti prirodne i kulturne baštine i socijalnoj osviještenosti.

2.6.3. Vrste turizma u Tuzlanskom kantonu

U identifikaciji i klasifikaciji oblika i vrsta turizma, za kreiranje turističkog proizvoda područja Tuzlanskog kantona može se primjeniti nekoliko pristupa. Prvi pristup (prva klasifikacija) oblika turizma bazira se na pristupu prema kome se oblici mogu podijeliti na konvencionalni ili masovni turizam i nove forme turizma. U konvencionalne oblike ubrajaju se zimski i ljetnji turizam, odnosno masovna turistička kretanja za koje Tuzlanski kanton ne posjeduje motive, resurse i kapacitete.

Kanton razvoj turističkih proizvoda može bazirati na novim formama turizma, odnosno tematskim ili specifičnim vidovima turizma. To su odmori gdje se putovanje, dolasci, realizuju svim vidovima saobraćaja, putujući avionom, autobusom, privatnim automobilom, u cilju razgledanja prirodnih i kulturnih atrakcija. Kratke posjete gradovima ili turističkim lokalitetima i mjestima pa i u Tuzlanskom kantonu pokazuju tendenciju rasta u proteklih nekoliko godina. To je rezultat svjetskog trenda da turistička putovanja u toku godine budu češća i kraća. Specifični vidovi turizma ili tematski turizam nastaju kao individualna želja čovjeka za autentičnim doživljajem tokom odmora i putovanja. Definisanje tih novih pravaca u savremenom turizmu podrazumijeva poznavanje cijelog kompleksa fenomena čija je glavna karakteristika fleksibilnost, tržišna segmentacija i unapređenje tehnološki podržanog menadžmenta i distribucije.

Drugi pristup, podesniji za područje Tuzlanskog kantona, u podjeli i klasifikaciji posebnih oblika turizma se bazira na prostoru u kome se odvijaju turistička kretanja i koji raspolaže resursima potrebnim za razvoj pojedinih oblika, ali i na turistima koji su usmjereni ka zadovoljenju određenih specifičnih potreba u okviru takvih prostora. Dakle, po ovom pristupu, ali i po prethodno iznijetim karakteristikama posebnih oblika turizma, prostor i potrebe su dvije osnovne determinante posebnih oblika turizma. Na osnovu karakteristika prostora i turističkih potreba može se izvršiti detaljna klasifikacija i u okviru nje izdvajamo nekoliko osnovnih oblika kretanja koji su usmjereni ka okruženju, kulturi, događajima Tuzlanskog kantona.

U okviru novih formi kao podforme se navode alternativni i posebni oblici turizma. Njih karakteriše odgovoran odnos turista i razvoj baziran na principima održivog razvoja. Ne treba izdvajati takozvane alternativne oblike turizma iz posebnih oblika turizma jer su navedeni oblici po svim svojim karakteristikama dio posebnih oblika turizma.

Da bi dobili turistički proizvod analiziraju se prirodni i kulturni turistički motivi i resursi Kantona. Turistički motivi su atraktivne pojave i predmeti u društvu i prirodi, koji će turiste podsticati na turistička kretanja i time zadovoljiti njihovu kulturnu i rekreativnu potrebu. Motivi koje prepoznamo kao turističke imaju svoje atraktivne atribute. Atraktivni atributi su osobine motiva kojima se zadovoljava turistička potreba, kao što su:

- rekreativni atributi,
- kuriozitetni atributi,
- znameniti atributi i
- estetski atributi.

Rekreativni atributi više utiču na fiziološke funkcije. Ostali više utiču na psihičke funkcije čovjeka. Rekreativni atributi su karakteristični po tome što preko određenih agenasa (voda, vazduh, svjetlost) pozitivno deluju na fiziološke funkcije čoveka. Kuriozitetni atributi se odnose na privlačnost rijetkosti i vrijednosti raznih predmeta, objekata, pojava. Znameniti atributi su pojave, mjesta ili predmeti od

značajne istorijske, političke ili kulturne važnosti. Estetski atributi su vezani za harmoniju oblika, boja i tonova, kao što to imaju prirodni pejzaži ili neka umetnička ostvarenja i manifestacije.

Prema stepenu aktiviranosti prirodni i kluturni turistički motivi Tuzlanskog kantona se mogu klasifikavati kao:

- Aktivirani motivi,
- Afirmisani motivi ,
- Potencijalni motivi.

Prema stepenu atraktivnog i dejstva turističke motive Kantona posmatramo kao:

- Samostalne (motiv može samostalno da djeluje na turističku posjetu),
- Kompleksne (više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu),
- Komplementarne (upotpunju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije),
- Potencijalne (u analizu se uključuju i motivi koji imaju potencijal razvoja nekog oblika turizma i turističkog prometa, potrebno je otkloniti limitirajuće faktore).

Analizirane su i tri grupe faktora koje utiču na aktivnosti segmenata unutar prepoznatih i potencijalnih oblika turizma:

- Geografska lokacija segmenta,
- Smještaj, transport, događaji, registovana turistička kretanja i
- Afinitet segmenata, odnosno, interes turističkog tržišta.

Broj alternativnih, specifičnih ili posebnih formi turizma je neograničen, a zavisi, prvenstveno od geografske lokacije destinacije, smještajnih kapaciteta u destinaciji, saobraćajne povezanosti, odnosno transporta i afiniteta turista. Koliko će Tuzlanski kanton, kao destinacija, imati razvijenih formi turizma zavisi i od kadra, jer prethodne analize i kasifikacije nam govore da nijedna od njih nije konačna, odnosno da sa razvojem tražnje i ponude, kao i njihovih međusobnih odnosa na tržištu posebnih oblika turizma, i da može i mora doći do dalje segmentacije recentnih, pojave novih formi i podformi i potencijalnih koje destinacija i tržište još nije ni percipiralo. Na taj način dobijamo pojavne oblike i turističke proizvode Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije.

Turistički proizvod Tuzlanskog kantona kreira se na osnovu turističkih atrakcija, odnosno osnovnih obilježja i percepcija ili obilježja prepoznatljivosti, percepcije prostora, stepena turističke valorizacije i razvojnih potencijala (vidjeti tabelu koja slijedi).

Tabela 11. Vrste turizma u Tuzlanskom kantonu

ANALIZA I SISTEMATIZACIJA TURISTIČKIH OBLIKA I PROIZVODA TUZLANSKOG KANTONA - PREGLED PO GRADOVIMA I OPĆINAMA

Turistički motivi i oblici Tuzlanskog kantona	Gradačac	Doboj-Istok	Gračanica	Srebrenik	Čelić	Lukavac	Tuzla	Kalesija	Sapna	Teočak	Živinice	Banovići	Kladanj
Seoski turizam	Yellow	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Agroturizam	Blue	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue
Gastronomski turizam	Yellow	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Eko turizam i geoturizam (posjeta impresivnim geolokalitetima)	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Blue
Planinski i zimski (skijališni) turizam	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue
Banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Lovni (lovačka etika) i ribolovni turizam	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Izletnički turizam (piknik turizam)	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Blue	Blue
Avanturistički i outdoor turizam	Yellow	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue
Vjerski i religijski turizam	Yellow	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Genealoški (turisti posjećuju zemlje iz kojih potiču)	Yellow	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Sportsko-rekreativni turizam	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Urbani turizam	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Poslovni turizam	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Kongresni turizam	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Manifestacijski turizam	Yellow	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Kulturni i kulturno-historijski turizam (muzeji, galerije, tvrđave i dr.)	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Industrijski turizam (posjeta industrijskih postrojenja npr. pivara, solana)	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Blue	Green
Obrazovni turizam	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Blue
Ekskurzivni turizam	Yellow	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Shopping turizam	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Tranzitni turizam	Green	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Green
Boravišni turizam	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Blue	Green	Green	Green	Green	Green	Blue

Samostalni turistički motivi (motiv samostalno djeluje na turističku posjetu) - razvijeni oblici turizma

Kompleksni - komplementarni motivi i oblici turizma - više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu ili upotpunju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije.

Potencijalni turistički motivi i oblici turizma

Dominantne vrste turizma

Područje Tuzlanskog kantona raspolaže raznovrsnim resursima, na čemu je izrastao širok dijapazon industrijske proizvodnje. Poljoprivredne površine zauzimaju 49% područja Tuzlanskog kantona, što je preko jedne trećine ukupnih poljoprivrednih površina Federacije Bosne i Hercegovine. Pod šumama je oko 133.000 hektara, najviše, na područjima općina: Kladanj, Živinice i Banovići. Najznačajniji vodotoci su rijeke Spreča, Tinja i Drinjača, najvažniji vodni resurs je Modračko jezero. Područje Kantona je poznato je i po toplicama sa prirodnim termalnim i mineralnim vodama i izvorima, koje pružaju mogućnost rehabilitacije. Sjeverni dio Kantona poznat je kao voćarski kraj, a cijeli prostor je tradicionalno bogat manifestacijama zasnovanim na kulturi i kulturnom naslijeđu. Dominantni oblici turizma kantona, shodno ranijim analizama su: seoski turizam, agroturizam, urbani (gradski) turizam, gastronomski turizam, eko turizam i geoturizam, (posjeta impresivnim geolokalitetima), banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam, sportsko-rekreativni turizam, poslovni turizam, manifestacijski turizam te kulturni i kulturno-historijski turizam.

Ostale vrste turizma

Shodno prirodnim i kulturnim karakteristikama Kantona prepoznati su turistički potencijali i mogućnost razvoja i brojnih drugih turističkih oblika koji bi, komplementarno, činili turistički proizvod općine ili Kantona kao destinacije. Kompleksni i komplementarni motivi i oblici turizma Tuzlanskog kantona vrednovani kao motivi srednje atraktivnosti su: planinski i zimski (skijališni) turizam, lovni i ribolovni turizam, izletnički turizam, avanturistički i outdoor turizam, genealoški turizam, zatim vjerski, urbani, kongresni, industrijski, obrazovni, ekskurzijski, shopping i tranzitni turizam, te boravišni shodno smještajnim kapacitetima Kantona, odnosno općina i gradova. Turistički proizvod se kreira na način da više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu ili pojedinačno upotpunju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije.

2.6.4. Oblici turizma u Tuzlanskom kantonu

Samostalni (dominantni) oblici turizma

Turistički potencijali Tuzlanskog kantona vezani su za ruralna područja i ruralni turizam. Sve općine Tuzlanskog kantona imaju potencijal za razvoj turizma i turističkih proizvoda vezanih za seoska područja i područja očuvane prirodne sredine. Primarni turistički oblik u ruralnim područjima vezan je za agroturizam i gastroturizam. Sekundarni turistički oblik u ruralnim područjima se može vezati za rekreativni turizam (razni oblici aktivnosti u prirodi) do turizma kulturne baštine (razni oblici, manifestacije, priredbe i drugo).

Ruralno područje, odnosno sela se mogu uspješno pozicionirati, kada je u pitanju ovaj segment turističke ponude. Pri tome se naglasak treba staviti na prirodne i kulturne atrakcije koje dato područje čine autentičnim. Pri oblikovanju ponude važno je definisati kome je ona namijenjena i koje potrebe ta ponuda zadovoljava. Zbog toga je potrebno segmentirati i tržište interesenata kada je u pitanju ruralni turizam. Segmentiranjem i izborom adekvatnih ciljanih grupa, mogu se postići sljedeće koristi:

- povećati tržišni udio i prihode,
- lakše pratiti zajedničku viziju ruralnog turizma područja,
- odrediti jasne prioritete pri razvrstavanju i uključivanju resursa područja,
- razvijati dugoročne odnose razmjene s najprikladnijim segmentima turista,

- izgraditi održivu autentičnu i konkurentnu prednost područja.

Ruralno područje privlači različite profile turista s obzirom na to kako oni percipiraju destinaciju i turističko iskustvo boravka u njoj, te kako se s njom identificiraju. Stoga postupkom segmentacije tražimo turiste koji odgovaraju identitetu našeg ruralnog područja. U tom kontekstu naročito su značajni turisti s visokom naobrazbom, koji su ekološki osviješteni i imaju razvijen adekvatan (emotivni) odnos prema ruralnom okolišu. Naime, takvi turisti za ruralnu destinaciju generišu održivu prednost, budući da motiviraju ponuđače turističkih proizvoda na stalnu brigu za okoliš, praćenje trendova i poboljšanje kvalitete turističkih i popratnih usluga. Otuda je potrebno klasične geografske i demografske segmentacijske kriterije kombinovati s drugim kriterijima, kao što su motivi, vrijednosti, stil života i ponašanje. Tržište ruralnog turizma su turisti koji traže:

- isključenje iz urbanog života,
- zajednički boravak sa porodicom,
- fizičku aktivnost u prirodi,

ali i žele i:

- upoznati drugu kulturu,
- upoznati zanimljive ljude,
- upoznati mjesta svog porijekla i drugo.

Veliki potencijal genealoškog oblika turizma na Tuzlanskom kantonu može doprinijeti ruralnom turizmu. Turističko tržište su obiteljski turisti ili društveni turisti koji na selo dolaze u društvu, s prijateljima, obično su to mlađi odrasli, žele puno događaja, interesiraju ih aktivnosti u prirodi, lokalni događaji, kontakt s lokalnim stanovništvom i sustvaralaštvo, žele doživjeti nešto drugačije. Turističko tržište su i turisti u dobi od ranih do kasnih srednjih godina koji selo posjete u paru, žele pobjeći od svoje radne rutine, gradskog života, životnih promjena, vole svoju privatnost, udobnost, lijepi okoliš, uživaju u miru i prirodi, u dobrom lokalnom kulinarstvu, kulturi, kupuju lokalne proizvode, ne vole programirani raspored aktivnosti, te već napomenuto tražitelji kulturnih korijena, odnosno turisti koji posjećuju ruralno područje otkuda potiču oni ili njihovi preci. Primarno tržište ruralnog turizma Tuzlanskog kantona su:

- visokoobrazovani i zaposleni,
- turisti koje zanimaju aktivnosti u prirodi,
- turisti koji dolaze vlastitim prijevoznim sredstvom i borave unutar regije,
- traže autentičnu prirodu i kulturno naslijeđe,
- traže pozitivne učinke na zdravlje.

Šire posmatrano to mogu biti i:

- tražitelji autentike,
- promatrači prirode,
- kulturni turisti,
- turisti oduševljeni starinama,

- gurmani,
- eko-turisti,
- biciklisti i ljubitelji adrenalina,
- planinari i drugi.

Kao podforma ruralnog turizma javlja se agroturizam. To je vrsta turizma u kojem domaćin nudi boravak na vlastitom poljoprivrednom objektu (farmi) te posjetitelju omogućuju sudjelovanje u svim poslovima: briga o životinjama i biljkama, sadnja, berba i žetva hrane, koja se specifična za to područje (voće, povrće, kukuruz, pšenica, ovisno o području). Analizirajući prirodne i kulturne potencijale Tuzlanskog kantona agroturizam je jedan od primarnih oblika turizma i ključan je u kreiranju turističkog proizvoda Kantona. Agroturizam je, analizama, kao samostalan, dominantan, oblik turizma prepoznat u općinama Gradačac, Čelić i Kladanj, dok je u drugim općinama to oblik turizma koji uz druge atraktivne motive može djelovati na turističku posjetu.

Urbani ili gradski turizam uključuje sve oblike i usluge koje se odvijaju u urbanim sredinama. Motivi ove vrste turizma mogu se povezati s velikom željom za putovanjem i interesom za upoznavanjem destinacije, njezine povijesti, običaja, načina života, umjetnosti, baštine i slično. Sve navedeno moglo bi se nazvati kulturnim turizmom koji je i glavni oslonac razvoju urbanog turizma. Smatra se da urbani turizam uključuje slijedeće aktivnosti turista: razgledavanje, posjeta muzejima i galerijama, odlazak u pozorišta, na koncerte i zabave, posjeta iz obrazovnih razloga, shopping, festivale i događaje, konferencije, kongrese i poslovne sastanke, posjete restoranima, barovima i noćnim klubovima te posjete obitelji i prijateljima. Gradski turizam je na području Tuzlanskog kantona razvijen u gradu Tuzla kao samostalni turistički motiv sa tendencijom razvoja u drugim gradovima kantona, ali nisu zanemarivi niti kapaciteti Gradačca i Gračanice.

Samostalnost djelovanja pokazuje i gastroturizam, a indirektno je vezan za ruralna područja Kantona. Najveću mogućnost ponude ipak ima grad Tuzla, dok druga područja, lokalne zajednice, imaju karakter komplementarnosti ili potencijala. Gastronomski turizam podrazumijeva posjetu destinaciji čiji je primarni cilj da zadovolji lično interesovanje za etničku, nacionalnu ili regionalnu gastronomiju. To uključuje konzumiranje hrane i pića, učenje o pripremi jela, kupovinu proizvoda u vezi sa hranom i pohađanje kurseva kuhanja. Iako neki autori gastronomski turizam izdvajaju i kao vid ruralnog turizma u Tuzlanskom kantonu ga posmatramo i kao vrsta kulturnog turizma budući da kuhinja i recepti predstavljanju proizvode lokalne kulture, a načini pripreme hrane spadaju pod nematerijalnu kulturnu baštinu.

Eko turizam i geoturizam je odgovorno putovanje u prirodna područja koje uključuje zaštitu i brigu o okolišu, održivi razvoj lokalne zajednice te interpretaciju okoliša i edukaciju. Kanton ima potencijale razvoja ovog tipa turizma naročito na područjima koji imaju poseban vid zaštite kao što je zaštićeni pejzaž „Konjuh“, a turističko tržište predstavljaju (UNWTO) obrazovaniji, iskusniji, imućniji, s iskustvom u putovanjima ekološki osviješteni turisti. Veliki potencijal predstavlja i geoturizam. Ovaj je oblik prirodnog turizma usmjeren na geologiju i prirodni krajolik, te zaštićena područja. Promovira turističku posjetu geolokalitetima, geoparkovima i zaštitu georaznolikosti, kao i razumijevanje geonauka kroz edukaciju. To se postiže posjetama pojedinaca ili grupa geološkim zanimljivostima, upotrebom geostaza i panoramskih tački, grupnim obilascima, obilaskom centara za posjetitelje pojedinih geolokaliteta.

Banjski turizam obuhvata banje kao mjesta koja se odlikuju izraženim zdravstveno-rekreativnim funkcijama usljed bogatstva prirodnim elementima (termomineralni izvori, plemeniti gasovi,

klimatski elementi, vegetacija, čist zrak). Prethodne analize ukazuju da Tuzla i Gradačac ovaj oblik turizma, uz kupališni, imaju kao veoma razvijen, dominantan oblik od kojek počinje kreiranje turističkog aranžmana.

Zdravstveni i wellness turisti putuju da bi revitalizovali tijelo i um (smanjenje težine, fitness, antistres, itd.), da bi se relaksirali (masaže, posebni tretmani), ili obavili specijalizovane operacije. Dakle, ljudi ne treba da budu bolesni da bi se opredjelili za zdravstveni i wellness turizam već je njihov motiv poboljšanje i preventiva svog ukupnog zdravlja. Dentalni turisti putuju u inozemstvo zbog niže cijene, kao i zbog kvalitetnije i dostupnije usluge stomatologa. Skoro svi i gradovi i općine imaju kapacitet razvoja ovog oblika turizma

Sportski, prvenstveno rekreacijski turizam prepoznat je kao oblik velike atraktivnosti na području Tuzlanskog kantona. Rekreativni turizam je masovan i raznovrstan oblik prometa, što je posljedica ubrzanog tempa urbanizacije koju karakteriše i ovaj prostor. Prilika je u činjenici da se radi o veoma masovnom obliku turizma.

Poslovna kretanja i učesnici u takvim kretanjima su postali značajan segment u turističkim uslugama Tuzlanskog kantona. Problem je što se učesnike poslovnih putovanja izostavlja iz definicija turista i ova kretanja se ne evidentiraju kao turistička. Ipak, ova grupa putnika značajna sredstva troši na turističke sadržaje i usluge i veliki dio svog vremena, u okviru poslovnog putovanja, provodi kao turista. Prilikom definisanja poslovnog turizma treba obratiti pažnju na pojmove poslovni turizam i poslovno putovanje i napraviti razliku između njih. Poslovni turizam je znatno širi pojam i odnosi se na ukupno iskustvo koje poslovni putnik ostvari na svom putovanju, koje traje duže od 24 časa. Poslovne turiste karakteriše veća potrošnja nego turiste u ostalim oblicima turističkih kretanja, popunjavaju „rupe“ na strani turističke ponude, odnosno održavaju veće skupove van glavne turističke sezone i time utiču na povećanje rentabilnosti smještajnih i ostalih kapaciteta u destinaciji.

Poslovni turizam potrebno je posmatrati i razvijati kao visoko kvalitetan i visoko produktivan dio turističke privrede Kantona. Poslovni turizam se odvija tokom cijele godine sa najvećim obimom u proljeće i jesen, ali sa znatnom aktivnošću u zimskim i ljetnjim mjesecima te na taj način obezbjeđuje stabilnost zaposlenima u turizmu. Poslovni turizam je znatno otporniji na ekonomske krize, epidemije i ostale nepogode nego ostali oblici turizma, pa ga treba posmatrati kao dominantni oblik. Poslovni turizam generiše dodatne investicije u destinacije koje tokom svojih poslovnih putovanja obilaze poslovni ljudi, koji mogu da uvide prednosti pojedinih destinacija za sopstvene poslove, a mogu i da djeluju kao besplatni marketing ukoliko pozitivne utiske prenose i svojim poslovnim partnerima i kolegama. U odnosu na masovni turizam poslovni turizam proizvodi manje negativnih efekata po okruženje, a pošto se radi o relativno kompaktnim grupama, moguće ih je brzo uputiti u zadovoljavajuće obrasce ponašanja u interakciji sa okruženjem. Ovdje je ukazano prvenstveno na ekonomske aspekte poslovnog turizma, ali to je u skladu sa interesovanjem istraživača i učesnika na strani ponude i tražnje.

Pored navedenih karakteristika trebalo bi ukazati i na to da poslovni turizam predstavlja i prestiž. Tuzlanski kanton treba da razvija kapacitete poslovnog turizma koji bi im omogućili razvoj ovog oblika turizma radi gradnje imidža i povoljne pozicije na državnom ili regionalnom turističkom tržištu.

Manifestacijski turizam pojavljuje se kao veoma atraktivan oblik turizma na području Tuzlanskog kantona. Ovaj prostor pored prirodnih turističkih resursa, se odlikuje i značajnim kulturno-historijskim naslijeđem koje je, kao odraz višestoljetnog suživota, izgradilo složenu multietničku, multikonfesionalnu i multikulturalnu sredinu iz čega su proistekle brojne kulturne i privredne

manifestacije. Ovakve manifestacije su kroz godine prerasle u veće festivale i sajmove koji danas Kanton čine prepoznatljivom u širem regionu.

Treba imati u vidu i činjenicu da su sajmovi i festivali, kao brzorastuća turistička ponuda, odlični promotori većih gradova, ali i osnovni pokretači turističkog razvoja manjih gradskih područja i seoskih naselja. Naime, mnoga manja poljoprivredna ili prepoznatljiva industrijska i rudarska naselja Kantona su zahvaljujući etnofestivalima, sajmovima i drugim manifestacijama u velikoj mjeri preusmjerila tokove razvoja s fokusom na turizam i oblikovale imidž kulturne destinacije, od kojih neka imaju i vešedecenijsku, a neka čak i višestoljetnu tradiciju. Većina tih manifestacija nema klasičan predznak turističkih manifestacija, već se održavaju kao lokalna i regionalna kulturna, historijska i druga događanja, pa nemaju potencijal da budu primaran motiv za dolazak turista na ovo područje (ne računajući poslovna putovanja, odnosno poslovni turizam).

Kulturni i kulturno-historijski turizam opisuje se kao učenje o drugima i njihovom načinu života. Jedna od humanističkih definicija glasi „kulturni turizam je putovanje zbog ličnog obogaćivanja”, dok ga drugi autori definišu kao potragu za znanjem. Kulturni turizam znači formu turizma koja se odnosi na kulturu, naslijeđe ili umjetnički aspekt destinacije ili iskustva i aktivnosti za turiste, duboke poklonike kulture. U kulturnom turizmu se razlikuju tri tipa kulturnih turista: Kulturom motivisani turisti, kulturom inspirisani turisti i kulturom primamljeni turisti. Treći tip turista je najbrojniji, koji o kulturnim atrakcijama najčešće saznaje tek po dolasku na destinaciju, a što je prilika kulturnog turizma Kantona. Kulturni turizam Kantona je baziran na kulturnom naslijeđu kojeg čine: arheološka nalazišta, djela sa spomeničkim i umjetničkim svojstvima, prostorne kulturno-historijske cjeline (stara gradska jezgra, značajne seoske ambijentalne cjeline, sakralni objekti, etnoparkovi, srednjevjekovni gradovi i utvrđenja), znamenita mjesta i spomen obilježja, folklorno naslijeđe (zgrade narodnog neimarstva, nošnje, stari zanati, muzika, usmena tradicija, kulinarska tradicija (hrana), tradicionalne igre i sportovi), manifestacione vrijednosti (priredbe i festivali, sajmovi kulture, sportske manifestacije tradicionalnih sportova i takmičenja), ustanove kulture (muzeji, galerije, kulturni centri, kinoteke, biblioteke), kulturni pejzaži (vrtovi, parkovi, uređeni pejzaži).

Kompleksni i komplementarni oblici turizma

Oblici turizma prepoznati kao kompleksni ili komplementarni su oni oblici turizma koji ne mogu samostalno uticati na turistički promet shodno potencijalima prostora ili ograničavajućim faktorima. Međutim, njihova vrijednost je velika jer doprinose segmentiranju turističke ponude, jer to je model po kojem se u okviru jedne destinacije pojedini posebni oblici turizma uvode kao faktor budućeg razvoja i uspjeha destinacije, dok se u fazi slabljenja potražnje za tim oblicima turizma, vrši njihovo prestrukturiranje i uvođenje novih oblika radi ponovnog oživljavanja turističke destinacije. Svi ovi oblici imaju iste ili slične karakteristike bilo da se radi o dominant, atraktivnom obliku turizma destinacije ili obliku srednje atraktivnosti.

Veoma važan oblik, na kojem treba razvijati Kanton kao destinaciju je genealoški turizam ili turizam korijenja. To je oblik turizma zasnovan na turističkom tržištu gdje turisti posjećuju zemlje svog porijekla ili porijekla svojih predaka i otkrivaju korijenje svojih rodni stabala kako bi „pronašli sebe“ i povezali se sa svojim. Potencijal predstavlja u zemljama i regijama s velikom stopom iseljavanja, što je karakteristika i područja Tuzlanskog kantona i Bosne i Hercegovine.

Outdoor turizam podrazumijeva skup različitih vrsta turizma posebnih interesa čija je aktivnost uglavnom usmjerena na provođenje slobodnog vremena na otvorenom. Među najpopularnijima se

ističu cikloturizam, pješačenje odnosno hiking te avanturistički oblici turizma poput planinarenja, penjanja i brojnih aktivnosti na vodi.

Avanturistički turizam kao putovanje koje uključuje najmanje dva od sljedeća tri elementa: fizičku aktivnost, prirodno okruženje i dodir s kulturom lokaliteta. Neovisno o ekonomskoj razvijenosti zemlje ili regije, destinacije afirmiraju avanturistički turizam zbog prepoznavanja rasta tržišta, odnosno ekološke, kulturne i ekonomske vrijednosti tog oblika. Avanturističke aktivnosti se mogu podijeliti u dvije kategorije. Prva je *soft* kategorija koja uključuje: arheološka istraživanja, pješačenje (Trekking), promatranje ptica, kampiranje, biciklizam, kajaking, kanuing, lov, podvodni ribolov, planinarenje, jahanje, rafting, istraživačke ekspedicije, ronjenje s bocom, jedrenje i dr. Druga je *hard* kategorija koja uključuje: slobodno penjanje (*Free Climbing*), vožnja brdskim biciklom (Mountainbiking), špiljarenje, penjanje, ronjenje na dah, paragliding, skakanje s užetom (Bungee jumping). Na osnovu prethodnih analiza vidljivo je da na području Tuzlanskog kantona postoje potencijali za razvoj skoro svih nabrojanih oblika avanturističkog turizma.

Kongresni turizam je specifični oblik turizma u kojem glavni motiv putovanja nije odmor, već sudjelovanje pojedinaca na skupovima koji mogu imati različiti karakter. Posjetitelji u okviru kongresnog turizma nisu dokolichari, jer putuju zbog specifične potrebe koja je najčešće vezana za njihovo radno mjesto. Razvoj kongresnog turizma u Tuzlanskom kantonu vezan je za turističku infrastrukturu tako da prednost ima Grad Tuzla sa svojim infrasturkturnim kapacitetima, ali i druge općine koje imaju ove kapacitete kao što je Lukavac ili Gradačac.

Kulturni turizam znači formu turizma koja se odnosi na kulturu, naslijeđe ili umjetnički aspekt destinacije ili iskustva i aktivnosti za turiste, duboke poklonike kulture. Kulturni turizam podrazumeva „prefinjene forme“ kulture koje treba da doprinesu unapređenju kulture i razvoja koristeći simbole kao što su: muzeji, galerije, značajne građevine, istorijske kuće, izvođačke umetnosti.

Lovni turizam - ogleđaju se specifičnosti kroz izlovljavanje divljači, aktivni odmor i rekreaciju, boravak u zdravom prirodnom okruženju, uživanje u prirodnim ljepotama prostora za lov sa atraktivnim vrstama flore i faune. U Tuzlanskom kantonu lov je organizovan u formiranim lovištima kojima upravljaju lovačka udruženja i ima perspektivu razvoja zasnovanu na ekološkoj održivosti. U zadnje vrijeme izbjegava se izlovljavanje, a lovni turizam se bazira na praćenju, posmatranju, fotografisanju (foto safari), snimanju divljači, s težnjom da se ista što manje uznemirava u svom staništu.

Kao segment lovstva, lovni turizam je povezan sa većim brojem privrednih i neprevedenih djelatnosti, a posebno sa šumarstvom, poljoprivredom, vodoprivredom, sportom, obrazovanjem, naukom, kulturom i dr. Lovni turizam ima više dimenzija. To su rekreativna, ekološka, ekonomska, edukativna i kulturna komponenta.

Ribolov ima posebne potencijale zbog velikog broja vještačkih hidroakumulacija. Navjeći potencijal je vezan za Modračko jezero, te jezera Vidara i Hazna u Gradačcu te jezero Snježnica. I druge, manje hidroakumulacije treba prepoznati kao potencijal za razvoj ribolovnog turizma.

U obrazovnom turizmu, glavni motiv je lična želja turista za proširivanjem znanja i aktivnosti koje podrazumjevaju posjete drugim mjestima i zemljama da bi se naučilo o njenoj materijalnoj i duhovnoj kulturi. U takve programe putovanja spadaju razmjena studenata i škole jezika, slikarske kolonije, umjetničke i zanatske radionice, studijska putovanja, učešće na konferencijama, kongresima, virtuelna turistička putovanja. Tuzla, kao univerzitetski grad, ima potencijal održivog obrazovnog turizma, ali i općine Banovići i Kladanj, uslovljeno tradicijom i infrastrukturom imaju potencijal razvoja ovog oblika turizma.

Shopping turizam - Turisti sa svih strana svijeta dolaze na odredište s ciljem kupovanja i trošenja novaca u njihovim maloprodajnim robnim kućama i shopping centrima. Globalna istraživanja pokazuju vrtoglave iznose koje "shopping turisti" potroše prilikom svojih putovanja trošeći više na kupovinu i užitak koji im ona pruža, nego na smještaj i hranu. Najveće kapacitete za razvoj ovog vida sreću se u urbanoj zoni Tuzle, ali i Živinica, Gračanice, Srebrenika i Kalesije uslovljeno povoljnim saobraćajnim položajem.

Vjerski i religijski turizam su putovanja koja se ostvaruju zbog posjeta različitim religioznim centrima, svetim mjestima, spomenicima, lokalitetima, građevinama od kojih mnogi imaju istorijsku i arhitektonsku vrijednost. Turista vjernik je religiozan sa svojim vjerskim stavom nastoji da redovno ispunjava vjerske obaveze. Religijski turista religijska i sveta mjesta i atrakcije posećuje, prije svega iz znatiželje. Većinu religijskih mjesta i objekata obilaze i drugi turisti (kulturni turizam), nezavisno od vjerskih osjećanja, što još više otežava diferencijaciju vjerskog turizma u odnosu na druga turistička kretanja. Religijski turizam nema sezonski karakter, budući da je u ovom slučaju koncentracija turista više vezana za određene datume u vjerskom kalendaru (vjerski praznici) ili za neke posebne događaje.

I hodočasnici su turisti bez obzira na to što posvećuju boravak u destinaciji vjerskim potrebama. Aktivnosti hodočasnika i turista mogu biti slične i podrazumjevaju korišćenje istih usluga (prevoz, smještaj i sl.), pri čemu i hodočasnici mogu praktikovati neke tipične turističke aktivnosti (razgledanje, kupovina suvenira i sl.).

Industrijski turizam (posjeta industrijskih postrojenja) je nova forma turizma. Tuzlanski kanton, kao područje koje karakteriše, rudarska i industrijska prošlost ima ogromne potencijale za razvoj industrijskog turizma. Najveće potencijale ima grad Tuzla (rudnici soli i soni bunari, Muzej solarstva, pivara i dr.) te Banovići (pruga Brčko – Banovići, uskotračna pruga i drugo).

Ekskurzijski turizam ima potencijal razvoja u okviru Tuzlanskog kantona. Podrazumjeva organizaciju jednodnevnih izleta nudeći turističke proizvode pojedinih turističkih lokaliteta, objekata, mjesta ili gradova. Analizirajući motive i potencijale Kantona ekskurzijske posjete je potrebno usmjeriti prema Gradačcu, Srebreniku, Kladrju i Tuzli, ali i ostale općine imaju kapacitete kreiranja aranžmana jednodnevnih pa i višednevnih ekskurzijskih kretanja.

Tranzitni turizam posljednju deceniju bilježi veliki rast i razvoj. Uglavnom ve vezan za magistralne saobraćajnice Kantona, ali u posljednje vrijeme važniju ulogu za ovaj vid turizma ima međunarodni aerodrom „Tuzla“. I urbani turizam ima i tranzitno obilježje jer neki od gradova ili općinskih centara karakteriše povoljan saobraćajni položaj.

Boravišni turizam podrazumijeva boravak u mjestu ili destinaciji duži od 24 sata, ili boravak koji bilježi veći broj noćenja. Za ovaj vid turizma infrastrukturne kapacitete (hoteli, moteli, apartmani) i turističke proizvode, odnosno aranžmane imaju Tuzla i Gradačac te uslovljeno tranzitom kao potencijal se javlja i na prostoru općine Živinice. Boravak je moguć i u privatnim smještajnim kapacitetima sela koje imaju kapacitete razvoja seoskog turizma.

Potencijalni oblici turizma

Perspektivu razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona čine i neki oblici koji do sada nisu prepoznati u strateškim dokumentima niti u ponudama ili aranžmanima, a imaju potencijal razvoja pojedinih lokalnih zajednica kantona.

Najveće prirodne pretpostavke imaju sportovi na vodi, odnosno vid nautičkog turizma na vještačkim hidroakumulacijama Kantona. Nautička turistička ponuda uključuje brojne sportove na vodi u kojima

se turisti mogu okušati čak i ako nisu ovisnici o ekstremnim sportskim disciplinama. Oprema za sportove na vodi omogućava sigurno i nesmetano uživanje u svim atraktivnostima ovih sportova. Ti sportovi su jedrenje na dasci, skijanje na vodi, ronjenje i ostali. Najveći potencijal ima Modračko jezero, ali da bi se uspostavio ovaj vid turizma potrebno je izmijeniti način upravljanja ovom hidroakumulacijom, odnosno vratiti mu i funkciju objekta na kojem će biti moguće organizovati sportske i i turističke aktivnosti na vodi.

Geoturizam je oblik turizma usmjeren na geologiju i specifičan prirodni krajolik. Promovira turističke posjete geolokalitetima, a ogleda se u posjetama pojedinaca ili grupa geološki i geomorfološki zanimljivim lokalitetima kojima Kanton obiluje naročito planina Konjuh, odnosno Zaštićeni pejzaž „Konjuh“.

Demografska kretanja i promjene strukture stanovništva uslovljavaju promjene na turističkom tržištu. Značajno se odnosi na porast broja svjetskog stanovništva te nesrazmjer koji uključuje starosnu strukturu stanovništva. Danas se javlja i ima veliko tržište turizam osoba zrele dobi. Ovo su najzahtjevniji turisti prevashodno u pogledu sadržaja obrazovnih programa, učenja i raznovrsnih aktivnosti. Mnogi putnici iznad 65 godina su poklonici eko turizma koji doprinosi njihovom fizičkom i mentalnom stanju. Karakteristike turista treće dobi su: iskusan, uglavnom visoko obrazovani, često imućniji, s iskustvom u putovanjima, ekološki osviješteni, osjetljiviji naspram tradicije, društva, kulture, i običaja destinacije koje posjećuju. Starenjem populacije u najvećim emitivnim zemljama, smanjivat će se potražnja za masovnim odredištima i aktivnom rekreacijom, a rasti za “soft” eko turizmom i kulturnim turizmom. Komplementarno, ovaj oblik turizma ima veliki potencijal i priliku, u Tuzlanskom kantonu, u kombinaciji s ranije pomenutim geoturizmom.

2.6.5. Portfolio analiza turističkog proizvoda Tuzlanskog kantona

Turistički proizvod Tuzlanskog kantona kreira se na osnovu prepoznatih turističkih atrakcija, a polazi se od oblika turizma koji se zasnivaju na motivima područja velike atraktivnosti. Turistički proizvod kantona moguće je kreirati na osnovu potencijala ruralnih i urbanih područja kao i kombinacijom njihovih kapaciteta. Dominantni oblici turizma Kantona vezani za ruralna područja i prirodnu osnovu su: Seoski turizam, agroturizam i ekoturizam, a u gradovima urbani/gradski turizam. Veza između urbanog i ruralnog turizma ostvaruje se preko gastronomskog, banjskog, sportsko-rekreativnog, manifestacijskog i kulturnog turizma. Za urbana područja, gradove i gradska naselja vežu se zdravstveni turizam sa svojim podformama, wellness i poslovni turizam. U nastavku su tabele dominantnih oblika turizma Tuzlanskog kantona.

Tabela 12. Seoski turizam, agroturizam, eko turizam i gastronomski turizam

Seoski turizam, agroturizam, eko turizam i gastronomski turizam	
Ključni faktori uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> ● Zdrava okolina (priroda, zrak, voda i hrana) ● Autentična gastronomija ● Unikatnost kulture i tradicije ● Dostupnost, saobraćajna povezanost ● Pejzažna vrijednost ● Događaji i manifestacije ● Održivi razvoj ● Autentična gostoljubivost
Razvoj proizvoda	<ul style="list-style-type: none"> ● Poticanje uređenje sela u autentičnom ambijentu ● Stvaranje 'klastera' seoskih poljoprivrednih domaćinstava

	<ul style="list-style-type: none"> • Prilagođavanje ponude tematskim oblicima turizma • Poticanje razvoja raznovrsne gastro ponude s naglaskom na lokalnoj hrani i njenoj prezentaciji • Povezivanje s lokalnom proizvođačima hrane • Unapređenje popratnih sadržaja • Unapređenje turističke signalizacije i promocije
Tržišni potencijal	visok
Potencijal za razvoj na području TK	visok
Tržišna spremnost proizvoda	Postoje nedovoljno razvijeni proizvodi

Tabela 13. Banjski, zdravstveni i sportsko-rekreativni turizam

Banjski, zdravstveni turizam i sportsko-rekreativni turizam	
Ključni faktori uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> • Termomineralni izvori • Specijalizirane zdravstvene ustanove • Razvijena sportska infrastruktura • Uređene rekreacione zone i centri • Smještajni kapaciteti
Razvoj proizvoda	<ul style="list-style-type: none"> • Proizvod zdravstveno-rekreativne funkcije • Proizvodi namijenjeni preventivi i poboljšanju ukupnog zdravlja • Proizvodi namijenjeni relaksaciji i rekreaciji • Proizvodi u funkciji profesionalnog sporta • Kupališni turizam
Tržišni potencijal	visok
Potencijal za razvoj na području TK	visok
Tržišna spremnost proizvoda	Postoje razvijeni proizvodi

Tabela 14. Manifestacioni i kulturni turizam

Manifestacioni i kulturni turizam	
Ključni faktori uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> • Kulturno-historijsko nasljeđe kao odraz višestoljetnog i suživota • Kulturno-historijski lokaliteti i objekti • Izgrađena složena multietnička, multikonfesionalna i multikulturalna sredinu • Brojne kulturne i privredne manifestacije. • Etnofestivali, sajmovi
Razvoj proizvoda	<ul style="list-style-type: none"> • Prilagođavanje ponude tematskim oblicima turizma • Unapređenje popratnih sadržaja • Unapređenje turističke signalizacije i promocije
Tržišni potencijal	visok
Potencijal za razvoj na području TK	visok
Tržišna spremnost proizvoda	Postoje nedovoljno razvijeni proizvodi

Tabela 15. Poslovni turizam

Poslovni turizam	
Ključni faktori uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> ● Visoko kvalitetan i visoko produktivan dio turističke privrede ● Odvija se tokom cijele godine sa najvećim obimom u proljeće i jesen ● Obezbeđuje stabilnost zaposlenima u turizmu ● Investicije u kapacitete poslovnog turizma obezbeđuju regeneraciju urbanih gradskih cjelina ● Znatno otporniji na ekonomske krize, epidemije i ostale nepogode nego ostali oblici turizma; ● Generiše dodatne investicije ● Proizvodi manje negativnih efekata po okruženje ● Gradi imidž destinacije i prestižne pozicije na turističkom tržištu
Razvoj proizvoda	<ul style="list-style-type: none"> ● Individualna poslovna putovanja ● Kongresi, konvencije i sastanci ● Izložbe i sajmovi ● Poticajna putovanja
Tržišni potencijal	visok
Potencijal za razvoj na području TK	visok
Tržišna spremnost proizvoda	Postoje razvijeni proizvodi
Atraktivnost/konkurentnost	

Tabela 16. Matrica turističkog proizvoda Tuzlanskog kantona

Matrica turističkog proizvoda Tuzlanskog kantona				
Atraktivnost	niska			
	srednja	Geoturizam Turizam turizam osoba zrele dobi	Planinski i zimski (skijališni) turizam Lovni (lovačka etika) i ribolovni turizam Izletnički turizam Avanturistički i outdoor turizam Genealoški (turisti posjećuju zemlje iz kojih potiču) Vjerski i religijski turizam Urbani turizam Kongresni turizam Industrijski turizam Obrazovni turizam	

			Ekскурzijski turizam Shopping turizam Tranzitni turizam Boravišni turizam	
	visoka	Nautički turizam		Seoski turizam Agroturizam Gastronomski turizam Eko turizam i geoturizam (posjeta impresivnim geolokalitetima) Banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam Sportsko-rekreativni turizam Poslovni turizam Manifestacijski turizam Kulturni i kulturno-historijski turizam
		niska	srednja	visoka
		Konkurentnost		

2.7. Turistička infrastruktura na području Tuzlanskog kantona

Identifikacija turističke infrastrukture na području Tuzlanskog kantona

S ciljem razvoja različitih oblika turizma, u okviru turističke ponude neophodno je unapređenje i izgradnja turističke infrastrukture. Turističkom infrastrukturom smatra se infrastruktura koja na području turističke destinacije direktno ili indirektno utiče na razvoj turizma i turističke ponude u funkciji dodane vrijednosti turističkih sadržaja. Turističku infrastrukturu čine objekti za odmor i predah, informisanje, snabdijevanje, rekreaciju, edukaciju i zabavu turista. U skladu sa navedenim, turističku infrastrukturu možemo razvrstati na javnu i privatnu turističku infrastrukturu, te javna turistička infrastruktura obuhvata primarnu turističku infrastrukturu i suprastrukturu. Turistička infrastruktura se može objasniti i kao kompleks postojećih struktura i mreža industrijske, društvene i rekreacijske namjene, namijenjenih funkcioniranju turističkog sektora, te se turistička infrastruktura posmatra kao sastavni dio turističke privrede. U skladu sa navedenim, turistička infrastruktura predstavlja materijalnu osnovu za proizvodnju turističkog proizvoda. Materijalnu osnovu turizma u širem smislu čini složeni kompleks industrija, podsektora i vrsta djelatnosti materijalne proizvodnje i društveno-kulturne sfere, koji ili neposredno zadovoljavaju različite potrebe turista, ili stvaraju potrebne uslove za to. Bitan aspekt za razvoj turizma predstavlja i stanje javne infrastrukture i dostupnost javnih usluga. Saobraćajna povezanost, putevi, željeznice, aerodromi, telekomunikacije, te komunalne usluge predstavljaju važan faktor za razvoj turizma u Tuzlanskom kantonu. Potrebno je istaći da se u razvoj spomenute infrastrukture u tranzicijskoj Bosni i Hercegovini nije značajno ulagalo, što se posebno odnosi na državne, regionalne i lokalne ceste, smještajne kapacitete, te na prometnu i turističku signalizaciju, pješačke zone, parking mjesta i slično.

Analizom je utvrđeno da na Tuzlanskom kantonu ne postoji jedinstven registar ili baza podataka koja sadrži relevantne informacije o dostupnoj turističkoj infrastrukturi. Takav jedan popis javne turističke infrastrukture trebao bi se uspostaviti pri resornom Ministarstvu trgovine, turizma i saobraćaja, a na osnovu podataka dostavljenih od strane lokalnih turističkih zajednica i Turističke zajednice Kantona, odnosno planinarskog saveza u dijelu koji se odnosi na planinarske puteve i obilaznice.

Nepostojanje javnog registra turističke infrastrukture kao ni pouzdanih sekundarnih izvora opredijelilo nas je na primarno istraživanje koje je podrazumijevalo prikupljanje i obradu podataka dobivenih od gradova/općina Tuzlanskog kantona. U skladu sa svim navedenim, u svrhu identifikacije turističke infrastrukture na Tuzlanskom kantonu, kreiran je Obrazac za identifikacije turističke infrastrukture, koji je distribuiran lokalnim zajednicama i lokalnim turističkim zajednicama na području Tuzlanskog kantona.

Prikupljeni su podaci o primarnoj turističkoj infrastrukturi i suprastrukturi, saobraćajnoj i javnoj komunalnoj infrastrukturi, zatim o smještajnim kapacitetima i privrednim subjekti koji djeluju u oblasti turizma u Tuzlanskom kantonu. Podaci su prikupljeni za sve jedinice lokalne samouprave sa područja Tuzlanskog kantona, a na osnovu prikupljenih podataka, identificirana je primarna turistička infrastrukturu i suprastruktura na Tuzlanskom kantonu, koja je prezentirana u nastavku ovog dokumenta. Prezentiranje prikupljenih podataka upotpunjeno je s vrijednim informacijama iz veoma sistematičnog istraživanja koje je provelo Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja u projektu „Turistička patrola“ čije zaključke redizajnirane i prilagođene potrebama razvoja turističke infrastrukture možete pogledati u Prilogu br. 1.

2.7.1. Primarna turistička infrastruktura

U okviru primarne turističke infrastrukture svrstavaju se skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, turistički informativni centri, centri za prihvata turista i posjetilaca, odmorišta pored puteva, objekti nautičkog turizma, tereni za golf, tenis tereni, otvoreni i zatvoreni objekti sportske rekreacije, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, velnes objekti, zabavno rekreativne staze i putevi (trim staze, staze zdravlja, vidikovci, panoramski putevi, biciklističke staze, pješačke staze, staze za motorne sanke i slično), uređene obale rijeka i jezera, objekti za posmatranje prirodnih rjetkosti, objekti za predah i kraće zadržavanje turista, objekti za avanturističke aktivnosti i drugo.

Shodno navedenom, u JLS na području Tuzlanskog kantona identificirano je ukupno 254 objekta primarne turističke infrastrukture koji su objedinjeni u Tabeli 17.

Tabela 17. Pregled identificirane primarne turističke infrastrukture na Tuzlanskom kantonu

RB	Primarna turistička infrastruktura	TK	Banovići	Čelić	Dobojlistok	Gračanica	Gradačac	Kalesija	Kladanj	Lukavac	Sapna	Srebrenik	Teočak	Tuzla	Živinice
1	skijališta	1							1						
2	kupališta i plaže	4					2		1				1	1	
3	tematski i zabavni parkovi	2												2	

4	turistički informativni centri	3				1		1					1		
5	centri za prihvatanje turista i posjetilaca	0													
6	odmorišta pored puteva	4	2							2			2		
7	tereni za golf	4		1				2					1		
8	tenis tereni	10				1			1		3		4	1	
9	otvoreni i zatvoreni objekti sportske rekreacije	92	23	1	4	26	4	11	5	5	4	6	1	23	5
10	male vještačke akumulacije sa kupalištem	4	1	1						1				1	
11	bazeni za kupanje	14	1	1		3	1	1				1	2	4	
12	velnes objekti	6					1							5	
13	zabavno rekreativne staze i putevi (trim staze, staze zdravlja, vidikovci, panoramski putevi, biciklističke staze, pješačke staze i sl.)	32	1			1	1	7	6	2	2	2		5	5
14	objekti za posmatranje prirodnih rjetkosti	6						5							1
15	objekti za predah i kraće zadržavanje turista	26	2					5	4	1	10				4
16	objekti za avanturističke aktivnosti	11						2	1	1		1		6	1
17	ostali objekti primarne turističke infrastrukture	4	1		3				1						
	Ukupno	254	31	4	7	31	10	32	21	11	18	13	2	52	22

Skijališta

Jedino skijalište na području Tuzlanskog kantona dostupno je na području općine Kladanj. Kladanjski Ski lift „Karaula“ je 800 metara udaljen od centra grada, te posjeduje stazu za skijanje povoljnu za slalom i veleslalom, čija je dužina 1.700 metara, dok je dužina usponske staze 1.100 metara. Visina okretne stanice je 893 metra, a kapacitet ovog ski lifta je 1.200 skijaša na sat. Ponuda ovog turističkog potencijala dopunjena je uređenjem i markiranjem planinarske staze koja se proteže dionicom nekadašnjeg starog puta puta Tuzla-Sarajevo između lokaliteta Stolica-Hendek u dužini 2.500 m, odnosno od polazne do okretne staze ski lifta. Duž staze postoje uređene lokacije sa stolovima, klupama i nastrešnicama za odmor posjetilaca.

Kupališta i plaže

Razvoj turizma na području grada Tuzla dobio je svoj puni zamah razvojem kompleksa Panonskih jezera, koja su jedina slana jezera i jedinstvena turistička atrakcija u Evropi. Kompleks Panonskih jezera je ukupne površine 75.000 m², dužine obale od 1.000 m, površina šljunčanog dijela plaža od 22.000 m². Od izgradnje 2003. godine do danas kompleks je posjetilo preko 4,5 miliona gostiju sa prosječnom dnevnom posjetom od oko 7.000 gostiju i sa maksimalnim dnevnim posjetama od oko 15.000 gostiju. Ovaj kompleks je dobitnik i najvišeg priznanja Svjetske turističke organizacije Odisej koja se dodjeljuje za inovacije u oblasti turizma. Panonska slana jezera su bogata mineralima te imaju i ljekovita svojstva pogotovo u liječenju steriliteta, reumatskih i disajnih puteva, a voda u jezerima neprestano kruži i prečišćava se pješčanim filterima. Razvoj ovog kompleksa je direktno

doprinio razvoju smještajnih kapaciteta i ugostiteljskih objekata na području Grada Tuzle, te indirektno razvoju ukupne privrede Grada.

Posebna na području općine Teočak je jezero Snježnica, koje je najvećim svojim dijelom smješteno u općini Teočak, ali se dijelom nalazi i na teritoriji općine Sapna. Od strane lokalnih vlasti prepoznat je izuzetan turistički potencijal ove lokacije, naročito što je u svom priobalnom dijelu ostao dosta očuvan i nije narušena kompaktnost vodene površine i njene obale. Zbog toga je izuzetan potencijal za izletnički turizam. Međutim, dalje usmjerenje lokalnih vlasti po istom je nedefinisano, zbog sporova sa Elektroprivredom BiH koja je stvarni vlasnik jezera. Jezero ima neiskorišteni potencijal koji se prioritarno ogleda u razvoju sportsko-rekreativnog ribolovnog turizma, izletničkog turizma kao i seoskog turizma. U vodnom pojasu jezera koje je u vlasništvu Elektroprivrede BiH, napravljene su brojne vikendice čiji vlasnici mogu predstavljati nosioce daljeg razvoja turizma. Glavna prednost jezera se ogleda u tome što je jezero očuvano, i kvalitetom vode i njegovim priobalnim dijelom, te pruža izvanredne mogućnosti za valorizaciju istog u turističke svrhe. Posebno bi mogla biti atraktivna pravoslavna crkva koja je potopljena stvaranjem akumulacije jezera Snježnica. Uz mala ulaganja, u smislu uređenja pristupa istoj, bila u vodi ili ne, i kroz adekvatnu priču, omogućavanje uvida u potrebe odricanja ljudi tog vremena za opštu dobrobit, mogla bi se stvoriti veoma privlačna atrakcija.³

U Kladnju postoji gradsko kupalište Brana na udaljenosti 500 metara od centra grada. To je kupalište urađeno na rijeci Drinjači sa betonskom branom površine 6.000 m². Na prostoru kupališta postoji restoran, uređena plaža sa mobilijarom, klupe, stolovi, šadrvani, tobogan, skakaonice i dr. koji je na upotrebi posjetiocima.

Kupališta i plaže dostupni su i u Gradačcu, i to na dvije lokacije – jezero Vidara i jezero Hazna.

Tematski i zabavni parkovi

Na području grada Tuzla nalaze se dva tematska i zabavna parka, i to Dječji zabavni park Panonika, koji je lociran u neposrednoj blizini Panonskih jezera te zoološki vrt „ZOO Vrt BINGO“, koji se nalazi u Bosanskoj poljani, te posjeduje 39 različitih životinjskih vrsta sa blizu 400 životinja, što uz druge zabavne sadržaje predstavlja svojevrsnu atrakciju u ovom dijelu Bosne i Hercegovine.

Turistički informativni centri

Na području Tuzlanskog kantona je uspostavljeno sedam lokalni turističkih zajednica, i to u gradovima Tuzla, Gradačac, Gračanica, Lukavac, Srebrenik i Živinice te općini Kalesija, u okviru kojih se turisti mogu informisati o dostupnim sadržajima.

U Banovićima je osnovan JU “Centar za zaštitu, promociju i razvoj turizma” Banovići, čija je osnovna djelatnost zaštita, promocija i razvoj turističkih potencijala na području općine Banovići.

U okviru Turističke zajednice grada Tuzle uspostavljen je i Turističko informativni centar, koji je smješten u strogom centru grada i u kojem turisti mogu dobiti sve relevantne informacije o turističkoj ponudi grada, Tuzlanskog kantona i Bosne i Hercegovine, podatke o raspoloživom smještaju, aktuelnim zbivanjima u gradu, kao i turističke karte i suvenire.

Turistički ured Tursitčke zajednice Grada Gračanica otvoren je krajem 2020. godine sa ciljem promocije turističkih potencijala grada Gračanica, kao i pružanje informacija turistima o destinacijama, smještajim kapacitetima, ugostiljeskim objektima, prodaju suvenira i sl.

³ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja turističke patrole TK u 2019. godini

Odmorišta pored puteva

U Sapni, pored regionalnog puta Sapna-Priboj, nalaze se dva odmarališta Zlatne vode. Odmarališta su uređena na način da su postavljene dvije klupe sa stolom i obezbijeđenom vodom. Odmaralište je manjeg karaktera površine cca 20 m². Nažalost, usljed neadekvatnog održavanja opreme došlo je do propadanja iste.

Na području općine Kladanj, u mjestima Stupari i Studenac, dostupna su dva odmorišta pored puta. Izletišta „Zatoča“ u Stuparima posjeduje stolove sa klupama, jedan šadrvan sa ognjištem za roštiljanje i ljuljaške za djecu. Izletišta „Studenac“ također posjeduje stolove sa klupama, šadrvan sa klupama i stolom, kante za otpad, ljuljaške i klackalice za djecu, tri ognjišta za roštiljanje te izvor pitke vode.

U Banovićima su dostupna dva objekta ovog tipa, Restoran splav Breštica i Restoran Brana Mačkovac.

Tereni za golf

Kada su u pitanju tereni za golf na području Tuzlanskog kantona, u neposrednoj blizini grada Tuzla dostupan je „Eko GOLF park“, koji predstavlja avanturistički park prirode smješten u Breškama, na obroncima planine Majevice na nadmorskoj visini od preko 500 metara. U okviru parka nalaze se avanturistička igrališta golfa pogodna za igru, zabavu i rekreaciju. Pored golfa posjetitelji mogu igrati i razne druge igre koje se igraju u prirodnom okruženju.

Tenis tereni

Na području pet lokalnih zajednica u Tuzlanskom kantonu, turisti mogu posjetiti i koristiti usluge teniskih tereni. U gradu Tuzla se nalaze četiri tenis terena (Tenis klub Sloboda Tuzla, Tenis klub DRAMAR, Tenis klub Poštar i Tenis klub Zmaj od Bosne) koji raspolažu sa terenima različitih podloga, dok se u Lukavcu teniski tereni nalaze u okviru Tenis centra Lukavac, koji je smješten na samom ulazu u grad i u neposrednoj blizini fabrike Soda Sisecam. U Živinicama je također dostupan jedan teniski tereni, koji je u vlasništvu Grada Živinice i nalazi se u okviru Gradskog parka Konjuh. Gradačac također raspolaže sa terenima za tenis, a nalaze se u okviru Stadiona Banja Ilidža. U Srebreniku su dostupna tri tenis terena, i to u okviru Turističkog naselja „Orion“, Tenis terena Lušnica i Tenis terena Špionica.

Otvoreni i zatvoreni objekti sportske rekreacije

Grad Tuzla raspolaže sa ukupno 10 javnih objekata namijenjenih sportskoj rekreaciji, i to Sportsko-kulturno-privredni centar Mejdan, Gradski stadion Tušanj, Društvo za tjelesni odgoj Partizan, Tuzlanski Tinejdžerski Centar Telex, objekti sportske rekreacije u okviru Fakulteta za tjelesni odgoj i sport, Univerzitetska dvorana, Klizalište Panonika, Rekreativni kompleks Ilinčica, Rekreativni kompleks Slana Banja i Rekreativni kompleks Panonika. Na području grada je dostupno i 12 privatnih objekata sportske rekreacije, i to Uni Bristol fitness spa, Teretana Forma Gym, Fitness centar Body Control, Teretana Jimmy's Gym, Teretana Fuke, Klub zdravlja Kron, Teretana Life, Tom Cat Gym, Skill Gym, Fitness centar Forma, Bosnae Team United Brazilian Jiu Jitsu, Dance Studio LaLuna i Yoga Studio "Naša Priča" Tuzla.

Grad Lukavac također posjeduje dostupan sadržaj u okviru objekata sportske rekreacije, koji obuhvataju izgrađenu Sportsku dvoranu kojom upravlja JU Centar za kulturu, površine 2.000 m² i kapacitetom od 1.300 sjedećih mjesta, Salu ekonomskog školskog centra, okvirne površine od 500 m² koja je u nadležnosti Ekonomsko-hemijske škole Lukavac te Fiskulturnu sala Elektro mašinske

srednje škole. Kuglana u sklopu JU Centar za kulturu Lukavac, koja se nalazi u objektu Doma kulture u Lukavcu te posjeduje četverostaznu automatsku kuglanu koja zadovoljava sve standarde za održavanje domaćih i međunarodnih takmičenja, a osim za odigravanje profesionalnih utakmica, kuglana je dostupna i posjetiocima za razne oblike zabave i rekreacije. Streljište Devetak također spada u objekte sportske rekreacije na području grada Lukavca te raspolaže sa ukupnom dužinom streljišta od oko 25 metara za 15 streljačkih mjesta.

Na području općine Kalesija identificirano je ukupno 11 sportskih terenirazličite namjene, dok općina Čelić posjeduje modernu sportsku dvoranu za male sportove u okviru Sportsko rekreativnog centra Mrkaljević. U Doboju Istoku su dostupna dva sportska igrališta i dvije sportske sale, u Klokotnici i Brijesnica Velikoj.

U Živinicama postoji pet otvorenih i zatvorenih objekata sportske rekreacije, i to Gradska dvorana Živinice, Kompleks sportskog aerodroma Živinice u okviru kojeg je dostupna sportska pista, hangar za sportske letjelice, hangar-sala za sportsko streljaštvo koji je na korištenje ustupljeno UG Aero Klub Fenix, Streljački klub Konjuh i autoput za bicikla (2,5 km), te Gradski park Konjuh u okviru kojeg je dostupan teren za tenis, fitness infrastruktura za vježbanje na otvorenom, basket teren, Bike park Rudine i ostala sportska infrastruktura koja obuhvata veći broj stadiona i poligona na cjelokupnom području.

U Sapni se nalazi izgrađena moderna sportska dvorana namijenjena za razne aktivnosti, koja je smještena u okviru Stambeno-poslovne zone "Centar" Sapna u centru općine Sapna. Sportska dvorana je modernijeg tipa, sa uređenim svlačionicama, kupaonicama, wc-ovima, trbinama površine cca 1.200,00 m². Dvorana je pogodna za manifestaciju više sportova (mali nogomet, košarka, odbojka, rukomet, sjedeća odbojka...). Bitno je naglasiti da se u dvorani odigravaju prvenstvene utakmice košarkaškog kluba "Bosna" Kalesija te odbojkaškog kluba "Drina". Dvorana posjeduje najmoderniju opremu i uređena je po evrposkom standardu, te iz tog razloga je pogodna i za odigravanje prvenstvenih utakmica iz drugih općina. Općinski stadion „Sapna“ se također nalazi u Stambeno-poslovnoj zoni „Centar“ Sapna“ i namijenjen je prvenstveno za odigravanje prvenstvenih utakmica FK Sapna i škole fudbala "Bambi". Stadion je izveden za potrebe III kantonalne lige TK, bez tribina, sa neadekvatno opremljenom i izgrađenom svlačionicom. Stadion se koristi za druge aktivnosti kao što su javne tribine, koncerti i sl. U naselju Gornja Sapna, nalazi se izgrađen moderno sportsko-rekreativni centar "Johjak". Centar sadrži objekat površine cca 200 m², i posjeduje asfaltirani terene za nogomet i košarku. Bitno je napomenuti da se centar neposredno nalazi pored rijeke Sapna, te učesnici raznih manifestacija mogu uživati uz žuborenje rijeke Sapna.

Otvoreni objekti sportske rekreacije dostupni u općini Kladanj su ski lift „Karaula“, gradski stadion „Kladanj“, gradsko kupalište „Branja“ i alpinistička penjačka staza Via ferrata „Paolo Dieci“, koja je prva na Kantonu tog tipa, a zatvoreni objekat sportske rekreacije je Sportska dvorana Kladanj. Alpinističko-penjački poligon (stijena Hotanskog krša) ima dužinu od 200 metara, sa sportsko-penjačkim smjerovima urađenim na dvije stijene i podijeljena je na četiri sektora.

U Banovićima je od objekata ovog tipa dostupna Sportska dvorana, šest fudbalskih stadiona i 16 sportskih poligona.

Od objekata namijenjenih sportskoj rekreaciji, u Gradačcu su dostupna četiri, i to Bazeni Banja Ilidža, Stadion Banja Ilidža, Sportska dvorana Skenderija i Poligon Luke.

U Srebreniku je dostupno šest ovakvih objekata ovog tipa, i to JU Sportsko rekreativni centar te sportske dvorane u okviru osnovnih škola.

Grad Gračanica broji 26 otvorena i zatvorena objekta sportske rekreacije, i to 18 poligona malih sportova, 9 fudbalskih terena, 1 odojkaški teren, rukometno igralište, Sportska dvorana Luke I tri privatna objekta sportske rekreacije i to: Empire, Wirac, Cubro. Streljana Gračanica i veliki sportsko-rekreativni centar koji će uskoro biti otvoren.

Vještačke akumulacije

Jezero Modrac nastalo je 1964. godine izgradnjom brane na rijeci Spreči u mjestu Modrac, Lukavac. Na njega se može doći iz pravca Doboja i Gračanice magistralnim putem Doboj –Tuzla, iz pravca Hrvatske i preko graničnog prelaza Orašje te iz pravca Gradačca i Srebrenika, do jezera se dolazi putem Orašje – Tuzla. Iz pravca Sarajeva na jezero se dolazi magistralnim putem prema Tuzli. Riječ je o jednoj od najvećih akumulacija u bivšoj Jugoslaviji, u koju se ulijevaju rijeke Spreča i Turija. Prostire se na oko 17 kvadratnih kilometara, maksimalna dubina je oko 20 m., najveća širina oko 1600 m., a dužina 11 km. Jezero Modrac je idealno mjesto za razvoj turizma, i naravno – za ribolov. Cijelom dužinom obala je pristupačna i za vrijeme niskog vodostaja, automobilom se može stići skoro do svakog dobrog mjesta za pecanje na jezeru. Za vrijeme visokog vodostaja, potrebno je kratku dionicu preći pješice. Najveće dubine prostiru se sredinom jezera, gdje su i stara korita rijeke Spreče i Turije, te u neposrednoj blizini brane. Dno se sastoji od zemlje i kamena, na jednom djelu Tuzlanske obale ispod Kiseljaka i dobar dio obale ispod sela Bokavići u Lukavačkom dijelu, kao i prema brani. Jezero obiluje većim brojem reprezentativnih smještajnih i drugih uslužnih objekata. Evidentna su i daljnja neplanska narušavanja obala jezera, ali se mora naglasiti i neka poboljšanja, u smislu smislenije i adekvatnije ugostiteljske ponude, sanacija jednog dijela obale te poboljšanje ponude kroz izgradnju šadrvana na obali.

Male vještačke akumulacije sa kupalištem

Vještačka akumulacija brana Vražići se nalazi na području općine Čelić u MZ Vražići, a pored akumulacije turisti mogu posjetiti i izletišta, kao i fudbalski stadion lokalnog nogometnog kluba.

Ekološko-turistički kompleks Ontario na jezeru Bistarac je dva kilometra vožnje putem od Lukavca prema Tuzli. Jezero je jedno od rijetkih jezera sa prirodnim prečišćavanjem što garantuje čistu vodu pogodnu za kupanje, ribolov i sve sportove na vodi. Uz atraktivni turistički kompleks, nalazi se uređeno parkiralište. Zbog svoje atraktivnosti i bogatog sadržaja kompleks Ontario privlači brojne turiste iz zemlje kao i inostranstva. Restoran sa bogatom gastronomskom ponudom i tradicionalnim bosanskim specijalitetima, trgovina, dječje igralište, sportski tereni za razne sportove samo su neke od ponuda ovog kompleksa. Na jezeru Bistarac postoji i jedini registrovani kamp na prostoru Tuzlanskog kantona. Kamp je smješten u prirodni hlad nekoliko metara od same obale jezera, a njegov kapacitet je 30 kamp jedinica za oko 120 osoba. Kompleks raspolaže i sa jedanaest bungalova za iznajmljivanje. Sezona za kampovanje je otvorena je 14. aprila do 1. novembra. Što se tiče ribolova, jezero Bistarac predstavlja pravi mali raj za ribolovce, sa kapitalnim primjercima šarana.⁴

„Rajsko jezero Bašigovci“ u Živinicama je već duži niz godina prepoznato kao ugodno mjesto za jednodnevni odmor i rekreaciju posjetilaca iz svih dijelova BiH, a među kojima prednjače posjetioci sa područja Tuzlanskog kantona. Bašigovačko jezero, u narodu poznato još i kao „Rajsko jezero“, je kopovskog tipa i nastalo je 1984. godine kada je obustavljena eksploatacija rude uglja. Dugo je oko 400, a široko oko 350 metara sa maksimalnom dubinom oko 40 metara na sredini. Jezerska voda nema zagađivača, izuzetno je čista čiju manju količinu čini oborinska voda tj. jezero se snabdijeva vodom iz podzemnih izvora solidnog kapaciteta. U prilog tome govori i činjenica da je skoro

⁴ Dopunjeno sa podacima iz Izveštaja Turističke patrole TK u 2019. godini

neprimijetna promjena vodostaja jezera u vrijeme suša. Višak vode iz jezera stvara potocić koji nalazi svoj put do rijeke Spreče. Čistoću vode potvrđuje i prisustvo barskih školjki. Od samog nastanka jezera pa do danas u jezero su donošene razne riblje vrste, a kuriozitet je da u Rajskom jezeru obitavaju i slatkovodne meduze. U ljetnim mjesecima jezero je prava oaza za kupaće, skakače u vodu i brojne ljubitelja odmaranja na plaži. Za vrijeme sezone kupanja, jezero Bašigovci dnevno posjeti i do 2.000 kupaća, što znači da se po posjećenosti nalazi odmah iza Panonskih jezera u Tuzli. Lijepo uređena plaža može se iskoristiti za šetnju, uživanje na svježem zraku i sportskim aktivnostima kao što su odbojka, ribolov, fudbal i slično.

Vještačka akumulacija sa kupalištem postoji i u Banovićima, i to u okviru Brane Mačkovac.

Bazeni za kupanje

Na području tri lokalne zajednice u Tuzlanskom kantonu dostupni su i bazeni za kupanje – dva u gradu Tuzla u okviru Hotela Mellain i Hotela President, jedan u Kalesiji u okviru Sporskog centra i bazena Salih Sonja, te jedan u Čeliću u okviru Sportsko rekreativnog centra Mrkaljević. Na području grada Živinice dostupna su četiri bazena za kupanje, jedan javni u okviru Bazena Toplice koji je dat na upravljanje, te tri u okviru Bazena „Erna“ u Priluku i Bazena „Akva“ Živinice.

Na području grada Gračanica dostupna su tri bazena za kupanje, i to u okviru Terme Gračanice, Bazeni Nasko i Bazeni Kontakt. Termomineralne vode Terme Gračanica, pripadaju grupi ljekovitih voda sa bogatim i sadržajnim stavom u jonskom i gasnom pogledu, te pogodnom mineralizacijom. Gračaničke Terme poznate su po svojoj termomineralnoj banji. Temperatura vode na izvoru je 37 stepeni, dok je u bazenima, ovisno o njihovoj veličini, u jednom 26, u drugom 22. Također, u okviru kompleksa tu je i najmanji, zatvoreni bazen, u kojem je temperatura vode 28 stepeni. Na Termama su zastupljeni različiti sadržaji za djecu i odrasle, poput dječijeg igrališta, terena za odbojku, restorana i sobe za masažu. Mjesto za odmor i rekreaciju, Restoran i bazeni „Nasko“ nalazi se u Donjoj Orahovici kod Gračanice na putu M4 Tuzla-Doboj. U svom kompleksu sadrže četiri bazena od čega su u ponudi olimpijski bazen, bazen za neplivače, dječiji bazen, bazen za tobogan, također posjeduju i dva tobogana u dužini od 60 i 80 metara, te svadbeni salon i restoran. Nalazi se u Donjoj Orahovici pored magistralnog puta Tuzla-Doboj. U sklopu svog kompleksa imaju za ponudu olimpijski bazen, restoran sa bogatom i raznovrsnom ponudom, kao i fitness centar.

Od bazena u Banovićima, posjetiocima su dostupni Bazeni Kavazović, dok je u Gradačcu dostupan Bazen Banja Ilidža. U Srebreniku su dostupni Bazeni „Orion“.

Wellnes objekti

Od dostupnih velnes objekata, pet se nalazi u Tuzli, u okviru Tuzla Hotela Mellain, Lječilišta Aqua Bristol, Wellnes centra Farah i Hotela President. Pored navedenih, jedan velnes objekat se nalazi i u Gradačcu, u okviru Banje Ilidža.

Zabavno rekreativne staze i putevi (trim staze, staze zdravlja, vidikovci, panoramski putevi, biciklističke staze, pješačke staze i sl.)

Grad Tuzla raspolaže se nekoliko zabavno rekreativnih staza i puteva, koji su lociran u okviru Rekreativnog kompleksa, vidikovac i dom za odmor Ilinčica i Rekreativnog kompleksa Zeleni kamen Majejica. Biciklističke staze se nalaze u okviru nekoliko ruta, na različitim lokalitetima u Tuzli, i to Lovački dom, Ruta Tetima, Ruta-Tuzla-Modrac, Ruta Kozlovac, Ruta Obodnica, Ruta Rajsko jezero, Ruta Zeleni kamen, Ruta hotel Zlača i Ruta Farma Milo selo, dok su vidikovci dostupni u okviru kompleksa Panonika i na lokalitetu Kicelj.

U Lukavcu je locirana pješačka staza Čika Mišina staza, koja je poznata svim Lukavčanima i posjetiocima zaljubljenicima prirode. Nalazi se u Lukavac mjestu, u neposrednoj blizini Grada, na brdu Določaj, dužine 5 km. Biciklistička staza Tirinovac-Prokosovići je prvo izletište ovakvog tipa na području grada Lukavac, jer se nalazi na tački gdje se spaja pet mjesnih zajednica – Modrac, Prokosovići, Bikodže, Tabaci i Puračić. U okviru toga je dostupna uređena rekreativno-biciklistička staza, kao i dva vidikovca na kojima su postavljene klupe i stolovi za posjetioce. Sa jednog vidikovca pruža se pogled na grad Lukavac, dok sa drugog posjetioci mogu uživati u pogledu na jezero Modrac.

U Živinicama je dostupan pet zabavno rekreativnih staza i puteva koje su dostupne u okviru Bike Parka Rudine, te obuhvataju biciklističke, trim i staze za šetanje, dostupan je i Autoput za bicikla, Kružna staza Spreča u okviru kompleksa Sprečkog polja, Vidikovac Mramor gdje je u planu i realizacija instalacije panoramskog dalekozora te Markovac u Bašigovcima.

U Gračanici je MTB Trebava, nevladina organizacija sportsko - rekreativnog duha sa mnoštvo aktivnosti targetiranih na volonterizam, ekologiju, promociju zdravih navika i turističkih destinacija grada Gračanice i države Bosne i Hercegovine predstavili prvu mapiranu biciklističku stazu Vis.

Kalesija raspolaže sa sedam zabavno-rekreativnih staza i puteva (trim staze, staze zdravlja, vidikovci, panoramski putevi, biciklističke staze, pješačke staze i sl.).

Jedna zabavno rekreativna staza se nalazi i u Gradačcu, i to u okviru Parka Stara Banja. Dvije staze su dostupne u Srebreniku, i to Planinarska staza (PD Majeвица) i Biciklistička staze (MTB Gradina).

U Sapni se nalaze dvije biciklističke staze – Biciklistička staza Kovačevići – Zečija Kosa – Goduš – Jezero Sniježnica te Biciklistička staza Međeđa – Debeljak – Nezuk. Biciklistička staza ima za svrhu da svakog posjetioca (turista) pored sadržaja i mapiranog puta odvede do Vidikovca (Zečija Kosa), izvorišta (Čana), odmarališta (Planinski lovački domovi), manjeg hotela ili pansiona (Sniježnica), starih vjerskih objekta (Manastir i turski stećci), pješačke staze (Kovačevići – Zečija Kosa – Goduš – Rastošnica – Sniježnica) i sl. Trenutno stanje putne infrastrukture je makadamski kolovoz, bez izgrađenih objekata te će se u narednom periodu nastojati izgraditi bitni objekti za oživljavanje turizma.

Na području općine Kladanj dostupne se atraktivne planinske ture na lokalitetima Javorje, Konjuh, Ždrijepčev skok, Konjušić, Krabanjski krš, Papala, Bratilo, Jaračko brdo, Veliki Zelenboj, sa više od deset obilježenih planinarskih staza. Također, uređena je pješačka staza na lokalitetu Hendek-Stolice, na lokaciji ski lifta Karaula dužine 2.500 m te duž staze imaju četiri odmorišta koja sadržavaju stolove sa klupama, od kojih su dva sa nadstrešnicom. Na području općine Kladanj je lokalitet Muška voda, zbog povoljne planinske klime i četinarskih šuma, proglašen za vazдушnu banju. Paučko jezero – gorsko oko nalazi se na 650 m.n.v i u blizini kompleksa „Muška voda“. U jezeru su zastupljene vrste ribe kao što je: amur, klijen, pastrmka, štika, šaran, što ukazuje na čistoću vode. Dužina jezera je 150 metara, a širina 60 metara. Oko jezera nalazi se uređena pješačka staza, a samo jezero okružuju razne vrste lisičara i četinara. Kladanj također posjeduje obilježene brdsko-biciklističke staze po kategorijama te uređeno izletište Bebrava koje se nalazi u blizini Bebravske pećine sa inkluzivnim mobilijarom za djecu.

Zbog blizine grada Tuzla, Aerodroma Tuzla i druge dobre komunikacijske povezanosti, izletišta općine Kalesija predstavljaju značajan turistički resurs. Međutim, osim izletišta Spreča, koje se kako tako održava ostali lokaliteti su u veoma skromnom stanju i slabo komunikacijski povezani. Izuzetan potencijal predstavlja izletište Vis, koje bi se u što skorije vrijeme trebalo staviti u punu funkciju, odnosno morala bi se obezbijediti adekvatna saobraćajna komunikacija sa središtem općine. Put ne mora biti asfaltni, ali bi se makadamski put trebao održavati u prohodnom stanju sa obezbijeđenim

adekvatnim parking prostorima. Samo izletišta bi bilo neophodno tematski urediti, obzirom na njegov značaj i u proteklom odbrambeno-oslobodilačkom ratu na prostorima BiH. Ukoliko bi se na taj način pristupilo osposobljavanju izletišta Vis, isti bi, zajedno sa Bosanskim kulturnim centrom Kalesija, nosiocem kulturnih dešavanja na prostoru općine Kalesija, i postavkama vezanim za protekla ratna dešavanja predstavljao svojevrsnu, jedinstvenu atrakciju na prostorima Tuzlanskog kantona. Izletišta Pješevica takođe ima izuzetan turistički potencijal i ima već uređen određeni nivo komunalne infrastrukture neophodan za izletišta, ali se isti mora u što skorije vrijeme dodatno opremiti standardnom opremom: klupe, mjesta za loženje vatre, sportski rekviziti, ali i drugom opremom, obzirom da isti može pružati određene usluge vezane za adrenalinske aktivnosti, te opremanje mjesta za posmatranje i istraživanje u oblasti flore. Osnovni problem ovog izletišta, pogodnog i za jednodnevne izlete školske djece, jeste putna komunikacija, koja je u jednom dijelu u veoma lošem stanju, a ista i ne pruža mogućnost dolaska autobusa u blizinu lokaliteta, te adekvatan parking prostor. Izletišta Grabik je, bez obzira što se lokacijski nalazi na izuzetno dobrom mjestu, neposredno uz putnu komunikaciju Kalesija-Sapna, je u potpunosti zapušteno, kao i izvorište Kiseljak.

Što se tiče objekata za predah i kraće zadržavanje, u Banovićima su posjetiocima dostupni Restoran splav Breštica i Restoran Brana Mačkovac, dok su u Tuzli dostupni Lovачki dom na Staroj Majevisi i Ćuma bungalovi, također na Staroj Majevisi.

Objekti za posmatranje prirodnih rjetkosti

U Kalesiji je locirano pet objekata za posmatranje prirodnih rjetkosti. U Živinicama je dostupan i objekat za posmatranje prirodnih rjetkosti odnosno objekat za Birdwatching u svrhu posmatranja ptica Močvarica na hidroakumulaciji Modrac, na lokalitetu Šerići.

Objekti za predah i kraće zadržavanje turista

U Lukavcu su objekti za predah i kraće zadržavanje turista dostupni na lokalitetu Milino Selo u okviru Farme Milo selo, koja se prostire na površini od 25 hektara netaknute prirode u podnožju planine Ozren, na oko 5 km sjeverno od Mosorovca i Modračkog jezera, a pored netaknute prirode ono što ovu farmu čini još posebnijom su dvije riječice, Bukovica i Lukavčić, te nekoliko prirodnih bunara. Okruženje je idealno za proizvodnju poljoprivrednih proizvoda poštujući režime organske proizvodnje, koji podsjećaju na zaboravljene tradicijske vrijednosti, a sve to uz očuvanje i poštivanje prirode i okoliša.

Na području grada Živinice dostupna su četiri objekta za predah i kraće zadržavanje turista, i to Kuća Puzića, bosanska kuća na lokalitetu Barice, Etno ribnjak u Gornjoj Višći, Ribnjak Priluk te Etno restoran Bardak u Đurđeviku koji je smješten uz magistralni put Tuzla-Sarajevo.

Na ulazu u općinu Sapna, nalazi se izgrađen lovački dom, koji privlači pažnju svim prolaznicima. U sklopu lovačkog doma nalazi se aščinica autohodne ponude tradicionalnih jela i napitaka Sapne. Promovisanje autohotnosti, porodične tradicije, seljačkog gostoprimstvo, jedan je od mnogobrojnih razloga zašto stati i odmoriti se. Lovачki dom posjeduje smještajni kapacitet, ali nedovoljno opremljen, te bi se u narednom periodu tražilo opremanje. Na području svih mjesnih zajednica u općini Sapna nalaze se lovačke kućice, koje su mamac za predah i zadržavanje turista. U čistoj i netaknutoj prirodi smješten je objekat sa velikim šadrvanima, kaminima, te je omogućeno svim prolaznicima uživanje i odmor u istom.

Kalesija raspolaže i sa pet objekata za predah i kraće zadržavanje turista, a u Kladnju su dostupna četiri ugostiteljska objekta na magistralnom putu M-18: „Jelen“, „Amerika“, Ribnjak „Rumeni“, „Napoleon“.

Što se tiče objekata za predah i kraće zadržavanje, u Banovićima su posjetiocima dostupni Restoran splav Breštica i Restoran Brana Mačkovac.

Objekti za avanturističke aktivnosti

Objekti za avanturističke aktivnosti su u gradu Tuzla dostupni u Adrenalinskom parku Goldberg, Paintball AREA, TargeTZ streljani, Streljani Paša Bunar, Carting centru Karting Arena SpeedXtreme te u okviru Konjičkog kluba Vranac. Kalesija raspolaže i sa dva objekta za avanturističke aktivnosti.

Planinski dom Svatovac predstavlja objekat za avanturističke aktivnosti na području grada Lukavca, tačnije na nalazi se u mjestu Poljice, na obali jezera Modrac. Od planinarske kuće postoji nekoliko uređenih planinarskih staza. Dom je opskrbljen hranom i pićem te postoji mogućnost korištenja kuhinje. Dostupni su i tereni za mali nogomet, rukomet, košarku i odbojku, a Planinarskom kućom Svatovac upravlja planinarsko društvo Svatovac 47.

U Živinicama je dostupna umjetna stijena za penjanje, koja se nalazi u sali Bosanskog kulturnog centra Živinice, a data je na upravljanje Penjačkom klubu UP Živinice.

Od objekata za avanturističke aktivnosti, u Srebreniku je identificiran Stari grad Srebrenik kao platforma za alpinističko penjanje.

Na prostoru općine Kladanj postoji Alpinističko-penjački poligon, prva via ferrata “Paolo Dieci” na prostoru Tuzlanskog kantona uređena na lokalitetu Hotanski krš u dužini 200 metara. Via ferrata se nalazi pored regionalnog puta Kladanj-Muška voda, udaljena oko 2 km od naselja Brateljevići.

Ostali objekti primarne turističke infrastrukture

Što se tiče ostalih objekata primarne turističke infrastrukture, u Banovićima je identificiran dio uskotračne industrijske pruge koja se koristi u turističke svrhe, a koja je u vlasništvu Rudnika mrkog uglja Banovići. Dio industrijske pruge uskog kolosijeka koja je u vlasništvu RMU Banovići i koja se koristi za redovne rudničke aktivnosti, povremeno se koristi za potrebe turista i tu u svrhu promotivne vožnje parnom lokomotivom.

U kontekstu turističke infrastrukture potrebno je istaći planove za izgradnju budućeg turističko-rekreativnog kompleksa Busija na Majeveci, u okviru kojeg je planirana izgradnja brojnih turističko-ugostiteljskih sadržaja – restorana sa 350 mjesta, četiri etno kuće, tornja sa vidikovcem, ski staze sa ski liftom, trim staze u dužini 3 kilometra, biciklističke staze u dužini od 10 kilometara, sportskih terena, parking prostora, vještačke bob staze, sankališta, oglednog majevečkog domaćinstva, planinarskog doma, etno pijace, suvenirnice, bungalova, hotela, SPA centra, otvorenog bazena, aplan kostera (boba na šinama), adrenalinskog parka, heliodroma i spomenika. Kompleks će se nalaziti na Busiju na planini Majeveci i svojom sadržajem obogatiće turističku infrastrukturu i ponudu Tuzle, Lopara i Čelića ali i Sapne, Teočaka i drugih okolnih mjesta.

Na prostoru Općine Kladanj postoji Kompleks Muška voda koji nudi bogat sadržaj turističkih potencijala a prije svega prirodnog bogatstva i prelijepih šumskih pejzaža rijetko viđenih u Bosni i Hercegovini.

2.7.2. Turistička Suprastruktura

Turističku suprastrukturu čine galerije, izložbe, kongresni i zabavni objekti koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektom, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba i drugo.

Shodno navedenom, u JLS na području Tuzlanskog kantona identificirano je ukupno 285 objekata suprastrukture koji su objedinjeni u Tabeli 18.

Tabela 18. Pregled identificirane turističke suprastrukture na Tuzlanskom kantonu

RB	Turistička suprastruktura	TK	B a n o v i ć i	Č e l i ć	D o b o j l s t o k	G r a č a n i c a	G r a d a č a c	K a l e s i j a	K l a d a n j	L u k a v a c	S a p n a	S r e b r e n i k	T e o č a k	T u z l a	Ž i v i n i c e
1	galerije	12				3	0	1				2		6	
2	izložbe	17			2	5	1		1	1				11	1
3	kongresni i zabavni objekti koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektom	11	2		1	1	2		1			1		4	1
4	arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura	192	3		4	15	6		83	6	5	5		67	4
5	parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste	1			1										
6	javni sanitarni čvorovi	2					1							2	
7	sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma	27				3	1		4	2	1	9		8	
8	rodne kuće poznatih osoba	1					1								
9	drugo	6			2		1		1	3					
	Ukupno	285	5	0	10	27	13	1	90	12	6	17	0	98	6

Galerije

Tuzlanski kanton raspolaže i sa galerijama, od kojih su Međunarodna galerija portreta, Atelje Ismeta Mujezinovića, Galerija Kristijan Kreković, BKC Tuzla, Kuća Plamen mira i Galerija Mandžić smješteni u Tuzli, a jedna u Kalesija u okviru BKC Alija Izetbegović.

Zavičajno muzejska zbirka u Gračanici je sredinom osamdesetih godina 20. vijeka u okviru Novog Doma kulture formirana, sa značajnim fundusom arheološkog, historijskog, etnološkog i numizmatičkog materijala. U januaru 2005. godine jedan dio materijala je izvađen iz depoa, očišćen, kategorisan i predstavljen javnosti u vidu stalne postavke, otvorene u maju 2005. godine u prostorijama Bosanskog kulturnog centra. U 2006. godini Zavičajna zbirka mijenja ime u Zavičajno-muzejska zbirka i galerija, koja je dobila svoj poseban prostor i stalnu postavku. Rusmir Djedović,

Edin Šaković i Mirsad Omerčić su uzimajući u obzir teorijsko-praktične muzeološke kriterije osmislili i uredili novi prostor i stalnu postavku. Stalna postavka se mijenja, nadopunjava i obogaćuje. U okviru strategije kulturnog razvoja grada Gračanice, Zavičajno-muzejska zbirka i galerija je svečano otvorena za Dan grada 2. juna 2006. godine. Kaligrafska galerija Diwani se nalazi u prostoru Osman-kapetanove medrese u Gračanici. Kaligrafkinja je Zana Tahirović-Hadžić. U Gračanici je posjetiocima također dostupan i Atelje akademskog slikara Semira Osmahodžića. Semir Osmanhodžić rođen je 1987. godine u Gračanici gdje je završio osnovnu školu, a zatim i srednju ekonomsku školu. Diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu u 2015. godini na temu „Praznina koja to nije“. Nakon toga vraća se u rodno mjesto te mu grad Gračanica dodjeljuje prostoriju u BKC-u za potrebe njegovog rada kao umjetnika. Za kratko vrijeme atelje je djelovao inspirirajuće te je nastao veliki broj slika. Osim portreta koja su uža specijalnost umjetnika, u svojim slikama najviše se bavi egzistencijalnim pitanjima čovjeka. Njegov stil kreće se od realističnog i hiperrealističnog do apstraktnog realizma sa impresionističkim detaljima. U ateljeu se također organizuju i kurseve slikanja za djecu i odrasle, koje je javnost prepoznala i uveliko podržala. Kroz 6. godina kurseve je pohađalo između 200-300 djece i odraslih te se pored toga svake godine vrše pripreme srednjoškolaca za upis na likovnu akademiju ili arhitekturu. Dvije galerije su dostupne u Srebreniku, i to Galerija „OGUS-Otvoreni grad umjetnosti Srebrenik“ i Likovna kolonija „Majejica“.

Izložbe

Ukupno se 11 izložbi organizuje u gradu Tuzla, i to Kolekcija savremenog portreta, Kolekcija Ismet Mujezinović, Legat James (Haim) Pinto, Kolekcija Adela Behr Vukić, Opća zbirka, Kolekcija Tito u djelima likovnih umjetnika, Zbirka Vladimir Pintarić, Internacionalna zbirka portreta (INTERBIFEP), Regionalna likovna kolonija „Slovinci u Tuzli 2022“, Likovna kolonija Breške i Likovna kolonija Vršani, dok se izložbe u gradu Lukavac organizuju u okviru JU Centar za kulturu Lukavac, koji ima stalne postavke izložbi, tematske i vezane za specifične događaje. U Doboj Istoku se organizuju dvije izložbe, drvorez Puškarević Jasmin i Mehmed Kovačević. U Živinicama se izložbe organizuju u ljetnom periodu u okviru Likovne kolonije koja se tradicionalno održava na otvorenom svake godine u okviru manifestacije Dani dijaspore u Gradskom parku Konjuh, dok se tematske izložbe organizuju u Bosanskom kulturnom centru Živinice. U Kladnju se tradicionalno već devet godina na području planine Konjuh održava likovna kolonija sa izložbom radova učesnika. Od izložbi u Gradačcu dostupna je jedna, i to u okviru Zavičajne zbirke.

U Gračanici je turistima dostupno nekoliko izložbi, i to: Putujuća izložba Anne Frank, Izložba „Sarajevski protesti“, Izložba likovnih radova povodom Dana džamija u Gračanici, Izložba slika „Gračanica u bojama budućeg svijeta“ te Regionalna izložba mačaka.

Kongresni i zabavni objekti koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektom

Tuzla raspolaže sa kongresnim i zabavnim objektima koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektom u okviru Hotela Mellain, Hotel „Garden“ – bivši Hotel „Tuzla“, Hotela President te u okviru Dramar centra. U Doboj Istoku je dostupan jedan objekat u Tranzitnom centru Duje u Klokočnici. U Živinicama je također dostupan jedan objekat u okviru Omega centra Živinice, dok su u Banovićima dostupna dva objekta - Hotel Zlača i Radnički dom koji je u vlasništvu Rudnika mrkog uglja Banovići. Što se tiče kongresnih objekata u Gradačcu, dostupna su dva – u okviru Banje Ilidža i u okviru Sportske dvorane Skenderija. U Srebreniku je objekat ovog tipa identificiran u okviru Turističkog naselja „Orion“.

Hotelski kompleks „Muška voda“ u Kladnju raspolaže kongresnom salom u čijoj neposrednoj blizini se nalazi i restoran, a koji se sastoji od tri isale za usluživanje gostiju. Također je bitno napomenuti da

u sklopu restorana ima terasa koja je natkrivena jednovodnim krovom te se sastoji od drvenih stolova i klupa i to 25 komada stolova i 50 klupa te turistima omogućava uživanje u planinskim obroncima prekrivenim gustom borovom šumom bogatim čistim planinskim izvorima sa nesvakidašnjim prirodnim pejzažom rijetko viđenim u BiH.

Kada su u pitanju kongresni i zabavni objekti koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektom, u Gračanici je dostupna Kongresna sala Etna u okviru shopping centra Etna.

Arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura

Na području grada Gračanica identificirano je ukupno 15 ovakvih lokacija, i to Neolitsko naselje Korića Han, Stari grad Soko, Sahat kula, Ahmed-pašina džamija, Osman-kapetanova medresa, Pravoslavna crkva, Katolička crkva, Konak vijećnica, Hadži Džaferova džamija, Stara džamija u Sokolu, Gračanički čiro, Centralno spomen obilježje 92-95, Spomen kosturnica i spomen bista Josipa Broza Tita, Donja džamija u Lukavici te Kuća Mare Popović. Na prostoru prahistorijskog lokaliteta Korića han arheološkim istraživanjima otkriven je veliki broj fragmenata keramike, tragova pečene zemlje, brojni kameni nožići, strugalice, kao i kosti domaćih i divljih životinja. Ovo arheološko nalazište datira iz perioda neolita i na tom području postojao je grad 5.000 godina prije našeg doba. Nažalost, lokalitet Korića han ubraja se među 80 ugroženih nacionalnih spomenika u BiH, a po ugroženosti je na 11. mjestu. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2003. godine proglasila je Arheološko područje Korića han u Gračanici nacionalnim spomenikom BiH. Stari grad Soko je, prema svojim građevinskim karakteristikama, građen na prelazu iz 14. u 15. vijek. Uklapa se u tip gradova građenih u dolini rijeke Bosne kojoj i sam pripada (Doboj, Vranduk, Visoko). Bedemi i gabariti same utvrde maksimalno su prilagođeni prirodnim uvjetima. Godine 2003. Stari grad Soko proglašen je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Najstariji autentični spomenik kulture u Gračanici, Sahat kula, ujedno i jedini izvorno očuvan spomenik građevinske baštine osmanskog razdoblja u ovom gradu, uzdiže se na donjem dijelu gračaničke čaršije. Sagrađena je u drugoj polovici 17.vijeku kao vakuf Ahmed paše Budmilije. Za gračaničku sahat kulu, poznavaoči naše kulturne historije i građevinske baštine tvrde da je najmasivniji objekat te vrste u BiH. Visoka je 27 metara, sa debelim kamenim zidovima, a pozornost promatrača privlači uočljivom nakrivljenošću. Danas je nacionalni spomenik BiH pokazujući i dalje tačno vrijeme Gračanijama već četvrto stoljeće zaredom, kao što je odavno i službeno simbol ovog grada. Ahmed –pašina džamija u Gračanici u narodu je poznata i kao bijela ili čaršijska džamija. Izgradio je Ahmed-paša Budimlija. Utemeljena još u 17.stoljeću, od istog vakifa koji je podigao i sahat kulu, kao glavna čaršijska džamija. Izvorno je to bila tradicionalna bosanska džamija sa četveroslivenim krovom, te vitkom i visokom kamenom munarom. . U dvorištu odnosno haremu do danas je sačuvan veći broj starih nadgrobničkih spomenika tj nišana, neki od njih sa kaligrafskim epitafima i u stihu tarhima- spomenici kulture sami za sebe. Osman-kapetanovu medresu osnovao je 1800. godine Osman-kapetan, otač čuvenog Husein-kapetana Gradaševića. Današnja zgrada Osman-kapetanove medrese potječe iz austrougarskog perioda iz 1889. godine i predstavlja lijep primjer tzv. pseudomaurskog stila. Medresa je prestala sa radom 1945. godine. Poslije Drugog svjetskog rata zgrada medrese je pretvorena u Dom kulture. Danas je u vlasništvu IZ-e. Svojom ljepotom dominira centrom grada i ukrašava ga. Pravoslavna crkva sagrađena je 1926. godine, kao lijepa i skladna građevina, krstaste osnove, sa visokom kupolom i dva zvonika. Ističe se svojim unutrašnjim uređenjem, a posebno prelijepim zidnim slikarijama i ikonama, koje imaju i značajnu umjetničku vrijednost. Danas je nacionalni spomenik BiH. Hram pripada tipu krstoobrazne kubične građevine sa kupolom, dva zvonika na zapadnoj strani i apsidom na istočnoj strani objekta. Nad centralnim dijelom uzdiže se kupola oko 17 metara. Katolička crkva sagrađena je 1921. godine u neoromaničkom stilu, te posvećena Uznesenju blažene djevice Marije. Iako je dosta skromnih dimenzija, više nalik kapeli nego li crkvi ipak plijeni pažnju svojom arhitektonskom skladnošću. Zadnji

puta je obnovljena 1998. godine a tom prilikom je posjetio i vrhbosanski kardinal Vinko Puljić koji je predvodio misu. Konak vijećnica sagrađena je 1888. godine, kao sjedište tadašnje kotorske vlasti, ovaj je nacionalni spomenik BiH do današnjih dana zadržao svoju namjenu uprave zgrade. Primjer je psudomaurske arhitekture, arhitektonskog stila koji predstavlja spoj europskih građevinskih normi kasnog 19. stoljeća i naslijeđe islamske civilizacije inače specifičnog za prostore BiH u usutrougrasko doba. Hadži Džaferova džamija utemeljena je negdje početkom XVIII. stoljeća, možda i ranije, od strane vakifa po imenu Hadži Džafer. Današnja zgrada džamije potječe iz 1934. godine. Jednostavna je građevina, sa drvenom konstrukcijom ispunjenom opekam, te drvenom munarom. Kao primjer tradicionalne, narodne arhitekture, proglašena je za nacionalni spomenik. Vrijeme nastanka Stare džamije u Sokolu i njenu namjenu možemo da posmatramo u sklopu srednjovjekovnog grada Sokola. Stara džamija se nalazi se njegove sjeverne strane. Ova srednjovjekovna građevina sagrađena je u prvoj polovini 15. vijeka i predstavlja najstariju džamiju u ovom kraju. U novije vrijeme zgrada srednjovjekovnog dvorca iz 15., a od 16. vijeka džamije, detaljno je obnovljena. Stara džamija Soko u Sokolu 2003. godine proglašena je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. U blizini današnje autobuske stanice u Gračanici, sagrađene na temeljima nekadašnje željezničke stanice – nalazi se jedan eksponat na otvorenom: popularni Ćiro, stara parna lokomotiva, mađarske proizvodnje MAVAG, serije 55 kakve je nekada prometovala uskotračnom prugom od Gračanice do Karanovca, odnosno do spoja sa prugom Doboj – Tuzla. Izgradnjom i puštanjem u promet ovog željezničkog kraka, 1898.godine Gračanica je dobila izlaz na željezničku mrežu Austro-Ugarske monarhije i cijele Europe, što je označilo svojevrsnu prekretnicu u njezinom privrednom, urbanom i sveukupnom razvoju. Punih sedam desetljeća pruga je služila svojoj svrsi, zvanično je ukinuta 1. Novembra 1967. godine. Dana 25. maja 2010. godine, koji se u Gračanici obilježava kao Dan odbrane, nakon višegodišnje aktivnosti boračkih organizacija i nadležnih organa općine Gračanica, svečano je otkriveno novosagrađeno spomen-obilježje za 326 poginulih boraca i šehida i 148 ubijenih civila u odbrambeno-oslobodilačkom ratu 1992.-1995. godine. Centralni gradski park kao najelitniji dio grada obilježavaju dva spomenika vezana za NOB-u 1941-1945. godina i Socijalističku Jugoslaviju. To su spomen kosturnica i spomen bista Josipu Brozu Titu. U spomen koturnici su 7. aprila 1955. godine, na desetogodišnjicu oslobođenja Gračanice od fašizma, sahranjeni posmrtni ostaci 121 borca NOR-a. Autor rješenja spomen kosurnice je akademski vajar Alfred File iz Zagreba. Na dan državnosti BiH 25. novembra 2008. godine u parku je podignuta spomen bista Josipu Brozu Titu. Inicijativu za njeno podizanje pokrenulo je udruženje „Josip Broz Tito“. Donja džamija u Lukavici je proglašena nacionalnim spomenikom u BiH. Pokrivena je četverostrešnim krovom sa crijepom kao krovnim pokrivačem, a oko džamije se nalazi manji harem gdje su mezari novijeg datuma. Najstariji natpis na nišanu koji je moguće pročitati potiče iz 1914. godine. Kao najrazvijeniji tip tradicionalne bosanske kuće, čardaklije su nekada krasile gračaničke mahale, a u gradu je kao i u pojedinim selima, bilo desetine ovakvih objekata. Nažalost skoro sve su do danas nestale. Preostala je samo stara čardaklija u mahali Varoš, tradicionalno naseljenom hrišćanskim stanovništvom, poznata još kao kuća Mare Popović. Sagrađena je negdje u drugoj polovici 19.vijeku. Po svom izgledu ona poprilično odudara od tradicionalne gračaničke čardaklije, čineći jedan specifičan tip, kojeg poznavaoi tradicionalne arhitekture nazivaju „aginskom kućom na selu“ Danas je ova kuća nacionalni spomenik BiH i u njoj je smješteno Udruženje Gračaničko keranje.

Na području općine Doboj Istok je identificirano ukupno sedam ovakvih lokacija, i to Etno Avlija Mujkić u Klokočnici, gdje se vrši izrada i prodaja starih rukotvorina, domaćih sokova, pekmeza i drugo, Nišan gazija na kojoj je isklesan mač na lokalitetu Gnječe u Klokočnici, lociran na muskimanskom groblju, Stare drvene vodenice u kojoj se melje žito i pšenica u Brijesnici Maloj i u Lukavica Rijeci, Stare česme namjenjene za žednog putnika namjernika Spomen česma Avdičkuša, Spomen česma Velika voda i Spomen česma Kahrimanovača.

Ukupno su identificirana 67 arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura u Tuzli: Poljska (Turalibegova) džamija sa grebljem i turbetom, graditeljska cjelina, Nacionalni spomenik 2005. godine); Saborni hram Uspešenja Presvete Bogorodice sa pokretnim naslijeđem, Historijska građevina, Nacionalni spomenik (2007. godine); Dvor Srpskopравoslavne zborničko-tuzlanske eparhije sa pokretnim naslijeđem, Historijska građevina, Nacionalni spomenik (2007. godine); Proizvodnja soli u Tuzli, Industrijsko naslijeđe, Nacionalni spomenik (2007. godine); Pravoslavna crkva Vaznesenja Gospodnjeg u Požarnici sa starim hrastom Prirodnograditeljska cjelina, Nacionalni spomenik (2009. godine); Pravoslavna crkva sv. Velikomučenika Georgija sa grobljem na Trnovcu Graditeljska cjelina, Nacionalni spomenik (2009. godine); Šarena (Atik, Časna, Behrambegova) džamija sa haremomulazni portal i mjesto Behram-begove medrese, Graditeljska cjelina, Nacionalni spomenik (2010. godine); Nekropola sa stećcima u Starim kućama Historijsko područje Donje Breške, Nacionalni spomenik (2010. godine) - Fondovi i zbirke JU Arhiv Tuzlanskog kantona u Tuzli, Pokretno dobro, Nacionalni spomenik (2009. godine); Zbirka slika Ismeta Mujezinovića u Međunarodnoj galeriji portreta u Tuzli, Pokretno dobro, Nacionalni spomenik (2013. godine); Zbirka Tito u djelima likovnih umjetnika Jugoslavije u Međunarodnoj galeriji portreta Tuzla, Pokretno dobro, Nacionalni spomenik (2013. godine); Samostan sestara Kćeri Božije ljubavi Josipovac Historijski spomenik Nacionalni spomenik (2014. godine); Hastahana (prva javna bolnica) Historijski spomenik Nacionalni spomenik (2014. godine); Kino Centar Historijska građevina Nacionalni spomenik (2017. godine); Kapela Gospe Lipničke u Srednjoj Lipnici Graditeljska cjelina Nacionalni spomenik (2017. godine); Jevrejsko groblje na lokalitetu Borić Grobljanska cjelina Nacionalni spomenik (2018. godine); Džindijska (Husein Čauš) džamija, Graditeljska cjelina Nacionalni spomenik (2018. godine); Bugilovića kuća u Gornjoj Tuzli Historijska građevina Nacionalni spomenik (2018. godine); Jalska (Mehmedagina, ili Kizler, djevojačka, Hafizhanumina) džamija sa haremom u Tuzli Graditeljska cjelina Nacionalni spomenik (2018. godine); Spomenik – Husinski rudar Spomeničko naslijeđe Nacionalni spomenik (2019. godine); Bijela (Balibegova) džamija Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro, Gornja Tuzla, Privremena lista nacionalnih spomenika; Stara gradska čaršija, ambijentalna cjelina graditeljskog naslijeđa iz osmaskog i austrougarskog perioda Graditeljska cjelina; Čaršijska (Hadži Hasanova) džamija Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro; Brdo (Kethode) džamija Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro; Zagradačka (Ameli Ali) džamija Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro; Mejdanska džamija Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro; Stara džamija u Dobrnji Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro; Zgrada Elektrotehničkog fakulteta Graditeljsko naslijeđe; Zgrada Narodnog pozorišta Graditeljsko naslijeđe; Kuća Sead-bega Kulovića (Klub pozorišnih radnika) Graditeljsko naslijeđe; Bolnica Kreka Graditeljsko naslijeđe; Poslovni objekat (Zgrada Pere Stokanovića) Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat (gradska kafana, Borac) Graditeljsko naslijeđe; Zgrada sa vidikovcem Graditeljsko Stambeno-poslovna zgrada Giordiani – Candoti Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat (Kuća porodice Gamberger) Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat „Peko“ Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat „Jorgovan parfimerija“, Graditeljsko naslijeđe; Zgrada NU biblioteke „Derviš Sušić“ Tuzla Graditeljsko naslijeđe; Zgrada Jovanovića Graditeljsko naslijeđe; Poslovna zgrada „Grafičar“ Graditeljsko naslijeđe; Kuća Esad bega Kulovića (kuća Čalić) Graditeljsko naslijeđe; Stambeni objekat trgovca Prcića Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat (bogata fasadna plastika) Graditeljsko naslijeđe; Zgrada stare medrese/mekteba (Poslovni objekat K.K. Sloboda) Kulturnohistorijsko naslijeđe; Vila Azra Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat „Čik“ Graditeljsko naslijeđe; Vila Matilda Graditeljsko naslijeđe; Vila Pašić Graditeljsko naslijeđe; Most sa kipovima Spomeničko; Barutana na Gradini Historijska građevina; Drveni toranj za eksploataciju Slane vode Historijski spomenik Barutana-magaza u Gornjoj Tuzli Historijska građevina; Katolička crkva u Breškama Kulturnohistorijsko (sakralno) naslijeđe Lok. Gradovrh, Solina Arheološko; Usamljeni stećak u Mramoru Arheološko; Staro katoličko groblje „Svih Svetih“ i nekropola stećaka „Orašje“ Husino

Spomeničko; Partizansko spomengroblje sa Alejom slobode (Memorijalni kompleks Slana Banja) Spomeničko; Spomenik Kapitel „Stara Tuzla“ na Slanoj Banji Spomeničko umjetničko; Spomenkompleks NOR-a i Spomenik rudarima Husinske bune Spomeničko; Spomen-grobnica streljanih revolucionara Kreka Spomeničko; Muzej Istočne Bosne; Međunarodna galerija portreta; Atelje Ismeta Mujezinovića; Arheološki park Neolitsko naselje - Geološka postavka (Panonska jezera) - Kralj Tvrtko I (spomenik) - Kuća sporta (muzej).

Hram svetog proroka Ilije sa pokretnom imovinom u Puračiću, Zgrada stare željezničke stanice, Katolička crkva i župna kuća u župi Sv. Ante Padovaskog, Stara Džamija u Turiji i Historijska građevina Vila „Solvay“ spadaju u povijesn objekte na području grada Lukavca. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH 2009. godine proglasila je Hram svetog proroka Ilije sa pokretnom imovinom u Puračiću nacionalnim spomenikom BiH. Hram je izgrađen 1885. godine, sačuvan je uglavnom u izvornom obliku, obnovljen je i u funkciji. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH 2015. godine proglasila je Zgradu stare željezničke stanice u Lukavcu nacionalnim spomenikom BiH. Gradnja je (neprecizno) upisana kao 1886. godina. Iako je najstariji infrastrukturni objekat u Lukavcu, nije zaštićena, oštećenja su sve evidentnija i zgrada je prepuštena zubu vremena. Katolička crkva i župna kuća u župi Sv. Ante Padovaskog je od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH 2015. godine proglašena nacionalnim spomenikom BiH. Gradnja je započeta 1928. godine i trajala je do 1930. godine. Djelo je rad poznatog arhitekta Karla Paržika. Objekat je dobro sačuvan i u funkciji. Stara Džamija u Turiji prvobitno je sagrađena krajem 19. stoljeća, da bi nakon požara temeljito rekonstruisana u periodu 1926-1928. godine. Džamija je oštećena u periodu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine, da bi ponovo bila obnovljena pri tome sačuvavši izvorni oblik i autentičan izgled džamije s drvenom munarom. Proglašena je nacionalnim spomenikom kulture BiH krajem 2020. godine. Historijska građevina Vila „Solvay“ proglašena je također od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH 2015. godine Vilu „Solvay“ nacionalnim spomenikom BiH. Izgrađena je 1911/1912. godine i predstavlja najznačajnije graditeljsko i kulturno historijsko dobro u Lukavcu. Objekat se nalazi uglavnom u izvornom obliku (vanjski dio), a potrebno je izvesti radove na rekonstrukciji krova, kao i na Spomeniku palim borcima iz II Svjetskog rata u Lukavcu. U Lukavcu se također nalazi i Spomenik palim borcima iz II Svjetskog rata.

Na području grada Živinice postoji veći broj pećina, arheoloških spomenika u obliku srednjovjekovnih utvrđenja poznatije gradina (Gradina u Nevrenči, Grad Jasičak iznad Bašigovaca, Džebarska gradina, Grad Čaršija iznad Gornje Višće i Djedinska gradina koje nisu dovoljno istražene do danas. Također je 266 stećaka evidentirano početkom 90-tih, od kojih je većina izmještena, a pored toga je poznat i Industrijski spomenik GATER koji se nalazi ispred BKC-a Živinice, te Partizansko groblje. Starokatolička crkva Sv. Marije jedina je Starokatolička crkva u Bosni i Hercegovini i nalazi se na području Dubrava Donjih, a u Živinicama su još locirane Džebarska džamija, koja je najstarija na području Tuzlanskog kantona, Stara džamija u Priluku i Stara džamija u Lukavici Gornjoj.

Na području mjesnih zajednica Rožanj, Zaseok, Međeđa, Goduš i u samom centru općine Sapna nalaze se i stećci odnosno srednjovjekovni nadgrobni spomenici, koji predstavljaju naše najznačajnije kulturno i duhovno naslijeđe iz srednjovjekovne Bosne. Osim povijesne i likovne vrijednosti, posjeduju i poetsku vrijednost. U tim kratkim natpisima uklesanima u kamen označen je čitav život pokojnika, njegove sklonosti, način njegove smrti, ljubav prema zemlji u kojoj leži, čuđenje pred smrću. Glavna odlika ovih nalazišta i posjete istima jeste promovisanje historijske vrijednosti ovog područja. Nekropola stećaka na lokalitetu Sječa (Pasiji grobovi, Mramorić) u Mjesnoj zajednici Međeđa predstavlja dobar turistički potencijal, kako sam za sebe, tako i za predstavljanje same općine Sapna, obzirom da se nalazi uz samu putnu komunikaciju Kalesija-Sapna. Lokalitet bi trebalo

dodatno malo urediti i prilagoditi za kraći odmor posjetilaca. Neophodno bi bilo obnoviti ogradu oko nekropole, dodati nekoliko klupa i stolova, te ukoliko postoji mogućnost, na istoj obezbijediti vodu za piće i osobnu higijenu. Uz obezbjeđenje navedenog, bilo bi dobro postaviti i par panoa, kako o samoj nekropoli, tako i o općini Sapna u koju se ulazi, odnosno izlazi. Da bi sve to imalo smisla i da bi dalo odgovarajući efekat na putnom pravcu bi bilo neophodno obezbijediti znakove obavještenja i usmjerenja prema navedenom lokalitetu, jer bi isti mogao veoma lako biti nezapažen od strane tranzitnih putnika, koji ne znaju za navedeni lokalitet.⁵

U Kladnju se nalazi Djevojačka pećina, jedna od najinteresantnijih bosansko-hercegovačkih pećina koja se nalazi u naselju Brateljevići. Gravure na stijeni u Djevojačkoj pećini izazivaju zanimanje arheologa i historičara i po njihovim navodima datiraju iz prahistorijskog doba. Pećina je sa pristupačna sa velikim ulaznim otvorom, prostranom dvoranom dužine oko 200m, širine 20-25m, visine 18-20m, nastala je u masivu krečnjaka. Na samom kraju pećine nalazi se prirodno formiran bunar-voda okapnica, dubine i širine 1m. Izvjesni elementi na ovim crtežima ukazuju na njihovu srednjovjekovnu provenijenciju. Između likovnih predodžbi moguće je jasnije izdvojiti tri tipa: konjanike, stojeće figure i životinje podobne jelenima. Posebno su zanimljivi lik žene i lik čovjeka koji se uslovno može nazvati „čovjek sa krilima“. Pored crteža na nekim mjestima nalazi se veći broj zapisa na arapskom jeziku iz Osmanskog perioda. U sklopu izletušta Bebrava nalazi se Bebravska pećina koja spada u red ponirućih pećina. Ulaz u pećinu nalazi se na 882 m.n.v. Ukupna dužina do sada ispitanih pećinskih hodnika uključujući i završnu galeriju iznosi cca 500 metara. Dubina pećine iznosi cca 50 metara izračunato od razine tla na samom ulazu u pećinu. U Kladnju se nalaze i špilja u Goletićima „Kućara“, kao i špilja u Tarevu, koja je kao i Bebravska bogata stalagmitima i stalaktitima te su veoma zanimljive za posjete turista. Titova pećina u Plahovićima predstavlja memorijalni spomenik prirode. Josip Broz Tito je sa članovima Vrhovnog štaba i CK KPJ boravio u Kladnju i komandovao oslobodilačkim operacijama partizanskih snaga Jugoslavije. Upravo ovdje, na ovim prostorima inicirani su stavovi da Bosna i Hercegovina mora biti federalna jedinica. Kulturno historijsko naslijeđe Općine Kladanj vezano je i za period vladavine Osmanskog carstva. Iz ovog perioda datira potkupolna, kamena džamija Kuršumlija. Podignuta je 1545. godine, a sagradio ju je izvjesni Hadži Bali-beg. Ova građevina je odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika proglašena nacionalnim spomenikom BiH. Na ulazu u harem džamije nalazi se i hadži Đurđuhanumina česma koja je premještena na ovu lokaciju, nakon rušenja Hadim-Ali-pašine džamije. Česma ima musluk pokriven šatorskim krovom što predstavlja jedinstvenu pojavu. Pored navedenog, Stara Tuholjska džamija „Drvenija“ koja je sagrađena u 16. vijeku ima značajnu historijsku vrijednost, a također istu vrijednost ima Stara džamija u selu Tarevo. Ono što Općinu Kladanj čini interesantnim i izdvaja ga iz kruga kulturne baštine su stećci. Na 57 lokaliteta otkriveno je 598 stećaka. Što se tiče oblika zastupljeno su sljemenjaci, sanduci, usađenici, amorfni i oblik ploče. U naselju Olovci kod Kladnja 2005. godine, odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH proglašeno je nacionalnim spomenikom, a 2016. godine je uvrštena i na UNESCO listu svjetske baštine. U mjestu Gojsalići, nedaleko od Kladnja, nalaze se ostaci srednjovjekovnog plemićkog grada „Gradina“. Uži centar čaršije u Kladnju predstavljaju objekti iz perioda austro-ugarske vladavine (od 1878. godine), koji su dali značajnu karakteristiku užem centru grada. Iz tog perioda su zgrada Općine-nekadašnji Konak (1896. godina), Upravna zgrada – nekada samo visko prizemlje (mijenjala je izgled i namjenu), Školska zgrada (mijenjala izgled i namjenu) – trenutno zgrada pošte, Zgrada stare bolnice za grudobolne, sa uređenim šetalištem za bolesnike, Stambeni objekti za potrebe stanovanja službenika i ljekara, Stari zatvor (1908. godina) – autentičnost donekle očuvana u izgledu podruma, gdje su bile zatvorske ćelije, Zanatski centar (1903. godina), kao savremena varijanta trga četvrtkovište. Na

⁵ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja Turističke patrole TK u 2019. godini

lokalitetu „Dobra voda“ otkriveni su ostaci rimske ceste, dok su ostaci puta iz Osmanskog perioda otkriveni su Tuholju, kao i tzv. Put Marije-Terezije, što također predstavlja značajne detalje iz prošlosti ovog kraja. U Kladnju su u blizini sela Pauč, otkrivene tzv. Kamene kugle koje predstavljaju dio mreže prahistorijskih megalitnih kugli koje se nalaze u svim krajevima BiH. Pored gore navedenog, stara tuholjska džamija Drvenija koja je sagrađena u 16 vijeku ima značajnu historijsku vrijednost, a također istu vrijednost imaju stare džamija u selu Tarevo i Noćajevićima. Crkva Svetog Ivana Krstitelja – Iz popisa stanovništva kotara Kladnja, vidljivo je da je na prostorima grada živio znatan broj katolika. Među najstarijim porodicama je porodica Čaja, čiji su članovi izgradili porodičnu crkvu, uz pomoć komšija i imućnih Kladnjaka. Još prije rata (oko 1980. Godine) crkva se obrušila i nije bila u funkciji, a za vrijeme rata je bila skoro srušena. Obnovljena je 1998. Godine, gdje je na samom otvaranju prisustvovao kardinal Vinko Puljić. Crkva se nalazi u ulici Kladanjskih brigada u blizini Osnovne Škole. Crkva Svetog Velikomučenika Dimitrija – Pravoslavna crkva je izgrađena 1902. Godine. Prilikom avionskog bombardovanja Kladnja 1943. Godine je izgorjela, a obnovljena je 1986. Godine kada je zvanično i otvorena pod ingerencijom Zvorničko-tuzlanske eparhije. Crkva se nalazi na lokalitetu Vitalj.

Općina Kalesija također je mjesto na kojem se susrećemo sa izuzetnim brojem stećaka, karakterističnih za prostore BiH, te je potrebno iznaći način da ovaj izuzetan potencijal bude dostupan široj društvenoj zajednici. Za lokalitet Mramorje, koji je i nacionalni spomenik BiH, mora se obezbijediti putna komunikacija, ili bar urediti, stalna, pješačka staza do ovog lokaliteta. Za ostala nalazišta stećaka i starih nišana, bilo bi neophodno, sa Zavodom za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, razmotriti mogućnost da se ista bar djelimično izmjesti, ako je to moguće, i stacioniraju na jednom mjestu ili da se adekvatno zaštite, od daljnjeg uništavanja, i istovremeno napravi mapa istih, koja bi pružala mogućnost turističke valorizacije u smislu definisanja odgovarajućeg turističkog proizvoda, npr. Putevima stećaka, uz konzumaciju određenih domaćih proizvoda, sira i sl., kao i prodaju tradicionalnih proizvoda. Prepoznato vrijedno područje na teritoriji općine je svakako lokalitet Gradina kod naselja Jajića iz perioda paleolita koji se kasnije razvija kao kasnoantičko utvrđenje. Vođeni osnovnim načelima zaštite i očuvanja kulturno – historijskog naslijeđa potrebno je pomenuti lokalitet, kao i lokalitete ostalih gradina koje se nalaze u naseljenim mjestima Petrovice i Seljublje zaštititi i tretirati kao kulturna dobra. Atik džamija u Čivama, kovačnica, izvorna muzika, lov na nisku divljač, su još uvijek izuzetno atraktivni turistički potencijali općine Kalesija koji moraju naći svoje mjesto u turističkoj ponudi kako općine, tako i Tuzlanskog kantona u cjelosti. Na području općine Sapna su spomenici dvojici narodnih heroja BiH: kapetanu Hajri Mešiću i Mehdinu Hodžiću, u narodu poznatijem kao, kapetan Senad i Crni labud, te lokalitet Nezuka, odakle i počinje „Marš mira“, odnosno lokalitet na kome su na slobodnu teritoriju izlazili stradalnici iz Srebrenice. Ističemo i činjenicu da je općina Sapna uradila idejno rješenje za uređenje tog lokaliteta, koje bi pod hitno trebalo prevesti u izvedbeni projekat i krenuti u zatvaranje finansijske konstrukcije za realizaciju tog projekta.⁶

Stari grad Teočak ima svoju vrijednost koja se prije svega ogleda, u svom kulturno-historijskom značaju za ovo područje. Nažalost, veoma teško je očekivati da isti u punom sjaju bude valorizovan u turističke svrhe, i zbog stanja u kojem se nalazi i zbog dostupnosti istog. Stari grad u Teočaku treba u cjelosti istražiti, te kroz proces istraživanja utvrditi i njegov sadržaj. Treba ga kroz male zahvate, učiniti dostupnim, odnosno omogućiti ulaz i pristup istom, te ga kao neistraženo, a zanimljivo područje, ponuditi istraživačima i naučnoj zajednici da kroz učeničke i studentske ekspedicije, dođu do saznanja koja će ovaj lokalitet približiti široj javnosti. Kao sastavni dio ove priče može biti i stara

⁶ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja Turističke patrola TK u 2019. godini

džamija, jedna od najstarijih na ovim prostorima, koja na žalost, zbog neadekvatne rekonstrukcije nije dobila status nacionalnog spomenika, kao i savremeno turbe sa nišanima koji su podložni istraživačkom radu.⁷

U Banovićima su dostupne tri lokacije ovog tipa, i to Gradina, Pećina Puzavac i Stećak Božićka Banovića. Arheološko nalazište Gradina nalazi se u Mjesnoj zajednici Tulovići i predstavlja tvrđavu iz, pretpostavlja se, doba Ilira, obzirom da je nađeno nekoliko artefakata koji ukazuju na taj period. Nažalost, još uvijek je neistražena i bez preciznijih pokazatelja o periodu, izgledu i sl. Pećina Puzavac se nalazi u Mjesnoj zajednici Pribitkovići i predstavlja potpuno istražen speleološki objekat koji nije veliki. Ima nekoliko galerija te nešto speleološkog nakita. Stećak Božićka Banovića se nalazi u Mjesnoj zajednici Banovići Selo. Stećak se nalazi na listi nacionalnih spomenika BiH i trenutno je smješten u mjesnom mezarju. Takođe u samom gradu postoji lokacija koja je predviđena za Muzej rudarstva i željeznice i na istoj se nalazi nekoliko eksponata, ali isti nije registrovan, niti je još uvijek izgrađen objekat.

U Gradačcu je dostupno šest objekata ovog tipa, i to Stari grad Gradačac, Sahat kula, Rodna kuća Gradašćević, Džamija Husejnija, Harem Bukvare džamije i Begove džamije.

U Srebreniku je dostupno pet objekata ovog tipa, i to nacionalnih spomenika, od kojih dominantu ulogu ima Stari grad Srebrenik, a zatim Džamija u Špionici, Džamija u Čojluku, Prahistorijska gradina na lokalitetu Grabovik – Zaketuše i Suljagića konak. Stara džamija u Špionici je u potpunosti obnovljena u skladu sa dozvolama i preporukama nadležnih institucija. U narednom periodu je neophodno, na glavnom putnom pravcu, staviti znakove obavještenja i usmjeravanja ka ovom lokalitetu, te na adekvatan način omogućiti pružanje relevantnih informacija vezanih za ovaj lokalitet. U neposrednoj blizini je i nacionalni spomenik konak Suljagića sa pripadajućim objektima. Posebna pažnja je posvećena revitalizaciji Starog grada Srebrenik i njegovoj valorizaciji u turističke svrhe. U proteklom periodu dosta toga je urađeno na restauraciji i zaštiti kompleksa. Stari grad je dat na gospodarenje JU Centar za kulturu i informisanje grada Srebrenika koji i provodi sve ove aktivnosti.⁸

Parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste

U većini jedinica lokalnih samouprava na području Tuzlanskog kantona su dostupna parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture. Na području općine Doboj Istok dostupno je jedno parkiralište u Klokotnici sa kapacitetom do 100 vozila. Na području grada Tuzla dostupno je više javnih parkirališta te značajan broj njih u neposrednoj blizi Panonskih jezera.

Javni sanitarni čvorovi

U Živinicama i Gradačcu je dostupan po jedan javni sanitarni čvor, a također i grad Tuzla raspolaže sa javnim sanitarnim čvorom u okviru Tržnica pijaca u strogom centru grada te javnim sanitarnim čvorom na izletištu Ilinčica, koji će biti pušten u funkciju prije kraja 2022. godine.

Sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma

⁷ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja Turističke patrole TK u 2019. godini

⁸ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja Turističke patrole TK u 2019. godini

Tuzla raspolaže sa sportskim objektima i sportskom infrastrukturom na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma na nekoliko lokaliteta, i to Kompleks Šetalište Slana Baja, Tuzlanski Tinejdžerski Centar Telex, Kompleks Ilinčica, Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama, Javni sportski tereni Slatina, Javni sportski tereni Grbavica te Odbojkaški teren Panonska jezera. Također, dostupan je i Stadion "Tušanj" u okviru kojeg je također ostavljena mogućnost i rekreativnog bavljenja sportom.

U Lukavcu je dostupan poligon za odbojku na pijesku u mjestima Poljice i Prokosovići. U neposrednoj blizini Doma kulture Prokosovići nalazi se uređeni sportski teren za odbojku na pijesku, a Udruženje mladih Poljice i neformalna grupa "Mladi odbojkaši" izgradili su teren za odbojku na pijesku na obalama jezera Modrac.

U Živinicama sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma postoje u okviru Komplexa sportskog aerodroma Živinice koji obuhvata sportsku pistu, hangar za sportske letjelice, hangar-sala za sportsko streljaštvo koji je na korištenje ustupljen UG Aero Klub Fenix, Streljački klub Konjuh i autoput za bicikla (2,5 km), te u okviru Gradskog parka Konjuh koji obuhvata teren za tenis, fitness infrastruktura za vježbanje na otvorenom, basket teren, Bike park Rudine i ostalu sportsku infrastruktura koja obuhvata veći broj stadiona i poligona na cjelokupnom području.

U Kladnju su dostupni Ski lift „Karaula“ Kladanj, gradski stadion „Kladanj“, gradsko kupalište „Brana“ i alpinistička penjačka staza Via ferrata „Paolo Dieci“, koja je prva takva na Kantonu.

Od sportskih objekata na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, u Gradačcu je dostupan Stadion u okviru Banje Ilidža.

U Srebreniku je dostupno devet objekata ovog tipa, i to Gradski stadion te sportski tereni u prigradskim naseljima.

Rodne kuće poznatih osoba

Od rodnih kuća poznatih osoba, jedino je u Gradačcu identificiran jedan objekat ovog tipa, i to rodna kuća književnika Ahmeda Muratbegovića.

Drugo

Dovišta

Turistima je u Lukavcu dostupno i dovište Ratiš u mjestu Gnojnica. Vjernici su se na vrhu Ratišu okupljali u vrijeme suša i molili se za kišu. Trag je starije vjere, a informacijska ploča na Dovištu navodi 700 godina tradicije održavanja molitve. To je primjer sinkretizma dva vrlo česta kulta i običaja, a to su kult vrhova i molitve za kišu koji datiraju iz predslavenskih vremena, preko slavenskih paganskih običaja, kršćanskih elemenata, bogumilskih vjerovanja, sve do običaja i vjerovanja u islamu. Islamizacijom ovo su postale tzv. kišne dove. Odatle i drugo ime za vrh Dovište. Molitve su poslije bez obzira na količinu padavina u toj godini postale tradicija pa ih se molilo redovno svake godine. Počinjale su prvog ponedjeljka u maju a završavale prvog ponedjeljka u avgustu završnom dovom koja je okupljala i najviše vjernika. I danas se vjernici svakog ponedjeljka okupe na molitvi i vazu Posebnost Ratiša je što ga tradicijski posjećuju muškarci. Druga posebnost je što se nasuprot drugim dovištima gdje se dove čine utorkom, dove na Ratišu obavljaju ponedjeljkom. Djevojačka pećina je predislamsko kultno mjesto, koje sunaši preci pretvorili u najznačajnije i najstarije dovište na ovim prostorima. „U pećini se, posljednji utorak pred Alidžun, učila dova“ (Lilek 1899). Sada okuplja nekoliko hiljada posjetilaca, zadnje nedjelje u avgustu mjesecu.

U Doboj Istoku su turistima dostupne za posjetu dvije stare bosanske kuće, i to Čerdaklija porodice Osmić u Brijesnici Maloj i kuća Mustafić Zize u Klokotnici.

Spomen sobe

U Gradačcu je u okviru Biblioteke "Alija Isaković" otvorena spomen soba Mustafe Imamovića, istaknutog bh. naučnika.

Planinarska transverzala „Put Srebreničke povelje“

Planinarska transverzala „Put Srebreničke povelje“ nije samo staza, to je pečat 1000-godišnje bosanske državnosti. Ova transverzala uključuje brojne historijske, prirodne i društvene znamenitosti Bosne i Hercegovine. Transverzala nudi široj klijenteli dio bosanske historije, geografije, prirodnih ljepota, planinarenja, bosanske kuhinje, narodnih običaja, bosanske arhitekture, seoske domaće hrane, čistih voda i zraka i mirisnih šuma. Volonteri iz 6 planinarskih društava Tuzlanskog kantona svake godine rade na uređivanju staze, a to su: PD „Konjuh“ Tuzla, PD „Majevica“ Srebrenik, PD „Poštar“ Tuzla, PD „Drenik“ Živinice, PD „Miljkovac“ Kladanj i PD „Varda“ Banovići. Dionica transverzale Srebrenik-Krivaja je od 2018. godine u zvaničnoj upotrebi. Godišnja posjećenost transverzali i njenim dionicama je cca. 3000-4000 planinara, a od toga broj prenoćišta se mjeri oko 40 % ili preko 1000 prenoćišta. Dionica povezuje slijedeće gradove/općine: Srebrenik, Tuzla, Kalesija, Živinice, Kladanj i Banovići. Ujedno povezuje 7 planinarskih domova. Dionica Srebrenik – Krivaja koje je dužine 60 km je završena, ali je i dalje neophodno njeno održavanje, popravak i dopune u svrhu kvalitetnijeg sadržaja. Naime, u okviru transverzale planirano je otvaranje prenoćišta u ruralnim područjima u privatnom smještaju, a za strane planinare i smještaj u hotelima u Srebreniku, Tuzli, Živinicama, Kladanju i Banovićima. Uz navedeno, na godišnjem nivou je potrebno redovno uređivati staze i upravljati transverzalom.

Stanje saobraćajne infrastrukture

Stanja saobraćajne infrastrukture je prezentirano na osnovu socio-ekonomske analize urađene za potrebe izrade Strategije razvoja Tuzlanskog kantona, te Izvještaja o razvoju Tuzlanskog kantona u 2020. godini.

Tuzlanski kanton ima povoljan geoprometni položaj uz magistralne drumske i željezničke pravce i predstavlja prirodnu saobraćajnu raskrnicu za šire područje jugoistočne i srednje Evrope – što određuje sadašnju, ali i buduću poziciju Tuzlanskog kantona u ovom dijelu Evrope. Blizina granice sa Evropskom Unijom predstavlja prednost s privrednog aspekta i jedna je od odrednica za privlačenja investicija. Tuzlanski kanton odlikuje i brojnost prirodnih bogatstava, čije korištenje je potrebno unaprijediti uz održivo upravljanje i istovremenu zaštitu.

Saobraćajnu infrastrukturu na području Kantona čine cestovna mreža u dužini od 1.993 km, željeznička mreža dužine 187 km, te Međunarodni aerodrom Tuzla. Udio saobraćajnica višeg ranga u ukupnoj dužini cestovne mreže se na Tuzlanskom kantonu nije mijenjao u posmatranom periodu. Željeznički saobraćaj je zastupljen isključivo kada je riječ o teretnom prevozu, jer postojeće stanje željezničke infrastrukture ne ispunjava uslove za razvoj putničkog željezničkog saobraćaja.

Područje Tuzlanskog kantona posjeduje relativno razvijenu cestovnu mrežu koju najvećim dijelom odnosno 61,56% čine lokalne ceste, potom 16,75% regionalne ceste te 12,59% magistralne ceste. JU Direkcija regionalnih cesta TK upravlja sa 318,2 km regionalnih cesta od čega su 302,32 km ceste sa asfaltnim zastorom, a 15,88 km ceste sa makadamskim zastorom. Mnoge od regionalnih cesta ne

zadovoljavaju kriterije propisane za regionalne ceste u pogledu širine kolovoza, tipa kolovozne konstrukcije, u pogledu voznodinamičnih karakteristika, saobraćajne signalizacije, objekata i dr.

Dobra cestovna infrastruktura je preduslov za dobar razvoj svih grana privrede. Uzimajući u obzir sadašnje stanje ekonomije Bosne i Hercegovine, odnosno Federacije BiH, potrebno je što prije stvoriti uslove koji omogućavaju normalno tržišno poslovanje, razmjenu dobara, roba i usluga. Svakako da je jedan od osnovnih koraka povezati regije, povezati ljude, povezati industriju i trgovinu a sve to počinje izgradnjom dobre cestovne infrastrukture. Trenutno stanje regionalnih cesta na TK nije na zadovoljavajućem nivou, na većini dionica potrebna je sveobuhvatna rekonstrukcija, na nekim dionicama potrebna je sanacija i slično. Najveći razlog za takvo stanje je nedovoljan iznos finansijskih sredstava za ovu namjenu.

Stanje cestovne infrastrukture nije optimalno i vrlo često dolazi do velikih gužvi koje se javljaju usljed povećanog broja vozila, te je u narednom periodu potrebno osigurati značajnija sredstva u budžetu za saniranje cesta u nadležnosti Kantona, te planirati i osigurati kvalitetniju regulaciju saobraćaja kroz izgradnju kružnih tokova i alternativnih pravaca. Željeznički saobraćaj je zastupljen isključivo kada je riječ o teretnom prevozu, jer postojeće stanje željezničke infrastrukture ne ispunjava uslove za razvoj putničkog željezničkog saobraćaja. Imajući u vidu potencijal ali i benefite željezničkog saobraćaja kako u očuvanju okoliša tako i u ekonomskoj isplativosti te rasterećenju cesta, u perspektivi bi se trebalo razmišljati o modernizaciji željezničke infrastrukture i vraćanja u funkciju putničkog željezničkog saobraćaja.

Za razliku od željezničkog saobraćaja, razvoj zračnog saobraćaja na području TK je u uzlaznoj putanji. Osnivanjem JP „Međunarodni aerodrom Tuzla” stvorile su se osnovne pretpostavke za razvoj i unapređenje zračnog saobraćaja na području TK, a dodatnim ulaganjem u razvoj zračne infrastrukture i osavremenjavanjem usluga Međunarodnog aerodroma Tuzla, putnički zračni saobraćaj doživio je značajnu ekspanziju i bilježi konstantni trend povećanja prevezenih putnika. U 2019. godini jedini avioprevoznik koji ordinira sa Međunarodnog Aerodroma Tuzla, WIZZ AIR prevezao je rekordnih 593.050 putnika, prema 12 destinacija u Evropi, što je za 4 puta više u odnosu na 2014. godinu. Međutim, pojavom pandemije COVID 19 u martu 2020. godine zaustavljen je snažan i nagli rast servisa koje pruža Međunarodni aerodrom Tuzla. Kao rezultat restriktivnih mjera i zaustavljanja prometa robe i putnika, tokom 2020. godine došlo je do pada od 60% u broju putnika u odnosu na 2019. godinu. Jedna od razvojnih perspektiva u ovoj oblasti jeste izgradnja treće čekaonice za putnike u odlasku (gate) čime bi se broj putnika mogao povećati za dodatnih 40% od postojećeg kapaciteta. Ovakav razvoj prometnih kapaciteta zračnog saobraćaja će katalitički uticati na povećanje ekonomske aktivnosti Tuzlanskog kantona, ali i drugih regija BiH.

Međunarodni aerodrom Tuzla

Osnivanjem JP „Međunarodni aerodrom Tuzla” stvorile su se osnovne pretpostavke za razvoj i unapređenje zračnog saobraćaja na području TK, a dodatnim ulaganjem u razvoj zračne infrastrukture i osavremenjavanjem usluga Međunarodnog aerodroma Tuzla, putnički zračni saobraćaj doživio je značajnu ekspanziju i bilježi konstantni trend povećanja prevezenih putnika.

Podaci Direkcije za civilno zrakoplovstvo Bosne i Hercegovine i Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine za 2019. pokazuju da na Međunarodni aerodrom Tuzla otpada 31 posto ukupnog broja dolazaka. U prvih devet mjeseci 2021. godine tržišni udio Međunarodnog aerodroma Tuzla smanjen je na 26 posto. Kao glavno uporište Wizz Aira, aerodrom Tuzla je u toku 2021. godine, dakle do danas, imao 217.000 putnika, što predstavlja smanjenje od 55 posto u odnosu na isti period 2019.

godine. Wizz Air je u augustu 2021. najavio uvođenje dvije nove aviolinije s Međunarodnog aerodroma Tuzla od decembra 2021. godine, i to Milan-Malpensa u Italiji i Nuremberg u Njemačkoj.

Kao čvrsto uporište Wizz Air-a, Međunarodni aerodrom Tuzla ima važnu ulogu u oporavku turizma i poticanju buduće potražnje. Aerodrom Tuzla nikada nije imao direktnih poticaja, novčanih ili bilo kakvih drugih, za aviokompanije koje koriste ovaj aerodrom. Ono što aerodrom Tuzla nudi jesu veoma niske naknade za aerodromske usluge onim aviokompanijama koje se obavežu da aerodromu Tuzla donesu veliki broj letova i putnika. To je ono što ovaj aerodrom čini atraktivnim Njemačkoj, s dva leta sedmično za svaki. Obje rute će se opsluživati avionima koji nisu stacionirani u Tuzli. Ova aviokompanija planira i povećati prisustvo na aerodromu Tuzla tokom predstojeće zimske sezone s dodatnim letovima za Bazel, Fridrihsafen, Geteburg, Malmo i Beč.

Pored aviokompanije Wizz Air, od novembra 2022. godine turisti mogu koristiti usluge aviokompanije Ryan Air-a. Uvođenje ovog avioprevoznika na tržište Bosne i Hercegovine rezultat je saradnje Međunarodnog aerodroma Tuzla i USAID projekta Razvoja održivog turizma u Bosni i Hercegovini (Turizam) na privlačenju novih avioprijevoznika i proširenju postojećih ruta.

Iako je došlo do povećanja aviokompanija, kao i broja ruta koje se nude potencijalnim turistima, isti se susreću sa problemom prevoza od samog aerodroma do željenih destinacija, obzirom da ne postoje autobuske linije koje su namijenjene transportu turista pristiglih na aerodrom što utiče na kreiranje percepcije kod turista.

Stanje javne i komunalne infrastrukture

Korištenje podataka iz socio-ekonomske analize urađene za potrebe izrade Strategije razvoja Tuzlanskog kantona, kao i Izvještaja o razvoju Tuzlanskog kantona u 2020. godini, pripremljeni su podaci o stanju javne i komunalne infrastrukture na području Tuzlanskog kantona.

Na nivou države Bosne i Hercegovine ne postoji Zakon o komunalnoj privredi, a ni Federacija BiH još uvijek nije donijela zakon o komunalnoj privredi za nivo Federacije, iako je inicijativa za donošenje ovog Zakona pokrenuta prije više godina, a Ekonomsko-socijalno vijeće FBiH je ovu inicijativu usvojilo početkom 2013. godine. Utvrđivanje komunalne politike u Federaciji je u nadležnosti kantona. U zakonima kantona je precizirano kako se obavljaju poslovi zadovoljenja komunalnih potreba građana.

Na području Tuzlanskog kantona ova oblast je uređena Zakonom o komunalnim djelatnostima Tuzlanskog kantona („Službene novine TK“, broj: 11/2021). U skladu sa članom 6. ovog Zakona, općine koje ulaze u sastav ovog Kantona su zadužene za obavljanje komunalnih djelatnosti određenih zakonom te na području Tuzlanskog kantona djeluje 16 javnih komunalnih preduzeća. Navedena komunalna preduzeća ističu da je jedan od osnovnih problema sa kojima se susreću u svom poslovanju činjenica da se kalkulacijom cijena komunalnih usluga koju odobrava osnivač, insistira se da ona sadrži samo materijalne osnovne troškove, dok se izostavljaju sredstva za održavanje i izgradnju komunalne infrastrukture što doprinosi da su javna komunalna preduzeća neadekvatno opremljena i osposobljena za kvalitetno pružanje usluga.

U oblasti vodosnabdijevanja na području Tuzlanskog kantona osnovni problem predstavlja deficit raspoloživih vodnih resursa za stanovništvo i industriju Tuzlanskog kantona koji iznosi 700 l/s, a projekcije nadležnih institucija kažu da će se do 2025. godine deficit nastaviti, ali će se smanjiti na oko 500 l/s. Nedovoljna izgrađenost, kao i zastarjelost postojeće mreže vodosnabdijevanja, te nedovoljni kapaciteti i kvalitet izvorišta i podzemnih vodnih tijela, za posljedicu imaju i činjenicu da je prosječna potrošnja vode na području Kantona oko 90 l/stan/dan (u EU 100-250 l/stan/dan, a u BiH

120 l/stan/dan). Stepen obuhvata stanovništva sistemom javnog vodosnabdijevanja je 72,15%, a praćenje i kontrola kvaliteta pitke vode u sistemima javnog vodosnabdijevanja se vrši od strane nadležnih institucija. Na području Kantona evidentan je nedostatak sredstava za investicije za vodnu infrastrukturu. Angažman ključnih aktera na apliciranju za projekte kojima bi se finansirala vodna infrastruktura (posebno za EU fondove) je nedovoljan i nekoordiniran, tako da veliki iznosi dostupnih i raspoloživih sredstava ostaju neiskorišteni, dok je s druge strane evidentan nedostatak sredstava za sufinansiranje projekata u (općinskim/gradskim) budžetima. U narednom periodu, razvojne perspektive u ovoj oblasti uključuju uvođenje mehanizama za stimulisanje racionalne potrošnje vode, kreiranje dugoročnih planskih dokumenata i sačinjavanje srednjoročnih planova finansiranja vodne infrastrukture sa posebnim fokusom na namicanje sredstava iz vanjskih izvora finansiranja kako bi se rasteretio Budžet Kantona. Razvojna potreba odnosi se i na izradu plana digitalizacije i osiguranje sredstava za digitalizaciju usluga u sektoru vodosnabdijevanja.

Prema podacima dostupnim za period 2016-2020. godina, evidentno je da je došlo do rasta procenta fizičkih i pravnih lica priključenih na sisteme javnog vodosnabdijevanja, kao i fizičkih i pravnih lica priključenih na kanalizacione sisteme. Kada je u pitanju tretman otpadnih voda iz naselja, trebamo istaći da samo gradovi Srebrenik i Živinice imaju funkcionalne sisteme za prečišćavanje otpadnih voda, te da je u tim gradovima zabilježen rast navedenog pokazatelja. Na osnovu podataka dobivenih iz devet JLS sa područja TK (Tuzla, Gračanica, Srebrenik, Banovići, Lukavac, Kalesija, Kladanj, Čelić i Doboj-Istok), ukupan procenat stanovništva obuhvaćenog sistemom javnog vodosnabdijevanja iznosi 80,86%, dok ukupan procenat stanovništva priključenih na kanalizacione sisteme u ovim JLS iznosi 50,17%.

U tom smislu, značajan razvojni problem u oblasti zaštite okoliša jeste nepostojanje ili neadekvatan tretman otpadnih voda iz privrede, kao i nedostatak programa prevencije i zamjene „prljavih“ tehnologija, te se u narednom periodu predlaže zakonsko regulisanje tretmana otpadnih voda iz industrijskih postrojenja na način da vodu mogu zahvatati isključivo nizvodno od „svojih“ ispusta, čime bi ih se dodatno motiviralo na poštivanje propisa.

Sistem toplovodnih mreža, odnosno sistem grijanja, na području Tuzlanskog kantona je nedovoljno razvijen iako se Kanton nalazi u povoljnijoj situaciji u odnosu na druge kantone kada je riječ o potencijalu izvora toplotne energije imajući u vidu postojeću Termoelektranu Tuzla ali i planove o dogradnji sektora proizvodnje električne energije. Toplifikacije lokalnih zajednica će otkloniti jedan od najvećih zagađivača zraka na području Kantona a to je veliki broj individualnih ložišta, pa čak i u urbanim centrima. Jedan od ključnih aspekata razvoja zaštite okoliša i komunalne infrastrukture u narednom periodu treba biti toplifikacija gradova i općina na području Tuzlanskog kantona, a u tom smislu je potrebno napraviti dugoročni plan razvoja sistema daljinskog grijanja te na osnovu istog, pokušati osigurati sredstva iz vanjskih izvora za izgradnju.

Na području Tuzlanskog kantona se kontinuirano povećava pokrivenost stanovništva javnom rasvjetom, koja je u 2019. godini iznosila 65%. Međutim, konstatovan je neujednačen nivo obuhvata stanovništva u okviru cjelokupne teritorije Kantona, tako da se taj procenat kreće od niskih 45% (općina Teočak i Sapna), do zadovoljavajućih 95% (gradovi Gradačac i Tuzla). Kao osnovni razvojni problem definiše se povećanje troškova održavanja sistema javne rasvjete uz istovremeno smanjenje investicija u proširenje javne rasvjete. Stoga je u narednom periodu potrebnom korištenjem dostupnih 27 međunarodnih i domaćih fondova povećati učešće vanbudžetskih izvora finansiranja i primijeniti energijski efikasne sisteme rasvjete, čime bi se ostvarile dugoročne uštede u oblasti potrošnje javne rasvjete.

2.7.3. Smještajni kapaciteti u Tuzlanskom kantonu

Analizirajući smještajne kapacitete u Tuzlanskom kantonu, možemo utvrditi da su isti neadekvatno raspoređeni te je izuzetno izražena siva ekonomija u području turizma kojoj je pogodovao razvoj interneta i oglašavanje putem društvenih mreža. Siva zona onemogućuje realno praćenje broja turista, noćenja kao ni prihoda ostvarenog od turizma, te umanjuje mogućnost razvoja registrovanih privrednih subjekata zbog nelojalne konkurencije.

Tabela 19. Pregled identificiranih smještajnih kapaciteta u Tuzlanskom kantonu

Vrsta	Kategorija (broj zvjezdica)	Broj objekata	Broj soba/ smještajnih jedinica	Broj leževa
Hotel	*****	1	14	26
	****	7	279	600
	***	10	228	454
	**	0	0	0
	*	2	42	83
Ukupno		20	563	1163
Motel	***	9	108	235
	**	1	5	12
	*	0	24	50
Ukupno		10	137	297
Pansion	**	4	15	27
	*	1	13	25
Ukupno		5	28	52
Prenočište	*	4	29	64
Ukupno		4	29	64
Apartmani	****	1	1	2
	***	37	73	175
Ukupno		38	74	177
Sobe	***	4	20	37
	**	0	10	20
	*	0	0	0
Ukupno		4	30	57
Kamp	*	0	0	0
Ukupno		0	0	0
Svi smještajni kapaciteti		81	861	1.810

2.8. Menadžment i marketing destinacije/a Tuzlanskog kantona

u svrhu analize stanja menadžmenta i marketing destinacije provedeno je sekundarno i primarno istraživanje. Uzimajući u obzir da se glavna uloga destinacijskom menadžmenta ogleda u monitoringu razvoja i implementaciji strategija turizma izvršena je analiza strateških dokumenata

FBIH, TK i JLS s ciljem utvrđivanja ciljeva, prioriteta i mjera koji se odnose na destinacijski menadžment i marketing.

Strategija razvoja Federacije BiH 2021-2027. u okviru strateškog cilja 1., prioriteta 1.3. definisala je mjeru 1.3.4. "Podržavati razvoj preduzetništva turističkog sektora, koja između ostalog uključuje *preusmjeravanje postojećih turističkih zajednica u FBIH u destinacijske menadžment organizacije*, što može značajno doprinijeti uspostavljanju destinacijskog turizma i lanca vrijednosti. Ključni izazovi identificirani u Nacrtu Strategije razvoja turizma FBIH 2022-2027. u pogledu marketinga uključuju nedovoljno brendiranje lokalnih destinacija, zaostajanje učinkovite primjene digitalnih kanala u promociji turističkih destinacija, nepostojanje turističke zajednice na FBIH, njihovu slabu povezanost sa turističkim zajednicama nižih nivoa itd.. Shodno tome, Nacrtom Strategije je definisan prioritet 2. "Razvoj destinacijskog marketinga" sa mjerama koje se odnose na povećanje privlačnosti destinacije, destinacijskog marketinga FBIH, povećanje potražnje i potrošnje, ravnomjeran turistički razvoj, smanjenje sezonalnosti te digitalizacija sektora turizma. Dubinska analiza stanja u oblasti turizma izvršena je i u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona 2021-2027. kojom je prepoznat značajan turistički potencijal TK i shodno tome definisan strateški cilj 1. Dinamičan i održiv ekonomski razvoj u povoljnom ekonomskom okruženju, u okviru kojeg su definisane dvije mjere koje bi trebale biti realizovane kroz razvoj funkcionalnih digitalnih kanala za promociju TK, povećanje broj nastupa na specijaliziranim sajmovima u inostranstvu, povećanje vrijednosti podržanih projekata turističkih agencija, realizaciju aranžmana posjeta destinacijama na području TK, povećanje broja mikrodestinacija na području TK te povećanje broja osposobljenih ljudskih resursa iz domena destinacijskog menadžmenta.

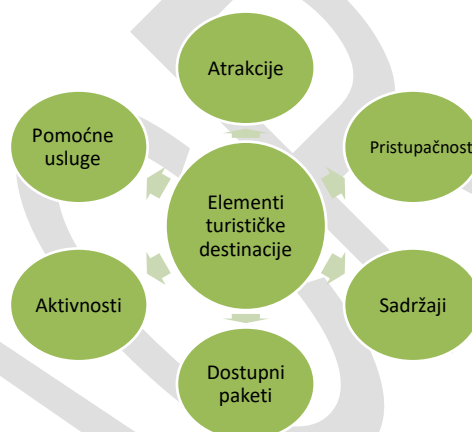
Na osnovu sekundarnih podataka utvrđeno je da od ukupno 13 JLS TK, njih 5 nema strategiju razvoja grada/općine ili je ista istekla. Ostale, dakle, njih 8 imaju strategiju razvoja. Analizom razvojnih strateških dokumenata JLS utvrđena je integrisanost ciljeva vezanih za razvoj turizma u strateškim ciljevima strategija razvoja JLS. Detaljan pregled strateških i sektorskih ciljeva, prioriteta i mjera vezanih za turizam dat je Aneksom 2. Analizom sekundarnih podataka te na osnovu konsultacija obavljenih sa Radnim tijelom za izradu Strategije utvrđeno je da od 13 JLS, Grad Živinice i Grad Lukavac imaju razvijene strategije razvoja turizma, dok je u postupku izrada strategije turizma za Grad Srebrenik. Strategijom razvoja Grada Živinice definisan je strateški cilj 1. „Uspostavljanje efikasnog destinacijskog menadžmenta“ te predloženo devet mjera koje se odnose na uspostavljanje turističke organizacije Grada Živinice koja bi obavljala aktivnosti destinacijskog menadžmenta i marketinga (detaljnije u Aneksu 2.). Vizija razvoja održivog turizma Lukavca je uređena i regionalno prepoznatljiva turistička destinacija sa živopisnim i zaštićenim prostorom, kvalitetnom, raznolikom i cjelogodišnjom ponudom baziranoj na jedinstvenom doživljaju prirode, lokalne kulture i tradicije. U cilju unapređenja ambijenta za razvoj turističke destinacije definisane strateškim ciljem 1. određene su i mjere koje se između ostalog odnose na sistem integrisanog upravljanja destinacijom kroz turističku zajednicu (DMO).

Predstavljeni strateški dokumenti iz ugla tematskog područja menadžment i marketing destinacije TK u najvećoj mjeri problematiziraju nedostatke u pogledu destinacijskog menadžmenta i marketinga, zatim, strateškog planiranja i upravljanja, organizacijske infrastrukture (potreba osnivanja turističkih zajednica JLS), nedovoljnog umrežavanja aktera u sektoru turizma, nedovoljne promocije i izostanka brendiranja destinacije te oskudne primjene digitalnih kanala pri realizaciji promotivnih aktivnosti. U analiziranim strateškim dokumentima navodi se da je rješenje u pogledu iznesenih izazova u adekvatnom upravljanju turizmom i turističkom destinacijom TK. Također, menadžment i marketing destinacije čine imperativ u pogledu upravljanja i promocije turističkih potencijala TK.

Nacrt Zakona o turizmu FBiH, prema World Tourism organization (WTO) destinaciju definiše kao mjesto koje je posjećeno tokom putovanja.⁹ Turistička destinacija predstavlja odredište turističkog putovanja koje svojom opremljenošću omogućava prihvata i boravak turista. Ista, dakle, predstavlja prostornu cjelinu sa dostatnim elementima turističke ponude orijentisane ka tržištu i turistima.

Kada govorimo o elementima turističke destinacije Buhalis navodi six As model koji podrazumijeva sljedeće elemente:¹⁰

- Atrakcije (prirodne, umjetne, izgrađene, ciljano izgrađene, baštinu te posebne događaje),
- Pristupačnost (cjelokupni infrastrukturni sistem koji se sastoji od staza, terminala i vozila),
- Sadržaji (smještajni i ugostiteljski objekti, maloprodaja, ostale turističke usluge)
- Dostupni paketi (turistički paketi od posrednika i grosista),
- Aktivnosti (sve aktivnosti dostupne u destinaciji koje turisti poduzimaju tokom boravka),
- Pomoćne usluge (usluge koje koriste turisti kao što su banke, telekomunikacija, pošte, kiosci, bolnice, itd.).

Slika 5. Elementi turističke destinacije

Slično prethodno navedenom, prema WTO privlačnost destinacije i kreirani turistički doživljaj karakterišu atrakcije, usluge i objekti, dostupnost, imidž i karakter, cijene i ljudski resursi.¹¹

Imajući u vidu definiciju i elemente koji čine turističku destinaciju **Tuzlanski Kanton je prepoznat kao turistička destinacija** bogata različitim sadržajima. Uzimajući u obzir analizu provedenu u ovom Nacrtu Strateške platforme strategije razvoja turizma u TK, u području „Razvoj turističkog proizvoda“, u narednoj tabeli su navedeni primjeri mogućih varijanti hijerarhijske klasifikacije teritorijalnog razvoja turizma od najmanjih mjesnih, do najvećih regionalnih razmjera te nadležne institucije koje upravljaju istima. Navedeni pregled predstavlja polaznu osnovu za daljnju hijerarhijsku klasifikaciju teritorijalnog razvoja turizma TK i isti je neophodno ažurirati u skladu sa prijedlozima članova Radnog tijela za izradu strategije razvoja turizma u TK te sugestijama i

⁹ Nacrt Zakona o turizmu FBiH

¹⁰ Buhalis, D. (2000.). Marketing the competitive destination of the future. Tourism management, 21 (1)

¹¹ Prilagođeno prema Svjetskoj turističkoj organizaciji. (2007). A practical guide to tourism destination management. Madrid.

prijedlozima koji će biti dostupni nakon javne rasprave i uvida u Nacrt strateške platforme strategije razvoja turizma u TK od strane javnosti.

Tabela 20. Hijerarhijska klasifikacija teritorijalnog razvoja turizma

Kategorizacija	Definicija	Identifikovana na Kantonu	Upravlja
Turistički (objekat) punkt	Turistički punkt je najmanja prostorna jedinica i pod njim treba podrazumijevati prostor određenog objekta ili građevinskog kompleksa sa pratećim objektima, vidikovcima i sl. Turistički punktovi se obilježavaju posebnim markacijama duž putnih ili pješačkih staza i imaju namjenu zaustavljanja turista na njihovoj tranzitnoj ruti prema ciljnom odredištu. Svrha turističkih punktova je zaustavljanje turista radi pokazivanja atraktivnih turističkih motiva i predaha u putovanju. Svaki turistički punkt posjeduje turističke objekte za odmor i rekreaciju uz osnovne ponude koje karakterištu taj kraj.	Planinarski domovi, lovački domovi, vidikovci, spomenici, gradski trgovi i parkovi i drugo.	TZ općine/grada
Turistički lokalitet	Najmanja i osnovna prostorna jedinica u unutrašnjoj prostornoj strukturi regije i dio prostora turističkog mjesta. Posjeduje jednu od turističkih atraktivnosti, što je preduvjet za njegovo turističko aktiviranje. U pravilu, turistički lokaliteti su po funkciji homogene monofunkcionalne prostorne jedinice. Turistički lokalitet predstavlja manju teritorijalnu cjelinu koje po preovlađujućim objektima turističkog interesovanja, turističkog pokaza i turističke infrastrukture, privlače pažnju manjeg broja turista znatiželjnika ili ekskurzista. Turistički lokaliteti ne moraju biti dostupni prijevoznim sredstvima.	Djevojačka pećina, "Muška voda", izletišta Zlača, Mačkovac, Ilinčica i druga, gradine, nekropole stećaka i drugo.	TZ općine/grada
Turističko mjesto	Neko se mjesto smatra turističkim ako raspolaže osnovnim uslovima atraktivnosti (prirodne ljepote, ljekoviti izvori, spomenici, priredbe itd.) i receptivnosti (objekti za smještaj, za ugostiteljske i druge usluge, parkovi, kupališta, šetališta, sportski tereni i igrališta i sl.). Sastoji se od većeg broja turističkih lokaliteta. To je s funkcionalnog stanovišta kompleksna turistička prostorna jedinica koja mora zadovoljiti sveukupne svakodnevne potrebe turista (turističke i	Kantonalno ili općinsko/gradsko središte, planinska turistička mjesta, banjska turistička mjesta.	TZ općine/grada

Kategorizacija	Definicija	Identifikovana na Kantonu	Upravlja
	egzistencijalne potrebe), pa mora posjedovati zaokruženu ponudu u turizmu. U pravilu to je najčešće homogena jedinica u kojoj dominiraju uslužne funkcije, a u fizionomiji prevladavaju estetske komponente, što takvom prostoru daju vizualnu prepoznatljivost. S prostornog gledišta, turističko mjesto se ne mora podudarati s administrativnim granicama mjesta – bitno je da čini prostorno-funkcionalnu cjelinu ponude u turizmu.		
Turistički centar	S prostornog stajališta isto što i turističko mjesto. Ono po čemu se razlikuje od turističkog mjesta jesu funkcije turističkog centra. Turistički centar je takvo turističko mjesto koje pored turističkih funkcija što ih ima i turističko mjesto ima i brojne druge funkcije koje mora imati centar zone ili regije (administrativna, prometna, trgovačka, bankarska, kulturna, zdravstvena itd.). U turističkom centru prepliću se brojne funkcije potrebne domicilnom stanovništvu s turističkim funkcijama. Standard opremljenosti i uređenosti takvog centralnog turističkog mjesta viši je od standarda ostalih turističkih mjesta, ali je time omogućeno normalno funkcioniranje svih turističkih mjesta u gravitirajućem prostoru.	Tuzla	TZ Tuzla
Turističko čvorište	Turistička čvorišta su samostalne teritorijalne tačke u turističkoj teritoriji bez obzira na rang turističke taksonomije. To su turistički nodovi (raskrsnice) u kojima su umreženi turistički potencijali date teritorijalne cjeline. Turistička čvorišta su ujedno nosioci turističkog razvoja i turističkog planiranja. To su imisione i emisione tačke za razne vidove turističkih kretanja.	Tuzla je imisiono turističko čvorište za boravak turista i ujedno emisiono turističko čvorište za potrebe tematskih oblika turizma prostora Tuzlanskog kantona.	TZ Tuzla
Turistička zona	Turistička zonalnost je tipična za priobalne pojaseve mora i jezera, za planinske vijence i za dijelove riječnih dolina. U zavisnosti od izgrađene materijalne baze turističke zone mogu biti, potencijalne, afirmisane i razvijene. Turistička zona predstavlja turistički profil – pojas velike geografske regije ili cijele jedne države. Unutar turističke zone gotovo, ne postoji neturistički	Tuzlanski kanton Sjeveroistočna Bosna Potencijalna zona (planinski sistem unutrašnjih Dinarida – planine Ozren - Konjuh - Javornik	Turistička zajednica Tuzlanskog kantona Turistička zajednica ZDK Turističke zajednice gradova/opština RS

Kategorizacija	Definicija	Identifikovana na Kantonu	Upravlja
	sadržaj. To je turističko rekreacioni areal visokog međuregionalnog i međunarodnog značaja. Turistička zona ima polivalentne turističke sadržaje za razne vidove turističkog posjećivanja.		
Turistička destinacija	Savremeni pristup turističkoj destinaciji polazi od destinacije kao prostorne oblasti koju posjećuju i koriste turisti, nezavisno od njenih administrativnih granica. Granice destinacije treba da odredi tržište, jer granice su rezultat tržišne prihvaćenosti i valorizacije određene destinacije. Turistička destinacija podrazumijeva tržišno prilagođenu prostornu oblast sa optimalno usklađenim sistemom elemenata i funkcija, koja razvojem važnih i dominantnih sposobnosti svjesno stvara uslove putem kojih će, u odnosu na konkurenciju, dugoročno postizati dobre turističke rezultate.	Tuzlanski kanton	MTTSTK, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona
Turistička regija	Turistička regija izražava teritorijalnost motiva i eventualno funkcionalnost turističkog prometa, u zavisnosti od toga da li se radi o potencijalnim ili aktiviranim turističkim motivima. Prema stepenu razvoja turističke regije mogu biti: potencijalne, u razvoju i razvijene regije. Kod potencijalnih regija prostorno planiranje je osnovni uslov za njihovu promociju i perspektivan razvoj.	Sjeveroistočna Bosna, potencijalna turistička regija	Turistička zajednica Tuzlanskog kantona Turističke zajednice drugih kantona i distrikta Brčko Turističke zajednice gradova/opština RS

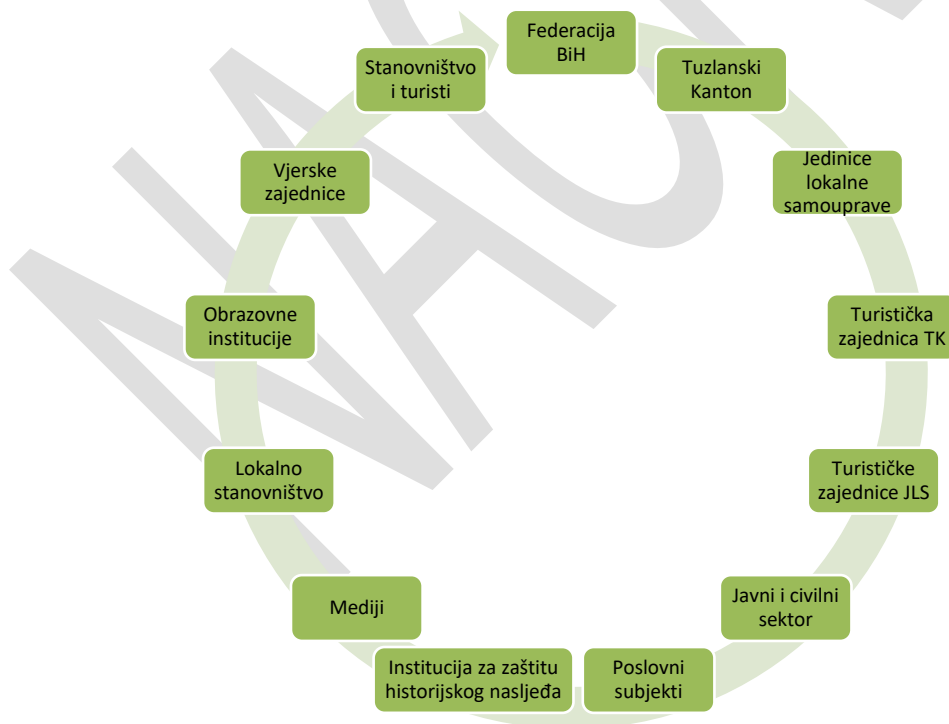
Analiza interesnih skupina

Kada govorimo o interesnim skupinama određene turističke destinacije u iste se prema Vodiču za destinacijski menadžment ubrajaju nacionalne i regionalne vlade, razvojne agencije, lokalne vlasti, menadžeri nacionalnih parkova, prevoznici, organizacije u kulturi, sportu i manifestacijama, ugostitelji (smještaj i prehrana), posrednici, mediji, lokalni turistički konzorciji i partnerstva, agencije za podršku poduzetnicima, obrazovne ustanove, lokalno stanovništvo, nevladine udruge te turisti.¹² Uzimajući u obzir specifičnosti Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije intresne skupine turizma TK čine:

- Federacija BiH (FBiH) - Federalno ministarstvo okoliša i turizma i Federalno ministarstvo prostornog uređenja, Fond za zaštitu okoliša FBiH,
- Tuzlanski kanton – Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK i Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okolice TK,

¹² Vodič za destinacijski menadžment, Lipik, 2018., str. 7.

- Jedinice lokalne samouprave – tijela/sektori/službe koji se bave razvojem turizma JLS,
- Turistička zajednica Tuzlanskog kantona,
- Turističke zajednice jedinica lokalnih samouprava,
- Javni i civilni sektor (komunalni, elektro, telekomunikacioni, zdravstveni sektor, kao i razna udruženja udruženja itd..),
- Turistički subjekti (privredna društva, druga pravna lica, obrtnici i fizička lica),
- Subjekti/javne ustanove koje upravljaju zaštićenim područjima prirode i kulturno – historijskim nasljeđem - Federalno ministarstvo kulture i sporta (Zavod za zaštitu spomenika), Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa),
- Kulturne ustanove,
- Obrazovne institucije - Univerzitet u Tuzli, druge visokoškolske ustanove, srednje strukovne škole,
- Vjerske zajednice,
- Mediji – tradicionalni i savremeni,
- Stanovništvo,
- Turisti.

Slika 6. Interesne skupine turizma TK

2.8.1. Destinacijski menadžment Tuzlanskog kantona

Upravljanje destinacijama je sistemski i planski pristup svih aktera u turizmu koji se zasniva na pažljivom planiranju i koordinaciji svih elemenata turističke destinacije. Ovaj pristup podrazumijeva

cjelokupan proces od privlačenja turista do pružanja potpunog doživljaja boravkom u destinaciji. Destinacijski menadžment polazi od umrežavanja različitih javnih i privatnih interesnih skupina koje zajedničkim radom vrše unapređenje i promicanje turizma destinacije sa ciljem ostvarivanja zajedničke vizije.

Primarnim istraživanjem provedenim na JLS i turističkim zajednicama Kantona utvrđeno je da se ključni problemi upravljanja turističkom destinacijom TK ogledaju u nedovoljnom strateškom planiranju kojim bi se adekvatno valorizovali resursi te razvila nova ili unaprijedila postojeća infra i superstruktura, što za Tuzlanski kanton predstavlja veliki nedostatak. Pored toga, imamo li u vidu brojnost interesnih skupina menadžmenta destinacije TK, nužno je istaći da za određene segmente istog nedostaje institucionalna infrastruktura. Prethodno navedeno podrazumijeva izostanak turističkih zajednica na nivoima svih JLS TK. Također, značajan problem predstavlja izostanak kontinuirane saradnje između aktera u turizmu (ministarstvo, TZ TK, TZ JLS, turistički subjekti). U cilju razvoja turizma i efikasnijeg upravljanja turističkom destinacijom i drugim, prema hijerarhijskoj klasifikaciji utvrđenim varijantama teritorijalnog razvoja turizma nameću se dileme u pogledu adekvatnosti postojećeg načina upravljanja istima.

Globalizacija tržišta, povećanje intenziteta konkurencije i promjena zahtjeva turista dovela je do razvoja modela upravljanja turizmom koji se kretao od marketinške saradnje JLS i turističkih subjekata realizovane kroz turističke urede na lokalnim nivoima, preko regionalnih turističkih zajednica koje su intenzivirale saradnju javnog i privatnog sektora, do organizacija za destinacijski menadžment (Destination Management Organization - DMO) koje danas predstavljaju imperativ turističkih destinacija.

Slika 7. Modeli upravljanja turizmom

Izvor: Kreacija autora prema: Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije (DMO), Horwath HTL Zagreb, 2013., <https://www.htz.hr/sites/default/files/2015-06/DMO-operativni-prirucnik3217.pdf>

Turističke zajednice kao organizacije koje upravljaju destinacijom (Destination Management Organization-DMO)

Krovnu organizaciju razvoja turizma na području Tuzlanskog Kantona čini Turistička zajednica TK. Prema Zakonu o turističkim zajednicama TK Turistička zajednica se osniva radi razvoja, unaprjeđenja i promociji Tuzlanskog kantona u cjelini i privrednih interesa, pravnih i fizičkih lica koja pružaju ugostiteljske i druge turističke usluge ili obavljaju drugu djelatnost neposredno povezanu sa turizmom, na način da upravlja turističkom destinacijom. Pored prethodno navedenog ciljevi turističke zajednice se ogledaju se u unaprjeđenju općih uslova boravka turista kroz formiranje cjelovite turističke ponude, podizanju kvaliteta turističkih i drugih komplementarnih usluga, očuvanju i stvaranju prepoznatljivog i privlačnog turističkog ambijenta područja, razvijanju svijesti o važnosti turizma, kao i privrednim, društvenim i drugim efektima turizma, potrebi i važnosti očuvanja i unaprjeđenja svih elemenata turističkog proizvoda određenog područja, a posebno zaštite životne sredine, podsticanju razvoja turističke infrastrukture i pružanja informacija turistima te promociji turističkog proizvoda područja.

Zakonom se dalje reguliše finansiranje turističkih zajednica JLS i TK koje se zasniva na nekoliko vrsta prihoda, i to:

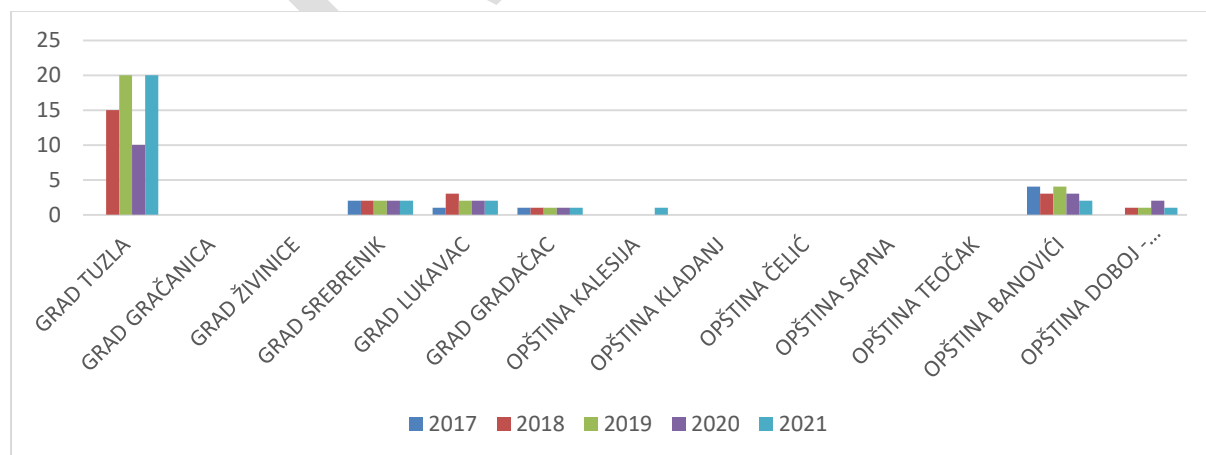
- boravišna taksa,
- članski doprinos,
- prihode od obavljanja privredne djelatnosti.

Također, finansiranje se može vršiti i iz:

- budžeta jedinica lokalne samouprave te kantonalnog budžeta, na osnovu posebnih programa,
- dobrovoljnih priloga i darova,
- imovine u vlasništvu i sl.

Članom 36. pomenutog Zakona određuje se način korištenja i raspoređivanja sredstava boravišne takse pri čemu se prihodi ostvareni po osnovu boravišne takse raspoređuju na način da turističkoj zajednici JLS pripada 70% sredstava, a ostatak od 30% se dodjeljuje Turističkoj zajednici Kantona. Prijedlog Zakona o boravišnoj taksi FBiH članom 11. definiše raspodjelu sredstava prikupljenih po osnovu boravišne takse na način da 80% sredstava pripada budžetu JLS, 10% budžetu kantona, a 10 % sredstava pripada budžetu Federacije BiH.

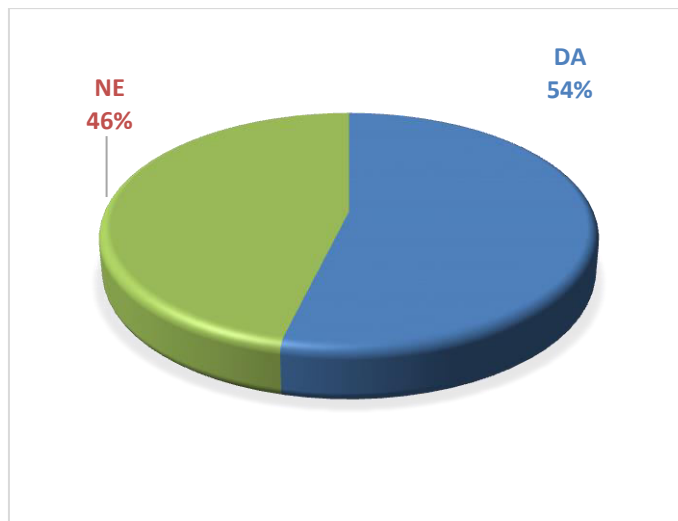
Primarnim istraživanjem, između ostalog, analizirani su i projekti usmjereni na sektor turizma, a u pogledu broja projekata i izvora finansiranja po pojedinim JLS. U nastavku je prikazan broj odobrenih projekata po jedinicama lokalne samouprave u periodu od 2017-2021. godine.

Slika 8. Broj odobrenih projekata koji su namjenjeni razvoju turizma po JLS TK od 2017.-2021. godine

Skoro se svi prethodno predstavljeni projekti namjenjeni razvoju turizma finansiraju iz četiri izvora, i to: budžeta grada/općine, budžeta turističkih zajednica lokalnih samouprava, turističke zajednice TK, ministarstva saobraćaja, trgovine i turizma TK, te fondova EU.

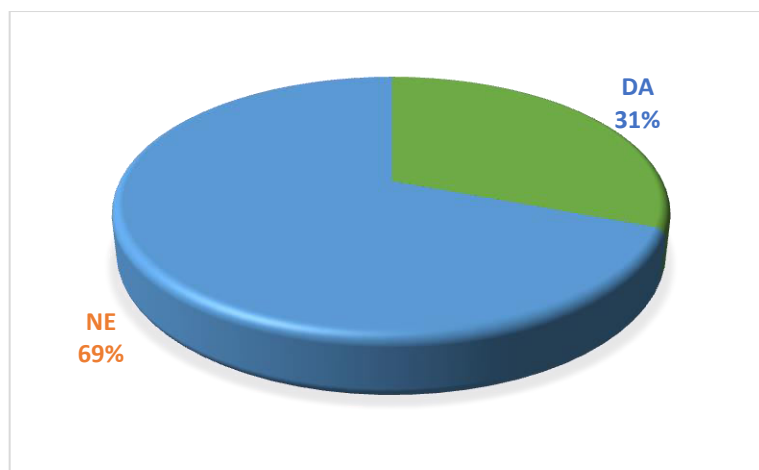
Na Tuzlanskom kantonu sedam jedinica lokalne samouprave uspostavilo je turističku zajednicu, i to: Općina Kalesija, grad Živinice, Tuzla, Gračanica, Lukavac, Gradačac i Srebrenik.

Slika 9. Broj turističkih zajednica JLS u Tuzlanskom kantonu

Turističke zajednice općine/grada sudjeluju u provedbi programa i akcijama Turističke zajednice Kantona od zajedničkog interesa za sve subjekte u turizmu s područja Kantona. Kada govorimo o turističkim zajednicama JLS bitno je istaći da u okviru istih egzistiraju i turistički info centri kojih na području TK ima svega 4 i to u gradovima Tuzla, Gračanica te općinama Kalesija i Kladanj. Podatak je poražavajući uzimajući u obzir nužnost kontinuiranog pružanja kvalitetnih i recentnih informacija u vezi sa turističkom ponudom lokalnih zajednica. Funkcionalan sistem registracije turista u JLS prisutan je samo u gradovima Tuzla i Srebrenik, te općini Kalesija. Odsustva registracije turista proizilazi iz loše organizacijske infrastrukture, a za rezultat ima smanjenje prihoda po osnovu boravišnih такси što se direktno negativno odražava na rad i razvoj turističkih zajednica.

JLS koje nisu uspostavile turističku zajednicu integrativnu i razvojnu funkciju turizma vrše preko službi za lokalni ekonomski razvoj te organizacija osnovanih u svrhu promovisanja i razvoja turizma kao što je npr. Centar za zaštitu, razvoj i promociju turizma Banovići.

Slika 10. Broj uspostavljenih turističkih info centara u Tuzlanskom kantonu

Zakon o turističkim zajednicama TK predviđa mogućnost osnivanja turističkih zajednica JLS i turističkih zajednica područja. Shodno navedenom općinama/gradovima u TK se ostavlja mogućnost da samostalno ili zajedno sa drugom općinom/gradom osnuje turističku zajednicu, a u skladu sa potrebama za istom, mogućnostima njenog finansiranja i održivosti. *Postojeće turističke zajednice JLS i turistička zajednica TK imaju ulogu lokalnih organizacija za destinacijski menadžment (DMO), i regionalne DMO, koje obavljaju aktivnosti utvrđene Zakonom o turističkim zajednicama TK.* Imamo li u vidu da, prema World Tourism Organization, DMO obuhvata funkcije strateškog planiranja, formulacije i implementacije politika turističke destinacije, market intelligence, razvoja turističkog proizvoda, digitalizacije i inovacija, kriznog menadžmenta, obuke i izgradnje kapaciteta, promocija, marketinga i brendiranja, finansiranja i privlačenja investicija te monitoringa, *preporučuje se da turističke zajednice JLS i TK unaprijede svoje djelovanje sa navedenim funkcijama.* Navedeni pristup bi doveo do izgradnje *jake i jedinstvene pozicije Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije* (razvijanjem turističkih atrakcija i resursa, naglašavanjem autentičnosti i jedinstvenosti karakteristika, a sve kroz isporučivanje dodatne vrijednosti u skladu sa zahjevima i potrebama turista), *osiguranja održivosti turizma* (kroz aktivno planiranje i upravljanje destinacijom), *jačanja institucionalnog upravljanja* (kroz partnerstva interesnih skupina u sektoru turizma), *širenja dobrobiti turizma, izgradnje kulture turizma u destinaciji, povećanja prinosa od turizma, kreiranja organizacijske infrastrukture za sinergijsko djelovanje aktera u turizmu te kreiranja snažnog identiteta brenda.* Unaprijeđenjem funkcija turističkih zajednica JLS i TK omogućava se povezivanje politike i akcija istih sa Agendom 2030 za održivi razvoj (SDGs). Usvojeni pristup omogućava maksimiziranje doprinosa turizma kroz svih sedamnaest ciljeva održivog razvoja, a posebno onih u koje je turizam specijalno uključen kao što su: Cilj 8. Dostojanstven rad i ekonomski rast, Cilj 12. Održiva potrošnja i proizvodnja i Cilj 14. Očuvanje vodenog svijeta.

Također, članom 102. Nacrta Zakona o turizmu FBiH Turistička organizacija, uz saglasnost osnivača, u cilju planiranja, koordinacije i upravljanja turističkim aktivnostima, može sa drugom turističkom organizacijom, privrednim društvom ili obrtnikom koji obavlja djelatnost iz oblasti saobraćaja, turizma, ugostiteljstva, prometa roba i usluga, kulture, sporta, informisanja, kongresnih i sajamskih aktivnosti i drugih djelatosti povezanih sa turizmom, osnovati destinacijsku marketing organizaciju, odnosno organizaciju za operative, marketing i promotivne poslove, gdje se prava i obaveze utvrđuju posebnim ugovorom.

Turističke agencije Tuzlanskog kantona

Prema Nacrtu Zakona o turizmu FBiH turistička agencija je privredno društvo, obrtnik ili njihova organizacijska jedinica koji pružaju usluge organiziranja putovanja ili posredovanja usluga vezanih uz putovanje i boravak turista.

Kada je u pitanju broj turističkih agencija tokom 2021. godine svoju djelatnost je obavljalo 30 turističkih agencija koje su posjedovale licencu za organizovanje turističkih putovanja izdatu u skladu sa odredbama Zakona o turističkoj djelatnosti. Teritorijalna rasprostranjenost turističkih agencija i poslovnica predstavljena je narednom tabelom.

Tabela 21. Broj turističkih agencija u Tuzlanskom kantonu od 2019.-2022. godine

Redni broj	Naziv grada/općine	Broj turističkih (putničkih) agencija u 2019. godini ¹³	Broj turističkih (putničkih) agencija u 2020 .godini ¹⁴	Broj turističkih (putničkih) agencija u 2021 .godini ¹⁵	Broj turističkih (putničkih) agencija u 2022. .godini ¹⁶
1.	Grad Tuzla	12	13	13	12
2.	Grad Gradačac	5	3	3	5
3.	Grad Živinice	4	4	4	-
4.	Grad Srebrenik	3	5	5	5
5.	Grad Gračanica	2	2	2	3
6.	Grad Lukavac	3	2	2	3
7.	Općina Banovići	1	1	1	1
8.	Općina Kladanj	0	0	0	1
9.	Općina Čelić	0	0	0	1
10.	Općina Doboј Istok	0	0	0	1
11.	Općina Sapna	0	0	0	-
12.	Općina Teočak	0	0	0	0
13.	Općina Kalesija	0	0	0	0
UKUPNO		30	30	30	32

U turističkim agencijama Tuzlanskog Kantona tokom 2021. godine bilo je uposleno 62 zaposlenika što je 9,52% od ukupnog broja uposlenih u turističkim agencijama na nivou FBiH. Tokom 2021. godine prosječna plaća uposlenih u turističkim agencijama bila je 538 KM u neto iznosu, odnosno

¹³ Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2019. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2020. godine, str. 13

¹⁴ Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2021. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2022. godine, str. 11

¹⁵ Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2021. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2022. godine, str. 11

¹⁶ Podaci iz primarnog istraživanja

807 KM u bruto iznosu što predstavlja jednu od nižih plaća na nivou FBiH. S obzirom na činjenicu da su turističke agencije bile najviše pogođene pandemijom COVID 19, ovi podaci nisu iznenađujući.¹⁷

Kada je riječ o uslugama turističkih agencija neophodno je istaći da su njihove aktivnosti uglavnom vezane za organizovanje emitivnih turističkih aranžmana a vrlo rijetko svoje aktivnosti provode s ciljem kreiranja receptivnih turističkih aranžmana koji se odnose na turističku ponudu Tuzlanskog Kantona. Kao razlog prethodno navedenom ističu nizak nivo potencijalne zarade koje mogu ostvariti realizacijom turističkih aranžmana kreiranih na način da integrišu turističke ponude više lokalnih samouprava.

2.8.2. Marketing turističke destinacije/a Tuzlanskog kantona

Razvojni problemi turizma u Tuzlanskom kantonu uključuju nedovoljan broj turističkih proizvoda i turističke infrastrukture te nedovoljnu promociju turističkih sadržaja kao i premalen broj brendiranih destinacija u odnosu na potencijal koji postoji. Iako djeluje Turistička zajednica Tuzlanskog kantona, veliku prepreku predstavlja nepostojanje lokalnih Ureda za razvoj turizma u ključnim općinama Kantona, te posljedično nedovoljno aktivnosti na sistematičnoj promociji vlastitih potencijala. Pored toga, na području Tuzlanskog kantona su neadekvatno raspoređeni smještajni kapaciteti te je izuzetno izražena siva ekonomija u području turizma kojoj je pogodovao razvoj interneta i oglašavanja putem društvenih mreža. Siva zona onemogućuje realno praćenje broja turista, noćenja kao ni prihoda ostvarenog od turizma, te umanjuje mogućnost razvoja registrovanih privrednih subjekata zbog nelojalne konkurencije. Potencijali tuzlanskog aerodroma, koji je drugi u FBiH, za privlačenje turista u TK su nedovoljno iskorišteni.

Kako bismo bolje razumijeli stanje marketinga destinacije Tuzlanskog kantona provedeno je sekundarno i primarno istraživanje. Sekundarnim istraživanjem obuhvaćena su strateška dokumenta FBiH, strateška dokumenta TK, strateška dokumenta JLS, Federalni zavod za statistiku, web stranica TZTK, web stranice JLS i TZ JLS i društvene mreže TZ u TK. Primarno istraživanje je obavljeno uz primjenu dubinskog strukturiranog intervjua sa članovima radnog tijela grupe za izradu strategije turizma TK.

Analiza web sadržaja i društvenih mreža TZ pokazala je da je turistička ponuda TK gotovo potpuno „nevidljiva“ online. Sadržaji na web stranicama su skromni, ne ažuriraju se redovno i samo su na B/H/S jeziku. Prisutnost na društvenim medijima je neznatna, sa veoma malim brojem pratilaca sadržaja, koji se uglavnom objavljuju sporadično. Od društvenih medija se najviše koristi Facebook, dok su potencijali YouTuba, Instagrama, Twitera gotovo u potpunosti zanemareni. Također je ustanovljeno da niti jedna turistička agencija na TK nema paket ponuda, koji se odnosi na TK kao destinaciju.

Turizam se zadnjih godina sve više mijenja kako bi bolje zadovoljio potrebe svojih korisnika. Turističko tržište postaje hipersegmentirano, a turisti sve više traže autentična iskustva i doživljaje. Također je primjetna izmjena u načinima turističke potražnje i potrošnje, što je u skladu sa aktuelnim ekonomsko političkim trendovima u svijetu. Tuzlanski kanton je bogat prirodnim i kulturno

¹⁷ Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2021. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2022. godine, str. 11

istorijskim sadržajima, koji mogu pružiti turistima doživljaje i iskustva, koja oni traže. Za detaljniju analizu ciljnih segmenata bilo bi potrebno izvršiti njihovo grupisanje, kao što je prikazano u tabeli.

Tabela 22. Grupisanje ciljnih segmenata turista

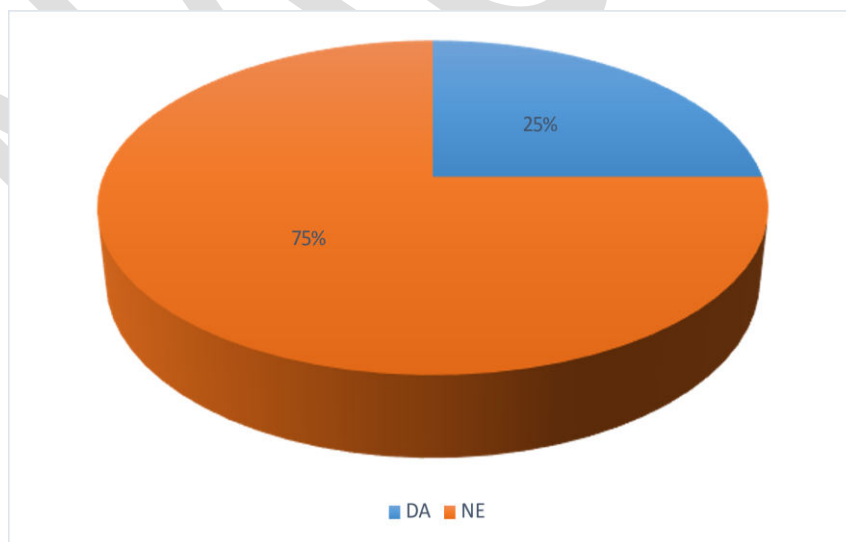
Posao	naspram	Užitka
Pojedinačni gosti		IT (pojedinci koji sami rezervišu)
Kongresi		GIT (putovanja koja uključuju grupe)
Seminari/konferencije		

Izvor: Kotler P, Bowen J.T, Makens J.C., *Marketing u ugostiteljstvu, hotelijerstvu i turizmu*, Mate, Zagreb, 2010., str. 777

Najčešća klasifikacija posjetitelja ovisi o tome da li turisti putuju u grupi ili sami. Uobičajeni izrazi su grupno putovanje (GIT-group-inclusive-tour) ili samostalni putnik (IT-independent traveler). Jedna od klasifikacija koja opisuje turiste na osnovu njihovog stepena institucionalizacije i efekta na destinacije je slijedeća: organizovane gomile turista, individualne gomile turista, istraživači, skitnice, gosti kod prijatelja/rodbine, poslovni putnici, putovanje iz zadovoljstva, putovanje zbog posla i zadovoljstva, posjetitelji priljepci, putovanje iz žalosti, obrazovna i vjerska putovanja, te usputni turisti (Kotler, Bowen, Makens, 2010).

Turističke organizacije na svim nivoima Kantona uglavnom se bave realizacijom pojedinih promotivnih aktivnosti koje čine samo dio očekivanih aktivnosti. Kada govorimo o razvijenosti marketinških aktivnosti vezanih za turizam po općinama/gradovima zabrinjavajuća je činjenica da niti jedna od jedinica lokalne samouprave nemaju razvijene marketinške planove vezane za razvoj turizma, a što se smatra jednim od ključnih aktivnosti za unapređenje i razvoj turističke destinacije.

Rezultati predstavljeni slikom 11. pokazuju da kod svega 25% jedinica lokalne samouprave analiziraju i istražuju postojeće potrebe i potencijal razvoja turizma u TK, dok 75% njih to ne čini.

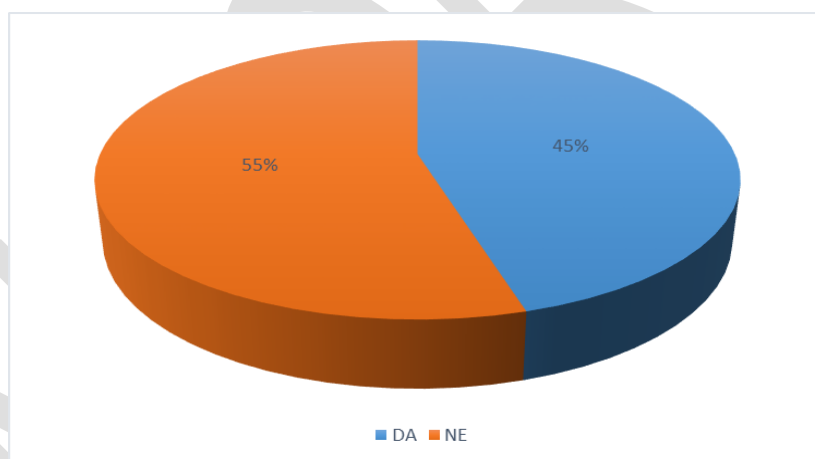
Slika 11. Zastupljenost istraživanja i analize postojećih potreba i potencijala za razvoj turizma u TK

Iako većina jedinica lokalne samouprave ne pristupa sistemski kada je u pitanju menadžment i marketing destinacije većina ispitanika izjavila je da pojedinačno kreiraju razne promotivne materijale i realizuju promotivne kampanje i događaje s ciljem privlačenja većeg broja turista. S

druge strane, interesantno je istaći da turističke zajednice TK te jedinice lokalnih samouprava zajedničkim snagama istupaju na raznim sajmovima, izložbama na regionalnom nivou predstavljajući turistički potencijal potencijalnih tržišnim segmentima.

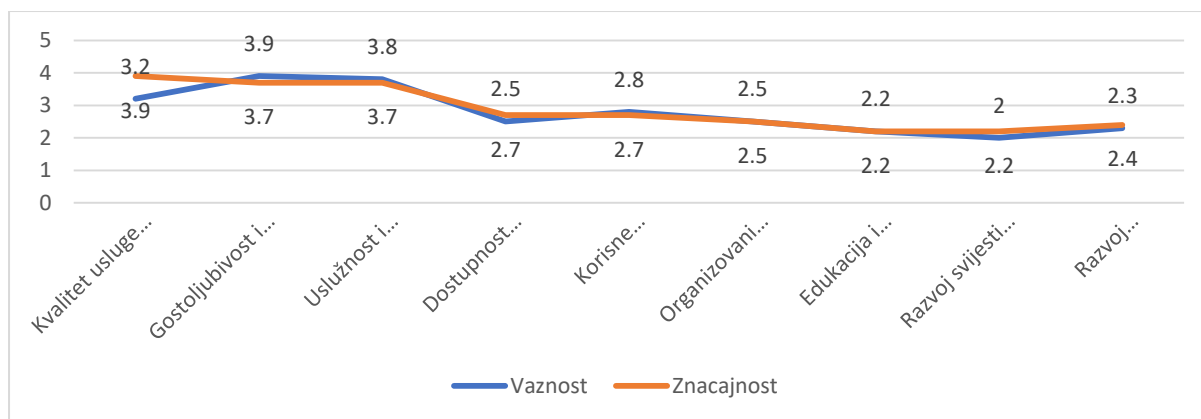
Kada je riječ o zastupljenosti digitalnih kanala za promociju turističkih potencijala TK 46% jedinica lokalne samouprave koristi iste za promoviranje turističkih potencijala i komuniciranje sa turističkim tržištem. S druge strane, skoro 40% njih (tačnije 38,46%) gradova/općina uopšte ne koristi potencijale digitalnih kanala (društvenih mreža, web stranica itd.) za uspostavljanje komunikacije sa tržištem. Zabrinjavajuća je činjenica da i oni gradovi/općine koje imaju turističke zajednice i koje bi trebale poseban akcenat staviti na primjenu digitalnih kanala pri promovisanju i komuniciranju sa potencijalnim turistima to ne rade u dovoljnoj mjeri.

Nadalje, kada je u pitanju brendiranje turističkih potencijala jedinica lokalnih samouprava, primarno prikupljeni podaci predstavljeni narednim grafikonom pokazuju da 45% ispitanika provode aktivnosti brendiranja turističke ponude, dok 55% njih to uopšte ne čini. Prethodno navedeno ukazuje na nužnost sistemskog pristupa brendiranju turističkih destinacija na području TK i u ovaj proces trebaju biti uključeni sve interesne skupine. Isto tako, značajno bi bilo raditi na brendiranju TK kao turistički prepoznate destinacije.

Slika 12. Zastupljenost brendiranja turističkih potencijala kod jedinica lokalne samouprave TK

Kada je u pitanju važnost i značaj karakteristika koje grade sadašnji imidž o Tuzlanskom Kantonu najveću prosječnu ocjenu po važnosti čine atributi gostoljubivost i ljubaznost lokalnog stanovništva (prosječna ocjena 3,9), uslužnost i ljubaznost zaposlenih u turizmu (prosječna ocjena 3,9) te kvalitet usluge u skladu sa cijenom (prosječna ocjena 3,2). Najniže je ocjenjen atribut razvoj svijesti stanovništva za održivi razvoj turizma (prosječna ocjena 2), te edukacije i osposobljavanje kadrova u turizmu (prosječna ocjena 2,2), te razvoj institucionalnog sistema podrške i podsticaja (prosječna ocjena 2,3). Prosječne ocjene ostalih atributa dati su slikom 13.

Slika 13. Prosječne ocjene karakteristika koji grade sadašnji imidž o TK (Važnost i značajnost)

Značajnost navedenih atributa za razvoj imidža destinacije rezultati su vrlo slični prethodno prikazanim rezultatima vezanim za važnost atributa. Tako je na primjer atribut kvalitet usluge je u skladu sa cijenom prema mišljenju ispitanika najznačajniji za izgradnju imidža sa prosječnom ocjenom 3,9, dok se na drugom mjestu nalaze atributi gostoljubivost i ljubaznost lokalnog stanovništva te uslužnost i ljubaznost zaposlenih u turizmu sa prosječnom ocjenom 3,7. Najmanju značajnost prema mišljenju ispitanika imaju atributi edukacija i osposobljavanje kadrova u turizmu i razvoj svijesti stanovništva za održivi razvoj turizma sa prosječnom ocjenom 2,2.

S obzirom na veliku konkurenciju turističke ponude na domaćem i međunarodnom tržištu, Tuzlanski kanton kao destinacija mora pronaći način da se razlikuje od konkurencije, što se postiže segmentiranjem tržišta. Segmentiranje turističkog tržišta omogućava da se destinacija usmjeri na razvijanje instrumenata marketing miksa koji su najpovoljnije za Tuzlanski kanton. Pri tome se moraju uzeti u obzir specifične osobine Tuzlanskog kantona i njegove konkurencije, koje će se prikazati u SWOT analizi. Na ovaj način će se definisati komparativna prednost destinacije Tuzlanskog kantona, što će služiti kao osnova za proces brendiranja Tuzlanskog kantona i turističke ponude TK.

Tabela 23. Sažetak osnove za segmentaciju turističkog tržišta

Koji turistički proizvodi/usluge se kupuju	Cijena Prodajna mjesta Osobine turističkog proizvoda/usluge Geografski položaj
Ko kupuje	Demografija Socio-ekonomska obilježja Vjernost brendu Jaki/povremeni korisnici Obilježja ličnosti, stil života
Zašto	Korist Stavovi Percepcije Preferencije

Izvor: prilagođeno iz McDonald M, Marketinški planovi: kako ih pripremati, kako ih koristiti, Masmedia, Zagreb, 2004. str. 150

Pravilna segmentacija tržišta je ključna ne samo za formulisanje marketing ciljeva i strategija, nego i za prepoznavanje relevantnih konkurenata i određivanje tržišnog udjela i tržišnog rasta. Na osnovu analize rezultata istraživanja ustanovljeno je da relativni tržišni udio Tuzlanskog kantona kao destinacije iznosi cca 2% od ukupne turističke potražnje u FBiH te da relativan udio turista FBiH, koji su došli i noćili u TK ima neznatan rast 2021. godine u odnosu na 2018. godinu i iznosi 2,21% odnosno 2,12%, ali i da je došlo do pada turističke potrošnje u odnosu na 2019. godinu. Ovu analizu statističkih podataka o turistima u Tuzlanskom kantonu i FBiH je potrebno dopuniti primarnim istraživanjem, kako bi dobili osnovu za segmentiranje turističkog tržišta Tuzlanskog kantona. Pri tome se mora analizirati privlačnost pojedinih tržišnih segmenata, ali i strateški ciljevi TK i JLS, kao i sposobnost destinacije da zadovolji potrebe i želje turista. Kreiranje ponude vrijednosti za turiste može se prikazati u nekoliko podprocesa, kao na slici.

Slika 14. Određivanje marketing zadataka destinacije Tuzlanskog kantona

Izvor: prilagođeno iz McDonald M, *Marketinški planovi: kako ih pripremati, kako ih koristiti*, Masmedia, Zagreb, 2004. str.278

Nakon odabira segmenata turističkog tržišta potrebno je odrediti ponudu vrijednosti za turiste, ali i vrijednosti koje se očekuju od određenih turističkih segmenata. To uključuje definisanje marketing ciljeva kao što su: povećanje tržišnog udjela, tržišni rast, povećanje potražnje za turističkim proizvodima/uslugama TK, duži boravak turista na području TK etc.

Definisanje vrijednosti destinacije Tuzlanskog kantona za postojeće i potencijalne turiste se može posmatrati kao 4C: troškovi (cost), pogodnost (convenience), komunikacije (communications), te potrebe i želje turista (consumer wants and needs). Na ovaj način se marketing instrumenti destinacije prevode u ono do čega je turistima stalo. Umjesto turističkih proizvoda/usluga razmatramo „želje i potrebe turista“ koje isti zadovoljavaju. Turiste također zanima njihov ukupan „trošak“ koji će imati tokom putovanja do destinacije i boravka u destinaciji, a ne samo istaknuta cijena turističkog proizvoda/usluge. Potom, jako je važna „pogodnost“ kupovine turističkih proizvoda/usluga koja zavisi od toga koliko će turistička ponuda TK biti dostupna putem kanala distribucije. Promocija treba da bude dvosmjerna „komunikacija“ u kojoj turisti iznose svoje potrebe i želje i upoznaju se sa turističkom ponudom TK.

Nakon toga slijedi definisanje marketing strategije: kako isporučiti i komunicirati vrijednost turistima. Pri tome je prethodno navedene elemente potrebno posmatrati integrisano, jer su međusobno zavisni jedni od drugih. Konačno je potrebno napraviti procjenu očekivanih rezultata marketing strategija u smislu troškova za destinaciju TK i uticaja cijene/vrijednosti na prodaju turističkih proizvoda/usluga.

2.9. Ljudski resursi u turizmu Tuzlanskog kantona

Ljudski resursi u relevantnim strateškim dokumentima Tuzlanskog kantona i Federacije Bosne i Hercegovine

Turizam je od izrazitog značaja za društveno-ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine (BiH) s obzirom da generira čitav niz ekonomskih i društvenih funkcija koje se ostvaruju na turističkom tržištu i doprinose otvaranju novih radnih mjesta, povećanju bruto društvenog proizvoda i ukupnog društvenog blagostanja. Specifičnost turizma u odnosu nadruge djelatnosti jeste ta da ljudi nisu zamjenjivi tehnologijom, iako u svijetu već možemo vidjeti razvoj i primjenu robota koji rade u hotelima, u Japanu primjerice. Međutim, razvoj turizma nije moguć bez obrazovanih i kompetentnih ljudskih resursa, koji čak mogu činiti razliku u postizanju konkurentnosti neke regije.

Čitav niz trendova je evidentan u turizmu, globalno, što ima utjecaj na predviđanje potrebnih vještina ljudskih resursa u turizmu, poput:

- akcenat na održivom razvoju turizma i utjecaju na okoliš
- sve veći broj “novih turista” i “uradi sam” putnika sa interesima za autentičnim iskustvima tokom putovanja
- rastuća tražnja za netradicionalnim turističkim destinacijama
- sve veća povezanost turizma i zdravlja, turizma i sporta

- rastući utjecaj tehnologija na turizam
- demografske promjene
- promjene u provođenju slobodnog vremena

Ljudski resursi se smatraju najznačajnim potencijalom, ali u isto vrijeme i najskupljim resursom kojim organizacije raspolažu. Ljudski potencijali uključuju vještine, sposobnosti i kompetencije, zahtjevaju kontinuiran razvoj i ulaganje i ono supo čemu se organizacije razlikuju, i što im generira konkurentsku prednost na tržištu.

Iako je turizam specifičan sektor i sektor u kojem su česte i dinamične promjene i pojava novih trendova, on zahtijeva usvajanje specifičnih znanja, alii dalje se ne smiju zanemariti osnovna znanja i vještine koje su važne za turistički sektor: poznavanje stranih jezika, znanja iz poduzetništva, znanja iz menadžmenta i marketinga, upravljanja turističkom destinacijom itd. UNWTO ističe mjesto turizma u "Agendi za održiv razvoj 2030", posebno se osvrćući na poziciju turizma u okviru Razvojnog cilja 4 -Kvalitetno obrazovanje. Radna snaga koja je dobro obučena i posjeduje adekvatne vještine ključna je za razvoj turizma. Turistički sektor može pokrenuti inicijative za investiranje u obrazovanje i vokacione treninge te pomoći u postizanju mobilnosti radne snage, kao i promoviranju inkluzivnosti, vrijednosti kulture tolerancije, mira itd. (UN WTO, 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://www.unwto.org/tourism-in-2030-agenda>).

Tuzlanski kanton (TK) odlikuje se značajnim turističkim potencijalima, koji se temelje na bogatom kulturno-historijskom nasljeđu, prirodnim bogatstvima, potencijalima za razvoj zdravstvenog i sportskog turizma i sl. No, ti potencijali su nedovoljno iskorišteni je potreban sveobuhvatan, integriran strateški pristup razvoju turizma na području ovog kantona. Ovo se posebno odnosi na pitanje upravljanja ljudskim resursima u turizmu, ukoliko se žele ostvariti ciljevi definirani strateškim razvojnim dokumentima u TK.

U "Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona 2021-2027" detaljno je provedena analiza stanja u oblasti turizma definirani ciljevi i mjere koje treba ispuniti do 2027.godine. U ovom dokumentu su identificirani potencijali razvoja turizma na području TK, koji se oslanjaju na postojanje Međunarodnog aerodroma Tuzla, a podrazumijevaju razvoj zdravstvenog turizma, sportskog turizma, ruralnog turizma, agroturizma i kulturnog turizma. Također, jasno su identificirane i prepreke razvoju turizma u TK, koje pored nedovoljno razvijene infrastrukture uključuju i nedovoljno razvijena znanja, kompetencije i vještine za upravljanje razvojem turizma, ali i upravljanje turističkim preduzećima, kao i kompetencije vezane za profesije u oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva. U okviru ove strategije definiran je prioritet 1.3. *Poticaj razvoju održivog turizma u Tuzlanskom kantonu*, gdje je kao jedna od mjera identificirana *Mjera 1.3.4. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu Tuzlanskog kantona*, a koja bi se ostvarila kroz sljedeće aktivnosti:

- *kontinuiranu edukaciju, u cilju podizanja znanja i vještina trajno i povremeno zaposlenih turističkih radnika na području TK, i*
- *jačanje kapaciteta turističkih radnika na području TK o destinacijskom menadžmentu kroz saradnju s visokoškolskim ustanovama, srednjim i strukovnom školama (nastavni kurikulumi, obuke, savjetovanja, razmjene i sl.).*

Federalno ministarstvo okoliša i turizma je u 2021.godini u saradnji sa USAID-om pripremilo nacrt „Strategije razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine 2022-2027“, u kojoj je identificiran *Strateški cilj 3 - Razvoj ljudskih resursa svjetske klase*. Ljudske resurse u turizmu u Federaciji BiH karakteriše:

- koncentracija turističke radne snage oko istaknutijih turističkih destinacija,
- sezonalni utjecaj na potražnju za zaposlenicima i
- migracije radne snage.

U pomenutom dokumentu se navodi da je rješavanje problema nedostatka ljudskih resursa i vještina ključno pitanje sa kojim se danas suočava turistički sektor u Federaciji BiH te da će privlačenje novih kadrova u ovaj sektor zahtijevati značajne napore i promjene kako bi se kreiralo kompetitivno radno okruženje atraktivno za kvalificirane radnike. Prema analizi predstavljenoj u ovom dokumentu, TK učestvuje sa ca 13% u ukupnoj radnoj snazi u oblasti turizma u Federaciji BiH (prednjači Kanton Sarajevo, KS). Također, predviđa se da će se do 2023.godine ukupan broj potrebnih radnika u turizmu u Federaciji BiH vratiti na predpandemijski nivo, s tim da se predviđa nedostatak od ca 20% radnika na tržištu rada u ovoj oblasti (4.026 zaposlena), a da će u periodu 2024-2027. ukupan broj radnika u turizmu povećati za još 8.184 zaposlena, odnosno za ukupno 12.210 radnika. Ključno će biti obezbijediti im adekvatno obrazovanje i obuku u oblasti turizma i ugostiteljstva. Stoga se u ovom dokumentu preporučuje povećanje broja učenika, studenata i polaznika obrazovnih programa iz oblasti turizma u periodu do 2027. godine, i to: ukupno povećanja učenika u srednjim školama u ovoj oblasti za 1.200, broja studenata na univerzitetima za 600 te polaznika u centrima za obrazovanje za 690. Ujedno, predviđa se potreba za zapošljavanjem i obukom 4.000 zaposlenih na radnom mjestu te 750 novih zaposlenika na rukovodećim pozicijama.

2.9.1. Struktura turističke industrije i broj zaposlenika u turističkom sektoru

Kako bi se adekvatno identificirale potrebe turističkog sektora vezane za razvoj ljudskih resursa, te ključni nedostaci, ali i potrebne aktivnosti na ovom području, u nastavku će biti prezentirana analiza ključnih pokazatelja stanja u oblasti ljudskih resursa u turizmu na području Tuzlanskog kantona.

Poslovni subjekti u području turizma

Ukupan broj registriranih poslovnih subjekata u sektoru ugostiteljstva, hotelijerstva i turizma (KD I) zaključno sa 31.12.2021. godine, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, prikazan je u Tabeli 24.

Tabela 24. Registrovani poslovni subjekti KD I u TK

OPĆINA	PRAVNO LICE	JEDINICE U SASTAVU	OBRT
BANOVIĆI	3	12	93
ČELIĆ	2	3	29
DOBOJ ISTOK	1	3	27
GRAČANICA	9	28	181
TUZLA	92	144	530
GRADAČAC	14	47	180
KALESIJA	9	24	82
KLADANJ	3	7	67
LUKAVAC	15	24	190
SAPNA	3	3	18
SREBRENİK	18	46	102

TEOČAK	-	2	12
ŽIVINICE	18	39	170
UKUPNO	187	382	1681

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Kao što se može vidjeti iz tabele 24 najveći broj registriranih privrednih subjekata iz oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva na području TK je u Gradu Tuzla, potom Gradačcu, Gračanici i Lukavcu. Ukupan broj zaposlenih u ovim privrednim subjektima u periodu 2017-2021. godine, prema dostupnim podacima Federalnog zavoda za statistiku, prikazan je u tabeli 25.

Takođe, evidentno je da je izuzetno veliki broj turističkih preduzeća zapravo registrirano kao obrt, što je posljedica toga da se uglavnom radi o ugostiteljskim objektima, ali i drugim djelatnostima u oblasti turizma. Trenutno nisu dostupne statističke informacije o tome koliki je broj zaposlenih lica po vrstama registriranih biznisa, niti koliki je prosječan broj zaposlenih po vrsti registriranog biznisa (privrednog društva, poslovne jedinice i obrta).

Zaposlenost i zarada u poslovnim subjektima koji djeluju u području turizma

Jedan od ključnih elemenata analiza ljudskih resursa u turizmu je analiza zaposlenosti i nivoa zarada u ovom sektoru, posebno ako se ima na umu nastojanje za povećanjem zaposlenosti u ovom sektoru, prilagodba obrazovnog sistema potrebama turističkog sektora i poslodavaca, te promoviraju zanimanja u turizmu kao poželjna zanimanja sa uspješnom karijerom, posebno za mlade kadrove.

Tabela 25. Broj zaposlenih u KD I u Federaciji BiH, TK i KS

	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Federacija BiH	24.754	26.237	27.414	24.473	24.679
TK	3.093	3.340	3.420	3.158	3.358
KS	8.226	8.807	9.336	7.937	7.764

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Iz Tabele 25 jasno se može vidjeti gdje se TK nalazi u odnosu na KS, koji je najrazvijeniji kanton kada je u pitanju sektor turizma, što se ogleda i u skoro tri puta većem broju zaposlenih u ovom sektoru, uprkos činjenici da ova dva kantona po veličini nisu toliko različita. Također, evidentno je da TK prati trend kretanja broja zaposlenih u Federaciji BiH (rast do 2019. godine, pad u 2020. godini zbog pandemije i rast u 2021. godini), dok je u KS broj zaposlenih u turizmu u 2021. godini nešto niži u odnosu na 2020. godinu.

Iz prikazanih podataka evidentan je pad broja zaposlenih u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu, koje su okarakterisane kao pandemijske godine, odnosno period u kojem su donesene restriktivne zdravstvene mjere najviše pogodile upravo turistički sektor. Tokom 2021. godine evidentan je blagi oporavak turističkog sektora kao rezultat vakcinacije stanovništva i popuštanja restriktivnih zdravstvenih mjera. Međutim, na broj zaposlenih u turizmu je pored pandemije korona virusa COVID-19 utjecao i sve intenzivniji odlazak mladih sa ovog područja, kao i visokokvalificiranih osoba koje nisu mogle pronaći zaposlenje u svojoj struci te su privremeno bile zaposlene u oblasti ugostiteljstva (dominantno). Prema podacima Zavoda za zapošljavanje TK, jedan od najvećih problema u ugostiteljstvu i hotelijerstvu jeste taj da određene poslove obavljaju pojedinci sa drugim kvalifikacijama koje nisu iz oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva. S jedne strane se nedostatak

kadra na taj način u ovom sektoru rješava, no, bez adekvatnih programa preškolovanja i doškolovanja neće se moći postići planirani strateški ciljevi.

Tabela 26 sadrži podatke o prosječnom broju zaposlenih i prosječnoj neto plati u u sektoru ugostiteljstva, hotelijerstva i turizma TK u 2019. i 2020. godini.

Tabela 26. Prosječan broj zaposlenih i prosječna neto plata u KD I u TK

Pokazatelji	2019.	2020.
Prosječan broj zaposlenih	3.420	3.158
Prosječna neto plata (uKM)	511	527

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Prema podacima prikazanim u tabeli 26, evidentan je pad prosječnog broja zaposlenih u oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva TK u 2020. godini, što je posljedica jakog utjecaja pandemije na ovaj sektor. Restriktivne zdravstvene mjere s početka krize imale su za rezultat lockdown, potpuno ograničavanje putovanja, broja gostiju u objektima, skraćeno radno vrijeme i sl., što se odrazilo i na smanjenje broja registriranih privrednih subjekata, a posljedično i broja radnih mjesta i zaposlenih u ovom sektoru.

Pored toga, evidentan je i porast prosječne neto plate u oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva u TK u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu. Iako bi bilo za očekivati da će pandemijska kriza utjecati na smanjenje prosječnih primanja u ovom sektoru, statistički pokazatelji upućuju na povećanje prosječne neto plate sa 511 KM na 527 KM u 2020. godini. Ovo se može objasniti, s jedne strane, potporama vlasti ovom sektoru s ciljem održavanja zaposlenosti u vremenu pandemije, ali još više je to posljedica povećanja plata u ovom sektoru zbog odlaska radne snage u inostranstvo i nemogućnosti popunjavanja radnih mjesta uz postojeća lična primanja, s druge strane. Međutim, i ovaj pokazatelj treba uzeti sa rezervom s obzirom na prisutnost „sive ekonomije“, te činjenice da su radnici često formalno prijavljeni na minimalnu platu, a da se jedan dio dohotka isplaćuje gotovinski.

Tabela 27 sadrži podatke o ukupnom prosječnom broju zaposlenih u turističkim preduzećima TK, prema šifri djelatnosti 79 (putničke agencije, organizatori putovanja, turoperatori i ostale rezervacijske djelatnosti u vezi sa njima), u periodu 2019-2022. godine.

Tabela 27. Podaci o broju zaposlenih u turističkim preduzećima prema šifri djelatnosti 79

Opšti podaci	Industrijska grana u odabranoj administrativnoj jedinici		
	2019	2020	2021
Broj kompanija	18	17	16
Ukupan broj zaposlenih	45	39	31
Prosječan broj zaposlenih	2	2	2

Iako je prosječni broj zaposlenih ostao nepromijenjen, s pandemijom je došlo do smanjenja broja turističkih preduzeća u TK, kao i ukupnog broja zaposlenih (s 18 na 16 i 45 na 31, respektivno). U tabeli 28 su dati nominalni i realni indeksi neto plate u KD I za period 2017-2021. godina.

Tabela 28. Nominalni i realni indeksi neto plate

	2017/2016.	2018/2017.	2019/2018.	2020/2019.	2021/2020.
Nominalni indeksi neto plate	104,1	101,1	101,7	95,6	105,6
Realni indeksi neto plate	102,4	99,5	101,1	96,5	103,4

Izvor podataka: Federalni zavod za statistiku, Tržište rada (zaposlenost, plata i troškovi rada), SB. 346, Sarajevo, 2022.

Analiza nominalnog i realnog indeksa neto plate ukazuje na pad plata u ovom sektoru u vrijeme trajanja pandemije korona virusa, kao i porast plata u 2021. godini u odnosu na 2020. godinu. Međutim, bez obzira na evidentan porast prosječne plate u turističkom sektoru, ta primanja nisu dovoljna da bi se mogli značajnije privući kvalificirani kadrovi sa specijalističkim znanjima i kompetencijama, niti se zaposlenje u sektoru turizma može promovirati kao poželjno ukoliko se prosječna plata zadrži na ovom nivou. Shodno tome, neće biti moguće ostvariti ni strateške ciljeve definirane strateškim dokumentima na nivou TK i Federacije BiH.

Turistički sektor u TK susreće se sa kontinuiranim i mnogobrojnim problemima na polju upravljanja ljudskim resursima (ovi problemi najčešće se tiču apsentizma i visokog stepena fluktuacije zaposlenika, nedovoljne motiviranosti za kvalitetno obavljanje posla, troškova vezanih za selekcijske intervjue i uvođenje u posao i dr.). Sve navedeno rezultira nezadovoljstvom korisnika turističke usluge.

Realizacija strateških ciljeva zavisi od stručnosti i kompetencija ljudskih resursa u oblasti turizma. Otuda je ulaganje u obrazovanje i usavršavanje ljudskih resursa koji će biti direktno ili indirektno uključeni u procese u turizmu veoma značajno. Razvijanje i implementiranje edukativnih programa cjeloživotnog učenja kojima će biti obuhvaćeni ključni akteri turizma ima veoma veliki značaj na afirmaciju turističkih potencijala na području TK.

Potreba za razvojem i implementacijom programa cjeloživotnog obrazovanja, kao i afirmacija turizma, ruralnog razvoja, održivog razvoja i podizanje ekološke svijesti prepoznati su kao značajni strateški ciljevi razvoja Tuzlanskog kantona, koji su bili involvirani u „Strategiju razvoja Tuzlanskog kantona za period 2016-2020. godina“, kao i dokument „Strategija razvoja Tuzlanskog kantona 2021-2027. godina“. Uočene su slabosti u nivou educiranosti aktera koji igraju posebnu ulogu na polju afirmacije eko, ruralnog i održivog razvoja, kao i razvoja turizma općenito. Posebno se to odnosi na uočenu potrebu za razvojem komunikacijskih i prezentacijskih kompetencija i vještina turističkih vodiča, zaposlenika turističkih i putničkih agencija te zaposlenika u hotelskim i ugostiteljskim preduzećima koji svoju ponudu i uslugu temelje na tipičnim bosanskohercegovačkim proizvodima. Razvoj i realizacija edukativnih programa (on-site, on-line i/ili hibridnih) na ovom planu uveliko bi doprinijeli razvoju turizma na području TK.

Prema Zakonu o turističko-ugostiteljskoj djelatnosti Federaciji BiH, turistički vodiči i voditelji turističkih agencija polažu stručni ispit, koji između ostalog, obuhvata i testiranje znanja i vještina na polju interpersonalne i interkulturalne komunikacije. Međutim, praksa pokazuje da postoji potreba za realizacijom dodatnih edukativnih programa na ovom području.

Analizom stanja utvrđeno je takođe da postoji potreba za izmjenama postojeće zakonske i podzakonske regulative koja se odnose na zanimanja u turizmu. Posebno se to odnosi na izmjene Klasifikacije zanimanja u FBiH, koja ne prepoznaje sve akademske i stručne kvalifikacije koje se stiču na obrazovnim institucijama u TK. Prema trenutnoj nomenklaturi zanimanja, zanimanja iz područja turizma i ugostiteljstva su:

Tabela 29. Nomenklatura zanimanja iz područja turizma i ugostiteljstva

Šifra zanimanja	Naziv zanimanja
5132.001	Barmen
5120.003	Kuhar
7521.002	Kuhar ribe
5120.004	Kuhar specijaliteta
9112.003	Kuhinjski pomoćnik
9411.001	Kuhar brze hrane
5131.003	Pomoćni konobar
5120.007	Pomoćni kuhar
9412.001	Pomoćni ugostiteljski radnik
4221.006	Pomoćnik u kuhinji
4221.006	Turistički animator
5111.004	Turistički pratioci
5113.009	Turistički vodič
3119.056	Turističko hotelski tehničar
2631.027	Turizmolog
2631.013	Ekonomista turizmolog
5152.001	Hotelska domaćica/domaćin
9621.002	Hotelski nosač
5151.005	Hotelski poslovođa
4224.001	Hotelski recepcionar

Evidentno je da u postojećoj nomenklaturi nedostaje zanimanje, npr. Menadžer u turizmu, što je kvalifikacija koja se stiče završetkom studija „Menadžment u turizmu“ na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Tuzli.

Na listi deficitarnih zanimanja u Tuzlanskom kantonu za školsku godinu 2020/2021. se iz područja turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva nalazi samo zanimanje „Kuhar“, te je prema odluci Ministarstva obrazovanja i nauke TK br. 10/1-34-019740-1/20 za 4 učenika, koji se obrazuju za to zanimanje, odobreno stipendiranje u navedenoj školskoj godini. S obzirom na razvojni potencijal turizma u TK, ukoliko se želi osigurati trajna kadrovska osnova za održivi razvoj turizma, biće neophodno stipendirati veći broj učenika i veći broj zanimanja iz područja turizma.

Nezaposleni kadrovi sa kvalifikacijama iz turizma

Prema podacima Zavoda za zapošljavanje TK evidentno je da, uprkos potrebi za kadrovima u turističkim privrednim subjektima, te izraženom deficitu kadra (posebno ekspertnog), na evidenciji Zavoda za zapošljavanje je evidentiran značajan broj nezaposlenih lica različitih zanimanja iz oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva. Pregled trenutno nezaposlenih osoba sa određenim zanimanjima po općinama TK dat je u tabeli 30.

Tabela 30. Broj nezaposlenih kadrova sa kvalifikacijama iz turizma po općinama u TK

OPĆINA	Konobar	Recepcionar	Profesor ugostiteljstva i turizma	Turistički animator	Turistički pratioci	Ugostiteljska domaćica	Turistički vodiči	Ugostiteljski poslovođa
BANOVIĆI	14	2	-	3	-	-	10	1
ČELIĆ	4	-	-	-	-	1	1	-
DOBOJ ISTOK	8	-	-	8	-	1	-	-
GRAČANICA	28	-	-	64	-	-	-	-

TUZLA	131	2	-	173	1	1	12	5
GRADAČAC	25	1	-	4	-	-	2	1
KALESIJA	21	1	1	10	-	-	5	6
KLADANJ	16	-	-	11	-	-	-	-
LUKAVAC	59	-	1	102	-	1	-	4
SAPNA	3	-	-	-	-	-	-	-
SREBRENİK	77	1	-	12	1	-	4	1
TEOČAK	2	-	-	-	-	-	1	-
ŽIVINICE	36	-	-	36	1	-	10	3

Izvor: Zavod za zapošljavanje TK, zaključno sa 01.07.2022.godine

Statistički podaci iz tabele 30 ukazuju na to da je najveći broj nezaposlenih osoba sa ovim zanimanjima u gradovima Tuzla, Lukavac i Gračanica. Kompariramo li navedene podatke sa „Procjenom i prognozom potreba ljudskih resursa u turizmu za period od 2021. do 2027. godine“ koju je izradio USAID sa Federalnim ministarstvom okoliša i turizma te procjenom da će u TK do 2027. godine biti potrebno ca 16.000 novih zaposlenih u turizmu, evidentno je da će biti neophodno uskladiti obrazovni sistem u TK sa potrebama poslodavaca u turističkom sektoru, te unaprijediti komunikaciju i saradnju ovih institucija.

Turistički sektor u TK je posebno bio pogođen pandemijom uzrokovanom COVID19 virusom. Prema podacima Turističke zajednice TK, koje je provelo istraživanje „Analiza stanja turističko-ugostiteljske djelatnosti na području TK u uslovima krize izazvane pandemijom virusa COVID19“, preko 50% turističkih preduzeća u TK je pretrpilo otkazivanje rezervacija do 100%. Naime, 78% ispitanih je imalo pad prihoda do 100%, 48% ispitanika je bilo primorano smanjiti plate zaposlenicima, a 67% ispitanika je izjavilo da će biti primorani otpustiti radnike. Prema tome, evidentno je da je pandemija ima značajan utjecaj i na zaposlenost u turističkom sektoru, ali i na nivo primanja zaposlenika u ovom sektoru. Kompariramo li ove podatke sa prezentiranim predviđanjima o potrebi kadrova u ovom sektoru u narednim godinama, evidentno je da će biti potrebne značajne mjere podrške turističkim preduzećima s ciljem otvaranja novih radnih mjesta i zapošljavanja novih kvalificiranih kadrova.

Analiza stanja u srednjoškolskom i visokom obrazovanju u kontekstu turizma

Obrazovanje je ključni faktor razvoja turizma, a intelektualni kapital se smatra krucijanim faktorom razvoja turističkih preduzeća, posebno ako se uzme u obzir važnost intelektualnog kapitala za konkurentsku prednost preduzeća. Obrazovni sistem igra ključnu ulogu za razvoj pojedinca, njegovih znanja, vještina, ali i za zapošljivost kadra nakon okončanja obrazovanja na određenom stepenu. Stoga je neophodno pratiti tržište i potrebe sektora, te kreirati obrazovne programe sa obrazovnim ishodima koji odgovaraju potrebama turističkog sektora. U nastavku će biti prezentirani ključni podaci o srednjoškolskom i visokom obrazovanju kadrova iz oblasti turizma u Tuzlanskom kantonu.

Za srednjoškolske programe iz oblasti turizma i hotelijerstva, posmatrano u odnosu na druge škole (posebno medicinske) kontinuirano opada interes. Pregled broja upisanih i svršenih učenika srednjih škola u zanimanjima iz oblasti turizma i ugostiteljstva dat je u tabeli 31.

Tabela 31. Pregled upisanih i završenih učenika srednjih škola iz oblasti turizma i ugostiteljstva

Stručna zvanja/zanimanja		2018./2019.	2019./2020.	2020./2021.	2021./2022.
Upisano	Turistički tehničar	22	8	8	26
	Kuhar	90	107	47	69

	Konobar	0	0	0	0
Završilo	Turistički tehničar	25	36	15	21
	Kuhar	71	39	84	97
	Konobar	0	4	0	0

Izvor: Ministarstvo obrazovanja i nauke TK

Iz prezentiranih podataka je evidentno da je jako mali broj upisanih srednjoškolaca u nastavne planove i programe koji su iz turizma i hotelijerstva. Posebno je to vidljivo za zanimanje „Konobar“ gdje u protekle četiri godine nije upisan niti jedan učenik. Ovakvo stanje sa upisom može biti posljedica praćenja stanja evidentiranih nezaposlenih osoba sa tim zanimanjem što kasnije utiče na upisnu politiku koje donosi nadležno ministarstvo. Takav pristup, iako donekle opravdan, ipak zbog određenih nedostataka i u praćenju stvarnog stanja u realnom sektoru može dovesti do pojave deficita određenog profila zanimanja uzimajući u obzir sezonalni utjecaj na stanje zaposlenosti, migracije stanovništva i druge demografske trendove. Ovakvo stanje je dobrim dijelom uzrokovano i činjenicom da više nisu na snazi zakonske odredbe da za obavljanje poslova konobara osobe trebaju imati odgovarajuće obrazovanje. Takvo stanje odrazilo se i na kvalitet usluga koje se nude u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva, i proizvelo nezadovoljstvo ugostitelja ponudom tih kadrova, te situacijom u kojoj osobe sa raznim kvalifikacijama obavljaju te poslove, što ima izravan (često negativan) utjecaj na kvalitet usluga koje se pružaju.

Kada je u pitanju visokoškolsko obrazovanje u oblasti turizma u TK, treba istaći da su od 2018. godine na Univerzitetu u Tuzli pokrenuta dva studijska programa iz oblasti turizma, i to Menadžment u turizmu na Ekonomskom fakultetu i Turizmologija na Prirodno-matematičkom fakultetu. Pregled broja studenata upisanih na ove studijske programe dat je u tabeli 32.

Tabela 32. Broj upisanih studenata na studijske programe iz turizma

Studijski program	2018/2019.	2019/2020.	2020/2021.	2021/2022.
Menadžment u turizmu (EF)	22	22	24	18
Turizmologija (PMF)	16	17	10	6

Izvor: Univerzitet u Tuzli

Oba studijska programa se sufinansiraju iz Budžeta TK, što ukazuje na činjenicu da je prepoznat značaj ovih programa za razvoj TK. Međutim, prema onome što je evidentno kada je u pitanju upis na ove studijske programe, ovaj broj kadrova neće biti ni približno dovoljan da bi se zadovoljila potreba za budućim visokoobrazovnim rukovodećim kadrovima u turizmu u TK.

S obzirom da su navedeni studijski programi u trajanju od tri odnosno četiri godine, a da su prvi puta pokrenuti 2018. godine, tek u akademskoj 2020/21. godini prvi studenti su diplomirali na ovim studijskim programima. Ukupan broj diplomanata na ova dva studijska programa da je u tabeli 33.

Tabela 33. Broj diplomiranih studenata na studijskim programima iz turizma

Studijski program	2018/2019.	2019/2020.	2020/2021.	2021/2022.
-------------------	------------	------------	------------	------------

Menadžment u turizmu (EF)	-	-	6	3
Turizmologija(PMF)	-	-	-	4

Izvor: Univerzitet u Tuzli

Da bi se do 2027.godine povećao broj diplomanata na ovim programima, potrebno je povećati upis studenata na ove programe i to kroz aktivnosti vezane za finansijsku podršku od strane univerziteta i osnivača, promotivne aktivnosti, unaprjeđenje kvalitete studijskih programa i jačanje saradnje između fakulteta i poslodavaca u sektoru turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva.

2.9.2. Ponuda i potražnja za ljudskim resursima-analiza nedostataka

Na temelju prezentiranih dostupnih statističkih podataka, evidentno je da je u Tuzlanskom kantonu prisutan deficit kompetentnih kadrova koji su potrebni turističkom sektoru. Iako postoji iskazana potreba poslodavaca u ovom sektoru za kvalificiranim kadrovima, posebno se tu misli na kadrove sa srednjoškolskim kompetencijama za djelatnosti ugostiteljstva i hotelijerstva, traženi su i visokokvalificirani radnici potrebni na menadžerskim pozicijama u oblasti hotelijerstva, menadžmenta turističkim destinacijama, kao i nadležnim organima javne uprave i JLS.

Analiziramo li podatke vezane za upis učenika i studenata u programe formalnog obrazovanja iz oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva, evidentan je kontinuirani pad broja upisanih studenata i učenika protekle tri godine. Posebno je taj pad vidljiv nakon 2020. i 2021. godine kada je ovaj sektor značajnije pogođen krizom uzrokovanom COVID19 pandemijom. Posljedice ove pandemije su i u medijima prenošene kontinuirano, te su informacije o zatvaranjima biznisa, otpuštanjima radnika i smanjenjima plata, te nedostatku finansijske podrške od strane vladajućih struktura prepravile javni medijski prostor. Ove informacije uticale su i na odluku o upisu učenika i studenata u formalne programe obrazovanja na 5. i 6. nivou obrazovanja (u skladu sa nacionalnim kvalifikacijskim okvirom).

Dakle, posmatramo li dostupne informacije o upisu u obrazovna programe, te identificirane potrebe poslodavaca, kao i projekcije sačinjene u strateškim razvojnim dokumentima za turizam u FBiH, evidentno je postojanje jaza (engl.gap) između ponude i potražnje kvalificiranih kadrova u oblasti turizma na svim nivoima obrazovanja. Pored toga, postoji diskrepanca i u očekivanim znanjima i kompetencijama ponuđenih kadrova i potreba turističkog sektora. Ovakvo stanje posljedica je nepostojanja sistemskog pristupa praćenja promjena u turizmu, zastarjelosti nastavnih planova i programa, nedostatku saradnje između poslodavaca u turizmu i obrazovnih institucija i drugih stakeholdera posebno u procesu kreiranja obrazovnih programa, te neadekvatne upisne politike za srednje obrazovanje. Dostupni podaci ukazuju na potrebu uvođenja novih zanimanja u turizmu (npr. hotelsko-turistički tehničari, turističko-hotelijerski komercijalist itd.), te razvoj programa cjeloživotnog obrazovanja za specijalizirana zanimanja u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu (npr. sommelier, voditelj odjela hrane i pića, barmen i dr.).

Poseban problem za turistički sektor predstavlja izražena fluktuacija kadrova u ovoj oblasti, koja je i pod sezonalnim utjecajem, ali i pod utjecajem demografskih trendova koji sve više utiču na privredu i sve sektore u Tuzlanskom kantonu. Da bi se riješio taj problem, neophodno je, prije svega da se bolje upravlja ponudom kadrova, ali i da turistička preduzeća cijene i prepoznaju kvalitetne i odane

zaposlenike, te upravljanju zadovoljstvom zaposlenika kako bi podstakli predanost preduzeću i razviji osjećaj pripadnosti, a samim time i bili produktivniji i duže se zadržali u tom preduzeću. Određene poteškoće zaposlenima u turizmu (npr. turistički vodiči) stvaraju i loša zakonska rješenja (npr. registracija obrta) koje je neophodno mijenjati kako bi se stvorio poticajan ambijent za razvoj turizma.

Međutim, nijedna od ovih mjera neće dati značajnije uspjehe ukoliko se ne povećaju primanja zaposlenih u turizmu, što treba biti dugoročni cilj vlasti i turističkih preduzeća, kako bi se povećala atraktivnost tih zanimanja. Poboljšanja zapošljivost kadrova u turizmu, uz adekvatna primanja će doprinjeti povećanju interesa za obrazovanje u oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva. Različiti su načini kako se to može postići, a obuhvataju: podsticajne mjere vlasti za turistički sektor (subvencije plata, prilagođena poreska politika i slično), povećanje primanja od strane poslodavaca, programe stipendiranja učenika i studenata od strane poslodavaca u turizmu i druge mjere.

Razvoj ljudskih resursa u oblasti turizma temeljen na kompetencijama

S obzirom da se promjene u našem društvu u ekonomiji dešavaju brzo, obrazovne institucije nisu uvijek sposobne dovoljno brzo reagirati na te promjene. S druge strane, te promjene zahtijevaju i kontinuirano prilagođavanje što može podrazumijevati da znanja i vještine koje se stiču danas jednostavno zastarijevaju i kontinuirano se moraju nadograđivati i aktualizirati. Danas se u modernim društvima razlikuju tri oblika obrazovanja: formalno, neformalno i informalno obrazovanje.

Formalno obrazovanje je određeno propisima i zakonima, i podrazumijeva sistem redovnog obrazovanja koje se provodi u obrazovnim institucijama u skladu sa licenciranim programima i uz nadzor nadležnog ministarstva. Neformalno obrazovanje podrazumijeva sticanje znanja i vještina izvan formalnog sistema obrazovanja, kroz licencirane programe za razvoj određenih praktičnih znanja i vještina. Informalno obrazovanje podrazumijeva učenje koje se događa kroz svakodnevne situacije u kojima se pojedinac nalazi i koje utiču na njegove stavove, vrijednosti, znanja i vještine.

Da bi se "uhvatio korak" sa kontinuiranim promjenama, potrebno je razviti odgovarajući model sticanja znanja i vještina za kadrove u turističkom sektoru. Da bi se mogao razviti takav model, neophodno je definirati obrazovne potrebe i razvojne ciljeve za sektor turizma. U Tuzlanskom kantonu je neophodno uskladiti srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje sa potrebama turističkog sektora, kako bi se obezbijedila pretpostavka za razvoj visokokvalificiranih kadrova u ovoj oblasti. Pri tome je potrebno razlikovati razvoj kadrova za čije zaposlenje su dovoljne kompetencije srednjoškolskog obrazovanja, i razvoj visokoobrazovnih kadrova čije obrazovanje za potrebe turizma je, prvenstveno, interdisciplinarno. Razvoj modela obrazovanja za potrebe razvoja turizma u TK, podrazumijeva razvoj ciljanih programa za obrazovanje budućih novih kadrova u turizmu, te razvoj programa za unaprijeđenje kompetencija postojećih kadrova u turizmu u ovom kantonu, te certificiranje rukovodećih kadrova iz oblasti menadženta u turizmu.

Da bi se obezbijedili kompetentni i obrazovani kadrovi sa znanjima i vještinama iz oblasti turizma, posebnu pažnju potrebno je usmjeriti ka razvoju inovativnih i savremenih obrazovnih programa za obrazovanje i trening kadrova u turizmu, i to:

- razvoj modernih srednjoškolskih programa iz oblasti turizma u TK
- razvoj studijskih programa iz oblasti turizma u TK na sva tri ciklusa studija
- razvoj programa cjeloživotnog obrazovanja iz oblasti turizma u TK

- certificiranje rukovodećih kadrova iz oblasti Menadžmenta u turizmu u TK

Kada su u pitanju nastavni planovi i programi za zanimanja u oblasti turizma i ugostiteljstva u školama u TK, vidljivo je da se samo u školama u Tuzli, Lukavcu, Gračanici i Srebreniku obrazuju kadrovi za potrebe turističkog sektora (Tabela 34). Općine/gradovi Lukavac, Gradačac, Kalesija, Banovići i Kladanj uopće ne obrazuju kadrove za turizam, hotelijerstvo i ugostiteljstvo iako na području ovih općina postoje značajni turistički potencijali i tradicionalno posjećena turistička mjesta (hoteli, restorani, skijalište, banjsko lječilište itd.).

Tabela 34. Pregled srednjoškolskih NPIP iz područja turizma i hotelijerstva

	Škola	NPIP
1	JU Turističko-ugostiteljska škola Tuzla	Turistički tehničar Konobar Kuhar Poslastičar
2	JUMještovita srednja škola Lukavac	Konobar Kuhar
3	JU Mještovita srednja škola Gračanica	Turistički tehničar Kuhar Konobar
4	JU Mješovita srednja škola Srebrenik	Kuhar Konobar

Većina srednjih škola u šk.godini 2022/23 planira upisati po jedno odjeljenje za svako od zanimanja za koje obrazuje učenike, izuzev srednje škole u Tuzli koja upisuje 2 odjeljenja za zanimanje kuhar. Međutim, imajući na umu strateške ciljeve razvoja turizma na ovom području i druge društveno-ekonomske trendove, upitno je da li će sa ovom upisnom politikom bez značajnije podrške vladajućih struktura i promoviranja zanimanja u oblasti turizma kao poželje profesije, moći se obrazovati kompetentan kadar potreban za razvoj ovog sektora. Poredimo li programe koji se izvode u srednjim školama u TK iz oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva sa programima u npr. u Republici Hrvatskoj, koja je prepoznatljiva po razvijenosti turističkog sektora (udio prihoda od turizma je 20-ak % GDP-a), evidentno je da u našem obrazovnom sistemu neodstaju određeni program, poput: voditelj odjela hrane i pića, barmen, sommelier, turističko-hotelijerski specijalist i kuhari sa užom specijalnošću i drugi program kojima bi se obrazovali kompetentni kadrovi sa novim vještinama i kompetencijama, a time i podigla zainteresiranost za upis u odgovarajuće srednje škole.

Kada su u pitanju licencirani programi obrazovanja odraslih, javno važeći programi su za sljedeća stručna zvanja i zanimanja:

- turistički tehničar
- ugostiteljski tehničar
- konobar
- poslastičar

Kada su u pitanju studijski program na visokoobrazovnim institucijama u TK, trenutno se izvode programi na dva fakulteta Univerziteta u Tuzli, i to:

- Ekonomski fakultet u Tuzli, studijski program "Menadžment u turizmu" na I i II ciklusu studija
- Prirodno-matematički fakultet u Tuzli, studijski program "Turizmologija" na I ciklusu studija.

Sva tri studijska programa su licencirana i upisuju studente kao redovne student koji se financiraju iz Budžeta TK, kao i samofinansirajuće studente na I ciklusu studija, a studij na II ciklusu je u potpunosti samofinansirajući studij. Završetkom trogodišnjeg studija I ciklusa "Menadžment u turizmu" studenti stiču stručno zvanje Bachelor menadžmenta u turizmu, dok se završetkom dvogodišnjeg studija na II ciklusu ovog studijskog programa stiče zvanje "Magistar menadžmenta u turizmu". Studijski program "Turizmologija" studenta nakon četiri godine dovodi do zvanja "Bachelor turizmologije".

Istraživanja pokazuju da postoji jaka korelacija između određenih društvenih trendova i da oni značajno oblikuju razvoj turističkog sektora. Dobro vođenje turističkih preduzeća zahtjeva upravo specifične kompetencije koje omogućavaju prepoznavanje i praćenje tih trendova, te prilagodbu poslovanja kako bi se održala konkurentna prednost. Takođe, rukovodeći službenici u nadležnim ministarstvima, turističkim zajednicama, agencijama, zavodima, kao i turističkim preduzećima moraju se kontinuirano obrazovati kako bi stekli savremena znanja i kompetencije, koje dominantno karakterizira interdisciplinarnost (tzv. multi-skilling). Vještine koje su danas tražene u turističkom sektoru su:

- digitalne vještine
- komunikacijske i prezentacijske vještine
- vještine rješavanja problema
- vještine iz projektnog menadžmenta
- vještine finansijskog upravljanja
- vještine iz poduzetništva

Stoga je neophodno razviti poseban program educiranja i certificiranja rukovodećih zaposlenika iz područja "Menadžmenta u turizmu" koji bi im omogućio sticanje navedenih vještina i kompetencija, te ih osposobio za obavljanje poslova na rukovodećim pozicijama u oblasti turizma i učinio karijeru u turizmu poželjnom profesijom.

Osim što problem razvoju turizma na području TK predstavlja jaz između profila traženih na tržištu i onoga što obrazovni system educira, problem predstavlja i nedovoljan broj kadrova koji se obrazuju u oblasti turizma. Stoga će posebna pažnja u predlagajuju mjeri i aktivnosti biti usmjerena, ne samo na kvalitativno unaprijeđenje kadrova, već i povećanje broja obrazovanih kadrova u ovom području.

Poseban izazov predstavlja praćenje promjena u struci i prilagođavanje obrazovnog sistema potrebama tržišta rada i razvojnim potrebama TK. Mnoge od tih aktivnosti su neformalnog karaktera, te će biti neophodno uspostaviti sistemski pristup praćenju promjena u oblasti turizma te mehanizme prilagodbe obrazovnog sistema i sotalih aktera novonastalim uslovima u turizmu.

Istraživanje potreba i stavova poslodavaca u oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva

S ciljem analiziranja trenutnog stanja na tržištu rada u oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstvana području Tuzlanskog kantona, provedeno je empirijsko istraživanje koje je obuhvatilo poslovne subjekte u ovim djelatnostima. Cilj istraživanja bio je utvrditi nivo zadovoljstva poslodavaca sa trenutnim znanjima, vještinama i kompetencijama zaposlenih, te identificiranje ključnih problema u pronalaženju kadrova u oblasti turizma.

Istraživanje je koncipirano kao anketno istraživanje, a populaciju su činili poslovni subjekti koji pozitivno posluju. Prema utvrđenoj metodologiji uzorak istraživanja je činilo ukupno 200 poslovnih subjekata. Za potrebe istraživanja razvijen je instrument za prikupljanja podataka-anketni upitnik, pri

čemu je primijenjena prilagođena metodologija za istraživanja tržišta korištena od strane Federalnog zavoda za zapošljavanje, te kompatibilnih istraživanja u zemlji i inostranstvu. Anketiranje je provedeno na terenu. Stopa povrata anketnih upitnika je 128, pri čemu je 8 anketnih upitnika eliminirano iz dalje upotrebe obzirom da nisu potpuno bili popunjeni. Za potrebe obrade podataka korišteno je ukupno 120 anketnih upitnika.

Slika 15. Klasifikacija anketiranih poslodavaca prema djelatnosti

Istraživanje je obuhvatilo 120 poslovnih subjekata, od čega je 84% registriranih biznisa u oblasti ugostiteljstva, a po 8% iz oblasti hotelijerstva odnosno ostalih turističkih usluga.

Slika 16. Poslovni subjekti prema obliku organiziranja

Analiziramo li oblik organiziranja tih poslovnih subjekata vidljivo je da je anketirano 37% kafića (cafe, bar, kafe bar i sl.), 31% restorana (picerija, restoran-picerija), 18% privrednih društava u obliku društava sa ograničenom odgovornošću za pružanje ugostiteljskih usluga, 6% su turističke agencije, 5% hoteli, 2% moteli i 1% seoska gazdinstva-etno sela.

Kada su u pitanju demografska obilježja ispitanika, analizirana je i dužina poslovanja u branši, što je prikazano narednom slikom.

Slika 17. Struktura ispitanika prema dužini poslovanja

U odnosu na ukupan broj anketiranih, 62% su poslovni subjekti sa poslovanjem dužim od 5 godina, 16% poslovni objekti sa poslovanjem od 3 do 5 godina, te 22% poslovnih subjekata koji posluju kraće od 3 godine.

Anketirani poslovni subjekti analizirani su i spram broja zaposlenih, što je prikazano narednom slikom.

Slika 18. Struktura ispitanika prema broju zaposlenih

Slika prikazuje da je ukupno 68% anketiranih poslovnih subjekata ima manje od 10 uposlenika, od toga 40% je sa manje od 5 % zaposlenih. Od 10 do 15 zaposlenih ima 12% anketiranih preduzeća, od 15 do 20 ima 7% anketiranih preduzeća, više od 20 uposlenih 8%, a više od 50 uposlenih ima 5% anketiranih preduzeća. Anketirani poslovni subjekti koji imaju više od 20 odnosno 50 zaposlenih su privredna društva registrirana kao društva sa ograničenm odgovornošću, te spadaju u mala preduzeća po klasifikaciji.

Za planiranje u turizmu od ključne važnosti je istraživanje potreba poslodavcima za novim kadrovima, stoga je unastavku dat pregled odgovora poslodavaca na potrebu za novim kadrovima prema trenutnim poslovnim performansama.

Slika 19. Izražena potreba za novim kadrovima prema rezultatima poslovanja

Iz slike je vidljivo da svaki drugi poslodavac (tačnije 54%) ima potrebu za novim kadrovima te da se ta potreba temelji na trenutnim poslovnim rezultatima. Uzmemo li u obzir podatke da su poslodavci u turizmu bili prinuđeni tokom COVID19 pandemije otpuštati kadrove, očito dolazi do oporavka ove branše sa smirivanjem pandemije.

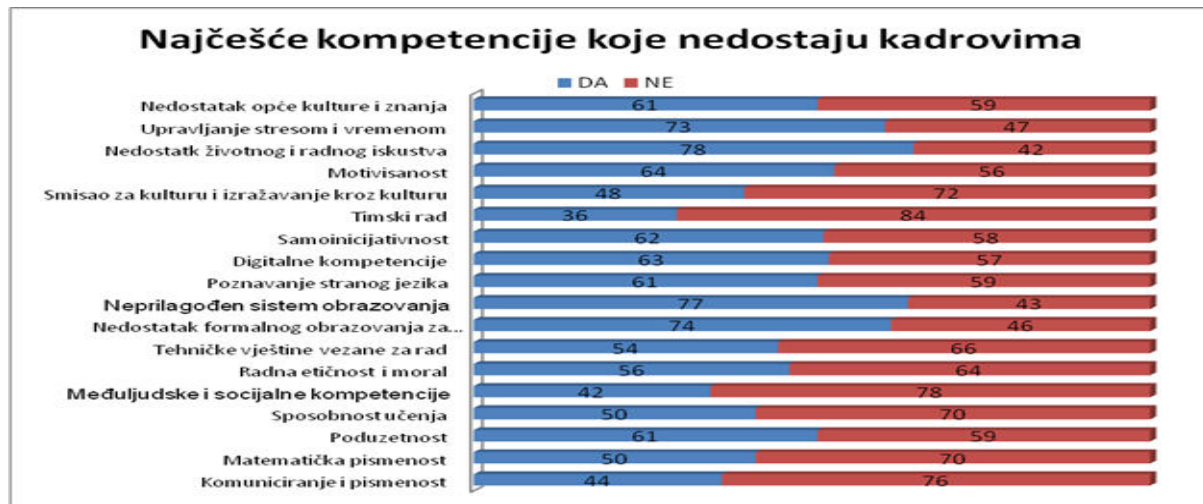
Vrlo često se iz realnog sektora može čuti da je izuzetno teško pronaći odgovarajuće kadrove zbog nepovoljnih društveno-demografskih trendova u BiH, pa i TK. U nastavku su prezentirani odgovori na pitanje o ključnim problemima sa kojima se poslodavci suočavaju u zapošljavanju i pronalaznju novih kadrova.

Slika 20. Ključni problemi u zapošljavanju i pronalasku potrebnih kadrova

Više od polovine anketiranih preduzeća (55%) istaklo je da im problem pri zapošljavanju predstavlja činjenica da se na konkurs za zapošljavanje ne javi dovoljan broj kandidata sa odgovarajućim znanjima i vještinama za radno mjesto dok je 66% je istaklo da nisu u mogućnosti pronaći kadar sa

traženim znanjem. Oko 49% anketiranih poslodavaca ističe nedostatak kadra sa stručnim vještinama i znanjima za sektor turizma, s tim da postoje veći problemi u pronalaženju kadra sa visokom stručnom spremom u odnosu na srednju stručnu spremu. Poslodavci takođe ističu da problem pri zapošljavanju predstavlja i nedostatak radnog iskustva kod 60% anketiranih poslovnih subjekata, ali svaki treći poslodavac ističe i nezadovoljstvo radnim uslovima, platom i radnim vremenom kao jedan od bitnih faktora koji utiču na zapošljavanje.

Slika 21. Najčešći nedostaci kompetencija, vještina i znanja

Kada su u pitanju kompetencije, znanja i vještine stečene obrazovanjem, 64% poslodavaca ističe da sistem obrazovanja nije prilagođen njihovim potrebama, a 62% ističe da njihovi kadrovi nemaju formalno stečeno obrazovanje potrebno za obavljanje poslova na kojima trenutno rade. Ovo je čest slučaj kod zanimanja poput konobara i dr.. Kada su u pitanju strani jezici koji su važni za kadrove koji rade u turizmu, polovina anketiranih poslodavaca ističe da zaposlenicima nedostaje poznavanje stranih jezika.

Svaki drugi poslodavac ističe nedostatak digitalnih kompetencija kod svojih zaposlenika, 45% ističe nedostatak tehničkih vještina vezanih za rad, 42% ističu da im zaposlenici matematički nisu pismeni, a svaki treći ističe općenito da komuniciranje i pismenost su nedostatak kod njihovih zaposlenika.

Čak 65% anketiranih poslodavaca ističe nedostatak životnog i radnog iskustva kod zaposlenih, polovina ističe nedostatak opće kulture i znanja, a 40% anketiranih ističe nedostatak smisla za kulturu i izražavanje kod zaposlenih. Poseban problem predstavlja motivacija zaposlenika, pa svaki drugi poslodavac to ističe kao problem. Poslodavci danas posebnu pažnju poklanjaju timskom radu, samoinicijativnosti i poduzetnosti zaposlenih, a na prikazu se može vidjeti da svaki treći poslodavac ističe da zaposleni nisu vješti u timskom radu, 52% da zaposleni ne pokazuju samoinicijativnost, a 51% ističe da zaposleni nisu poduzetni, dok 47% ističe radnu etičnost i radni moral kao nedostatak zaposlenih.

Na temelju provedenog istraživanja može se zaključiti da:

- postoji nezadovoljstvo poslodavaca sa nastavnim planovima i programima u obrazovnim institucijama u Tuzlanskom kantonu

- kadrovi u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu često nemaju potrebna znanja, vještine i kompetencije potreben za rad na tim poslovima
- poslodavci imaju poteškoće u pronalasku kadrova sa odgovarajućim visokim i srednjim obrazovanjem
- nedostatak prakse, iskustva, radne motivacije, radne etičnosti, poduzetnosti, samoinicijative i učenja
- nedovoljan broj kadrova sa potrebnim obrazovanjem, znanjima, vještinama i kompetencijama za rad u turizmu, ugostiteljstvu i hotelijerstvu.

2.10. Rezime stanja po područjima razvoja turizma Tuzlanskog kantona

2.10.1. Rezime stanja opća, geografsko turistička obilježja turizma i područja razvoj turističkog proizvoda

Sažetak teksta područja

Kanton se najvećim dijelom nalazi na sjeveroistočnom prigorju Dinarskog planinskog sistema, u prostoru između riječnih dolina Bosne, Drine, Save i Krivaje. U ekonomsko-geografskom smislu kanton ima povoljan položaj, naročito zbog relativne blizine većih urbanih i tržišno-ekonomskih centara (Sarajevo, Banja Luka, Beograd, Novi Sad), te tranzitnog položaja između Jadranskog primorja i Panonske nizije. Tuzlanski kanton predstavlja industrijsko-rudarski bazen i ekonomski aktivan prostor.

Na osnovu matematičko-geografskog i regionalnog položaja može se zaključiti da Tuzlanski kanton u užem smislu pripada regiji Sjeveroistočnoj Bosni, a u širem pogledu se nalazi na području jugoistočne Evrope, Balkanskog poluostrva, južnog dijela Panonske nizije i Podunavlja i sjevernog dijela Dinarskog planinskog sistema. Također, šire posmatrajući, može se reći da Tuzlanski kanton ima odlike relativno povoljnog geoprometnog položaja s obzirom na činjenicu da zauzima središnju poziciju u okviru bivše Jugoslavije, a nalazi se i u neposrednom dodiru sa ključnim saobraćajnim arterijama (željezničke pruge, magistralni putevi) koje povezuju regiju sa zemljama u okruženju.

Prirodni turistički resursi imaju naglašena rekreativna svojstva, a porastom urbanog u ukupnom svjetskom stanovništvu raste atraktivnost ovih resursa sa očuvanom prirodom, rekreativnim i kuriozitetnim svojstvima. Ovi resursi se mogu podijeliti na geomorfološke, klimatske, hidrografske, biogeografske i pejzažne.

Arheološki lokaliteti od izrazitog turističkog značaja za Tuzlanski kanton su brojni, kako iz prahistorijskog tako i oni iz antičkog i srednjovjekovnog perioda. Najznačajniji arheološki lokaliteti iz prahistorijskog, antičkog i srednjovjekovnog perioda su: *Tuzla* (Gradovrh - Solina, Gradovrh - Bare, Gradovrh - Srebra, Gradovrh - franjevački samostan, Tuzla, Gornja Tuzla 1, Gornja Tuzla 2, Gornja Tuzla - Grad, Gornja Tuzla - Drakčanska meraja, Simin Han, Par Selo - Krešića Gradina, Rapače - Gradina, Križani - Gradac); *Banovići* (Tulovića gradina); *Gračanica* (Korića Han, Barice, Bilanovo Brdo, Dolovi, Gornja Lohinja, Monj, Vranovići, Vuknić); *Gradačac* (Mišinovača, Zabara - Orlovo polje, Cigla na Ražljevima, Gradina - Tolisa, Kalajdžije - Tramošnica, Kućišta - Donja Tramošnica); *Kalesija* (Jajići, Gornje Petrovice, Gradina, Kosovača); *Kladanj* (Brateljevići, Brgule, Gojsalići, Kladanj) i brojni drugi. Izuzetnu kulturno - historijsku i turističku vrijednost na prostoru Tuzlanskog kantona imaju nekropole stećaka, srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika pripadnika bosanske crkve, koji zbog svojih oblika, ornamentike i natpisa čine veoma zanimljiv turistički sadržaj ovog prostora.

Analizom općih prirodnogeografskih elemenata Tuzlanskog kantona kroz pregled najvažnijih obilježja geološke građe, reljefa, klimatskih odlika, površinskih i podzemnih voda, tipova zemljišta, te biljnog i životinjskog svijeta upoznajemo se sa prirodnim potencijalima za razvoj različitih oblika turizma (geoturizma, planinskog turizma, rekreacijskog turizma, sportskih i rekreativnih aktivnosti na vodi, u vodi i pod vodom, banjskog turizma, eko i agro turizma, istraživačkog i naučnog turizma i brojnih drugih oblika). Također, analizom najvažnijih društvenogeografskih elemenata (stanovništvo, naselja, privredne odlike i saobraćaj) dolazimo do razumijevanja istorije, tradicije, kulture, običaja, načina života, komunikacije među ljudima i područjima i drugih elemenata koji su baza za razvoj brojnih oblika kulturno-historijskog turizma (gradski, vjerski, manifestacijski, arheološki i tako dalje) na području Tuzlanskog kantona. Pregled po općinama Tuzlanskog kantona daje značajne uvide u specifičnosti svake lokalne zajednice, na bazi detaljnije analize pojedinih prepoznatih ili potencijalnih prirodnih i društvenih resursa.

Dominantni oblici turizma kantona su: seoski turizam, agroturizam, gradski turizam (Grad Tuzla) gastronomski turizam, eko turizam i geoturizam, (posjeta impresivnim geolokalitetima), banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam, sportsko-rekreativni turizam, poslovni turizam, manifestacijski turizam te kulturni i kulturno-historijski turizam.

Kompleksni i komplementarni motivi i oblici turizma Tuzlanskog kantona vrednovani kao motivi srednje atraktivnosti su: planinski i zimski (skijališni) turizam, lovni i ribolovni turizam, izletnički turizam, avanturistički i outdoor, turizam, genealoški turizam, zatim vjerski, kongresni, industrijski, obrazovni, ekskurzijski, shopping i tranzitni turizam, te boravišni shodno smještajnim kapacitetima Kantona, odnosno općina i gradova.

Turistički proizvod se kreira na način da više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu ili pojedinačno upotpunjuju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije.

Tabela 35. Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje razvoja turističkog proizvoda

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
<p>Izuzetni potencijali za razvoj različitih oblika turizma zasnovanih na prirodno-geografskim i društveno-geografskim elementima koji nisu dovoljno iskorišteni za razvoj različitih oblika turizma</p>	<p>Dublje analizirati prirodno geografske i društveno geografske elemente Tuzlanskog kantona, utvrditi elemente i potencijale za razvoj geoturizma, planinskog turizma (proširiti ZP Konjuh i teritorijalno i višim nivoom zaštite), rekreacijskog turizma, sportskih i rekreativnih aktivnosti na vodi, u vodi i pod vodom, banjskog turizma, eko i agro turizma, istraživačkog i kulturno-historijskog turizma (gradski, vjerski, manifestacijski, arheološki) te promicati osnivanje novih turističkih subjekata koji će iskoristiti navedene potencijale uz podršku relevantnih aktera u oblasti turizma Tuzlanskog kantona.</p>
<p>Nedovoljna promocija brojnih prirodno turističkih resursa, arheoloških lokaliteta, proizvoda i sadržaja na području svih 13 lokalnih zajednica TK</p>	<p>Kreirati programe podrške promociji brojnih prirodno turističkih resursa, arheoloških lokaliteta, proizvoda i sadržaja na području svih 13 lokalnih zajednica TK uz poticanje njihovog adekvatnog označavanja i unapređenja pristupa za turističke posjete.</p>
<p>Nedovoljan nivo poznavanja profila i karakteristika turista i turističkog tržišta Tuzlanskog kantona</p>	<p>Sprovesti temeljitu analizu profila turista i turističkog tržišta Tuzlanskog kantona. Identificirati "nove turiste" koje karakteriše spontano ponašanje, promjene u načinu izbora putovanja, iskustvo u putovanjima, izražena potreba za avanturom i zabavom, fokusiranost na kvalitet ukupnog iskustva, želja za upravljanjem slobodnim</p>

	vremenom i preuzimanjem rizika uz prilagođavanje turističkog sadržaja privlačenju ovih turista.
Nedovoljan turistički sadržaj koji prati tendenciju rasta kratkih posjeta gradovima ili turističkim lokalitetima i mjestima u TK	Poticati razvoj turističkih proizvoda na novim formama turizma, odnosno tematskim ili specifičnim vidovima turizma (odmorima gdje se putovanje, dolasci, realiziraju svim vidovima saobraćaja, putujući avionom (aerodrom), autobusom, privatnim automobilom, u cilju razgledanja prirodnih i kulturnih atrakcija).
Nedovoljan nivo iskorištenostipotencijalia za razvoj turističkih oblika srednje atraktivnosti i konkurentnosti	Turistički proizvod Tuzlanskog kantona kreirati na način da više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu ili pojedinačno upotpunju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije.
Nedovoljan nivo segmentacije tržišta za ruralni turizam.	Realizirati aktivnosti na segmentiranju i izboru adekvatnih ciljanih grupa za ruralni turizam Tuzlanskog kantona čime bi se doprinijelo povećanju tržišnog udjela i prihoda, lakšem praćenju zajedničke vizije ruralnog turizma područja, određivanju jasnih rioritete pri razvrstavanju i uključivanju resursa područja, razvoju dugoročnih odnosa razmjene s najprikladnijim segmentima turista, te stvaranju održive autentične i konkurentne prednosti područja.

2.10.2. Rezime stanja područja razvoj turističke infrastrukture

Sažetak teksta područja

Turističkom infrastrukturom smatra se infrastruktura koja na području turističke destinacije direktno ili indirektno utiče na razvoj turizma i turističke ponude u funkciji dodane vrijednosti turističkih sadržaja, a čine je objekti za odmor i predah, informisanje, snabdijevanje, rekreaciju, edukaciju i zabavu turista. U skladu sa navedenim, turistička infrastruktura se razvrstava na javnu i privatnu turističku infrastrukturu, te javna turistička infrastruktura obuhvata primarnu i sekundarnu turističku infrastrukturu.

Analizom je utvrđeno da na Tuzlanskom kantonu *ne postoji jedinstven registar ili baza podataka koja sadrži relevantne informacije o dostupnoj turističkoj infrastrukturi* te je u svrhu identifikacije navedene infrastrukture realizovano prikupljanje primarnih podataka od strane JLS u TK. Na području Tuzlanskog kantona identificirana su ukupno 254 objekta primarne turističke infrastrukture, i to skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, turistički informativni centri, odmorišta pored puteva, objekti nautičkog turizma, tereni za golf, tenis tereni, otvoreni i zatvoreni objekti sportske rekreacije, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, velnes objekti, zabavno rekreativne staze i putevi, uređene obale rijeka i jezera, objekti za posmatranje prirodnih rjetkosti, objekti za predah i kraće zadržavanje turista, objekti za avanturističke aktivnosti i drugo. *Najveći broj objekata primarne turističke infrastrukture spada u otvorene i zatvorene objekte sportske rekreacije, zabavno rekreativne staze i puteve, objekte za predah i kraće zadržavanje turista, bazene za kupanje i objekte za avanturističke aktivnosti.* U skladu sa identificiranim stanjem na terenu, zaključeno je da je neophodno kreirati programe podrške

izgradnji i unapređenju objekata primarne turističke infrastrukture, kao što su: skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, odmorišta pored puteva, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, objekti za posmatranje prirodnih rijetkosti te objekti za predah i kraće zadržavanje turista, programe bi trebalo kreirati zajedno sa gradovima i općinama Tuzlanskog kantona, poslovnim sektorom, domaćim i stranim investitorima koristeći prednosti postojanje Zakona o javno-privatnom partnerstvu na području TK.

Na području Tuzlanskog kantona identificirano je ukupno 285 objekata sekundarne turističke infrastrukture, i to galerije, izložbe, kongresni i zabavni objekti, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba i drugo. Najviše njih spada u arheološka nalazišta, speleološke objekte i povijesne spomenike, sportske objekte i ostalu sportsku infrastrukturu na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, galerije i izložbe. Zaključeno je da je za brži razvoj turizma TK potrebno je sistemski poticati objekte turističke superstrukture kao što su: galerije, izložbe, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba. Programi podrške trebaju biti kreirani i sufinancirani u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i nauke, Ministarstvom za kulturu, sport i mlade i usklađeni s prioritetima i strateškim ciljevima razvoja turizma, a u kreiranje programa trebaju također biti uključene organizacije destinacijskog menadžmenta.

Bitan aspekt za razvoj turizma predstavlja i stanje javne infrastrukture i dostupnost javnih usluga. Područje Tuzlanskog kantona posjeduje relativno razvijenu cestovnu mrežu koju najvećim dijelom odnosno 72,15% čine lokalne ceste, potom 10,49% regionalne ceste te 17,96% magistralne ceste. Stanje cestovne infrastrukture nije zadovoljavajuće i vrlo često dolazi do velikih gužvi koje se javljaju usljed povećanog broja vozila, te je u narednom periodu potrebno osigurati značajnija sredstva u budžetu za saniranje cesta u nadležnosti Kantona, te planirati i osigurati kvalitetniju regulaciju saobraćaja kroz izgradnju kružnih tokova i alternativnih pravaca. Željeznički saobraćaj je zastupljen isključivo kada je riječ o teretnom prevozu, jer postojeće stanje željezničke infrastrukture ne ispunjava uslove za razvoj putničkog željezničkog saobraćaja. Imajući u vidu potencijal, ali i benefite željezničkog saobraćaja kako u očuvanju okoliša tako i u ekonomskoj isplativosti te rasterećenju cesta, u perspektivi bi se trebalo razmišljati o modernizaciji željezničke infrastrukture i vraćanja putničkog željezničkog saobraćaja, naročito u funkciji razvoja turizma i povećanja broja dolazaka turista. Za razliku od željezničkog saobraćaja, razvoj zračnog saobraćaja na području TK je u uzlaznoj putanji. Osnivanjem JP „Međunarodni aerodrom Tuzla” stvorile su se osnovne pretpostavke za razvoj i unapređenje zračnog saobraćaja na području TK, a dodatnim ulaganjem u razvoj zračne infrastrukture i osavremenjavanjem usluga Međunarodnog aerodroma Tuzla, putnički zračni saobraćaj doživio je značajnu ekspanziju i bilježi konstantni trend povećanja prevezenih putnika. Kao takav, Međunarodni aerodrom Tuzla ima važnu ulogu u oporavku turizma i poticanju buduće potražnje.

U oblasti vodosnabdijevanja na području Tuzlanskog kantona osnovni problem predstavlja deficit raspoloživih vodnih resursa za stanovništvo i industriju Tuzlanskog kantona te nedovoljna

izgrađenost, kao i zastarjelost postojeće mreže vodosnabdijevanja, kao i nedovoljni kapaciteti i kvalitet izvorišta i podzemnih vodnih tijela. Kada je u pitanju tretman otpadnih voda iz naselja, samo gradovi Gradačac, Srebrenik i Živinice imaju funkcionalne sisteme za prečišćavanje otpadnih voda. Iako je zabilježeno povećanje obuhvata fizičkih i pravnih lica odvodnjom otpadnih voda, i dalje značajan razvojni problem u ovoj oblasti jeste nepostojanje ili neadekvatan tretman otpadnih voda iz privrede. Na području Tuzlanskog kantona se kontinuirano povećava pokrivenost javnom rasvjetom, ali je konstatovan neujednačen nivo obuhvata u okviru cjelokupne teritorije Kantona, tako da se taj procenat kreće od niskih 45% (općina Teočak i Sapna), do zadovoljavajućih 95% (gradovi Gradačac i Tuzla), što značajno utiče na smanjenje kvalitete turističke ponude Tuzlanskog kantona.

Smještajni kapaciteti u Tuzlanskom kantonu su neadekvatno raspoređeni te je izuzetno izražena siva ekonomija u području turizma kojoj je pogodovao razvoj interneta i oglašavanje putem društvenih mreža. Mali broj smještajnih kapaciteta identificiran tokom analize stanja ukazuje na potrebu sistemskog pristupa izgradnje hotela, motela, pansiona, prenočišta, apartmana, soba i kampova. Uzme li se u obzir da je većina objekata za smještaj registrirana u Tuzli, a da postoje općine koje nemaju ni jedan hotel ili imaju samo motele nižih kategorija to ukazuje na važnost fokusa na ravnomjerniju podršku izgradnji objekata za smještaj turista po gradovima/općinama TK. Također, utvrđen je nedostatak kongresnih centara, zdravstvenih/wellness kapaciteta i golf igrališta koji bi pojedinim destinacijama omogućili globalno konkurisanje u novim turističkim proizvodima. Evidentan je i mali broj registriranih ugostiteljskih objekata (restorani, menze, kafići, barovi i ostali ugostiteljski objekti) i njihova koncentracija u nekoliko gradova/općina uveliko utiče na kvalitet turističke ponude.

Tabela 36. Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje turistička infrastruktura

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
<p>Ne postoji jedinstven registar turističke infrastrukture TK</p>	<p>Uspostaviti jedinstven registar ili bazu podataka koja sadrži relevantne informacije o dostupnoj turističkoj infrastrukturi uz osiguranje redovnog ažuriranja iste pri resornom Ministarstvu trgovine, turizma i saobraćaja, a na osnovu podataka dostavljenih od strane lokalnih turističkih zajednica i Turističke zajednice Kantona, odnosno planinarskog saveza u dijelu koji se odnosi na planinarske puteve i obilaznice</p>
<p>Nedovoljna ulaganja u razvoj primarne turističke infrastrukture TK</p>	<p>Kreirati programe potpore izgradnje i unaprjeđenja objekata primarne turističke infrastrukture kao što su: skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, odmorišta pored puteva, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, objekti za posmatranje prirodnih rijetkosti, objekti za predah i kraće zadržavanje turista.</p> <p>Programe bi trebalo kreirati zajedno sa gradovima i općinama Tuzlanskog kantona, poslovnim sektorom, domaćim i stranim investitorima koristeći prednosti postojanja Zakona o javno-privatnom partnerstvu na području TK.</p> <p>Osigurati koordinaciju rada na kreiranju inovativnih programa poticaja kojim bi se, u skladu sa potencijalima lokalnih zajednica, zadovoljio princip ravnomjernosti za sve gradove i općine u svrhu garancije njegovog uspjeha i održivosti.</p>

<p>Nedovoljna ulaganja u sekundarnu turističku infrastrukturu (superstrukturu)</p>	<p>Za brži razvoj turizma TK potrebno je sistemski poticati objekte turističke superstrukture kao što su: galerije, izložbe, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba.</p> <p>Programi podrške trebaju biti kreirani i sufinarani u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i nauke, Ministarstvom za kulturu, sport i mlade TK i usklađeni s prioritetima i strateškim ciljevima razvoja turizma. U kreiranju programa trebaju biti uključene organizacije destinacijskog menadžmenta (Turistička zajednica TK, turističke zajednice gradova/općina te organizacije za upravljanje destinacijama čija se uspostava planira ovom strategijom). Realizacija opisanih programa podrške mijenjala bi percepciju destinacija, omogućila stvaranje međunarodno relevantnih događaja te s vremenom repositionirala destinacije u okviru postojećeg proizvoda.</p>
<p>Nedovoljno razvijena cestovna i komunalna infrastruktura koja je u funkciji razvoja turizma</p>	<p>Osigurati značajnija sredstva u Budžetu TK ali i viših nivoa vlasti za saniranje cesta u nadležnosti Kantona, te planirati i osigurati kvalitetniju regulaciju saobraćaja kroz izgradnju kružnih tokova i alternativnih pravaca.</p> <p>Kreirati i implementirati programe modernizacije željezničke infrastrukture i vraćanja putničkog željezničkog saobraćaja, naročito u funkciji razvoja turizma i povećanja broja dolazaka turista.</p> <p>Kreirati i implementirati programe razvoja javne infrastrukture i dostupnosti javnih usluga u saradnji sa JLS Kantona.</p>
<p>Mali broj i neadekvatna raspoređenost kapaciteta TK i neadekvatna smještajnih kapaciteta TK</p>	<p>Planirati i implementirati sistemski pristup izgradnji hotela, motela, pansiona, prenoćišta, apartmana, soba i kampova uz uvažavanje važnosti fokusa na ravnomjerniju podršku izgradnji objekata za smještaj turista po gradovima/općinama TK</p>
<p>Niska izvan smještajna ponuda objekata turističke infrastrukture</p>	<p>Poticati osnivanje kongresnih centara, zdravstvenih/wellness kapaciteta i golf igrališta koji bi pojedinim destinacijama omogućili globalno konkurisanje u novim turističkim proizvodima.</p> <p>Poticati osnivanje ugostiteljskih objekata (restorani, menze, kafići, barovi i stali ugostiteljski objekti) u svim dijelovima TK u svrhu osiguranja ravnomjerne koncentracije obih subjekata i utjecaja na kvalitet turističke ponude</p>

2.10.3. Rezime stanja područja Menadžment i marketing destinacije

Sažetak teksta područja

Tuzlanski kanton i jedinice lokalne samouprave na području Tuzlanskog kantona imaju razvijene strateške dokumente u kojima su integrisani ciljevi vezani za razvoj turizma, ipak, evidentan je nedostatak sektorskih razvojnih strategija turizma, obzirom da od trinaest JLS samo dvije JLS imaju strategiju razvoja turizma ali je turizam kao razvojna oblast adekvatno adresiran u okviru lokalnih

razvojnih strategija u JLS koje imaju izrađenu lokalnu razvojnu strategiju. Hijerarhijskom klasifikacijom Tuzlanski kanton prepoznat je kao turistička destinacija.

Postojeće turističke zajednice JLS i turistička zajednica TK primarno se bave promovisanjem i razvojem turističkih potencijala Kantona. Međutim, u manjoj mjeri obavljaju funkcije strateškog planiranja, formulacije i implementacije politika turističke destinacije, kriznog menadžmenta, obuke i obrazovanja, digitalizacije i inovacija te monitoring. Stoga se preporučuje se da turističke zajednice JLS i TK unaprijede svoje djelovanje sa navedenim funkcijama čime bi u potpunosti preuzele ulogu organizacija za destinacijski menadžment (DMO). Navedeni pristup bi, između ostalog, doveo do širenja dobrobiti turizma, izgradnje kulture turizma u destinaciji, povećanja prinosa od turizma, kreiranja organizacijske infrastrukture za sinergijsko djelovanje aktera u turizmu te kreiranja snažnog identiteta brenda. Unaprijeđenje funkcija turističkih zajednica JLS i TK bi omogućilo povezivanje politika i akcija istih sa Agendom 2030 za održivi razvoj (SDGs). Pored toga, imamo li u vidu brojnost interesnih skupina turizma (Federacija BiH (FBiH), Tuzlanski kanton, JLS, Turistička zajednice TK, turističke zajednice JLS, turisti i stanovništvo, javni i civilni sektora, turistički subjekti, kulturne, obrazovne institucija, vjerske zajednice i mediji) kao ključnih aktera destinacijskog menadžmenta, nužno je istaći da za određene segmente istog nedostaje institucionalna infrastruktura. Prethodno navedeno potvrđuje izostanak turističkih zajednica na nivoima svih JLS TK, s obzirom da je sedam jedinica lokalne samouprave uspostavilo turističku zajednicu, i to: Kalesija, Živinice, Tuzla, Gračanica, Lukavac, Gradačac i Srebrenik. JLS koje nisu uspostavile turističku zajednicu integrativnu i razvojnu funkciju turizma vrše preko službi za lokalni ekonomski razvoj te organizacija osnovanih u svrhu promovisanja i razvoja turizma kao što je npr. Centar za zaštitu, razvoj i promociju turizma Banovići.

Na području Tuzlanskog kantona uočava se i nedostatak turističkih info centara (od ukupnog broja JLS njih 31% imaju turističke info centre) kao i funkcionalnih sistema registracije turista (od ukupnog broja JLS njih 23% imaju funkcionalan sistem registracije turista). Odsustvo registracije turista proizilazi iz loše organizacijske infrastrukture, a za rezultat ima smanjenje prihoda po osnovu boravišnih taksi što se direktno negativno odražava na rad i razvoj turističkih zajednica. Zakonom o turističkim zajednicama TK ostavlja se mogućnost da općine/gradovi samostalno ili zajedno sa drugom općinom/gradom osnuju turističku zajednicu, a u skladu sa potrebama za istom, mogućnostima njenog finansiranja i održivosti.

Na području TK u 2021. godini kao jedan od aktera svoju djelatnost obavljalo je i 30 turističkih agencija koje se bave aktivnostima vezanim za organizovanje emitivnih turističkih aranžmana. Izostanak interesa turističkih agencija za kreiranje receptivnih turističkih aranžmana koji se odnose na turističku ponudu Tuzlanskog Kantona ogleda se u niskom nivou potencijalne zarade kao i izostanku podrške u smislu finansiranja projekata koji se odnose na kreiranje receptivnih turističkih aranžmana.

U pogledu marketinga destinacije utvrđeni su ključni izazovi koji se ogledaju u nedovoljnoj analizi zahtjeva i potreba turističkog tržišta (svega 25% JLS vrši analiziranje zahtjeva i potreba turističkog tržišta, dok 75% njih to ne čini), zatim, nepostojanju razvijenih marketinških planova na nivou JLS. Također, izazovi se ogledaju u individualnom pristupu JLS realizaciji promotivnih aktivnosti (kreiranje promotivnih materijala, promotivnih kampanja itd.) turističkih potencijala, oskudnom korištenju potencijala digitalnih kanala za prodaju i uspostavljanje komunikacije sa ciljnim tržištem i izostanku kreiranja pozitivne slike o Kantonu. Atributi koji posebno naglašavaju sadašnji imidž o Tuzlanskom Kantonu su ljubaznost lokalnog stanovništva, uslužnost i gostoljubivost zaposlenih u turizmu te kvalitet usluge koji je u skladu sa cijenom. S obzirom na nepostojanje brendova turističkih destinacija na nivou TK, značajno je ukazati na nužnost sistemskog pristupa brendiranju turističkih destinacija JLS na području TK i u ovaj proces uključiti sve interesne skupine te raditi na brendiranju TK kao

turistički prepoznate destinacije. Shodno prethodno navedenom nužnim se nameće potreba oblikovanja i izbora strategije marketinga te marketing planova lokalnih DMO i regionalne DMO TK. Analizom je utvrđeno i nepostojanje fizičkog i digitalnog mapiranja turističke ponude na nivou JLS i TK kao i nedovoljno korištenje digitalnih alata za promociju turizma Tuzlanskog kantona što je potrebno unaprijediti u narednom planskom periodu. Uz navedeno neophodno je osigurati veći broj nastupa i kvalitetniji nastup JLS i TK na domaćim i međunarodnim sajmovima iz oblasti turizma.

Tabela 37. Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje Menadžment i marketing destinacije

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
Neuređen zakonski i regulatorni okvir za razvoj turizma	Izraditi novi ili revidirati postojeći zakonski okvir za razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona. Posebnu pažnju fokusirati na praćenje primjene zakonskih propisa kroz inspekcijski nadzor ili druge oblike kontrole a radi smanjenja i eliminacije „rada na crno“ i uvođenja svih sudionika turističkog lanca ponude (naročito neregistriranih smještajnih i ugostiteljskih kapaciteta koji se koriste u svhu boravka i pružanja usluga turistima, npr. „stan na dan“) u legalne tokove.
Nedovoljno djelovanje Turističke zajednice TK i turističkih zajednica JLS u segmentu DMO	Unaprijediti djelovanje Turističke zajednice TK i turističkih zajednica JLS u ulozi lokalnih organizacija za destinacijski menadžment (DMO), i regionalne DMO, koje obavljaju aktivnosti utvrđene Zakonom o turističkim zajednicama TK. Prema WTO, DMO obuhvata funkcije strateškog planiranja, formulacije i implementacije politika turističke destinacije, market intelligence, razvoja turističkog proizvoda, digitalizacije i inovacija, kriznog menadžmenta, obuke i izgradnje kapaciteta, promocija, marketinga i brendiranja, finansiranja i privlačenja investicija te monitoringa.
Izostanak turističkih zajednica pojedinih JLS	Zakon o turističkim zajednicama TK predviđa mogućnost osnivanja turističkih zajednica JLS i turističkih zajednica područja. Poticati općine/gradove na području TK da samostalno ili zajedno sa drugom općinom/gradom osnuju turističku zajednicu (npr. Kalesija, Teočak, Sapna), a u skladu sa potrebama za istom, mogućnostima njenog finansiranja i održivosti.
Izostanak lokalnih strategija razvoja i strategija razvoja turizma pojedinih JLS	Izraditi strategije razvoja turizma pojedinih JLS i/ili kroz lokalnu razvojnu strategiju izrađenu prema aktuelnom regulatornom okviru iz oblasti razvojnog planiranja na adekvatan način adresirati oblast razvoja turizma
Nedovoljna analiza zahtjeva i potreba turističkog tržišta TK	Kontinuirano raditi na analizi zahtjeva i potreba turističkog tržišta TK
Nepostojanje razvijenih marketinških planova turizma na nivou JLS	Poticati izradu marketinških planova turizma na nivou JLS uz koordinaciju i podršku Turističke zajednice TK radi osiguranja horizontalne i vertikalne saradnje i usaglašenosti pristupa
Nerazvijeni brendovi turističkih destinacija na nivou JLS i TK	Poticati razvoj brenda turističkih destinacija JLS i TK i u proces uključiti sve interesne skupine te raditi na brendiranju TK kao turistički prepoznate destinacije. Oblikovati i izvršiti izbor strategije marketinga te marketing planova lokalnih DMO i regionalne DMO TK
Izostanak interesa turističkih agencija za kreiranje receptivnih turističkih aranžmana koji se odnose na turističku ponudu TK te izostanak	Poticanje interesovanja turističkih agencija za kreiranje aranžmana receptivnog turizma kroz finansiranje programa i projekata iz ove oblasti.

podrške u smislu finansiranja projekata koji se odnose na kreiranje receptivnih turističkih aranžmana.	
Nepostojanje fizičkog i digitalnog mapiranja turističke ponude na nivou JLS i TK	Obezbjediti infrastrukturu za digitalno mapiranje turističke ponude na nivou JLS i TK
Nedovoljno korištenje digitalnih alata u promociju turizma TK	Kreirati i implementirati programe podrške i razvoja korištenja digitalnih alata u promociji turizma TK
Mali broj nastupa JLS i TK na domaćim i međunarodnim sajmovima iz oblasti turizma	Poticati veći broj nastupa i kvalitetniji nastup JLS i TK na domaćim i međunarodnim sajmovima iz oblasti turizma.

2.10.4. Rezime stanja područja Razvoj ljudskih resursa

Sažetak teksta područja

Obrazovan kadar kompetentan za učinkovito rješavanje problema iz svog djelokruga može se smatrati jednim od ključnih faktora razvoja turizma. Kada su u pitanju ljudski resursi u turističkom sektoru TK, još nije implementiran strateški niti holistički pristup njihovom upravljanju (na primjer, jedino u srednjim školama u Tuzli, Lukavcu, Gračanici i Srebreniku obrazuju se kadrovi za potrebe turističkog sektora). Nedostatak ljudskih resursa uzrokovan nepovoljnim demografskim promjenama i intenzivnim emigracijama, kao i nedovoljna znanja, kompetencije i vještine za upravljanje razvojem turizma, ali i upravljanje turističkim preduzećima, mogu se, pored ostalog, smatrati veoma važnim barijerama razvoju turizma u TK. Trenutna primanja radnika zaposlenih u sektoru turizma nisu dovoljna da bi se mogli značajnije privući kvalificirani kadrovi sa specijalističkim znanjima i kompetencijama niti se zaposlenje u sektoru turizma može promovirati kao poželjno. Također, uprkos potrebi za kadrovima u turističkim preduzećima te izraženom deficitu kadra (posebno ekspertnog), značajan broj lica različitih zanimanja iz oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva nalazi se na evidenciji biroa za zapošljavanje. Sve to otežava realizaciju ciljeva definiranih strateškim dokumentima na nivou TK i Federacije BiH.

Prema dostupnim podacima, u TK je prisutan deficit kompetentnih kadrova koji su potrebni razvoju turističkog sektora (ovo se odnosi na kadrove sa srednjoškolskim kompetencijama za djelatnosti ugostiteljstva i hotelijerstva, kao i visokokvalificirane kadrove potrebne na menadžerskim pozicijama u oblasti hotelijerstva, menadžmenta turističkim destinacijama te nadležne organe javne uprave). Međutim, u odnosu na druge srednje škole (posebno medicinsku), za srednjoškolske programe iz oblasti turizma i hotelijerstva interes kontinuirano opada. Kada je u pitanju visokoškolsko obrazovanje u oblasti turizma u TK, treba naglasiti da su na Univerzitetu u Tuzli 2018. godine pokrenuta dva studijska programa iz oblasti turizma, i to *Menadžment u turizmu* na Ekonomskom fakultetu i *Turizmologija* na Prirodno-matematičkom fakultetu. Oba studijska programa se sufinansiraju iz Budžeta TK, što ukazuje na činjenicu da je prepoznat značaj ovih programa za razvoj TK. Ipak, prema onome što je evidentno kada je u pitanju upis na ove studijske programe, ovaj broj kadrova neće biti ni približno dovoljan da bi se zadovoljila potreba za budućim visokoobrazovnim rukovodećim kadrovima u turizmu u TK.

Nadalje, u TK je neophodno uskladiti i srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje s potrebama turističkog sektora, kako bi se obezbijedila pretpostavka za razvoj visokokvalificiranih kadrova u ovoj oblasti. Pri tome je potrebno razlikovati razvoj kadrova za čije zaposlenje su dovoljne kompetencije srednjoškolskog obrazovanja i razvoj visokoobrazovnih kadrova, čije obrazovanje za potrebe turizma

je, prije svega, interdisciplinarno. Stoga, razvoj modela obrazovanja za potrebe razvoja turizma u TK podrazumijeva, s jedne strane, razvoj ciljanih programa za formalno obrazovanje budućih, *novih* kadrova u turizmu te razvoj programa za unaprjeđenje kompetencija *postojećih* kadrova u turizmu u ovom kantonu, kao i certificiranje rukovodećih kadrova iz oblasti menadženta u turizmu. U tom smislu neophodno je razvijati kvalitetne nastavne programe iz turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva u srednjim školama u TK i raditi na unaprjeđenje kvaliteta studijskih programa menadžmenta u turizmu i turizmologije pri Univerzitetu u Tuzli kroz jačanje saradnje sa turističkim privrednim subjektima, kao i razvijati i sprovoditi programe obuke i certificiranja iz menadžmenta u turizmu rukovodećih kadrova u turizmu te razvijati i sprovoditi interdisciplinarne programe cjeloživotnog obrazovanja iz područja menadžmenta u turizmu.

Prema Zakonu o turističko-ugostiteljskoj djelatnosti Federaciji BiH, turistički vodiči i voditelji turističkih agencija polažu stručni ispit, koji između ostalog, obuhvata i testiranje znanja i vještina na polju interpersonalne i interkulturalne komunikacije. Međutim, praksa pokazuje da postoji potreba za realizacijom dodatnih edukativnih programa na ovom području.

Turistički sektor u TK susreće se sa kontinuiranim i mnogobrojnim problemima na polju upravljanja ljudskim resursima (ovi problemi najčešće se tiču apsentizma i visokog stepena fluktuacije zaposlenika, nedovoljne motiviranosti za kvalitetno obavljanje posla, troškova vezanih za selekcijske intervjuje i uvođenje u posao i dr.). Sve navedeno rezultira nezadovoljstvom korisnika turističke usluge.

Poseban problem za turistički sektor predstavlja izražena fluktuacija kadrova u ovoj oblasti, koja je i pod sezonalnim utjecajem, ali i pod utjecajem demografskih trendova koji sve više utiču na privredu i sve sektore u Tuzlanskom kantonu. Da bi se riješio taj problem, neophodno je, prije svega da se bolje upravlja ponudom kadrova, ali i da turistička preduzeća cijene i prepoznaju kvalitetne i odane zaposlenike, te upravljanju zadovoljstvom zaposlenika kako bi podstakli predanost preduzeću i razviji osjećaj pripadnosti, a samim time i bili produktivniji i duže se zadržali u tom preduzeću.

Međutim, nijedna od ovih mjera neće dati značajnije uspjehe ukoliko se ne povećaju primanja zaposlenih u turizmu, što treba biti dugoročni cilj vlasti i turističkih preduzeća. Različiti su načini kako se to može postići, a obuhvataju: podsticajne mjere vlasti za turistički sektor (subvencije plata, prilagođena poreska politika i slično), povećanje primanja od strane poslodavaca, programe stipendiranja učenika i studenata od strane poslodavaca u turizmu i druge mjere.

Tabela 38. Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje ljudski resursi

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
Nedostatak ljudskih resursa za oblast turizma na području TK uzrokovan nepovoljnim demografskim promjenama i intenzivnim emigracijama	Razviti program dokvalifikacije, prekvalifikacije, on-line kurseve s ciljem osposobljavanja nezaposlenih, u oblasti turizma. Realizirati aktivnosti na podizanju svijesti o važnosti turizma i prednostima odabira karijere u turizmu.
Nedovoljno educiran kadar za nove potrebe u turizmu Tuzlanskog kantona	Raditi na modernizaciji i jačanju obrazovanja za potrebe turističkog sektora. Uskladiti i srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje s potrebama turističkog sektora, kako bi se obezbijedila pretpostavka za razvoj visokokvalificiranih kadrova u ovoj oblasti.
Jaz između ponude i potražnje za kompetentnim kadrovima u turizmu	Kroz programe stipendiranja i druge poticajne mjere poticati upis učenika i studenata za sticanje zanimanja u oblasti turizma. Implementirati aktivnosti na izradi ciljanih programa za formalno

	obrazovanje budućih, <i>novih</i> kadrova u turizmu te izradi programa za unaprjeđenje kompetencija <i>postojećih</i> kadrova u turizmu u ovom kantonu, kao i certificiranja rukovodećih kadrova iz oblasti menadženta u turizmu.
Nedovoljan nivo ulaganja u dodatni razvoj znanja i vještina turističkih vodiča i voditelja turističkih agencija	Osmisliti i realizirati dodatne edukativne programe za jačanje znanja i vještina turističkih vodiča i voditelja turističkih agencija.
Nedovoljan interes i nizak nivo upisa u srednje turističke škole i studijskih programa iz turizma	Kroz programe stipendiranja i druge poticajne mjere poticati upis učenika i studenata za sticanje zanimanja u oblasti turizma. Realizirati aktivnosti na podizanju svijesti o važnosti turizma i prednostima odabira karijere u turizmu. Prilagoditi upisnu politiku u srednješkolskom obrazovanju razvojnim potrebama kantona. Promovirati studije u oblasti turizma, poboljšanje kvalitete nastave, unaprjeđenje rangiranosti UNTZ s ciljem privlačenja studenata. Promovirati studij turizma, poboljšati praksu, razviti programe stipendiranja i zapošljavanja nakon studija, jačati saradnju sa poslodavcima.
Nedovoljan nivo kompetencija iz oblasti menadžmenta u turizmu i destinacijskog menadžmenta	Razviti i implementirati program kontinuirane edukacije i/ili certificiranja u oblasti menadžmenta u turizmu i destinacijskog menadžmenta.
Niske prosječne plate u turističkom sektoru	Razviti sektorske politike sa budžetskom podrškom s ciljem otvaranja novih radnih mjesta, subvencioniranja plata, olakšica u smislu parafiskalnih nameta itd. Kako bi se povećala prosječna plata u ovom sektoru.
Izražena fluktuacija zaposlenih u turističkom sektoru	Praćenje zadovoljstva poslom zaposlenika u turističkom sektoru, te implementacija mjera za poboljšanje uslova za rad u ovom sektoru.

2.11. Stanje prostorno planske dokumentacije

Plansko uređenje prostora jedan je od preduslova za efikasan i održiv razvoj turizma te su postojeći planski dokumenti kojima se definiše korištenje, zaštita i upravljanje prostorom od velikog značaja za dalji razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona. Plansko uređenje prostora na Tuzlanskom kantonu uređeno je Zakonom o prostornom uređenju i građenju TK („Službene novine Tuzlanskog kantona“, broj: 6/11, 4/13, 15/13, 3/15, 2/16 i 4/17). Relevantni planski dokumenti u ovom kontekstu su: prostorni plan Kantona, prostorni plan područja posebnih obilježja Kantona, prostorni plan općine/grada te urbanistički plan.

Trenutno aktuelni prostorni planski dokumenti na nivou Kantona su Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025., Prostorni planovi za područja posebnih obilježja Zaštićeni pejzaž “Konjuh” za period 2010-2030., Prostorni plan područja posebnih obilježja dijela slivnog područja akumulacije Modrac za period 2016. do 2036., te prostorni planovi za sve općine, odnosno gradove Tuzlanskog kantona.

Prijedlog ***Izmjena i dopuna Prostornog plana Tuzlanskog kantona za period 2005-2025.***, Vlada Tuzlanskog kantona je usvojila u septembru 2019. godine, a u toku je procedura donošenja ovog

dokumenta od strane Skupštine Tuzlanskog kantona. Osnovne Izmjene i dopune Prostornog plana, u skladu sa Smjericama, odnose se na ažuriranje granice Kantona, općina i naseljenih mjesta, ažuriranja stanja i planiranih površina poljoprivrednog, šumskog i građevinskog zemljišta (stanovanje i privreda), mineralnih resursa, izmjena i dopuna saobraćajne i druge infrastrukture, prirodnog i kulturno historijskog naslijeđa, te ugroženih površina (klizišta, minski sumnjive površine). Navedenim dokumentom planirano je da se od ukupno 22.648,72km² zemljišta, do kraja planskog perioda predviđa korištenje 85.852,36 ha ili 32,41% kao poljoprivredno zemljište, 131.742,0012 ha ili 49,74% kao šumsko zemljište i 47.277,66 ha ili 17,10% za sve ostale namjene pri čemu je zbir planiranog građevinskog zemljišta manji u odnosu na Prostorni plan. Prethodno ukazuje da se kroz Izmjene i dopune plana težilo ka očuvanju zemljišta koje je potrebno zaštititi, te da su površine (prevashosno građevinskog zemljišta) racionalno dimenzionirane. Od ostalih namjena površina najviše zauzima građevinsko zemljište (stanovanje, privreda, sport, rekreacija i turizam) sa ukupno 37.105, 21ha ili 14,01%,

Prostornim planom područja posebnih obilježja Zaštićeni pejzaž Konjuh 2010-2030 predviđena je polarizacija sadržaja u dvije zone-centra sa intenzivnom turističko- ugostiteljskom namjenom:

Turističko-ugostiteljska zona na lokalitetu Muška voda – T1

Turističko-ugostiteljska zona na lokalitetu Zlača – T2

Prostorni plan područja posebnih obilježja dijela slivnog područja akumulacije Modrac za period 2016. do 2036. identifikuje 5 „žarišta“ - naseljenih mjesta koja iskazuju visok potencijal kao polovi razvoja, odnosno, prostorne cjeline čiji je uticaj primjetan i očekivan na mnogo širem području od samog naseljenog mjesta.

1. Razvojno žarište Prokosovići,
2. Razvojno žarište Turija,
3. Razvojno žarište Poljice,
4. Razvojno žarište Šerići,
5. Razvojno žarište Kiseljak.

Planirana razvojna žarišta bi u najvećoj mjeri međusobno bila povezana pješačko – biciklističkom trasom po obodu akumulacije, koja bi imala veliki značaj za turizam. Kako se navodi u Planu, na toj trasi, razvojna žarišta bi bila sadržajno i tematski raspoređena, stvarajući dinamično okruženje za posjetioce, ali i stanovnike ovog dijela Sliva.¹⁸

Utvrđene smjernice u navedenim prostorno-planskim dokumentima odrednica su za dalje plansko usmjerenje razvoja turizma u relevantnom oblastima i područjima, jer je neophodno osigurati plansko osmišljavanje i obezbjeđenje odgovarajuće ponuda lokacija uz kontrolu izgradnje prostora kako se ne bi narušio izgled i funkcionalnost područja.

¹⁸ Prostorni plan područja posebnih obilježja Zaštićeni pejzaž Konjuh 2010-2030, nacrt, str. 13, <http://www.vladatk.kim.ba/aktivnosti-ministarstva-mpuzo/507-2016/3956-prostorni-plana-podrucja-posebnih-obiljezja-dijela-slivnog-podrucja-akumulacije-modrac>, pristupljeno 21.07.2022. godine

2.12. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona

Koordinator izrade i implementacije Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina je Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona. U skladu sa Članom 12. Zakona o ministarstvima i drugim organima uprave Tuzlanskog kantona („Službene novine Tuzlanskog kantona“ broj 10/18) Ministarstvo vrši upravne i druge stručne poslove koji se odnose na: obezbjeđivanje primjene najviših standarda ljudskih prava i sloboda utvrđenih međunarodnim aktima, ustavima i zakonima u oblastima iz nadležnosti Ministarstva; provođenje propisa u oblasti trgovine i turizma u skladu sa zakonom; unutrašnju trgovinu i uspostavljanje ekonomskih odnosa sa drugim kantonima; praćenje i analiziranje trgovine na Kantonu, kao i broja registrovanih subjekata u oblasti trgovine; promet roba i usluga unutar Kantona u skladu sa federalnim zakonom; bilansiranje i praćenje snabdjevenosti Kantona; praćenje i analiziranje izvoza i uvoza roba i usluga na području Kantona; davanje inicijativa u kreiranju politike uvoza i izvoza u cilju zaštite proizvodnje unutar Kantona; kontrolu cijena proizvoda i usluga u skladu sa zakonom; praćenje i izvršavanje ekonomskih sporazuma Kantona u skladu sa zakonom; primjenu politike kantonalnog turizma, razvoj turističkih resursa; kreiranje politike i razvoj rekreativnih, rehabilitacionih i drugih centara u koordinaciji sa nadležnim ministarstvima; predlaganje propisa o visini turističke takse, ako federalnim propisom nije drugačije predviđeno; turističko-propagandnu djelatnost; ugostiteljstvo; pripremanje odluka u okviru ekonomske politike za postizanje privrednog i društvenog razvoja Kantona; cjevovodni i integralni transport; obezbjeđenost svih vidova saobraćaja u Kantonu; registraciju i usklađivanje linija, te redova vožnje za kantonalne linije; izradu saobraćajne osnove Kantona u skladu sa saobraćajnom osnovom Federacije; saradnju sa organima uprave Federacije i drugih kantona nadležnih za oblast saobraćaja i komunikacija; stvaranje uslova za nastup u inostranstvu privrednih subjekata iz oblasti saobraćaja sa područja Kantona; određivanje naknade za korišćenje kantonalnih puteva; unapređivanje bezbjednosti saobraćaja na području Kantona; kategorizaciju puteva na području Kantona u skladu sa zakonom; pripremanje projektne dokumentacije i izradu projekata za investicione i razvojne programe od interesa za opštine, Tuzlanski kanton, Federaciju Bosne i Hercegovine i državu Bosnu i Hercegovinu, kao i razvijanje partnerskih odnosa u izradi projekata od interesa za širu regiju, te apliciranje za dodjelu sredstava EU fondova, banaka i slično; upravni nadzor nad provođenjem propisa iz nadležnosti Ministarstva; pripremanje nacrtu zakona i drugih propisa iz nadležnosti Ministarstva; rješavanje o upravnim stvarima iz nadležnosti Ministarstva; vođenje propisanih službenih evidencija; vršenje i drugih poslova, u skladu sa zakonom iz nadležnosti Ministarstva.

Poslovi iz nadležnosti Ministarstva u skladu sa Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja obavljaju se unutar slijedećih organizacionih jedinica:

- Pravni i opšti poslovi izvan organizacionih jedinica (izvršiocima ovih poslova rukovodi sekretar Ministarstva)
- Odjeljenje trgovine i turizma, kojim rukovodi pomoćnik ministra za trgovinu i turizam
- Odjeljenje saobraćaja, kojim rukovodi pomoćnik ministra za saobraćaj

Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona sistematizovano je xx radnih mjesta od čega je popunjeno 17 radnih mjesta od čega 53% čine žene.

Tabela 39. Pregled kadrovske strukture Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona

Organizaciona jedinica	M	Ž	Ukupno zaposlenih
------------------------	---	---	-------------------

	x	x	x
Pravni i opšti poslovi izvan organizacionih jedinica	x	x	x
Odjeljenje trgovine i turizma	x	x	x
Odjeljenje saobraćaja	x	x	x
Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja - UKUPNO	8	9	17

U sastavu Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja je upravna organizacija: Kantonalna direkcija robnih rezervi, koja vrši stručne i druge poslove od posebnog interesa za Kanton, koji se, između ostalog, odnose i na: nabavku, razmještaj, znavljanje, čuvanje i korišćenje robnih rezervi; formiranje robnih rezervi u skladu s planom robnih rezervi ugovaranjem proizvodnje pojedinih proizvoda, otkupom tržišnih viškova poljoprivrednih proizvoda, deponovanjem novca i na druge načine; korišćenje robnih rezervi u skladu sa zakonom, drugim propisima i podzakonskim aktima i dr.

Također, javna preduzeća i ustanove koje su u nadležnosti Ministarstva su: JP „Međunarodni aerodrom“ d.o.o. Tuzla i JU „Direkcija regionalnih cesta Tuzlanskog kantona“.

2.13. Analiza budžeta i projekcije financiranja realizacije strategije razvoja turizma

Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja u periodu 2018-2022 godina u Budžetu Tuzlanskog kantona zastupljeno je sa 0,18% do 1,29%, sa uočenom tendencijom rasta zastupljenosti kako u relativnim tako isto i u apsolutnim iznosima. U godini pandemije virusa COVID 19 Ministarstvo po prvi put raspolaže i raspoređuje sredstva za kapitalne transfere namijenjene neprofitnim organizacijama u iznosu od 999.043 KM. U 2021. godini po prvi put sredstva iz tekućih transfera izdvajaju se za subvencije javnim preduzećima u iznosu od 800.000 KM, nastavlja se povećanje izdvajanja za kapitalne transfere i to za pomoć privrednim subjektima u oblasti turizma i ugostiteljstva iznos od 655.243 KM (namjenska sredstva dobivena od Vlade F BiH za realizaciju programa podrške za smanjenje posljedica pandemije COVID 19 za poreze i doprinose u turističkom sektoru) i 2.100.000 KM za rekonstrukciju i sanaciju lokalnih puteva. U 2022. godini zadržavaju se svi transferi iz prethodne godine ali se njihovi iznosi uvećavaju, tako da se za subvencije javnim preduzećima izdvaja 1.880.000 KM, rekonstrukciju i sanaciju lokalnih puteva 3.800.000 KM, transfere neprofitnim organizacijama 100.000 KM i pomoć privrednim subjektima u oblasti turizma i ugostiteljstva 500.000 KM. U promatranom periodu izdvajanja za kapitalne transfere dostigla su nivo od 0,78%, a izdvajanje za tekuće transfere 0,34% od ukupnih planiranih rashoda i izdataka Budžeta Tuzlanskog kantona, odnosno 6.315.000 KM.

Tabela 40. Sveukupni rashodi i izdaci Ministarstva za trgovinu, turizam i saobraćaj za period 2018-2021. godina

OPIS	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
	Izvršenje Budžeta TK	Izvršenje Budžeta TK	Izvršenje Budžeta TK	Plan-izmjene i dopune Budžeta TK	Plan-izmjene i dopune Budžeta TK
I Ukupno tekući izdaci	559.285	628.498	680.151	716.683	920.168
II Ukupno tekući transferi	35.000	35.000	35.000	835.000	1.915.000
Tekući transferi neprofitnim organizacijama	35.000	35.000	35.000	35.000	35.000
Subvencije javnim preduzećima	0			800.000	1.880.000
III Ukupno kapitalni transferi			999.043	2.753.524	4.400.000
Tekući transferi neprofitnim organizacijama			999.043		100.000

Rekonstrukcija i sanacija lokalnih puteva				2.100.000	3.800.000
Pomoć privrednim subjektima u oblasti turizma i ugostiteljstva	0	0	0	653.524	500.000
V Ukupno za nabavku stalnih sredstva	10.930	20.852	5.689	65.000	6.000
Ministarstvo - sveukupno rashodi i izdaci	605.215	684.350	1.719.883	4.370.207	7.241.168
Tuzlanski kanton - ukupna sredstva rashoda i izdataka	342.142.398	355.404.816	376.639.856	448.028.955	561.352.742
% Ministarstva u Budžetu TK	0,18%	0,19%	0,46%	0,98%	1,29%
% Kapitalnih transfera u Budžetu TK	0,00%	0,00%	0,27%	0,61%	0,78%
% Tekućih transfera u Budžetu TK	0,01%	0,01%	0,01%	0,19%	0,34%
Ukupno kapitalni i tekući transferi	0,01%	0,01%	0,27%	0,80%	1,12%

Strategijom razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina predviđena je realizacija prioriteta 1.3 Razvoj i promocija održivog turizma Tuzlanskog kantona koji je operacionaliziran kroz 4 mjere. Za implementaciju mjera ovog prioriteta planirana su sredstva u iznosu od 36.239.000 KM što je 4,46% ukupnih sredstava planiranih za realizaciju svih mjera iz Strategije, odnosno 20.169.000 KM sredstava Budžeta TK ili 5,11% od ukupnih budžetskih sredstava. Dakle, Ministarstvo u sedmogodišnjem periodu treba kroz Budžet TK osigurati financiranje mjera u iznos od 20.169.000 KM te koordinirati nosioce ostalih potencijalnih izvora (Turističku zajednicu TK, fondove EU, JLS, ostale donatore) radi osiguranja 16.070.000 KM za sufinanciranje mjera iz strategije.

Tabela 41. Plan finansiranja prioriteta za razvoj turizma u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina

Oznaka strateškog cilja, prioriteta i mjere	Udio u (%)	Ukupno	Budžet institucije	Ostali izvori	
		(u 000 KM)	(u 000 KM)	(u 000 KM)	Naziv potenc. izvora
UKUPNO STRATEGIJA	100%	812.372.360	394.762.690	417.609.670	
1. STRATEŠKI CILJ 1. DINAMIČAN I ODRŽIV EKONOMSKI RAZVOJ U POVOLJNOM POSLOVNOM OKRUŽENJU	43,90 %	356.603.870	170.583.720	186.020.150	
1.1. Konkurentan poslovni sektor na pravcu zelene tranzicije i digitalne transformacije	12,78 %	103.811.800	35.011.720	68.800.150	
1.2. Razvoj održivog konkurentnog i dinamičnog sektora poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva	25,98 %	211.053.000	110.803.000	100.250.000	
1.3. Razvoj i promocija održivog turizma Tuzlanskog kantona	4,46%	36.239.000	20.169.000	16.070.000	
1.3.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude sa posebnim akcentom na razvoj smještajnih kapaciteta		5.900.000	4.500.000	1.400.000	Turistička zajednica TK
1.3.2. Razvoj turističke		25.700.000	13.480.000	12.220.000	EU, JLS

	infrastrukture i poticanje investicije u turizmu					
1.3.3.	Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije	2.639.000	1.689.000	950.000		Turistička zajednica TK, Budžeti JLS, ostali donatori
1.3.4.	Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK	2.000.000	500.000	1.500.000		EU, Turistička zajednica TK

U skladu sa za Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine i Uredbi o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji BiH, Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja izrađuje trogodišnje i godišnje planove poslovanja koji su podloga za izradu DOB-a i Godišnjeg Budžeta. U tom kontekstu Ministarstvo ima obavezu operacionalizirati mjere iz Strategije razvoja TK koji u skladu s Uredbom postaju programi u trogodišnjim i godišnjim programima rada. Ministarstvo je izradilo indikativni finansijski okvir finansiranja mjera iz Budžeta TK do iznos predviđenim Indikativnim finansijskim okvirom u Strategiji razvoja TK.

Tabela 42. Indikativni iznos finansiranja programa/mjera razvoja turizma iz Strategije razvoja TK za period 2021-2027.

Naziv programa (mjere)	Indikativni iznosi sredstava iz Budžeta TK po godinama							
	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027.	2021-2027
Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude sa posebnim akcentom na razvoj smještajnih kapaciteta	0	300.000	300.000	900.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	4.500.000
Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicije u turizmu	0	1.980.000	2.000.000	2.000.000	2.500.000	2.500.000	2.500.000	13.480.000
Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije	7.000	65.000	268.000	291.000	330.000	350.000	378.000	1.689.000

Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK	0	3.000	12.500	100.000	110.000	120.000	154.500	500.000
Ukupno	7.000	2.348.000	2.580.500	3.291.000	3.940.000	3.970.000	4.032.500	20.169.000

U cilju uspješne realizacije strateških ciljeva, prioriteta i mjera iz Strategije razvoja Turizma TK za period 2022-2027. godina pored iznosa planiranih u Strategiji razvoja TK za period 2021-2027. godina Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja planira izdvojiti dodatnih 13.616.000 KM, od čega iz Budžeta TK 7.266.500 KM a preostali dio su sredstva Turističke zajednice TK, turističkih zajednica JLS, sredstva iz budžeta JLS, fondova EU i ostalih donatora.

Tabela 43. Pregled procjene po glavnim izvorima finansiranja za period 2022-2027. godine

Izvori finansiranja	Okvirna procjena po godinama (KM)						UKUPNO 2022-2027.
	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.	
BUDŽET TK (Mjere iz Strategije TK)	2.348.000	2.580.500	3.291.000	3.940.000	3.970.000	4.032.500	20.162.000
BUDŽET TK (Nove mjere u Strategiji turizma)		1.419.500	1.209.000	1.560.000	2.030.000	2.467.500	7.266.500
BUDŽET TK - UKUPNO	2.348.000	4.000.000	4.500.000	5.500.000	6.000.000	6.500.000	27.428.500
VANJSKI IZVORI (Mjere iz Strategije TK)		2.250.000	3.000.000	3.550.000	3.570.000	3.700.000	16.070.000
VANJSKI IZVORI (Nove mjere u Strategiji turizma)		250.000	500.000	950.000	1.430.000	1.800.000	4.930.000
VANJSKI IZVORI - UKUPNO	0	2.500.000	3.500.000	4.500.000	5.000.000	5.500.000	21.000.000
SVEUKUPNO Strategija razvoja turizma TK	2.348.000	6.500.000	8.000.000	10.000.000	11.000.000	12.000.000	48.428.500
SVEUKUPNO (Nove mjere u Strategiji turizma)	0	1.669.500	1.709.000	2.510.000	3.460.000	4.267.500	13.616.000

2.14. SWOT

Tabela 44 SWOT analiza turizma Tuzlanskog kantona

SNAGE	SLABOSTI
--------------	-----------------

- Naši ljudi – njihova gostoljubivost, tradicionalna otvorenost i uvijek pozitivno raspoloženje prema gostima.
- Prirodni resursi (geološki, reljefni, klimatski, podzemne i površinske vode, zemljište, biljni i životinjski svijet).
- Postojanje obrazovnih institucija, srednje škole i Univerzitet u Tuzli koje imaju razvijene programe iz oblasti turizma (npr. studijski program “Menadžment u turizmu” i “Turizmologija”).
- Međunarodni aerodrom Tuzla sa proširenim i modernizovanim kapacitetima.
- Kulturno-historijski spomenici (neolitski arheološki lokaliteti, ostaci antičkih građevna, kulturno-historijski spomenici povezani sa srednjovjekovnim, osmanskim austro-ugarskim i periodom socijalističke izgradnje).
- Gastronomska ponuda
- Prepoznatljive i tradicionalne manifestacije (sajmovi, vašeri, umjetnički susreti).
- Interdisciplinarni nastavni programi i programi strukovnog obrazovanja strukovnog obrazovanja.
- Demografski potencijali (dijaspore i radno sposobna populacija za pružanje usluga u turizmu; drugi najmnogoljudniji kanton u BiH, gostoljubivost i multikulturalnost)
- Univerzitetski i poslovni centar (poslovni i kongresni turizam).
- Raspoloživ "sekundarni" stambeni prostor koji je moguće, uz adekvatan sistem podrške, prenamijeniti za turističke svrhe.
- Nedovoljna iskorištenost potencijala za razvoj različitih oblika turizma zasnovanih na prirodno-geografskim i društveno-geografskim elementima
- Nedovoljna promocija brojnih prirodno-turističkih resursa TK
- Nedovoljan nivo poznavanja profila i karakteristika turista i turističkog tržišta Tuzlanskog kantona
- Rad na “crno” u turističkom sektoru.
- Nedovoljni iskorišteni potencijali za razvoj turističkih oblika srednje atraktivnosti i konkurentnosti
- Nedovoljan nivo segmentacije tržišta za ruralni turizam
- Neadekvatno zakonodavstvo i regulativa za razvoj turizma
- Nedovoljno razvijen proces strateškog upravljanja destinacijom.
- Nedostatak kvalitetnih programa cjeloživotnog učenja u oblasti turizma.
- Mnoge turističke atrakcije nemaju propratni sadržaj i infrastrukturu kako bi bili turistički proizvod
- Nepostojanje atraktivnih srednjoškolskih programa iz turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva u svim općinama u TK i općenito mali interes za upis u srednje škole sa turističkim usmjerenjima.
- Nepostojanje turističkih zajednica kod svih lokalnih zajednica TK
- Mali broj turističkih info centara u JLS TK
- Nedovoljno razvijena primarna i sekundarna turistička infrastruktura (superstruktura) i nizak nivo ulaganja u istu.
- Nedovoljno razvijena cestovna, i komunalna infrastruktura na području TK
- Niska izvan smještajna ponuda objekata turističke infrastrukture
- Neadekvatno upravljanje razvojem ljudskih resursa u turizmu na području TK (deficit ekspertnog osoblja, visok stepen apsentizma i fluktuacije zaposlenika u turizmu, odlazak radnika u zemlje okruženja u sezonskom periodu, neadekvatna edukacija i razvoj kadrova u oblasti turizma, nizak nivo kvalifikacija zaposlenih u ugostiteljstvu i hotelijerstvu /nerijetko poslove u hotelijerstvu i ugostiteljstvu obavljaju kadrovi drugih profila/, niska prosječna plaća u oblasti

	<p>turizma i ugostiteljstvu sl).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Izostanak marketinških strategija i promotivnih aktivnosti na nivou Kantona i JLS. • Mali broj poslovnih subjekata koji pružaju usluge turistima (restorani /naročito više kategorije/, menze, kafići, barovi i ostali ugostiteljski objekti). • Neiskorišten potencijal javno-privatnog partnerstva u oblasti turizma. • Nedovoljan broj smještajnih kapaciteta (objekata, smještajnih jedinica, ležajeva) a naročito hotela više kategorije. • Neodržvost poslovnih modela privrednih subjekata u oblasti turizma na području TK • Nepostojanje jedinstvenih registara turističke infrastrukture TK, turističkih subjekata, turističkih agencija, itd. • Nedovoljno djelovanje Turističke zajednice TK i turističkih zajednica JLS u segmentu DMO JLS u segmentu DMO
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> • Tendencija rasta kratkih posjeta gradovima ili turističkim lokalitetima i mjestima u TK • Digitalno i fizičko mapiranje turističke ponude. • Brendiranje destinacije TK i brendiranje turističke ponude TK. • Usvajanje modela destinacijskog menadžmenta. • Razvijanje poduzetničke svijesti ljudi u lokalnim zajednicama u pogledu prepoznavanja potencijala za zaradu u sektoru turizma, ugostiteljstva i hotelijersva. • Jačanje uloge obrazovnih institucija na unapređenje kompetencija, znanja i vještina zaposlenika u turističkom sektoru. • Unaprjeđenje poznavanja stranih jezika radi privlačenja stranih turista. • Korištenje potencijala ITC i digitalnih kanala za razvoj turizma. • Poticaji iz budžeta za razvoj i povezivanje postojećih turističkih atrakcija u turistički proizvod. • Opređenost Vlade TK za strateški razvoj turizma. • Financiranje turističkih i infrastrukturnih projekata iz EU fondova (IPA, CBC, Interreg itd.) • Obuka i trening svih zainteresovanih aktera iz sektora turizma za pripremu i pisanje projektnih projekata i unapređenje drugih 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak ljudskih resursa za oblast turizma na području TK uzrokovan nepovoljnim demografskim promjenama i intenzivnim emigracijama • Izostanak interesa turističkih agencija za kreiranje receptivnih turističkih aranžmana koji se odnose na turističku ponudu • Izražena fluktuacija zaposlenih u turističkom sektoru • Niska stopa dolaska turista i broja noćenja turista, posebno stranih u TK u odnosu na FBiH • Nedovoljno razvijena svijest o mogućnostima razvoja turizma. • Nepovoljan zakonski okvir za održivost turističkih zajednica. • Odlazak mladih (posebno visokokvalificiranih). • Nedovoljna snaga jedinica lokalne samouprave da pokrenu turistifikaciju resursa. • Divlja gradnja uz turističke atrakcije (jezera, rijeke, planine) koja narušava dojam i doživljaj turističkog proizvoda. • Loš imidž BiH kao turističke destinacije u svijetu. • Posljedice pandemije COVID-a 19. • Nedovoljna briga o okolišu. • Odumiranje sela i seoskih domaćinstava (de-agararizacija). • Konkurencija ostalih domaćih i regionalnih destinacija.

<p>kompetencija turističkih radnika</p> <ul style="list-style-type: none"> • Priprema projektnih prijedloga za iskorištavanje postojećih prirodnih resursa u svrhu razvoja turizma • Očekivani zakonodavni okvir za uspostavljanje destinacijske marketing organizacije i destinacijskih menadžment kompanija • Planirana izgradnja autoputeva i autocesta na području TK. • Jačanje komplementarne turističke proizvode uz glavne turističke atrakcije. • Interes low cost aviokompanija za sekundarne aerodrome. • Javno-privatna partnerstva u razvoju turističkih proizvoda. • Državna imovina koju je moguće staviti u funkciju turizma. • Profesionalno upravljanje i prodaja konferencijskih i manifestacijskih sadržaja. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nestabilna politička situacija u BiH • Visok stepen korupcije • Geo-ekološki problemi (nizak nivo kvaliteta zraka u urbanim područjima u toku zime, zagađene vode u srednjim i donjim tokovima, nizak nivo kvaliteta tla uz urbane zone i saobraćajnice). • Nerazvijena svijest o potrebi osiguranja održivosti biljnog i životinjskog svijeta (transformacija lovnog i ribolovnog turizma u humani oblik sportsko-rekreativne aktivnosti).
--	--

U prikazanoj SWOT analizi, navode se snage i slabosti, kao i prilike i prijetnje za razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona. Ova analiza daje uvid koje je slabosti je strateškim djelovanjem u narednom periodu potrebno minimalizirati, uz istovremeno povećanje snaga, kao i koje prilike je moguće iskoristiti, uz istovremeno smanjenje prijetnji iz okruženja kada je u pitanju razvoj turizma na ovom kantonu.

2. Literatura

1. Adrović, A., Skenderović, I., Allochthonous Ichthyofauna of Certain Water Bodies in North-Eastern Bosnia, *Acta Agriculturae Serbica*, Vol. XII, 23 (2007) 37-46
2. Ahmetbegović, S., Smajić, S.: *Problem visokih voda na prostoru Gornje Spreče*, Zbornik radova, Broj IV-V, Svezak geografija, PMF, Tuzla, 2008. str. 201-210.
3. Anđelković, M., *Geologija Jugoslavije-Tektonika*, Građevinska knjiga, Beograd, 1988.
4. Borzyszkowski, J., Information technologies in the activities of destination management organizations, *Tourism and Hospitality Management*, Vol. 20, No 1., 2014., str. 61. – 70.
5. Brezovec, A (2015). Smjernice za oblikovanje i marketing zajedničkih turističkih proizvoda ruralnih područja, Univerza na primorskom, Fakulteta za turistične studije - Turistica Portorož, Opatija;
6. Buhalis, D. (2000.). Marketing the competitive destination of the future. *Tourism management*, 21 (1)
7. Burlica Č., Vukorep I., *Pedološka karta SR Bosne i Hercegovine 1:500 000*, Šumarski fakultet u Sarajevu – Geokarta, Beograd, 1983.
8. Bušatlija I., *Oblici reljefa i geomorfološka regionalizacija Bosne i Hercegovine*, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina: Separat iz II izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983., str. 114-116.
9. Čičić S., *Geološki sastav i tektonika Bosne i Hercegovine*, Earth science institute, Sarajevo, 2002.;
10. Čorak i Marušić: Kupnja kao dio turističkog doživljaja, Okrugli stol, Arena Centar, Zagreb, 9.10.2014., Institut za turizam, http://www.iztg.hr/UserFiles/File/novosti/2014/Shopping_Arena_Okrugli_Stol_09_10_2014.pdf, preuzeto 15.04.2020;
11. Ćirić, M.: *Pedologija*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.,
12. Dukić D, Gavrilović Lj.: *Hidrologija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2006.,
13. Dukić D.: *Klimatologija*, Geografski fakultet, Beograd, 1998.
14. Fukarek P., *Biljni pokrov Bosne i Hercegovine*, Enciklopedija Jugoslavije, br. 2, 2. izdanje, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.
15. Grupa autora, Dugoročna strategija razvoja općine Tuzla, Prva faza, Socioekonomski pregled (Stanje i mogućnosti), Ekonomski institut Tuzla, Tuzla, juni 2002.
16. Grupa autora, Privreda Tuzlanskog kantona 2, Biblioteka "Posebna izdanja", Tuzla, 2000.
17. Grupa autora, Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Zavod za urbanizam Tuzla, Tuzla, 2006.
18. Gržinić, J., Bevanda, V. (2014.) *Suvremeni trendovi u turizmu*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Odjel za ekonomiju i turizam „Dr. Mijo Mirković“
19. Gutić, S., Ahmetbegović, S., Stjepić Srkalović, Ž., *Kvalitet zraka u Tuzli*, *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae*, Sarajevo, 2016. str. 83-97.
20. Hadžimustafić E., *Geomorfološke karakteristike bazena poriječja Soline*, magistarski rad odbranjen na PMF-u Univerziteta u Tuzli, Tuzla, april 2011.,
21. Hatunić D., *Geomorfološke karakteristike područja općine Srebrenik*, magistarski rad odbranjen na PMF-u Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2012.,

22. Hatunić, D., Hadžimustafić, E., Suljić, A., Kovačević, M., Fizičko-geografske karakteristike Tuzlanskog kantona - prilog proučavanju zavičajne geografije, Zbornik PMF-a, 8 i 9, Tuzla, 2012-2013.
23. Hrvatović, H.: *Geološki vodič kroz Bosnu i Hercegovinu*, Zavod za geologiju, Sarajevo, 1999.
24. Janković, M., Atanacković, B., Biogeografija sa pedologijom, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 1999.
25. Jovičić, D. (2013). Uvod u turizmologiju, Beograd, Geografski fakultet.
26. Kobašić, A.; Senečić, J. (1989.) Marketing u turizmu. Zagreb: Školska knjiga
27. Kotler P, Bowen J.T, Makens J.C., *Marketing u ugostiteljstvu, hotelijerstvu i turizmu*, Mate, Zagreb, 2010.
28. Križman Pavlović, D. (2008.) Marketing turističke destinacije. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam "Dr. Mijo Mirković". Zagreb: Mikrorad d.o.o.
29. Kudumović Dostović, F., Sjeveroistočna Bosna, geografska monografija, Tuzla, 2017.
30. Kudumović-Dostović F., „Regionalno-geografske odlike Sjeveroistočne Bosne“ , doktorski rad odbranjen na PMF-u Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2012.,
31. Lakušić, R., Klimatogeni ekosistemi Bosne i Hercegovine (I), Geografski pregled br. XXV, Geografsko društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1981.
32. Lakušić, R., Klimatogeni ekosistemi Bosne i Hercegovine (II), Geografski pregled br. 26-27, Geografsko društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1982/83.
33. Lepirica A., *Reljef geomorfoloških makroregija Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova PMF-a, Svezak Geografija, Univerzitet u Tuzli, Prirodno-matematički fakultet, godina VI, broj 6, Tuzla, 2009.;
34. Maksin-Mičić, M. (2007): Turizam i prostor, Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički
35. Marin Grgurev: Avanturistički turizam kao prilika za razvoj novih turističkih proizvoda, VELEUČILIŠTE VERN', Zagreb Studij turizam, ZAVRŠNI RAD, Zagreb, 2018. Mentorica: dr. sc. Romana Lekić, <https://repozitorij.vern.hr/islandora/object/vern%3A164/datastream/PDF/view>, od 06.05.2020
36. Marković Jovan Đ., Ilija T. Dimitrijević, Miladin Anđelić, Milosav Bjeletić, Petar Kurtović: *Enciklopedijski geografski leksikon Jugoslavije*. Svjetlost, Sarajevo, 1988.
37. Marković, Jovan Đ.: *Fizička geografija Jugoslavije*. 2. izd. Naučna knjiga. Beograd, 1968.
38. Marković, M., Pavlović, R., Čupković, T.: *Geomorfologija*, Rudarsko-geološki fakultet, Beograd, 2003.
39. McDonald M., *Marketinški planovi: kako ih pripremati, kako ih koristiti*, Masmmedia, Zagreb, 2004.
40. Milosavljević, R: *Klima Bosne i Hercegovine*, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina: Separat iz II izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983., str. 116-118.
41. Rabotić, B. (2013) Selektivni oblici turizma, drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Naklada: Visoka turistička škola strukovnih studija, Beograd
42. Ravnić, S (2019). INOVATIVNI TURISTIČKI PROIZVODI, Diplomski rad, Fakultet ekonomije i turizma, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula;
43. Redžić, S., Barudanović, S., Radević, M., Bosna i Hercegovina-zemlja raznolikosti, Prvi izvještaj Bosne i Hercegovine za Konvenciju o biološkoj raznolikosti, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Sarajevo, 2008.

44. Resulović, H.: *Tlo Bosne i Hercegovine*, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina: *Separat* iz II izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983., str. 122-125.
45. Rikard Bakan, Božidar Jaković (2015): *Ekoturizam*, Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici,
46. Rogić V., *Regionalizacija Jugoslavije*, Geografski glasnik, broj XXXV, Zagreb, 1973.,
47. Ržehak, V., Rijetkosti i ljepote prirode, Manje poznate prirodne rijetkosti u Bosni i Hercegovini i potreba njihove zaštite, str. 112.
48. Scott, D., Lemieux, C. (2009): *Weather and Climate Information for Tourism*, World Meteorological Organization and UN World Tourism Organization
49. Senečić, J.; Grgona, J. (2006.) *Marketing menadžment u turizmu*. Zagreb: Mikrorad d.o.o.
50. Sikavica, P., Novak, M. (1999.) *Poslovna organizacija*. Zagreb: Informator 8. Vukonić, B., Čavlek, N. (2011.) *Riječnik turizma*. Zagreb: Masmedia
51. Slavoljub Vujović, Drago Cvijanović, Snežana Štetić: *Destinacijski koncept razvoja turizma*, Monografija, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Beograd, novembar 2012. godine;
52. Slišković T., Trubelja F., *Geološka građa i petrografski sastav Bosne i Hercegovine*, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina: *Separat* iz II izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.
53. Smajić S., Ahmetbegović S., *Klima u slivu rijeke Spreče*, Zbornik radova PMF-a, Svezak Geografija, Univerzitet u Tuzli, Prirodno-matematički fakultet, godina IV-V, broj 4-5, Tuzla, 2008.
54. Snežana Štetić, Drago Cvijanović i Dario Šimičević: *Posebni oblici turizma Dunavskog regiona Srbije*, Monografija, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Beograd, 2014. Godine
55. Snežana Štetić: *Posebni oblici turizma*, Beograd, 2007. godine
56. Soklić, I., *Fosilna flora i fauna Bosne i Hercegovine*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2001.
57. Soklić, I., *Postanak i struktura Tuzlanskog basena*, Geološki glasnik, Knj. 10, Sarajevo, 1964.
58. Spahić, M., Ahmetbegović, S. i Stjepić Srkalović, Ž: *Geografska taksonomija u turizmu – prilog metodologiji istraživanja turizma*, *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae* 2017, 7, (5-18)
59. Stanković, S. (2008). *Turistička geografija*, Zavod za udžbenike, Beograd.
60. Stefanović V., Beus V. (1983). *Karta realne šumske vegetacije SR Bosne i Hercegovine 1:500 000*, Šumarski fakultet u Sarajevu – Geokarta, Beograd
61. Stefanovović, V., Beus, V., Burlica, Č., Dizdarević, H., Vukorep, I. (1983). *Ekološko-vegetacijska rejonizacija Bosne i Hercegovine*, Posebna izdanja br. 17., Šumarski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
62. Stojanović, Pavić, Pantelić (2014). *Geografija životne sredine*, Univerzitet u Novom Sadu, PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
63. Šećibović, R., Maksin-Mičić, M., Komlenović, Đ., Manić, E. (2006). *Uvod u geografiju turizma sa osnovama prostornog planiranja*, Drugo izdanje, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd.
64. Šegota, T. Filipčić, A. (1996). *Klimatologija za geografe*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
65. *Tuzlanski kanton u brojkama*. (2013). FZS FBiH, Sarajevo
66. Jovanović, V. (2015). *Tematski turizam*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
67. Vresk M., *Uvod u geografiju – razvoj, struktura, metodologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.

Ostali izvori:

1. https://ec.europa.eu/croatia/content/what-is-AR-what-VR-and-how-technology-helps-us-to-experience-reality_hr
2. <https://www.yumpu.com/xx/document/view/40778020/manje-poznate-prirodne-rijetkosti-i-njihova-zaatita/8>
3. <http://opcinasapna.ba/v4/dokumenti>
4. http://opcinasapna.ba/v4/images/Prostorni_plan_opcine_Sapna_za_period_2013-2033_godina.pdf
5. <http://www.statistika.ba>
6. http://www.vladatk.kim.ba/Vlada/Novosti_2014/strategija/Strategija_razvoja_Opcine_Kladanj_za_period_2011-2020g.pdf
7. <https://bastina.ba/stara-dzamija-u-spionici-donjoj/>
8. <https://bastina.ba/stari-grad-u-gradaccu/>
9. [https://bastina.ba/stecci-u-banovici-selu-kod-banovica/;](https://bastina.ba/stecci-u-banovici-selu-kod-banovica/)
10. <https://gracanica.gov.ba/download/revidirana-strategija-lokalnog-razvoja-opcine-gracanica-2016-2020-godine/?wpdmdl=20323>
11. <https://gracanica.gov.ba/wp-content/uploads/2022/02/Informacija-o-raduTZ-u-2021-g-.pdf>
12. <https://grad.tuzla.ba/wp-content/uploads/2016/10/Strateske-smjernice-turizam-Grada-Tuzla.pdf>
http://www.vladatk.kim.ba/Ministarstva/MP/2020/SR/NACRT_Strateske_platframe_-_Strategija_razvoja_Tuzlanskog_kantona_2021_-2027.pdf
13. <https://gradacackisajam.ba/#!/about>
14. <https://gradzivinice.ba/wp-content/uploads/2020/01/Strategija-razvoja-turizma-Grada-%C5%BDivinice-2019-2024.pdf>
15. https://lukavac.ba/prostorni-plan-opcine-lukavac-2007-2025-godina/http://www.vladatk.kim.ba/Vlada/Dokumenti/sl_novine/2018/Sluzbene_novine_TK_br_12-opt_-_2018.pdf
16. <https://turisticki-leptir.com/index.php/component/k2/item/34-terme-gracanica>
17. [https://turizambanovici.ba/;](https://turizambanovici.ba/)
18. [https://tztz.ba/ba /](https://tztz.ba/ba/)
19. <https://visitgracanica.ba/biznis/vis-i-sijedi-krs/>
20. https://www.google.ba/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=http://banovici.gov.ba/wp-content/uploads/2021/01/Strategija-razvoja-Opcine-Banovici.pdf&ved=2ahUKEwjFvbXGqOn4AhVNnaQKHx3MAJ4QFnoECAIQAg&usg=AOvVaw0gl5YQgAjU3Fj50d_61g3w
21. https://www.google.ba/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=http://www.vladatk.kim.ba/Vlada/Novosti_2014/strategija/Strategija_razvoja_Opcine_Srebrenik_za_period_2011-2020.pdf&ved=2ahUKEwj5g5zHyPX4AhWEOuwKHxZtCV8QFnoECAoQAg&usg=AOvVaw0RrwAFA_K80uSRJomzle7O
22. https://www.google.ba/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://opcinacelic.ba/file/celic-razvojna-strategija-final/111&ved=2ahUKEwiN057Aqen4AhWUwQIH3CA-MQFnoECAEQAg&usg=AOvVaw2NLzkHY1D_8Bm7GqOLeSDI

23. https://www.sogfbih.ba/sites/default/files/javni_dokument/2021-06/Grada%C4%8Dac%20-%20Strategija%20razvoja%202014%20-%202023.pdf
24. https://www.sogfbih.ba/sites/default/files/javni_dokument/2021-07/Teo%C4%8Dak%20-%20Strategija%20razvoja%202012%20-%202017.pdf
25. Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2019. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2020. godine
26. Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2021. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2022. godine
27. Integrirana razvojna strategija općine Čelić 2020 – 2025. Čelić, 2019.
28. Nacrt Zakona o turizmu FBiH
29. Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije (DMO), Horwath HTL Zagreb, 2013., <https://www.htz.hr/sites/default/files/2015-06/DMO-operativni-prirucnik3217.pdf>
30. Strategija integriranog razvoja općine Lukavac 2019 – 2027. Lukavac, decembar, 2018.
31. Strategija integriranog razvoja općine Živinice 2017 – 2026. Živinice, novembar, 2016.
32. Strategija lokalnog razvoja općine Kalesija 2018 – 2027. Kalesija, decembar, 2017.
33. Strategija razvoja Federacije Bosne i Hercegovine 2021 – 2027. Sarajevo, decembar, 2020.
34. Strategija razvoja Grada Tuzla 2012-2026 (revidirana za period 2019 – 2021.). Tuzla, decembar, 2018.
35. Strategija razvoja održivog turizma općine Lukavac 2021 – 2027 - Nacrt. Lukavac, juli, 2021.
36. Strategija razvoja općine Banovići 2017 – 2027. Banovići, decembar, 2017.
37. Strategija razvoja opštine Doboj Istok 2021 – 2027. Doboj Istok, decembar, 2020.
38. Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine 2022 – 2027 – Nacrt. Sarajevo, april, 2022.
39. Strategija razvoja turizma Grada Živinice 2019 – 2024. Živinice, april, 2019.
40. Strategija razvoja Tuzlanskog kantona 2021 – 2027- Tuzla, mart, 2021.
41. Strateški plan razvoja općine Gradačac 2014 – 2023. Gradačac, 2013.
42. Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008.-2018., Federalno ministarstvo okoliša i turizma, decembar 2008
43. Strategija upravljanja vodama Federacije Bosne i Hercegovine 2010. – 2022. [http://fmpvs.gov.ba/texts/177_665_283_b.pdf\(14.09.2013.\)](http://fmpvs.gov.ba/texts/177_665_283_b.pdf(14.09.2013.))
44. Tuzlanski kanton u brojkama, 2021.
45. Vodič za destinacijski menadžment, Lipik, 2018
46. World Tourism Organization (2007). A practical guide to tourism destination management. Madrid.
47. World Tourism Organization (2019), UNWTO Guidelines for Institutional Strengthening of Destination Management Organizations (DMOs) – Preparing DMOs for new challenges, UNWTO, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284420841>
48. Zakon o turističkim zajednicama TK („Službene novine Tuzlansko-podrinjskog kantona“, br. 7/97 i 3/99 i „Službene novine Tuzlanskog kantona“, br. 13/99, 10/00, 14/02, 6/04 i 10/04) godina 2, broj 11., oktobar 2015

MACT

3. Prilozi

ANEKS 1 Zaključci preuzeti iz Izvještaja turističke patrole u 2019. godini:

2.1.1.1 Banovići

Općina Banovići, sa svim svojim turističkim resursima mora predstavljati jednu od okosnica razvoja turističke djelatnosti na području Tuzlanskog kantona. Kroz razgovore sa lokalnom zajednicom mora se iznaći modus kako da se svi resursi stave u funkciju jedinstve turističke ponude i na području općine, ali i na području Tuzlanskog kantona. Prava je šteta ne iskoristiti sve mogućnosti koje se pružaju zbog atraktivnosti turističke destinacije.

2.1.1.2 Čelić

Neophodno je razmotriti mogućnost obnavljanja manifestacije „Dani jagodastog voća“ sa adekvatnim sadržajem, te uz afirmaciju lokalnih izletišta (jezero Humci), omogućiti razvoj bar dva do tri obiteljska poljoprivredna gazdinstva, kao ogledna primjera razvoja ruralnog turizma na području Tuzlanskog kantona.

2.1.1.3 Doboj Istok

Lokalna zajednica mora kroz svoje razvojne planove definisati određene lokalitete pogodne za razvoj određenih turističkih sadržaja, te zatražiti pomoć od kantonalnih organa da im u toj nakani pomogne, i u finansijskom i u smislu angažmana ljudskih resursa.

Takođe, zbog razvijene poljoprivredne proizvodnje moguće je ući u projekat osmišljavanja par obiteljskih poljoprivrednih gazdinstava kao nosioca razvoja ruralnog turizma na području općine.

Preporuke: Neophodan planski pristup lokalne zajednice razvoju određenih vrsta turizma za koje ima potrebne resurse (ruralni turizam sa pratećim autohtonim prehrambenim proizvodima i suvenirima).

2.1.1.4 Gračanica

Grad Gračanica, sa svim svojim slabostima, predstavlja izuzetno atraktivnu turističku destinaciju Tuzlanskog kantona i Sjeveroistočne Bosne. Neophodno je:

- na lokalnom nivou, formirati turističku zajednicu, koja bi bila mjesto za okupljanje svih aktera turističke ponude grada Gračanica, koji sada, većinom samostalno djeluju,
- definisati cjelovit turistički proizvod, jer na ovom prostoru moguće je vidjeti i spoznati sve karakteristike stare i savremene Bosne.
- Izvršiti sanaciju divljih deponija kao i spriječiti nastajanje novih,
- postaviti vertikalnu/horizontalnu turističku signalizaciju koji upućuju na postojanje izletišta koji mogu biti interesantni turistima kako domaćim tako i stranim,
- rješavanju problema namjene zemljišta koje okružuje izvorište termalne vode, kako bi bilo omogućeno širenje ugostiteljsko- turističke ponude bazirane na termo-mineralnoj vodi i zdravstvenom turizmu.

2.1.1.5 Gradačac

Grad Gradačac je jedno od rijetkih mjesta koje sa raznolikošću i bogatstvom kulturno-historijskog naslijeđa iz različitih vremenskih perioda te bogatstvom prirodnih resursa može samo za sebe može činiti mikro turističku turističku destinaciju. Ono što stoji na raspolaganju kao preduvjet ponude je:

- jedinstveni kulturno – istorijski spomenici (Kula Husein Kapetana Gradašćevića sa kompleksom džamije, Sahat kula, pravoslavna i katolička crkva i dr. vjerski objekti)
- zavičajna muzejska zbirka - oklopni voz i niz drugih spomenika i mjesta iz perioda odbrambeno – oslobodilačkog rata 1992 – 1995 . godina
- dva jezera, od koji je kupalište na jezeru « Hazna » djelimično u funkciji ,
- hipodrom,
- izuzetna mogućnost razvoja zdravstvenog turizma u okviru « Banje Ilidže »
- sportsko – rekreativni turizam (sportski tereni i sportska dvorana)
- lovište Gradašnica u površini od 17000 ha kojim gazduje Lovačko društvo „Jelen“
- mogućnosti za sportski ribolov na jezerima Hazna i Vidara, kao i rječicama u slivu rijeke Mala Tinja
- značajni kulturni događaji (Gradašćki književni susreti, Kikićevi susreti , koncerti, izložbe i sl.
- Međunarodni sajam poljoprivrede i prehrambene industrije-Sajam šljive, kao najposjećenija privredna manifestacija u zemlji,
- prekrasan okoliš, kompleks gradskog parka u podnožju Kule Husein Kapetana Gradašćevića,
- Planinarski dom Jasenica,
- ekološki čist grad, pun zelenila.

Zaključujemo da Gradašćac sa svim svojim resursima, mora biti jedna od perjanica turističke ponude Tuzlanskog kantona, ali i sastavni dio bosanskohercegovačke turističke ponude. Na tome mora insistirati i lokalna samouprava i kantonalni organi. Da bi to proveli u djelo, lokalna samouprava se mora odrediti spram razvoja turističke djelatnosti na svom prostoru i preduzeti odgovarajuće korake na definisanju svojih prioriternih turističkih resursa, te načinu valorizacije istih. U skladu s tim definisati i ljudske resurse kojima će to biti prioriterni zadatak. Sve dok to ne uradi lokalna samouprava, svi drugi organi su po tom pitanju nemoćni i aktivnosti svih drugih organa ne mogu dati odgovarajuće rezultate.

Preporuke za unaprijeđenje turističkih potencijala na posjećenim lokalitetima:

- potrebno što hitnije osmisliti sadržaje Kule kapetana Gradašćevića i načine funkcionisanja tog spomenika kulture i istorije, kroz adekvatan ugostiteljski sadržaj koji će pričati priču o velikanu tog doba, životu, tradiciji i običajima tog područja u doba vladavine Osmanlija. Od sadržaja će zavisiti i mogućnost njegovog održavanja i daljnog uređenja, te bi to trebala biti stvar šire rasprave. Danas je to ugostiteljski objekat skromnog sadržaja i uređenja koji na nereprezentativan način predstavlja jedan tako važan spomenik kulturno historijskog naslijeđa.
- Pojedine lokalitete (jezero Vidara i Hazna, hipodrom Vuković) je potrebno dodatno označiti i postaviti vertikalnu/horizontalnu turističku signalizaciju koji upućuju na postojanje izletišta koji mogu biti interesantni turistima kako domaćim tako i stranim, obogatiti sadržajem i raditi na njihovoj promociji,
- Lokalitete treba adekvatno opremiti komunalnom opremom (kante za smeće), preduzeti mjere čuvanja i zaštite od neadekvatnog korištenja, uvesti kontinuirano čišćenje i odvoz smeća, praviti akcije za zaštitu prirode i uređenje izletišta
- Obezbjediti sanaciju puteva do izletišta odnosno kulturno-istorijskih spomenika i učiniti ih adekvatnim za grupne posjete odnosno omogućiti pristup autobusima što bi uvelike uticalo

na održivost izletišta jer bi bio dostupan za školske i druge grupne posjete sa područja drugih općina Tuzlanskog kantona, te urediti parking prostore,

- Nad kulturno – historijskim naslijeđem je potrebno provesti mjere tehničke i fizičke zaštite.
- Kroz organizovanu promociju predstaviti potencijale i resurse široj javnosti Tuzlanskog kantona te kreirati zajedničku ponudu Tuzlanskog kantona, naročito je interesantan Gradačac jer može ponuditi turističku uslugu sa cijelodnevnim različitim sadržajima. Obavezno uz kreiranje turističke ponude ponuditi i gastronomski doživljaj tradicionalne kuhinje i domaćih spremljenih specijaliteta,
- Gore navedene potencijale potrebno je predstaviti i Pedagoškom zavodu Tuzla kako bi se posjeta navedenim lokalitetima uvrstila u školske izlete i eskurzije te školska djeca upoznala sa bogatim kulturno-historijskim naslijeđem,
- Potrebno je sve turističke ponude učiniti postojanim što može biti urađeno i kroz kvalitetno odabrane kadrove, uvođenjem standarda i praćenjem zadovoljstva klijenata,
- Uvrstiti u turističku ponudu što je moguće više manifestacija različitih vrsta (kulturne, sportske, zabavne, vjerske, naučne, zdravstvene i privredne) sa fokusom na lokalne, karakteristične manifestacije koje proizivode pozitivne efekte poput buđenja osjećaja ponosa u zajednici i jačanja osjećaja pripadnosti. Ovo je način na koji mjesto, grad ili regija mogu ostvariti dodatnu promociju i pridobiti nove turiste, i tako povećati zaposlenosti i omogućiti veće prihode lokalnom stanovništvu.

2.1.1.6 Kalesija

Kulturno – istorijsko naslijeđe i prirodni potencijali Općine Kalesija su veliki (Atik džamija, Stari karavanski put, Izvorište kiseljaka u MZ Dubnica, izletišta Spreča, Vis, Grabik i Pješevica, Ždralovo jezero...)ali je potrebno aktivnije održavanje postojećih objekata i izgradnja nove osnovne infrastrukture ako se želi razviti turistički potencijal Općine u cijelosti. Na postojećim lokalitetima se nije nešto značajno uradilo i dalje razvijalo, naprotiv upitno je održavanje već postojećih lokaliteta (Izletišta Grabik , zapušteno i ne koristi se). Općina Kalesija ima potencijala za ruralni turizam ali i za moderan sportsko-rekreacioni turizam .

Prilikom obilaska svih lokaliteta, primijećeno je slijedeće:

- Lokalitete je potrebno dodatno označiti i postaviti vertikalnu turističku signalizaciju koji upućuju na postojanje objekata i/ili izletišta koji mogu biti interesantni turistima kako domaćim tako i stranim
- Lokalitete treba adekvatno opremiti komunalnom opremom (kante za smeće), preduzeti mjere čuvanja i zaštite od neadekvatnog korištenja radi daljeg razvoja privredne djelatnosti
- Lokaliteti trebaju biti adekvatno opremljeni higijensko/sanitarnom infrastrukturom
- Potrebno je put za izletišta Plješevica u cijelosti sanirati te ga učiniti adekvatnim za grupne posjete odnosno omogućiti pristup autobusima što bi uvelike uticalo na održivost izletišta jer bi bio dostupan za školske i druge grupne posjete sa područja drugih općina Tuzlanskog kantona
- Za potrebe izletišta Plješevica potrebno je izgraditi i parking prostor za posjetioce

Zaključak je da Općina Kalesija ima izuzetno vrijedne i upotrebljive turističke potencijale koje pod hitno treba, prevashodno sačuvati, a zatim polako stavljati u funkciju konkretne turističke ponude. U tome veliku ulogu treba imati Turistička zajednica općine Kalesija koja se treba organizaciono zaokružiti, te čak treba razmisliti o mogućnosti da joj se daju na upravljanje uređeni turistički resursi.

Da bi to imalo smisla i da bi to bilo adekvatno realizovano, u ove aktivnosti je neophodno uključiti i Turističku zajednicu Tuzlanskog kantona, Zavod za zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa, Vladu TK sa resornim ministarstvima, kako kadrovski, tako i kroz adekvatnu finansijsku podršku.

2.1.1.7 Kladanj

Aktivnosti koje se vode na području općine Kladanj idu u pravcu daljnjeg razvoja i afirmacije turizma na ovom prostoru. Sve te aktivnosti na adekvatan način treba potpomoći i od strane drugih nivoa vlasti. Ono što bi bilo neophodno učiniti, kako se te aktivnosti ne bi zaustavile, jeste jasno definisanje nosioca turističke ponude općine Kladanj. Da li je to već uspostavljeno javno preduzeće ili osnivanje lokalne turističke zajednice, ali njegov prevashodni zadatak je da objedini turističku ponudu općine Kladanj, usmjerava aktivnosti na razvoju pojedinih turističkih resursa kako bi se upotpunila turistička ponuda, odnosno koordinira aktivnosti pojedinih učesnika u tom procesu. Takođe bi bilo neophodno, tom i tako definisanom nosiocu turističke ponude dati na raspolaganje određene turističke resurse kako bi isti mogao realizirati i nositi projekte koje je neophodno realizirati (osvjetljenje Djevojačke pećine, uređenje lokaliteta nekropols stećaka, održavanje izletišta koja nisu u sklopu zaštićenog pejzaža i sl.).

2.1.1.8 Lukavac

Općina Lukavac pokazuje znake napredovanja u definisanju svoje turističke ponude, što kroz djelovanje lokalne samouprave, tako i kroz projekte privrednih društava i pojedinaca koji su se pohvalili podrškom lokalne samouprave. Uz smislenije i sadržajnije organizovanje manifestacija koje su doprinijele ovakvom stavu, a prije svega mislimo na Sajam turizma „List“, te nezaobilazni „Puračićki vašar“ i slične manifestacije, ova turistička ponuda može biti privlačna turistima sa različitim ukusima i afinitetima. Nadamo se da će tome doprinijeti i formiranje Turističke zajednice općine Lukavac. Posebno treba insistirati na dosljednoj primjeni Prostornog plana područja posebnih obilježja dijela slivnog područja akumulacije Modrac za period 2016-2036 godina, koji je jedini smisljeni planski dokument koji tretira zaštitu i valorizaciju jezera Modrac, između ostalog, i u turističke svrhe.

Preporuke za unaprijeđenje turističkih potencijala na posjećenim lokalitetima:

- Jezeru Modrac mora se posvetiti dužna pažnja, definirati njegov status, utvrditi mjere zaštite, uraditi potrebnu plansku i drugu tehničku dokumentaciju,
- Potrebne mjere na sanaciji zaštite okoliša koje se donose posebnim programom, u cilju poboljšanja i očuvanja kvaliteta okolice, polazeći od dugoročnog i jasnog cilja da okoliš treba da dostigne zadovoljavajući stepen kvaliteta. Naznačene mjere zaštite voda, posebno mjere za očuvanje kvaliteta voda i mjere za sprečavanje i smanjenje zagađenja, treba detaljno razraditi po pojedinim sektorima iz kojih dolaze pritisci na kvalitet površinskih voda. Detaljan program Mjera zaštite kvaliteta voda donijet će se općinskim planom zaštite voda,
- Izvršiti sanaciju divljih deponija kao i spriječiti nastajanje novih,
- Pojedine lokalitete (Vijenac/Svatovac) je potrebno dodatno označiti i postaviti vertikalnu i horizontalnu turističku signalizaciju koji upućuju na postojanje izletišta koji mogu biti interesantni turistima kako domaćim tako i stranim,
- Lokalitete treba adekvatno opremiti komunalnom opremom (kante za smeće), preduzeti mjere čuvanja i zaštite od neadekvatnog korištenja, uvesti kontinuirano čišćenje i odvoz smeća, praviti akcije za zaštitu prirode i uređenje izletišta

- Obezbjediti sanaciju puteva do izletišta odnosno kulturno-istorijskih spomenika i učiniti ih adekvatnim za grupne posjete odnosno omogućiti pristup autobusima što bi uvelike uticalo na održivost izletišta jer bi bio dostupan za školske i druge grupne posjete sa područja drugih općina Tuzlanskog kantona, te urediti parking prostore.

2.1.1.9 Sapna

Općina Sapna nema formiranu turističku zajednicu već unutar svoje organizacione strukture ima službenika zaduženog za oblast turizma. Turistički potencijali su registrovani. Potrebno je dalje raditi na razvoju turističke ponude. Jezero Snježnica i nekropola bi trebali biti dio turističke ponude Tuzlanskog kantona. Jezero ima neiskorišteni potencijal za razvoj sportsko-rekreativnog ribolovnog turizma, izletničkog turizma kao i seoskog turizma. U vodnom pojasu jezera koje je u vlasništvu Elektroprivrede BIH, napravljene su brojne vikendice čiji vlasnici mogu predstavljati nosioce daljeg razvoja turizma. U toku ljeta, Općina Sapna, zbog velikog broja stanovništva koje živi i radi van područja općine, za ljetne praznike organizira veliki broj manifestacija i događaja. U toku posjete evidentiran je aktivan pristup komunalne inspeksijske službe na otklanjanju problema sa otpadom te je potrebno i ostale općine podstaći i animirati na ovakav pristup u zaštiti turističkih potencijala kao i prirodnog okoliša.

Preporuke za unaprijeđenje turističkih potencijala na posjećenim lokalitetima:

- Lokalitete je potrebno dodatno označiti i postaviti vertikalnu turističku signalizaciju koji upućuju na postojanje objekata i/ili izletišta koji mogu biti interesantni turistima kako domaćim tako i stranim
- Potrebno je napraviti pregled manifestacija i događanja, te one koji rade na zaštiti tradicije podržati i uključiti u turističku ponudu Tuzlanskog kantona
- Lokalitete treba adekvatno opremiti komunalnom opremom (kante za smeće), preduzeti mjere čuvanja i zaštite od neadekvatnog korištenja

Gore navedene potencijale potrebno je predstaviti Pedagoškom zavodu Tuzla kako bi se posjeta navedenim lokalitetima uvrstila u školske izlete i eskurzije te školska djeca upoznala sa bogatim kulturno-istorijskim i prirodnim nasljeđem.

2.1.1.10 Srebrenik

Grad Srebrenik je prepoznao turističku djelatnost kao jednu od djelatnosti koja može da doprinese značajnijem ekonomskom napretku lokalne sredine. U tom smislu preduzimaju se i mjere i koraci kako bi se iskoristili potencijali smješteni na ovom području, a istovremeno se uređuje i izgrađuje turistička suprastruktura neophodna za zadovoljenje potreba savremenog turista. Ono što posebno raduje je činjenica, da se razvoju turističke djelatnosti, odnosno pri valorizovanju potencijala u turističke svrhe pristupa sistematski i dugoročno. Trenutno su donekle realizovane mjere iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona a to je : izgradnja pristupnog parkirališta za potrebe Starog grada Srebrenika i rekonstrukcija i osposobljavanje pristupnog puta za Stari grad Srebrenik dok će ostale mjere biti realizovane u budućem periodu. Činjenica je da je zbog toga tempo razvoja malo usporen, ali dugoročno posmatrano, dolazi se do jednog cjelovitog ozbiljnog turističkog brenda, odnosno kompletne turističke cjeline koja može biti turistička destinacija sama za sebe, ali može i biti sastavni dio turističke destinacije zvane Tuzlanski kanton, sjeveroistočna Bosna ili Bosna i Hercegovina.

Neophodno je:

- bržim tempom, pristupiti uređenju prostora ispred Starog grada, obogaćivanjem istog ugostiteljskim sadržajem, rukotvorinama i sl., kako bi se što prije omogućili i značajniji ekonomski efekti, koji bi pokrenuli daljne aktivnosti na postupnom uređenju ovog prostora.
- obezbijediti sigurnosne uvjete, a tiču se samog pristupa Starom gradu, kretanju kroz isti, te adekvatnom sadržaju unutar grada, koji je prilagođen uzrastu djece u osnovnim školama kako bi se lokalitet uvrstio u obavezan školski plan i program obilaska.
- na glavnom putnom pravcu, staviti znakove obavještenja i usmjeravanja ka lokalitetu stare džamije u Špionici, te na adekvatan način omogućiti pružanje relevantnih informacija vezanih za ovaj lokalitet.
- Obezbijediti adekvatnu zaštitu i konzervaciju nacionalnog spomenika „Konak Suljagića“ sa pratećim objektim, do konačnog imovinskog rješenja.

2.1.1.11 Teočak

Lokalna zajednica bi trebala sa Elektroprivredom BiH raz riješiti sve sporove vezane za imovinsko-pravne odnose i kroz zajedničku saradnju pokušati izdefinisati mogućnosti iskorištavanja jezera Snježnica u turističke svrhe, ako ništa drugo, bar kao atraktivno izletišta sa adekvatnom infrastrukturom, i lokalitet koji bi svoju ponudu mogao bazirati na sportskom ribolovu i pratećim sadržajima prilagođenim ovoj vrsti posjetilaca Tuzlanskog kantona.

2.1.1.12 Tuzla

Grad Tuzla sa svojom turističkom ponude jeste i treba da bude nosilac i nezaobilazan faktor u razvoju i promociji turizma na području Sjeveroistočne Bosne. Sama po sebi, bez obzira na sve turističke resurse, to nije i neće biti. Zbog toga, u kreiranju turističke ponude moraju biti uključeni svi, od resornog ministarstva, kantonalne Turističke zajednice, preko nevladinog sektora do gradske administracije. Da bi to bilo tako mora se u narednom periodu iznaći modus kako da se svi ovi učesnici okupe na jednom mjestu i da počnu da djeluju kao jedan tim. Samo tako i na taj način Tuzla i prostor Tuzlanskog kantona može postati sastavni dio turističke ponude BiH, što on sada, nažalost, nije.

Potrebno je ojačati saradnju sa Turističkom zajednicom Tuzla zbog razvoja zajedničkih turističkih paketa (turisti koji dođu na Panonska jezera mogu posjetiti Stari grad Srebrenik ili Etno avliju Mačkovac i sl.). Dakle, potrebno je stvoriti klimu pogodnu za umrežavanje i zajednički rad turističkih aktera radi kvalitetnijeg upravljanja turističkim destinacijama na cijelom području Tuzlanskog kantona i postizanju boljih rezultata. Rezultat bi bio koristan za sve općine i gradove, privatni i civilni sektor.

Grad Tuzla ima dosta potencijala i resursa koji nisu predstavljeni Turističkoj patroli kao i planovi za dalji rad na razvoju turizma u Tuzli. S obzirom da smo na marginama BH turizma potrebno je proaktivno raditi na daljem razvijanju turističke ponude i obzirom na atraktivnost Panonskih jezera, Turistička zjednica Tuzle može i treba biti lider u ovim aktivnostima. Otvorenost i partnerstvo u razvoju turizma može doprinjeti kvalitetnijem i bržem napretku turizma a sa tim je povezano i veće zapošljavanje i ekonomski prosperitet na području Tuzlanskog kantona.

2.1.1.13 Živinice

Uz sva pozitivna nastojanja gradske uprave, da počne

sistematski razvijati turističku djelatnost, te da počne iskorištavati komparativne prednosti sa kojima raspolaže, aktivnosti moraju pokrivati cjelokupno gradsko područje. O svim turističkim resursima se mora voditi adekvatna briga kako bi cjelokupna slika bila pozitivna, jer posjeta turista, pogotovo ako ste definisali područje kao magnet za planinare i bicikliste, uglavnom će se bazirati na okolna područja, a ne samo na centralno gradsko područje. Ako ne postoji prilika za adekvatno investiranje i neke zahtjevnije projekte, bar održavanje turističkih resursa čistim i pogodnima za kraće ili duže odmore, ne zahtjevaju velika novčana sredstva, ali ostavljaju utisak privlačnog i zdravog prostora.

Postoji posebna problematika oko neugodnog mirisa koji se širi gradom a koji dolazi od farme koka firme Bingo d.o.o. sa području naselja Ciljuge. Ovaj problem prioritarno treba riješiti jer nema turizma u zagađenom ambijentu. Ukoliko Gradska uprava Živinice ne bude mogla samostalno riješiti ovo pitanje (a preuzeli su neke mjere), potrebno alarmirati i uključiti Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša kao i Kantonalnu inspekcijску upravu Tuzla da se zajednički kreira rješenje za ovaj problem.

Aneks 2

ODREDNICE RAZVOJA TURIZMA U STRATEŠKIM DOKUMENTIMA ZA PODRUČJE MENADŽMENT I MARKETING DESTINACIJE

U ovom se dijelu prikazuju osnovne karakteristike ključnih strateških dokumenata FBiH, TK i JLS TK te se daje pregled strateških ciljeva, sektorskih ciljeva, prioriteta i mjera/projekata razvoja turizma pojedinih gradova i općina. Polazeći od razvojnih strategija FBiH i TK kao dokumenata koji uspostavljaju strateški okvir za razvoj turizma na nivou TK te razvojnih strategija i strategija turizma pojedinih JLS, moguće je utvrditi da TK ima konkurentne prednosti za razvoj turizma što može doprinijeti razvoju Kantona.

Strategija razvoja FBiH

Strategija razvoja Federacije BiH 2021.-2027. u strateškom cilju 1. Ubrzan ekonomski razvoj i prioritetu 1.3. "Podržavati razvoj poslovnogprivatnog sektora" definiše mjeru 1.3.4. "Podržavati razvoj preduzetništva turističkog sektora čime ukazuje na nužnost razvoja inoviranih, specijaliziranih i uobičajenih turističkih proizvoda kao i aktiviranje novih turističkih proizvoda veće dodane vrijednosti. Ovo uključuje:

- povećanje kvaliteta smještajnih kapaciteta i uključivanje što većeg broja lokalnih poduzetnika i njihovih proizvoda/usluga u destinacijski lanac vrijednosti, što osigurava tržišnu diferencijaciju zasnovanu na lokalnom i autentičnom,
- *preusmjeravanje postojećih turističkih zajednica u FBiH u destinacijske menadžment organizacije*, što može značajno doprinijeti uspostavljanju destinacijskog turizma i lanca vrijednosti,
- sistemsko i kontinuirano podizanju svijesti stanovništva u ruralnim krajevima (edukativnim predavanjima i stručnim radionicama) o mogućnostima i važnosti bavljenja turizmom, očuvanju tradicionalnih i autohtonih proizvoda, autentične prirodne i kulturne baštine.

Nacrt strategije razvoja turizma FBiH 2022-2027

Vizija nacrta strategije razvoja turizma FBiH je privući turiste ponudom održivih, na prirodi zasnovanih avanturističkih i kulturnih iskustava koji će potaknuti ekonomski razvoj i doprinijeti društvenoj koristi. Dokument utvrđuje da su prioriteti razvoj turističkih proizvoda, razvoj

destinacijskog marketinga, razvoj ljudskih resursa i unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma.

Uzimajući u obzir ključne izazove sa kojima se susreće sektor turizma u pogledu marketinga (nedovoljno brendiranje lokalnih destinacija, zaostajanje učinkovite primjene digitalnih kanala u promociji turističkih destinacija, nepostojanje turističke zajednice na FBiH i njihova slaba povezanost sa turističkim zajednicama nižih nivoa itd.) u okviru prioriteta 2 „Razvoj destinacijskog marketinga“ definisane su sljedeće mjere:

Mjera 2.1. Povećanje privlačnosti destinacije destinacijskog marketinga Federacije Bosne i Hercegovine

Mjera 2.2. Povećanje potražnje i potrošnje

Mjera 2.3. Ravnomjeran turistički razvoj i smanjenje sezonalnosti

Mjera 2.4. Digitalizacija sektora turizma.

U cilju ostvarenja ključnih pokazatelja učinka (dolasci, trajanje posjete, potrošnja) u periodu obuhvaćenom Strategijom, turistički sektor FBiH mora uskladiti, preusmjeriti i iznova koncipirati svoje promotivne i aktivnosti destinacijskog marketinga.

Strategija razvoja Tuzlanskog kantona 2022-2027

“Strategija razvoja Tuzlanskog kantona 2021-2027” ponudila je dubinsku analizu stanja u oblasti turizma. Strategija prepoznaje značajan turistički potencijal TK, imajući u vidu bogatu kulturno-historijsko naslijeđe, turistički potencijal Panonskih jezera, postojanje Međunarodnog aerodroma Tuzla te sve progresivnije razvoja biciklističkog turizma i etno turizma.

U okviru ove strategije definiran je strateški cilj 1. Dinamičan i održiv ekonomski razvoj u povoljnom ekonomskom okruženju u okviru kojeg je definisan prioritet 1.3. *Poticaj razvoju održivog turizma u Tuzlanskom kantonu*, i dvije mjere: *Mjera 1.3.3. Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije* i *Mjera 1.3.4. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu Tuzlanskog kantona*, a koja bi se realizovale kroz:

- razvoj funkcionalnih digitalnih kanala za promociju TK
- povećanje broj nastupa na specijaliziranim sajmovima u inostranstvu
- povećanje vrijednosti podržanih projekata turističkih agencija
- realizacija aranžmana posjeta destinacijama na području TK
- povećanje broja mikrodestinacija na području TK te
- povećanje broja osposobljenih ljudskih resursa iz domena destinacijskog menadžmenta.

Strategije razvoja jedinica lokalne samouprave TK

Analiza razvojnih strateških dokumenata JLS vršena je s ciljem identificiranja integrisanosti ciljeva vezanih za razvoj turizma u okviru definisanih strateških ciljeva JLS. Na osnovu sekundarnih podataka utvrđeno je da od ukupno 13 JLS TK, njih 5 nema strategiju razvoja grada/općine ili je ista istekla. Ostale, dakle, njih 8 imaju strategiju razvoja.

U nastavku je dat pregled strateških ciljeva i u njima identificiranih sektorskih ciljeva vezanih za razvoj turizma, prioriteta i planiranih mjera/projekata za ostvarenje navedenih ciljeva.

Tabela 1: Pregled strateških i sektorskih ciljeva, prioriteta i mjera/projekata JLS TK

Strategije razvoja jedinica lokalne samouprave (JLS)	Strateški cilj(evi)	Sektorski ciljevi	Prioritet	Projekti/mjere
TUZLA	SC 1 Strateški cilj 1: Povećati konkurentnost privrede	SEC 1.3. Povećati valorizaciju prirodnih i kulturno-historijskih resursa za razvoj sektora turizma	1.3.1. Unapređenje turističke ponude i produženje turističke sezone	<p>Program 1.3.1. Unapređenje turističke ponude i produženje turističke sezone</p> <p>1.3.1.1. Stvaranje turističkog paketa kulturnohistorijskog sadržaja</p> <p>1.3.1.2. Razvoj i plasman cjelovite ponude vikend</p> <p>1.3.1.3. Unapređenje turističkih sadržaja za zimsku sezonu</p> <p>1.3.1.4. Pokretanje izrade autohtonih suvenira i umrežavanje proizvođača suvenira i tradicionalnih proizvoda</p> <p>1.3.1.5. Promocija turističkih potencijala i proizvoda grada Tuzla (sajmovi, video prezentacije, materijali)</p> <p>1.3.1.6. Osnivanje gradskog turističkog klastera</p> <p>1.3.1.7. Podsticaji za mlade i početnike u turističkoj djelatnosti</p>
			1.3.2. Podizanje kvaliteta turističkih usluga	<p>1.3.2.1. Animiranje standardizacije slobodnih smještajnih kapaciteta za iznajmljivanje u turističke svrhe</p> <p>1.3.2.2. Ponuda online informacija za turiste po principu 'sve na jednom mjestu'</p> <p>1.3.2.3. Iniciranje razvoja smještajnih kapaciteta za ruralni turizam</p> <p>1.3.2.4. Edukacija za turističke operatere</p>
ŽIVINICE	Strateški cilj 1: Povećana zaposlenost u privredi, poljoprivredi i uslužnim djelatnostima uz povećanje dodane vrijednosti.	1.2. Razvijen sektor nove ekonomije, turizma i uslužnih djelatnosti do kraja 2021 godine	Jačanje sektora nove ekonomije	Uspostavljanje Turističke zajednice općine Živinice

KALESIJA	Strateški cilj 1: Povećati konkurentnost općine Kalesija za privredni rast i zapošljavanje	1.4 Unaprijediti promociju kulturno-historijskog naslijeđa i razvoj turizma	1.4.1. Promocija kulturnohistorijskog naslijeđa	1.4.1.1. Uspostavljanje registra kategorizacija kulturnohistorijskog naslijeđa 1.4.1.2. Promocija turizma i kulturno-historijskog naslijeđa općine Kalesija
			1.4.2. Uređenje kulturnohistorijskih-turističkih lokaliteta	1.4.2.1. Projekat uređenja lokaliteta sa kulturno – historijskim naslijeđem (DUBNICA) 1.4.2.2. Projekat uređenja lokaliteta “SPREČA” i “VIS” u funkciji povećanja turističke ponuda 1.4.2.3. Projekat izgradnje Turističko – ugostiteljskog projekta “ADRENALIN PARK VIS”
BANOVIĆI	Strateški cilj 2: Razvoj infrastrukture		Razvoj ostale infrastrukture	2.4.25. Projekat Turističke uskotračne pruge sa muzejom rudarstva i željeznica 2.4.26. Uraditi saobraćajnu i turističku signalizaciju na području općine Banovići
DOBOJ ISTOK	Strateški cilj 1: Razvijen ambijent za privredni razvoj		Prioritet 1: Razvoj prerađivačkih kapaciteta, MSP i obrtništva	1.1.3. Razvoj turizma u općini
LUKAVAC	Uspostavljan funkcionalni sistem zaštite okoliša i održivog upravljanja prirodnim resursima	Značajno unaprijeđeno korištenje turističkih potencijala	1.3.1 Program nove turističke ponude	1.3.1.1. Izgradnja rekreativno-biciklističke staze_jezero Modrac 1.3.1.2. Razvoj ekološkog i ruralnog turizma na području općine Lukavac 1.3.1.3. Sportsko-rekreacioni centar Jezero Modrac 1.3.1.4. Otvaranje ureda turističke zajednice TK na području općine Lukavac
GRADAČAC	Cilj Zaštita okoliša		Program unaprijeđenja i razvoj turizma valorizacijom prirodnog, kulturnog i historijskog naslijeđa.	Projekat 6.1.: Nastavak rekonstrukcije Aleje kestenova Gradačac Projekat 6.2.: Uređenje okoliša oko planinarskog doma Projekat 6.3.: Čišćenje i uređenje izvorišta i parka na lokalitetu Stare Banje Projekat 6.4.: Uvođenje jezera Hazna u primarnu funkciju kupališta za građane Projekat 6.5.: Izrada projektne dokumentacije sanacije starog grada Projekat 6.6.: Sanacija terena oko starog grada u Gradačcu

				(projekat odvodnje oborinskih voda) Projekat 6.7.: Aktivnosti razvoja i afirmacije turističkih potencijala općine Gradačac Projekat 6.8.: Postavljanje turističke signalizacije na području općine Gradačac Projekat 6.9.: Program uređenja gradskih zelenih javnih površina i izvorišta.
ČELIĆ	SC1: Održivi i konkurentni i održivi privredni (ekonomski) razvoj	Stvoriti povoljne uslove za razvoj turizma Prioritet 4: Razvoj kontinentalnog turizma i poboljšana turistička djelatnost	Razvoj turističke ponude	<ol style="list-style-type: none"> 1. Izrada plana korištenja javnih površina u vlasništvu viših nivoa vlasti, 2. Preuzimanje na korištenje javnih površina 3. <i>Izrada promotivnog materijala turističke ponude Općine Čelić.</i> 4. <i>Formiranje Turističke zajednice općine Čelić</i> 5. <i>Poticaj turistički značajnim manifestacijama</i> 6. Valorizacija turističke ponude oko Velinog Sela i oko toka rijeke Šibošnice kod akumulacijske brane u Vražićima 7. <i>Izrada marketing plana razvoja turizma općine Čelić</i> 8. Izgradnja pločnika na relaciji ZJU Dom zdravlja Čelić, pa pored Tržnice sve do planiranog Centralnog parka 9. Izrada projektne dokumentacije za auto-kamp u Vražićima 10. Sufinansiranje organizacije kulturnih događaja 11. Podrška razvoju ruralnog turizma 12. Izgradnja slatkovodnog akvarija na lokaciji planiranog Etno sela Brnjik

Izvor: Kreacija autora na osnovu strateških dokumenata

Strategije razvoja jedinica lokalne samouprave TK

Kada je u pitanju strategija razvoja turizma, imamo nešto drugačiju sliku. Naime, samo grad Živinice imau svoje strategiju razvoja turizma, dok je dokument strategija razvoja održivog turizma općine Lukavac 2021-2027. u formi nacрта. U konsultacijama sa Radnim tijelom utvrđeno je da je u postupku izrada i strategija razvoja turizma grada Srebrenika.

Strategija razvoja turizma Grada Živinice

Polazeći od vizije razvoja turizma grada Živinice kao regionalno prepoznatljive turističke destinacije koja spaja tradiciju, prirodu i pustolovinu te svojim gostima pruža autentičan ambijent za aktivan odmor u očuvanom prirodnom okruženju strategija je definisala tri strateška cilja predstavljena narednom tabelom.

Tabela 2. Pregled strateških ciljeva, prioriteta i mjera/projekata u strategiji razvoja turizma grada Živinice

Strateški cilj(evi)	Prioriteti	Projekti/mjere
Strateški cilj 1: Uspostavljanje efikasnog destinacijskog menadžmenta		1.1. Uspostavljanje Turističke organizacije i adaptacija uređenja prostora Turističkog ureda Grada Živinice 1.2. Uspostavljanje i vođenje Turističkog vijeća Grada Živinice 1.3. Izrada plana marketinga, budžeta i plana promocije destinacije i implementacija plana promocije (Internet, sajmovi, printani mediji, elektronski mediji, itd) 1.4. Izrada promotivnog web portala destinacije i vođenje kampanja društvenih medija – Visit Živinice 1.5. Studija „Valorizacija turističkih potencijala Grada Živinice“ 1.6. Uspostavljanje veza sa turističkim agencijama i tour operatorima 1.7. Ispitivanje i praćenje zadovoljstva i potreba turista 1.8. Local Buddy – mobilna aplikacija za spajanje turista i lokalnog stanovništva 1.9. Obuka za upravljanje projektnim ciklusom
Strateški cilj 2: Razvoj portfolijaturističkih proizvoda		3.1. Izrada turističke karte Grada Živinice 3.2. Brdsko biciklistička tura „Konjuh Adventure – Feel the Nature“ 3.3. Brdsko-biciklistički maraton “Starim putevima” 3.4. Razvoj cikloturizma 3.5. Valorizacija eko-turističkog, konzervacijskog i edukacijskog potencijala Šeričke bare 3.6. Valorizacija močvara na području Grada Živinice 3.7. Promocija ekoturističkih i prirodnih potencijala šumskog kompleksa Dubrava u funkciji očuvanja biodiverziteta 3.8. Tematska ruta „Šuma priče“ 3.9. Kajak thrill – Rajsko jezero Bašigovci 3.10. Dani agroturizma 3.11. Agroturizam - usavršavanje i opstanak mladih na ruralnom području 3.12. Digitalni marketing u ruralnom turizmu 3.13. Povećanje površina pod organskom proizvodnjom 3.14. Stručno osposobljavanje i educiranje poljoprivrednih proizvođača 3.15. Razvoj i promocija ruralnog turizma 3.16. Razvoj i promocija pčelarskog turizma 3.17. Razvoj i promocija lovnog turizma 3.18. Promocija aktivnosti posmatranja pticamočvarica na području Grada Živinice 3.19. Razvoj omladinskog turizma – Odred izviđača „CROA“ Živinice 3.20. Izrada lokalnih suvenira 3.21. Međunarodni festival tradicije i umjetnosti 3.22. Adrenalin park 3.23. Traktorijada
Strateški cilj 3:	Razvoj	3.1.1. Proširenje kapaciteta „Hotel President“

<p>Razvoj turističke infrastrukture</p>	<p>turističke infrastrukture i poticajnog ambijenta za razvoj turizma</p>	<p>3.1.2. Provedba urbanističkog projekta „HotelKonjuh“ Živinice 3.1.3. Razvojni koncept kompleksa bazena „Toplica“ 3.1.4. . Sportsko-rekreativni kamp „Rajsko jezero“ 3.1.5. Međunarodni biciklistički kamp za djecu 3.1.6. Uređenje izletišta rijeke Krivača 3.1.7. Dogradnja i modernizacija postojećegkartodroma na aerodromu Ciljuge od Kartingkluba Živinice (u okviru planiranog SRC Ciljuge 3.1.8. Izrada idejnog i Glavnog projekta izgradnjesportskog aerodroma Ciljuge (u okvirupostojećeg aerodroma Ciljuge – KasarnaCiljuge) 3.1.9. Centar za posmatranje ptica – Modrac 3.1.10. Izgradnja šadrvana u dvorištu džamije –Džebari 3.1.11. Unapređenje infrastrukture – džamija Džebari 3.1.12. Rekonstrukcija postojećeg objekta Vodenica„Šerička“ 3.1.13. Revitalizacija vodenica na području GradaŽivinice 3.1.14. Dodatna rekreativnam edukativna, zabavna iugostiteljska aktivacija šumskog kompleksa 3.1.15. Pješačke i biciklističke staze 3.1.16. Turistička signalizacija i interpretacija 3.1.17. Identifikacija i valorizacija hidrografskihturističkih atraktivnosti Grada Živinice 3.1.18. 3.1.19. Ambijentalno uređenje gradskih središta uurbanim i ruralnim područjima 3.1.20. Zaštita ruralne tradicijske arhitekture 3.1.21. Vježbanje na otvorenom – Street workout 3.1.22. Ulična – javna rasvjeta 3.1.23. Putna infrastruktura Grada Živinice 3.1.24. Ulična – javna rasvjeta 3.1.25. Rekonstrukcija, restauracija i iluminacijafasada 3.1.26. Glavni parking sa info uredom i lokacija zaprihvata potencijalnih turista 3.1.27. Sportska infrastruktura u ruralnim područji 3.1.28. Uređenje vodotoka 3.1.29. Akcije pošumljavanja goleti</p>
	<p>Poticajni ambijent za razvoj turizma.</p>	<p>3.2.1. Sigurnost turista na području Grada Živinice 3.2.2. Razvoj srednješkolskih programa edukacije uturizmu 3.2.3. Uspostavljanje sistema cjeloživotne edukacijezaposlenih u turizmu 3.2.4. Unapređenje rada inspekcijskih službi u ciljusuzbijanja sive ekonomije 3.2.5. Sprječavanje nekontrolisane sječe šume –koordinacija sa kantonalnim institucijama 3.2.6. Pružanje podrške razvoju turističkih biznisa 3.2.7. Kreiranje kataloga investicija u turističke projekti programa javno-privatnog partnerstva – hoteliresorti, mali porodični hoteli i pansioni, hosteli,kampovi, domaćinstva, novostvorene atrakcije,ostala infrastruktura 3.2.8. Podrška osnivanju start-up biznisa 3.2.9. Uspostavljanje nagrade za najbolje turističkebiznise i turističke radnike 3.2.10. Stimulisanje očuvanja i razvoja starih zanata 3.2.11. Kampanje usmjerene ka lokalnom stanovništvu iprogrami edukacije lokalnog stanovništva u vezirazvoja turizma 3.2.12. Stimulisanje i subvencioniranje unapređenja kategorija i proširenja kapaciteta smještajnih objekata, izgradnje deficitarnih</p>

Izvor: Kreacija autora na osnovu strateških dokumenata

Strategija razvoja održivog turizma općine Lukavac

Vizije razvoja održivog turizma općine Lukavac je uređena i regionalno prepoznatljiva turistička destinacija sa živopisnim i zaštićenim prostorom, kvalitetnom, raznolikom i cjelogodišnjom ponudom baziranoj na jedinstvenom doživljaju prirode, lokalne kulture i tradicije. Tri su strateška cilja i pet prioriteta sa preko deset mjera usmjerenih na razvoj turizma grada Lukavca (Tabela 3.).

Tabela 3. Pregled strateških ciljeva, prioriteta i mjera/projekata u strategiji razvoja održivog turizma grada Lukavca

Strateški cilj	Prioriteti	Mjere	
1. Unapređenje ambijenta za razvoj turističke destinacije	1.1. Upravljanje prostorom i unapređenje turističke infrastrukture	1.1.1. Zaštita i uređenje prostora	
		1.1.2. Unapređenje javnih usluga i servisa	
		1.1.3. Turistička infrastruktura	
	1.2. Razvoj i unapređenje ljudskih potencijala u turizmu	1.2.1. Formalni sistem obrazovanja u turizmu	
		1.2.2. Neformalni programi edukacije i usavršavanje, prekvalifikacija i dokvalifikacije	
	1.3. Upravljanje turizmom i promocija destinacije	1.3.1. Sistem integrisanog upravljanja destinacijom kroz turističku zajednicu – DMO	
		1.3.2. Branding i promocija destinacije	
	2. Unapređenje i razvoj turističke ponude	2.1. Programi poticaja razvoju turizma	2.1.1. Razvoj preduzetništva u turizmu i nove investicije
			2.1.2. Poticaji za unapređenje poslovanja turističkih subjekata i inovacije
2.2. Unapređenje postojećih i razvoj novih turističkih proizvoda		2.2.1. Razvoj turističkih proizvoda	
		2.2.2. Razvoj pratećih djelatnosti i podrške	

Izvor: Kreacija autora na osnovu strateških dokumenata